

**Hegedüs Lajos—Ficsorné Kurunczi Margit—
Szepessyné Judik Dorottya—Pajor Emese—Könczei György**

A fogyatékoságügy hazai és nemzetközi története

Jegyzet

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÁRCZI GUSZTÁV GYÓGYPEDAGÓGIAI KAR
Budapest, 2009**

Tartalom

I. Szepessyné Judik Dorottya: A hallássérült emberek magyarországi mozgalmának története nemzetközi kitekintéssel	3
II. Ficsorné Kurunczi Margit: Az intellektuális fogyatékosággal élő emberek mozgalmának hazai története	34
III. Pajor Emese: A vak és a látássérült emberek mozgalmának magyarországi története	67
IV. Hegedüs Lajos: Velünk élő történelem, avagy egy érdekérvényesítő polgári jogi mozgalom mindennapjai	135
V. Könczei György: Honnan ered a fogyatékosággal élő emberrel szembeni előítélet?	176

I. rész

Szepessyné Judik Dorottya

**A hallássérült emberek
magyarországi mozgalmának története
nemzetközi kitekintéssel**

Tartalom

A kezdetektől a kora újkor végéig	5
Ókor	5
Középkor	6
A reneszánsztól a felvilágosodásig	7
A felvilágosodás kora	8
Az újkorban	9
Az első hazai siketnéma-iskola	9
A XIX. század jellemzői	10
Az első összeírások Magyarországon	11
Az 1848-as forradalom és szabadságharc	12
Oktatás a XIX század második felétől	12
Hivatalos statisztikák a XIX. századi Magyarország második feléből	13
Az egyenjogúság kérdései a XIX. század második felében	14
Orális módszer vs jelnyelv	14
Önszerveződés	15
A nagyothalló-készülékek fejlődése	15
A legújabb korban	16
A második világháború végéig	16
1945 után	18
A jelnyelv térhódítása	18
A hallássérült-mozgalom legfontosabb támasza: a sajtó	19
Szépirodalmi adalékok a hallássérült emberek világáról	21
Jókai Mór: Szomorú napok	21
A lengyel nő	21
Jókai Mór: Dekameron	21
A bizebán	21
Mikszáth Kálmán: Prakovszky, a siket kovács	22
Összegzés	23
Kronológia	24
Függelék	28
Felhasznált irodalom	31
Levéltári források	32

Magyarországon a hallássérült emberek történetével igen kevesen foglalkoztak átfogó jelleggel. Ennek oka többek között az is, hogy láthatatlan, nem mindjárt nyilvánvaló fogyatékoságról van szó. Ebben a tanulmányban a siket és a nagyothalló emberek magyarországi történetének áttekintése során a nemzetközi háttér ismertetését is fontosnak tartjuk, ugyanis a külföldi események igen erős hatást fejtettek ki a hazai történésekre. Megpróbáljuk az általunk ismert régi és az újabban feltárt adatok tükrében végigkövetni a társadalmak hozzáállását, tetteit, törekvéseit a hallássérült emberekkel szemben és mellett.

A kezdetektől a kora újkor végéig

Ókor

Az ókori birodalmak közül *Mezopotámiában* a fogyatékosággal élő emberek létezésében jövőre vonatkozó előrejelzést láttak, túlvilági hatást sejtve bennük. Ha a sérültségre evilági magyarázat nem adódott, akkor túlvilági eredetűnek tartották.

A *régi zsidóság* legjelentősebb írott forrásában, a Tórában a következőket olvashatjuk: „*Ne átkozd a némát, és ne tégy akadályt a vak útjába, hanem féld Istenedet*”. (Kálmán—Könczei, 2002:32-34) A régi zsidó emberek fontosnak tartották, hogy fogyatékosága miatt ne érjen senkit hátrányos megkülönböztetés, s az illető a társadalom többi tagjához hasonló életet élhessen. Ismerték és engedélyezték a siket emberek egymás közötti kommunikációját. Ez azonban nem volt egyenlő a siket emberek elfogadásával, ugyanis beszédüket nem fogadták el a jogi ügyek és az egyházi szertartások alkalmával, mondván, hogy a siketek szókincse nem volt elégséges a különböző jogi kifejezések használatára, így nem tartották őket alkalmasnak a jogi ügyletekben való részvételre. (Vasák, 1996)

Ez a hozzáállás figyelhető meg *Justinianus bizánci császár* (527–565) törvénykönyvében is „*a siketnéma végrendeletéhez az ő saját kezű aláírása szükséges*”, miközben ép hallású ember esetében hét tanú mellett elegendő volt a szóbeli kijelentés. A *római jog* szintén az élőbeszédet fogadta el mint akaratkifejező eszközt. Erre szép példa a *stipulatio*: az alakszerűen létrejött kötelelem csak élőszóban jöhetett létre, tehát itt a siketek teljesen ki voltak zárva a szerződőképeselek köréből. A római jogot követő európai jogrendszerekben is, egészen a XVIII. századig, ez a gyakorlat volt a jellemző. (Kósa — Lovász, é.n.)

A görög történész, *Hérodotosz* (i. e. 484–424) a görög–perzsa háborúról szóló munkájában olyan egyiptomi érméket említ, amelyek értéke az egyik oldalon ujj-jellekkel, a másik oldalon római számokkal volt feltüntetve. A mediterrán országok kereskedelmében az ujj-jeleket segédnyelvként használták. Ez alapján feltételezhetjük a kézbeszéd alkalmazását, amelyet valószínűleg az

ókori egyiptomi siket emberek is ismertek. Így a kereskedelemben a görögök és a rómaiak jelek útján is érintkeztek egymással.

Platón görög filozófus (i.e. 427–347) a jelbeszédet a polgári erények közé sorolta, mert ez szerinte műnyelv. A rómaiak fejlett jelnyelvet és ujjbetűzést használtak a pantomimek és a színjátékok alkalmával. (Vasák, 1996) Hérodotosz korábban említett munkájában elmesél egy történetet: Kroiszosz király uralkodása idején a müsziai Olümposz vidékén egyszer hatalmas vadkan jelent meg és tönkretette az ott élők földjeit, ezért a lakosok Kroiszoszhoz fordultak, mivel a fia nagy vadász hírében állt. Kroiszosz azonban egy látomása miatt nem engedte a fiát vadászni, és a következőket mondta neki: „Te vagy egyetlen gyermekem, hiszen a másokra, aki süketnéma, nem számíthatok”. (Hérodotosz, 1998: 38)

Az ókori görögöknél – különösen Spártában, ahol a Taigetosz intézménye működött – hatalmas kultusza volt az egészséges, kisportolt testnek. Ugyanakkor ha valakit valamilyen fogyatékoság ért a háborúban, vagy valamilyen fizikai munka következtében, akkor a fizikai fogyatékoságot nem kötötték össze a jellembelivel.

Érdekességként ki lehet emelni egy, a görögkeleti (ortodox) egyház apostoli kánonjában található tételt: „Ha a férfi siket vagy vak, ne legyen püspök belőle, nem mintha megbecstelenített lenne, hanem mert az egyház érdekei nem szenvedhetnek csorbát”. (Plumlee, 1979:124 – Kálmán—Könczei, 2002)

Középkor

A hallássérült emberek középkori történetére vonatkozóan alig van írott forrásunk. A középkori Európában általánosan elterjedt keresztény egyház nem volt diszkriminatív jellegű, a munkára és a keresztény életvitelre hangsúlyt helyező egyház nem tagadhatta ki a fizikai munkára alkalmas, kizárólag hallásukban fogyatékos embereket. Keresztény ember számára a róluk való gondoskodás fontos erkölcsi kötelesség volt, annak ellenére, hogy a fogyatékoságot isteni megtorlásnak vélte.

Ismerünk egy másik példát, mégpedig a középkori Kínából. Marco Polo 1298-ban írott emlékiratai szerint Kinszé városában ha valamilyen önmagáról gondoskodni képtelen fogyatékosot láttak koldulni, akkor bevitték őt az adományokból fenntartott ispotályok egyikébe, ha azonban dolgozóképesnek találták, akkor munkára kötelezték. (Marco Polo utazásai, 1963:257–258)

A középkori Európa hajnalán, a népvándorlások korában megjelentek a nem keresztény vallású népcsoportok is. A pogány magyarok hitvilágáról is számos történetet ismerünk. Mindennapi életükben fontos szerepe volt a táltosnak. Táltos különleges ismertetőjeggyel, valamilyen fogyatékosággal született ember lehetett. Nincsenek biztos adataink arról, hogy a hallássérült emberek lehettek-e táltosok.

A keresztény hitet felvevő magyar állam első uralkodója, I. Szent István (997–1038) uralkodásának delén, uralmának megszilárdulása után, 1031-ben

meghalt fia, Imre herceg. István nagybátyjának fia, vagyis az unokatestvére, a pogány Vazul szerette volna a trónt megszerezni, merényletet szervezett István ellen, azonban az meghiúsult. István, hogy uralkodásra alkalmatlanná tegye, megvakíttatta és fülébe forró ólmot öntetett. Szeme világát elvesztve és hallásától megfosztva Vazul nem válhatott uralkodóvá. A X–XI. században, Európaszerte a csonkítás a törvényes uralkodó ellen pártot ütő, hitszegő rokonok megszokott büntetése volt. A kor felfogása szerint a király ellen való lázadás a legnagyobb büntettnék számított, és halálbüntetés járt miatta. Az uralkodásra való alkalmatlanná tételükkel a lázadó királyi rokonok gyakorlatilag megváltották magukat. (Györffy, 1977)

A megcsonkítás mint büntetés általános gyakorlat volt a *középkori Magyarországon is*. Erre mutatnak példát I. Szent István, I. Szent László (1077–1095) és Könyves Kálmán (1095–1116) magyar királyok törvényei. I. Szent István II. törvénykönyve szerint ha valaki a rabszolgák közül lopást követ el, akkor vissza kell adnia az eltulajdonított dolgot, és az orrát öt tinóval váltsa meg. Ha azt nem tudja kifizetni, akkor levágják az orrát. Ha az orrának levágása után is követ el lopást, akkor a füleit váltsa meg, és ha azok árát szintén nem tudja leróni, akkor azokat is lemetszik. (Bolla— Rottler, 1984: I. 6)

A középkorban a *városiasodással* egyidőben megindult a vidéken élők beáramlása a városokba, ahol feltételezhetően a siketek is közelebb kerültek egymáshoz, a falvakban élőkhöz képest, akik elszeparáltak, nagyon kevés emberrel érintkezve élték életüket. A városokban élők közösséget alkottak, amit azonban a kor törvényei nem fogadtak el.

A reneszánsztól a felvilágosodásig

A *reneszánsz szemlélet* visszahozta azt a felfogást, ami az ókorra volt jellemző. Nem véletlen, hogy az első pozitív próbálkozások a reneszánsz évszázadában, a XVI. században kezdődtek. Cardanus (1501–1576) olasz filozófus és fizikus szakított azzal a korábban dívó felfogással, hogy a siket embereket nem lehet oktatni. Úgy vélte, a siketek számára egyéni foglalkozás szükséges. Rájött, hogy a siketet is meg lehet tanítani írni-olvasni, és meg értik a mondanivalót, ha meg is mutatják nekik a szóhoz tartozó tárgyat, vagy annak képét. (Vasák, 1996)

Az első lépések a nemesek körében történtek, erre nagyon szép példa *Juan Fernandez de Navarrete* (1526–1579) spanyol udvari festő élete. Gazdag nemesi család leszármazottjaként érvényesülni tudott II. Fülöp spanyol király udvarában, annak ellenére, hogy gyermekkorában elvesztette a hallását és ennek következtében beszélni sem tudott megtanulni. (Pallas Nagy Lexikona, 1897) A kortársak visszaemlékezései szerint Navarrete, vagy ahogy a kortársai nevezték El Mudo jelekkel és mimikával kommunikált. Vele egy időben élt Spanyolországban *Pedro de Ponce* (1520–1584) bencés szerzetes, aki 1580-ban kezdett el siketeket beszélni, írni-olvasni tanítani. A siketek oktatásá-

val megindult a jelnyelv fejlődése, és társadalmi elfogadottságának igen lassú folyamata.

Ugyancsak 1580-ban, I. Erzsébet királynő Angliájában készült *Richard Carew Cornwalli Tanulmány* című írása, amelyben a siket emberekkel kapcsolatos megfigyeléseit rögzítette. Szerinte a siketek három módon tudnak egymás között kommunikálni: mimikával, szájról olvasással és jelnyelvvél. A jelnyelv kutatása és első ismertetése szintén egy angol nevéhez fűződik. *John Bullwer 1644-ben Chirológia: A kéz természetes nyelve* című kétrészes művében a kéz és az ujjak megfelelően kifejező használatával foglalkozik. Az ábrákkal bőségesen illusztrált könyv az emberi érzelmeket csoportosítja és hozzájuk rendeli a megfelelő gesztust. Ezután is született ebben a témakörben műve: *Philocophus: A siketnéma emberek barátja* és a *Philocophus*, avagy a siket és néma emberek tanítása. Az utóbbi könyv érdekessége, hogy azt Edward Gostwick és William Gostwick siket Wellington hercegek dedikálták. (Vasák, 1996)

Descartes 1637-ben írott, *Értekezés a módszerről* című filozófiai munkájában foglalkozott a siketekkel. Az általuk használt kommunikációról a következőket írta: „[...] a született siketnémák, kik éppúgy vagy még inkább meg vannak fosztva a beszélőszervektől, mint az állatok, maguktól szoktak bizonyos jeleket kitalálni, amelyek által megértetik magukat azokkal, akik rendszeren körülöttük vannak és idejük van megtanulni a nyelvüket”. (Descartes, 1992:65) Franciscus Mercurius van Helmont (1618–1699) holland orvos szerint a héber nyelv szerkezete, annak egyszerűsége alkalmas a siketek tanítására.

A XVII. században *George Dalgarno* és *John Wallis* a manuális ábécé úttörői voltak, megalkották a kézi ábécét a szavak kiejtésére.

A következő évszázadban is sok újítással találkozunk. Megnőtt az érdeklődés a siket emberek és a jelnyelvük iránt. Ennek ellenére elszigeteltségük, főleg vidéken, továbbra is megmaradt. Nagy-Britanniában is csak a nagyvárosokban: *Edinburghban* és *Londonban* oktatták a siketeket. Az iskolák alapítója Thomas Braidwood volt, akinek a családja továbbvitte a siketek tanítását, amiben a beszélt nyelv elsajátítására helyezték a hangsúlyt.

A felvilágosodás kora

A felvilágosodás emberbaráti szelleme egyre inkább utat tört magának Európában, ami az oktatási módszerek megváltozásában is észlelhető volt. Franciaországban *Charles Michel de L'Épée* (1712–1789) abbé, hogy siketekkel is megismertesse a vallási ismereteket, megtanulta a jelnyelvüket. Rövid idő múlva már iskolát is alapított, amelyben az általa kidolgozott egységes jelnyelvi rendszer volt a kommunikációs és nevelési eszköz. Egyik tanítványa, *Pierre Desloges* szerint a siketek „[...] azok, akik elszigetelten élnek valahol az országokban, akiket lelkileg és testileg korlátoznak”. (Kósa—Lovászy, é.n.:2)

A felvilágosodás korának legtehetségesebb uralkodója, *II. József császár és király* (1780–1790) fiatal korában sokat utazott. 1777-ben Franciaországban tett

látogatásakor megtekintette L'Epée 1770-ben létrehozott iskoláját, és az ott tapasztaltak annyira meglepték, hogy hazatérve Bécsből azonnal két embert küldött a párizsi siketintézmény tanulmányozására. A porosz példa is hathatott, hiszen Lipcsében és Berlinben 1778-ban létesültek iskolák. Végül *1779-ben Bécsben létrejött a Siketnémák Intézete.* (Vayk, 1899)

Magyarországon – legfőképpen a XVIII. századtól – a siketek gyámolítása az *árvaházakban* történt. Azért használjuk inkább a gyámolítás szót, mivel oktatásról ebben az időszakban még nem beszélhetünk. Az árvaházak magyarországi elterjedése elsősorban a protestáns lelkészek tevékenységéhez fűződött. A pietista Hrabovszky György (1762–1825) a Veszprém megyei Kissomlón és Várpalotán tartott fenn árvaházakat. Ismeretes a Siketek és némák iránt való tisztükről című 1801-ben készült, sajnos kéziratban maradt munkája. (Szinyeyi, 1896, 1358–1362)

Óriási volt a *tudatlanság a siketség mibenlétéről*, annak okairól. Voltak olyan orvosok, akik ezt gyógyíthatónak tartották. Erre találunk is példát! A jászok kapitányának 1750. október 18-án kelt körrendelete szerint Árokszálláson dolgozott egy olyan doktor, aki *„mindenféle vak és siket személyeket, hogy ha 20, vagy több esztendőig is vakok vagy siketek voltak, csudálkozásra méltó módon rövid idő alatt, sokszor egy fertály óra alatt”* meggyógyított.

A Merkur von Ungarn 1786. évfolyamának 5. számában egy Pest megyei tanítóról, Németh Istvánról olvashatunk, aki Jánoshidán egy *„siketnéma lánykát minden emberi képzeletet felülmúló türelemmel meg tanított beszélni”*. Nem ez volt a jellemző hozzáállás. Orbán Balázs A Székelyföld leírása című munkájában ismertette a Marienburg újság tudósítását, miszerint 1781-ben az erdélyi Keresztyénhavason egy állatembert fogtak, akit Gigának kereszteltek, s aki végül megszélidült, de *„oly értelmiszegény volt és siket”*, hogy soha beszélni meg nem tanult, fenni azonban jól tudott; az erdőben négykézláb járt, járni sem tanult meg soha. (Orbán, 1868: 356–357)

Az újkorban

Az első hazai siketnéma-iskola

Magyarországon *Jólészi Cházár András* (1745–1816) nevéhez fűződik az első siketnéma-iskola megnyitása. 1773-tól sikeres ügyvédként, 1790-től Gömör vármegye főjegyzőjeként tevékenykedett Rozsnyón. Barátjával, Gömör megye egyik legnagyobb birtokosával, Sturmán Mártonnal együtt egy emberbaráti intézet létrehozásáról gondolkodtak. 1799-ben, felesége halála után, Cházár András Bécsbe ment a siketek oktatásának tanulmányozása végett. A tanulmányút végeztével a magyarországi iskola létrehozása céljából a Magyar Kurírban tette közzé tapasztalatait. 1799 végén Sturmán Márton jóvoltából Gömör megye közgyűlése elé vitték a siketnémák oktatásának ügyét. Cházár András ebből az alkalomból készített memoranduma és Joseph Maynek, a bécsi Siket-

néma Intézet igazgatójának két javaslata a pesti egyetemhez került. Joseph May egyik javaslata Intézet egy siketeket és némákat nevelő-oskolának felállítása végett Magyarországon címet viselte. I. Ferenc császárhoz (1792–1835) is eljuttott a memorandum, aminek hatására az uralkodó 5000 forintot adományozott, és a Helytartótanács 24112. számú rendeletével megbízták Cházár Andrást az intézmény javára történő adománygyűjtéssel. A fáradozás meghozta gyümölcsét: 1802-ben 50 000 forint gyűlt össze, így augusztus 15-én Vácon, az egykori püspöki székház helyén az *intézet megnyitotta kapuit*. Az iskola igazgatójává a Bécsset is megjárta Simon Antalt nevezték ki. (Vayk, 1899)

A megalakulás után egy évvel a Helytartótanács tájékoztatta a vármegyéket a német mintára működő váci siketnéma-intézetről és pártfogókat keresett. Az adománygyűjtő felhíváshoz mellékletben csatolta A siket-némák nevelés, és tanítás által áhétatos keresztényekké és az ország hasznos tagjaivá való formálásának szükséges voltáról szóló írás, melyet a nemes magyar nemzetnek ajánlanak című „füzetet”. Ebből teszünk közzé részleteket:

„Minden Siket-Néma tehát nevelés és tanítás nélkül, egy valóságos, és elhagyatott árva e' földön, a'hol ötet minden az állati vadsághoz közelebb vezet, és semmi az emberiségnek méltóságára fel nem emeli. [...] A Bétsi, a Monnákiumi Prágai Berlieni Lipsiai Londoni Amsterdami és Párisi Siket-Néma nevelő Házok, meg-tzáfolyhatatlan bizonyosságok lesznek, hogy eme' szó és hallás nélkül lévő, úgy szólván fél-emberek, nevelés és tanítás által, értelmes és erkölcsös, az-zaz: tökéletes emberekké formáltathatnak, [...]”. (NML IV. 1. b. 1803. évi közgyűlési iratok. 437/1803) A váci siketnéma-intézet első növendékeinek a névjegyzékét – megtartva az eredeti írásmódot – a függelékben közölt táblázatban tesszük közzé. (Uo.)

A XIX. század jellemzői

Nemcsak az egyszerű sorban élő siket emberek, hanem a nemesi származásúak esetében is volt *megkülönböztetés*. Az I. Napóleon francia császár elleni, Magyarországon meghirdetett, 1809. évi nemesi felkelésre kötelezett nemeseket összeírták Baranya megyében. Az elkészített lajstromból megállapítható, hogy a felkelésre kötelezett nemesek betegség, fogyatékoság miatt mentesültek a hadviselés alól. Baranya megyében a számuk 17 volt: ebből a legtöbb testi fogyatékos volt, ahová a siketeket is besorolták. (Ódor, 1896: 35)

Nemzetközi szinten is egyre érzékelhetőbbek a változások. Már nemcsak Európában, hanem Amerikában is felkarolták a siketek ügyét. 1816-ban az *Egyesült Államokban* létrejött az az iskola, amely azóta *Gallaudet Egyetem* néven a világ legnívósabb siketoktatási központja lett. Időközben élt Nagy-Britanniában egy – tíz nyelven kommunikálni tudó (!) – siket férfi, John William Lowe, aki 42 évesen ügyvédi diplomát szerzett és praktizált.

Magyarországon a *reformkor* idején ismét nagyobb figyelem fordult a fogyatékosággal élő emberek felé. Ebben az időszakban a *váci intézetenél jóval kisebb befogadóképességű iskolák jöttek létre*. A mai Szlovákia területén, Lip-

tószentmiklóson 1835 és 1848 között működött siketnémákat oktató intézmény Mauersch Móric jóvoltából. A Bánát, a Bácska területén élő siket embereket az 1830 körül Vaszner és Stitz tanítók által létesített fehértemplomi iskola fogadta be, ennek megszűnését követően a térség tanulóit az 1853-ban Temesváron létrehozott intézmény várta. (Kőrösi—Szabó, 1915: 202)

Az első összeírások Magyarországon

A kormányzervek számára a népességi adatok pontosítása is egyre sürgetőbbé vált, például adózási, hadászati és közbiztonsági szempontból. A hadászatra már láttunk példát 1809-ből. A Helytartótanács – mint országos kormányzati szerv – 1843-ban kiadott egy országos utasítást a *siketnémák és a vakok összeírására*, és az erről szóló jelentések felküldésére. A feladat teljesítése elhúzódtott, pl. Nógrád megye csak 1844–1845-ben tudta benyújtani az erről szóló jelentését a Helytartótanácsnak. Az összeállítás nagyon hiányos: a megye néhány járásából maradtak meg adatok. Érdekességként meg lehet említeni, hogy az összeírásba a nemesi származásúakat is bevették. (NML IV 1. a. 167. Az 1843. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 997. sz. bejegyzés. – NML IV 1. a. 168. Az 1845. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 2305. sz. bejegyzés – NML IV 7. c. Conscriptio miscellanea. Vakok és siketnémák összeírása. 1844.) A függelékben táblázatokban a személy- és a helyneveknél meghagytuk az eredeti írásmódot.

A tabellák adataiból lehet látni, hogy az összeírók mire voltak kíváncsiak: dolgozik-e, milyen vallású, a körülményei és a magaviselete milyen? Adózási és közbiztonsági szempontból igen fontos adatok voltak ezek a Helytartótanács számára. 1845-ben – a koldulást igen szigorúan büntető – Helytartótanács felhívást tett közzé, hogy április 15-én, Lajbach (mai nevén Ljubljana) városában letartóztattak koldulás és „*útilevél nélküli csavargása*” miatt egy siketnéma 30 éves férfit, aki „*jeladásaiból sejtve magyar vagy horváth országi származásúnak tartható*”. A felhívásban kérte a vármegyéket, hogy derítsék ki lakóhelyét, családi viszonyait. Az is érdekes, hogy jelbeszéde alapján meg tudták határozni, hogy honnan származhat.

„A Helytartótanács 19850. számú körözüvénye 1845-ből: A lajbachi kormányzék egy, Lajbach városában koldulás 's útilevél nélküli csavargása miatt miatt letartóztatott siketnéma férfiúnak, ki jeladásaiból sejtve magyar vagy horváth országi származásúnak tartható, eredeti helyét 's családi viszonyait, ide mellékelte személyes leírásánál fogva kinyomoztatni kívánván; Címzett Uraságok oda utasítatnak: hogy e' személyes leírást környékeltetvén, a'mennyiben annak nyomán azon siketnéma egyén származása helye felfedeztetnék, arról ide jelentést tegyenek. Kelt Pünkösöd hó 27-dik napján 1845 évben.

Egy siket néma egyén személy leírása

Lajbachban 1845 April 15. koldulás 's úti levél hiánya miatt letartóztatott siket néma férfiú lehet 50 éves, 4 láb, 8 hüvelyk 2 vonal magas, zömök jó természetű, testén több fekélyes daganat látható, haja kurtán nyírt barna; szömöldöke

hasznló színű; szemei barnák s' nagyok, orra tompa; széles szájának álkapczában két záp, felkapczájában egy záp foga hiányzik; álla gömbölyű; arca széles. Öltözete világos színű nagyon rongyos nyári kabát, szürke 's alatta más sárgás színű rongyos nyári nadrágból; viselt kopott fekete posztó mellényből; kékkal csíkos fehér pamut nyakkendőből, rongyos durva vászon ing és gatyából, sötét szürke posztó ellenzős sapkából és bornyúbőr kurta csizmából áll." (NML IV 1. a. 168. 1845. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 1833. sz. bejegyzés. 19850. számú HTT-rendelet.)

Egy évvel később a Helytartótanács rendeletet adott ki, hogy a siketnémák oktathatóságát terjesszék előadások formájában. (Kőrösi—Szabó, 1915)

Az 1848-as forradalom és szabadságharc

A Helytartótanács nem sokáig működött. 1848 márciusában megváltoztak a viszonyok Magyarországon, kitört a forradalom és szabadságharc. A szabadságharc eseményeiben siket emberek is részt vettek, annak ellenére, hogy amikor Batthyány Lajos 1848 augusztusában kiadott rendelete alapján – kisebb létszámú, könnyebben mozgatható, jobban kiképzett alakulatokra szervezték át a nemzetőrséget – Kunszentmártonban lajstromot készítettek a 19–22 éves férfiakról, és a jegyzék összeállításakor, a *testileg alkalmatlanok közé sorolták a siketnémákat és a nagyothallókat (!)*. (Csekő, 2005: 69) Ellenben Zalaegerszegen a siketet és a nagyothallót egyaránt összeírták a nemzetőrségre kötelezettekhez. (Hadtörténelmi tanulmányok, 1995:148) Pesten szintén bevették a siketeket a nemzetőrök közé, de könnyített szolgálatra küldték őket. A Pest megyei V. nemzetőrzászlóalj parancsnoka utasítására *„Tamás Antal VI-ik zászlóalj 2. századából a mai naptól fogva, mivel siket és 24 órai szolgálatba nem rendeltethetik, ellenben könnyű szolgálatokra alkalmaztassék”*. (Budapest történetének forrásai, 2001: 325) 1849 januárjában a szabadságharc helyzete egyre nehezebbre fordult, a kormánynak menekülnie kellett a Tiszántúlra, ugyanis Windischgrätz tábornok csapatai elérték Pest-Budát. Csány László fő kormánybiztos 1849. január 2-án kelt levelében kérte a váci Siketnéma Intézet igazgatóját és személyzetét, hogy ebben a nehéz helyzetben is maradjanak Váccon. (Kisasszony, 1981: 247)

Oktatás a XIX. század második felétől

A XIX. század második felében a *jelnyelv egyre inkább fejlődött a siketek iskoláiban*. Magyarországon a dualizmus kora hozta meg a látványos ugrást az oktatás területén. Az 1893 és 1897 között folyamatosan megjelenő Pallas Nagy Lexikona már nyolc intézetet ismertet. 1920-ig a szám emelkedett, 16 iskola várta a siket tanulókat. Az első és legismertebb a váci Siketnéma Intézet volt. Ezen intézet mellett 1878-ban nyitotta meg kapuit az *Izraelita Siketnémák Országos Intézete*. Ez Fochs Antal 1873. március 1-jén kelt végrendelete alapján –

vagyonra jelentős részének felajánlásával – izraelita vallású magyarországi és erdélyi siket gyermekek oktatására jött létre. Az intézet alapszabálya felvételi lehetőséget biztosított két igen szegény, nem izraelita vallású budapesti siket gyermek számára is. (MOL K 150 1878. év III. k. 4. t. 3723. sz. 681. cs.) *Kolozsváron 1888-ban* nyílt meg az állami támogatással fenntartott iskola. A századfordulón *Aradon Varjassy Árpád jóvoltából* működő (Puskel, 2006:4), *Temesváron* és *Kaposváron* pedig községi fenntartású siketnéma-intézmények álltak fenn. A dél-dunántúli siket gyermekek oktatására kiszemelt kaposvári iskola 1897-ben nyílt meg, alapját az a magániskola képezte, amelyet Milánkovics Tamás létesített és vezetett 1885-től 1895-ig. A fővárosban élők számára először *1885-ben* jött létre a *Frim Antal-féle siketnéma-intézet*, ahol 1888-ban már 11 diák tanult. (Szinyeyi, 1894: 778–779)

Az *állami oktatás Budán, 1890-ben kezdődött meg*, hat évvel később pedig már a pesti oldalra járhattak a tanulók. A budapesti állami siketnéma-intézet igazgatója, Borbély Sándor 1900-ban Felhívást és tervezetet küldött a törvényhatóságokhoz, amelyben a siketnéma-intézetek létesítésére vonatkozó javaslatok voltak. Az iskolák létrehozását segítette az állam szerepvállalása is. Ilyen alapon jöttek létre *1901-ben az egri, a kecskeméti, a szegedi és a jolsvai intézetek*. 1901 és 1902 között *Székesfehérváron* Berger Tamás, *Ungváron* Boros Mór jóvoltából várták magániskolák a diákokat. (Kőrösi — Szabó, 1915:203) A tiszántúli siket gyermekek *1903-tól már Debrecenbe* járhattak iskolába. Ezek az intézmények bentlakásosak voltak, ez a tény is egyre jobban alakította, formálta a jelnyelvet és a siketek közösségérzését. A jelnyelvet általában egymástól, az orális módszer bevezetéséig, a tanároktól és a szülőktől tanulták meg. A jelnyelvel oktató iskolák számos neves személyiséget bocsátottak ki, akik később is továbbképezték magukat. Ilyen volt például Balassa Ferenc festő, Vaszary László szobrász.

A siketnéma-intézetek *fenntartása igen nehézkes* volt, 1895-ben az aradi és a kolozsvári iskolák számára jótékony célú *államsorsjátékot* hirdettek meg. (Vasárnapi Újság, 1895: 309) Egerben a Siketnémák Államilag Segélyezett Hevesvármegyei Intézete esetében tudjuk, hogy először a rendelkezésre bocsátott vármegyei pénzalapból működött, azt követően – az alap folyamatos elértéktelenedése miatt – más intézményekhez hasonlóan államsegélyből, a vármegyei adományokból, és a megyebeli települések pénzbeli hozzájárulásaiból tartotta fenn magát. (Soós, 1964: 32)

Hivatalos statisztikák a XIX. századi Magyarország második feléből

Magyarországon a *dualizmus létrejöttével megjelent a hivatalos statisztika* is, ennek segítségével nyomon tudjuk követni a siket emberek létszámát. A hivatalos statisztika ekkor nem tett különbséget a siket és a nagyothalló között. A Magyar Statisztikai Évkönyv adatai szerint Magyarországon Fiumével és Horvátországgal együtt 1869-ben 11 869 siket férfi, 8830 siket nő, összesen 20 699 siket fő élt. Az 1880. évi népszámláláskor a siket férfiak száma 10 589 főre

csökkent, a nők 9 285 főre nőtt, ez összesen 19 874 főt jelent. Az 1890. évi adatok szerint a siket férfiak száma kevesebb lett: 10 310 fő, a siket nők létszáma szintén kisebb: 8714 fő, vagyis 1890-ben összesen 19 024 siket fő élt. Az 1890-es adatokat tovább bontották nemzetiségi hovatartozásonként: magyarnak 7256 fő, németnek 1905 fő, tótnak 2567 fő, oláhnak 3102 fő, ruténnek 545 fő, horvátnak-szerbnek 3298 fő vallotta magát, egyéb nemzetiségűnek 351 főt soroltak be. (Magyar Statisztikai Évkönyv, 1898)

Az egyenjogúság kérdései a XIX. század második felében

A XIX. század második felében azonban – az iskolázottság terjedése ellenére – a *siketeket nem tartották teljes értékű embereknek*. A Vasárnapi Újság híradásai szerint az 1850-es években Boroszlóban (ma Wrocław) tiltották a siketek egymás közötti házasságát, félvén a várható gyermekáldástól, a siketek számának növekedésétől. Ennek az újságnak számos cikke is foglalkozott még ezzel később, egészen az 1890-es évekig. Néha akadt azonban meglepetés a siketek leleményességét illetően. A Vasárnapi Újság külön megemlíttette a bécsi törvényszék elé idézett siketnéma pénzhamisító ügyét, aki ólomból hatosokat csinált, amiket ezüsttel megfuttatott. (Vasárnapi Újság, 1861:69) Magyarországon az 1876. évi XVI. tc. kimondta, hogy a siketnéma, még ha írni és olvasni is tud (!), kizárólag közbérgrendeletet tehet. Jellemző volt a kirekesztés, még a legfelsőbb körökben is. A nagy műveltségű báró Bánffy János Torda vármegye felső kerületének képviselőjeként részt vett az 1867. évi országgyűlésen és ott élcelődtek rajta a képviselők, ahogy a füléhez illesztett hallócsővel próbálta megérteni a szónokok beszédét, minél közelebb ülve hozzájuk. (Vasárnapi Újság, 1874:49)

Orális módszer vs jelnyelv

1878-ban Párizsban rendezték meg első alkalommal a *siketek oktatásáról szóló nemzetközi kongresszust*, majd rá két évre, 1880-ban Milánóban tartották a következőt. Ezen a kongresszuson Alexander Graham Bell vezetésével *győztek az orális módszer hívei*, azaz az az irányzat, amely szerint a jelnyelv helyett a beszédre kell megtanítani a siket embereket. A siketeknek meg kell tanulniuk szájról olvasni, és le kell mondaniuk a jelnyelvről, hiszen csak így lehet őket beolvasztani a halló társadalomba. (Vasák, 1997)

A *jelnyelv* ezzel már a századfordulóra ki is szorult az iskolákból, kivéve a Gallaudet Egyetemet. Magyarországon már jóval hamarabb megjelent az orális módszer, amit német módszernek is hívtak. Fekete Károly a váci siketnéma-intézet igazgatója 1873-ban vezette be, és a tanárok „rokonszenves támogatásban” részesítették. Az Izraelita Siketnémák Országos Intézete Grünberger Lipót vezetésével szintén a hangos beszéd tanítását vezette be 1878-tól.

Önszerveződés

Az 1880. évi milánói kongresszus állásfoglalása hatalmas tiltakozást váltott ki, a siketközösségek *szervezetekbe tömörültek*, így jött létre például 1890-ben a Brit Siketnéma Szövetség. Az angol szervezet a kombinált oktatás, azaz a jelnyelv- és a beszédtanítás együttes alkalmazása mellett tört pácát, és megszervezte a saját szociális és oktatási viszonyait, de ennek nem volt semmi haszna, mivel kizárólag szociális csoportnak tartották, semmint érdekvédelmi szervezetnek. Magyarországon némi késéssel ugyan, de *1887-ben* létrejött az első alapszabállyal rendelkező egyesület, amely az *Egyetértés* nevet viselte. Az első elnöke Endlich József (1862–1928), jegyzője pedig Oros Kálmán (1864–1901) volt; aki 1892-ben beindította a hallássérült emberek első újságját: a Siketnéma Közölnyét. (Vasák, 1997) Az egységes, országos szervezet kialakításának gondolatát szintén Oros Kálmán vetette fel. Több egyesület bevonásával 1902-ben kidolgozták az egységes szervezet alapszabályát, amelyet a belügyminiszter 1907-ben hagyott jóvá. Az új egyesület a *Cházár András Országos Siketnéma Otthon* nevet viselte. Az otthon célja a segélyezés, az érdekvédelem és a társadalmi élet volt. Az otthon tagdíjából, adományokból, rendezvények tagdíjából fedezte szükségleteit.

A nagyothalló-készülékek fejlődése

Milyen készülékeket használtak a nagyothallók? A nagyothallók először a fülkhöz illesztett *tenyerüket* használták a hangok felerősítéséhez, ezt váltotta fel a különféle anyagokból (fából, fémből) készült *hallócső*. A hallócső – idegen szóval *otofon* – a hangvisszaverődés elvén működött: a hanghullámok a tölcser alapjától a csúcsa felé haladva és a falról többször visszaverődve összegyűlnek, s így tömörebben, azaz hangosabban jutnak a fülbe. (Pallas Nagy Lexikona, 1897) Egy századfordulós használati utasítás szerint „*a hallócsövek használata csak ott van a helyén, ahol már semmilyen gyógyító eljárással a hallás nem javítható és a hallásképesség oly rossz, hogy már a környezetre való tekintetből is mesterségesen kell azt fokozni.*” A hallócső használata a XX. század első negyedéig igen elterjedt volt, legfőképpen az időskori nagyothallás során.

1901-ben elkészítették az első *elektromos hallókészüléket*. Az akkor még igen kényelmetlennek tartott eszközt először – az öröklött betegsége miatt megromlott hallású – Alexandra angol királyné, VII. Edward angol király felesége használta. A századfordulón kiadott Pallas Nagy Lexikona szerint „*az újabb időben szélteben kínált, különösen Amerikából származó halló gépecskék inkább a közönség elámítására és kifosztására valók*”. A berlini Német Akusztikai Társaság jóvoltából 1906-ban megjelentek a *szárazelemmel működő* hallókészülékek. Ennek magyarországi gyors elterjedését mutatja az is, hogy Pintér Sándor 1915-ben elhunyt régész, néprajztudós hagyatékában találtak elemmel működő hallókészüléket is. Nemcsak a hallókészülékek fejlődtek, 1921-ben a Siemens és Halske cég kimondottan nagyothallók számára fejlesztett ki egy *fül-*

telefont, amely úgy működött, hogy a telefonkagylót a fonoforral (zsebben hordható hallókészülék, aminek a nagyothallás mértéke szerint 2-4 mikrofonja és fülbe dugható két apró kagylója volt. Az áramot kis zsebelem szolgáltatotta, össze lehetett szerelni).

A legújabb korban

A második világháború végéig

A siket emberek egyre nagyobb mértékű önszerveződése és tiltakozása nem hatott az orális módszer minél gyorsabb terjedése ellen. Magyarországon *az I. világháborúig az összes siket tanárt eltávolították az iskolákból*. Úgy vélték, hogy a siket tanárok jelenléte és jelnyelvhasználata rossz (!) hatással van a gyermekekre. Az I. világháború vérzivataros évei nem hagyták érintetlenül az iskolákat. 1916-ban Debrecenben, a Siketnéma Intézet a menekülő erdélyiek előtt nyitotta meg kapuit. Számos iskolához hasonlóan Kaposváron maga az intézet került veszélybe. Az iskola épületét katonai kórházzá kívánták alakítani, a tanterület egy részének katonai szolgálatra kellett bevonulnia, még a hallássérülteket is besorozták. (Vasák, 1997) 1918–1919 telén a katonaság költözött be, így a pedagógiai munka egyre alacsonyabb színvonalúvá vált. A gyerekek családoknál laktak, ahol gyakran éheztek, ezért lopásra és koldulásra kényszerültek. Végül a magyarországi viszonyok konszolidálásával, az 1920-as évek derekára stabilizálódott az intézmény helyzete is. (Hallássérültek régi iskolája Kaposváron, é. n.)

A siketek és a nagyothallók egyesülési és oktatásbeli különválása is megkezdődött. Dr. Török Béla kezdeményezésére 1925-ben, Budapest Székesfőváros 114227. számú határozatával létrejött a nagyothallók fővárosi iskolája, amely fokozatosan az ország minden részéből fogadott nagyothalló gyerekeket. A két világháború között kezdte meg működését a Magyar Nagyothallók Országos Egyesülete is. Azt is hozzá kell tenni azonban, hogy a hallókészülékek nagyobb mérvű megjelenésével, – különösen az 1950-es évektől – élesedett inkább a szétválás. (Dr. Török Béla Iskola – Nagyothallók intézménye pedagógiai programja, é.n.)

A Cházár András Siketnéma Otthon 1934-ben kiadott alapszabályában kizárólag siketnémákról van szó, az intézet elsődleges feladata *„az összes siketnémák mindennemű ügyének felkarolása és életsorsuknak emberi méltóságot megillető módon való biztosítása”*. Az otthon a két világháború között egyre nehezebb körülmények között működött, számos alkalommal fordult a Belügyminisztériumhoz támogatásért, amit rendszerint meg is kapott, de ez csak tűzoltásra volt elég. Az 1931-ben kelt folyamodványában az anyagi helyzetet a következő módon ismertette: az intézet *„a háború elején 42 000 aranykoronát kitevő hadikölcsönt jegyzett, melyet a »Siketnémák Háza« alapjára gyűjtött. Jelenlegi kis hajlékunkat 30 000 pengő adósság és annak kamatai terhelik [...]”*.

(MOL K 148. Cházár András Országos Siketnéma Otthon elnökségének támogatás kérése. 1935. 17. t. 4925. sz. 914. cs.)

Az *otthon adatai* szerint a két világháború közötti időszakban Magyarországon kb. 15 000 főre volt tehető a hallássérültek száma. A 30 éves jubileumára készülő Cházár András Országos Siketnéma Otthon 1937-ben felajánlotta az ünnepség fővédnöki tisztségét Széll József belügyminiszternek. A Belügyminisztérium egyik ügyintézője – az otthonról való tájékozódás után – a következőket írta a belügyminiszternek: „Az Országos Siketnéma Otthonnak kb. 380 nagyrészt keresztény tagja van, s a vezetősége siketnémákból áll. Az egyesület ellen a közelmúltban a helyi hatóság vizsgálatot folytatott, melynek során az ügy- és vagyonkezelés ellen kifogás nem merült fel. Inkább személyi ellentétek voltak az okok, amelyek az egyesület működését akadályozták. Az egyesület érdemes támogatásra, mert jelentős – főként karitatív – munkát végez tagjai érdekében. Tekintettel azonban arra, hogy az egyesület belső életében állandóak a személyi áskálódások s ebből kifolyólag az ellentétek, amik a siketnémák izgága és civódásra hajlamos természetére vezethetők vissza, nem javasoljuk, hogy a Belügyminiszter Úr az egyesület fővédnöki tisztségét elvállalja”. (MOL K 148. Cházár András Országos Siketnéma Otthon 30 éves jubileumi ünnepsége. 17. t. 4780. sz. 998. cs.)

Az otthon Molnár István ügyvezető elnök levezetésével 1938. október 16-án tartotta meg 30 éves jubileumi, országos zászlóavató és keresztzsztentelő ünnepségét, aminek során Mészáros János érseki helytartó celebrált szentmisét és a zászlóanyai tisztséget Habsburg Anna főhercegnő vállalta. (MOL K 148. Meghívó a Cházár András Országos Siketnéma Otthon 30 éves jubileumára. 17. t. 6821. sz. 999. cs.)

Ha kitekintünk az európai történésekre, szomorú jelenségeket tapasztalunk. Az 1930-as években egyre fenyegetőbbé vált a *náci Németország hozzáállása a fogyatékosokhoz*. Adolf Hitler Mein Kampf című művében a fogyatékosokat úgy ítélte meg, hogy azokat az erős faj fennmaradása érdekében *el kell távolítani*. Amikor 1933-ban, a munkanélküliség felszámolására és a dolgozók életkörülményeinek javítására bevezették a házassági kölcsönt, abból már kizárták az örökletes betegségben és fogyatékosokban szenvedő embereket „fajtisztítási szempontok végett”. (Németh, 2002; Kálmán — Könczei, 2002) Karsai László szerint 1934. január 1-jétől kényszersterilizációnak vetettek alá örökletes betegséggel, fogyatékosággal, köztük siketiséggel élő embereket. (Karsai, 2000:1) Később a fogyatékosággal élő emberek megsemmisítése vált kitűzött céllá. 1939-től Németországban több százezer testi vagy intellektuális fogyatékosággal élő embert öltek meg az erre a célra létrehozott „kórházakban”. Később a családok kötelesek voltak bejelenteni és elhelyeztetni a fogyatékos hozzátartozókat. Feltételezések szerint méreggel végeztek velük, a családtagokkal pedig közölték, hogy betegség okozta halálukat. Magyarországon erre vonatkozóan nem találtunk adatot, feltételezhetően itt nem hajtották végre a Németországban Aktion T4-nek nevezett programot. Egy érdekes esetről is olvashatunk: 1944 tavaszán Magyarországon megkezdődött a zsidók kitoloncolása, s Balas-

sagyarmaton egy ilyen alkalommal 60 év körüli siketnéma férfi jelent meg az elszállítandó zsidó férfi helyett. Amikor a csere kiderült, a siketnéma férfit visszafordították. (Szederjesi — Tyekvicska, 2006:51) A Budapesti Néppügyészség iratai szerint 1945-ben a Nyilaskeresztes Pártnak létezett egy siketnéma szervezete is. (Budapest Főváros Levéltára. XXV. 2. b. A Budapest Néppügyészség iratai. 1945.)

A II. világháború nem kímélte a Cházár András Siketnéma Otthont sem. Györrfy Ákos gyógypedagógus és az Otthon kinevezett hatósági biztosa 1943. szeptember 14-én kelt, a Belügyminisztériumhoz írt levelében azért folyamodott, hogy az otthonba rendes tagokat vehessen fel. Ugyanis az otthont „*az intelligens siketnémák zöme, az ott uralkodott állapotok miatt, elhagyta*” és így nem állt rendelkezésére „*olyan taganyag, amelyekből az új vezetőség összeállítható volna*”. (MOL K 150. Cházár András Siketnéma Otthon hatósági biztósának levelezése. 1944. VII. k. 5. t. 162530. sz. 6191. cs. Ab_Ész)

A háborús években a hallássérült emberek szétszóródtak, az intézetek tanulói jobb esetben visszamentek otthonaikba, vagy elkallódtak. Több iskolaépületet katonaság szállt meg, például a váci épületet 1947-ig vették igénybe hadi célokra. Kaposváron az intézet bentlakásos részét hadikórházzá alakították át, majd 1944. március 19-én megszűnt a tanítás is.

1945 után

1945 után államosították az intézeteket, a hallássérült gyerekek ismét tanulhattak. A megszűnt Cházár András Országos Siketnéma Otthon jogutódjaként 1950-ben létrejött a Siketnémák Országos Szövetsége – több névváltoztatással mai nevén a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ).

Ugyanebben az évben jött létre a már 1947-től kezdeményezett Siketek Világszövetsége (*World Federation of the Deaf*), amely az ENSZ alapszabályzatára támaszkodva küzd a siket emberek jogainak érvényesüléséért. Nemzetközi szinten a magyarországi gyakorlattól eltérően működnek a hallássérült emberek szervezetei. A nagyothallók először 1968-ban alakították meg a nagyothallók ifjúsági szervezetét: *International Federation of Hard of Hearing Youth People-t* és később, 1977-ben a *Nagyothallók Világszövetségét* (*International Federation of Hard of Hearing*). (Kósa — Lovászy, é. n.)

A jelnyelv térhódítása

A hatvanas években komoly harc indult a jelnyelv valódi nyelvként történő elfogadásáért. Úgy vélték, ez is olyan nyelv, mint a többi. Természetes úton fejlődött, van saját nyelvtana és szókészlete. A nyelvészek egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak a jelnyelv felé. A számos nyelvészeti kutatásnak köszönhetően az addig egyeduralgoló oralista személet egyre gyengült, végül elismerték a jelelés kommunikációs jelentőségét. A jelnyelv pártolói a siketség kulturális jelentőségét emelik ki, hangsúlyozva, hogy nyelvi kisebbséghez tartozik.

Ma már a jelnyelv vagy a hangos beszéd szembeállítására nem jellemző, inkább a kettőt egybeötvözik. A hallássérült emberek mindkét módszert megismerhetik, és végül saját maguk dönthetik el, melyik kommunikációs lehetőséggel élnek. (Kálmán — Könczei, 2002) A nagyothallók könnyebben be tudják fogadni a hangos világot a XX. század II. felétől rohamosan fejlődő analóg, majd digitális hallóeszközök segítségével, hiszen a hangjuk egyre pontosabbá, a formájuk esztétikusabbá, a viselőjük számára pedig hordozhatóbbá váltak.

A korábban ismertetett siketiskolák tovább működtek és számuk bővült, így Magyarországon jelenleg hét általános iskolában tanítják és nevelik a siket gyerekeket: Vácon, Budapesten, Egerben, Kaposváron, Szegeden, Sopronban és Debrecenben. A nagyothalló diákok tanítása Budapesten a Dr. Török Béla Általános Iskolában zajlik.

A Tokióban 1991-ben tartott Siketek Világkongresszusán megfogalmazták, hogy a *jelnyelv valódi nyelv, a siketek anyanyelve.* (Vasák, 1997:76) A XX. század alkonyán, 1998-ban született meg Magyarországon az 1998. évi XXVI. törvény, amely a fogyatékos személyek jogait szabályozza és esélyegyenlőségüket biztosítja.

A hallássérült-mozgalom legfontosabb támasza: a sajtó

A hallássérült emberek kommunikációjának legnagyobb mankója a jelnyelv és a hallásjavító eszközök mellett az *írás* volt, ebből adódóan hamar felismerték az írott sajtó véleményformáló, tájékoztató, oktató és szórakoztató szerepét. Így a hallássérült emberek *érdekérvényesítésének legfőbb támasza is az írott sajtó* lett.

Magyarországon a XIX. században az egyre szaporodó siketintézmények által kibocsátott hajdani diákok nem akartak elszakadni korábbi közösségeiktől, fontossá vált számukra a további kapcsolattartás. Ennek egyik módját az egyesületeken, a társaskörökön kívül az újságokban találták meg. Nem véletlen tehát, hogy az első magyarországi siketiskola helyén, Vácon, 1875 januárjában Atyimovics Péter (későbbi nevén Aba Péter) jóvoltából megjelent a *Siketnémák Lapja: a siketnémákat és ügyük barátait érdeklő havi folyóirat.* Az újságalapító kimondottan azzal a céllal készítette a lapot, hogy a Magyarországon élő siketek művelődjenek, egymás tevékenységéről és az őket érdeklő újdonságokról híreket kapjanak.

A fentebbi szándék rövidéletű volt, ezért lelkes fogadtatásra talált Oros Kálmán siket nyomdász kezdeményezése: egy újabb folyóirat létrehozása. A havonta megjelenő *Siketnémák Közlönye* először 1892-től 1894-ig, majd Oros Kálmán betegsége és halála miatt 1901-től 1939-ig jelent meg a váci Siketnéma Intézet igazgatója, Borbély Sándor és Györgyfy Ákos intézeti tanár szerkesztésében. A lap azonban az I. világháború éveiben, 1915-től szünetelt, és csak 1921-ben, a hazai viszonyok rendeződése után indult újra. A lap 1921-es megjelenése a Cházár András Országos Siketnéma Otthon jóvoltából valósult meg. Az újság a magyarországi és a külföldi siketek társasági-, művelődési- és sportéletét mutatta be.

Számos hamvába holt kezdeményezés is volt. Aba Péter szerkesztésében 1895-ben napvilágot látott egy kétheti folyóirat, a *Siketnéma Világ*, azonban a lap – az előfizetők csekély száma miatt – csak fél évig tudta magát fenntartani. Az időközben támadt úrt 1900-ban Schock Lipót és Kredits Ferenc jóvoltából a *Siketnémák érdeke* próbálta betölteni, de csak annak az évnek az októberében és novemberében tudták megjelentetni.

1911 és 1913 között működött a *Siketnémák lapja: a magyar siketnémák hivatalos közlönye* a budapesti Rózsa Ede tollából. A váci Siketnéma Intézet igazgatója, Borbély Sándor *Siketnémák képes lapja* címmel havonta kétszer folyóiratot jelentetett meg 1911 és 1918 között a Vácon tanult és tanuló hallássérült diákok számára. Az Izraelita Siketnémák Országos Egyesülete Breuer Ármint volt tanítvány felügyelete alatt, a volt növendékek számára havi jelleggel 1917 és 1919 között kiadta hivatalos lapját: a *Siketnémák értesítőjét*.

A XX. század első felében nemcsak a havonta, kéthetente megjelenő folyóiratok segítettek a hallássérült emberek tájékozódását, hanem pl. a zsebnaptárak 1906-ból és 1913-ból, az évkönyvek az aradi (1888) és a debreceni (1944) intézetekről, az értesítők a kolozsvári (1900), az aradi (1907–1916) és a debreceni (1905–1916) iskolák életéről. 125 éves fennállása alkalmából a váci Siketnéma Intézet 1927-ben emlékfüzetet állított össze.

A két világháború közötti időszakban két folyóirat látott még napvilágot. 1932 és 1944 között a siketek a Rochlitz Gyula gondozásában megjelenő *Magyar Siketnéma* című hetilapból olvashattak a társadalmi és a kulturális eseményekről. Ebben az időszakban már működött a Magyar Nagyothallók Országos Szövetsége, amely Igaz Elek szerkesztésében 1936 és 1944 között a *Nagyothalló* című folyóiratban tájékoztatta a tagokat az őket érdeklő eseményekről.

A II. világháború okozta károk kiheverése után a Siketnémák Szövetségének gondozásában 1950-től 1952-ig látott napvilágot a *Siketnémák* című havilap. A nagyothallók 1952-ben csatlakoztak a Siketnémák Szövetségéhez, így az újság a *Siketek és nagyothallók lapja* címmel jelent meg egészen 1987-ig.

A fentebb említett folyóirat 1988-tól egészen napjainkig már *Hallássérültek* címmel tájékoztat a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége munkájáról, a hallássérültek társadalmi-, kulturális- és sportéletéről magyarországi és külföldi példákkal egyaránt. Más egyesületek, pl. a Szülők a Hallássérült gyermekekért Egyesület is már 1990-től segíti a szülők munkáját és a hallássérült gyermek nevelését az 1990-től megjelenő *Együttműködés* című időszak kiadványával. (A sajtótörténethez a SINOSZ Történeti Iroda sajtógyűjteménye szolgált adatokkal.)

Szépirodalmi adalékok a hallássérült emberek világáról

Szépirodalmi művekben is bőven találunk példát hallássérült emberek leírására. Álljon itt néhány idézet ennek illusztrációjaként.

Jókai Mór: Szomorú napok

A LENGYEL NŐ

„Óh, ez valami borzasztó kín, a siketség! A világbul ki van zárva az ember, jobban, mint a vak. Titkoltam eleinte e bajomat, nehogy csúfot úzzenek belőlem miatta. A siketség iránt senkinek sincs szánalma. Azt hittem, hogy ha két ember halkán beszél előttem, rólam árulkodnak; félttem elaludni, attul tartva, hogy megölhetnek, anélkül, hogy meghallanám, ha valaki rám töri az ajtóm.”

Jókai Mór: Dekameron

A BIZEBÁN

„Egyszerű a mesterség, ahogy a siketnémákat szerzik. Golgondában egy pár száz ember foglalkozik vele. Szegény emberektől, kiknek sok gyermekük van, összevásárolják tíz-húsz rúpiáért, minőség szerint a gyermekeket egyéves korukban, amikor még nem tudnak beszélni. Azután valami növényekből készített maró nedvet töltenek a füleikbe, amitől azok tökéletesen megsiketülnek. Kétharmada a gyöngye porontyoknak el szokott veszni ebben a műtételben; azért a megmaradt rész, mire eladható állapotra növeltetik, nagyon is drága. A nyomorult teremtés, miután hallását elveszté, beszélni nem tanulhat meg, s minthogy siket és néma, annál fogva egészen idegen is a világban, melyben jár és semmi tárgyat, mit maga körül lát, nem tud magában megnevezni. Ember, akinek nincsen lelke. Ezek a lélek nélküli emberek tehát nagyon keresett cikkek a szerájban. Ők vannak mindig a szultán körül ők szolgálják legtitkosabb szobáit, ők őrzik legrejtettebb iratait, s keze alatt vannak, midőn vezérekkel tanácskozik. Hiszen ők nem hallják, amit más beszél; nincs fogalmuk szavak értelméről, nem értik, mit jelentenek azok a kanyargó betűk, miket szemeik láttára írnak: nincs lelkükben a leírt szónak megfelelő gondolat; és nem szólhatnak senkinek afelől, amit szemeik láttak. Ezek a nyomorult bizebánok. Hanem azért bíborba, selyembe öltöztetik őket, öveiken gyöngyfüzéreket viselnek, s a szultán asztaláról visszakerült tálak maradékaiból lakomáznak, s általán igen nagy kegyben részesülnek... Mint a majmok, mint a papagájok, miket nagyurak játékosan tartanak szobáikban. Nem is tanítják e lélekfosztott alakokat semmire, mihez emberi lélek szükséges. Őrt állani, helyéből meg nem mozdulni, kezébe adott tárgyat a mutatott helyre vinni, a szultán körmeit vékony hegyes vésővel

lemetélni, turbánja tekercsét felkötni: ennyi az egész tudomány, amire őket szoktatják. Ahogy egy kutyát szokás megtanítani arra, hogy szolgáljon, s a ne-kivetett tárgyakat hordja ura után. III. Mustafa szultánnak volt még trónörökös korában egy kedves bizebánja, a többieknél szelídebb, szájalomra méltóbb. Azokban a nagy olajsínű szemeiben annyi eszmélet, annyi érzelem látszott meg; milyen kár érte, hogy nem tud sem érezni, sem gondolkozni. Neve neki sem volt, mint a többi bizebánnak! Mire volna egy siketnémának a név? Úgysem hallja, ha megszólítják. A bizebán rendszeren eunuch is; a szeráj belsejében járhat.”

Mikszáth Kálmán: Prakovszky, a siket kovács

„Némelykor rászól az emberekre, akik egymással beszélgetnek: »Mit titkolóztok előttem, beszéljete hangosabban!« Prakovszky makacs abban a hitében, hogy ő csak nagyot hall egy kicsit, úgy mint azelőtt. S éppen azért válik nevetésessé, hogy mert a saját füle megromlott, azt mondja a világnak: »Rossz a tüdőd«. Ha megadná magát, nem volna nevetéses. A világ könnyebben megbocsát olyan gyöngeséget, amit az illető is elismer - de ha disputára kerül a dolog, a világnak mindig igaza lesz. Mert a világ a többség, Prakovszky pedig a kisebbség.

És még ez az alávaló Bodri is mit csinál? Ez a hálátlan kutya, amelyet fia után legjobban szeret, szintén odacsatlakozott a többséghez. Beszűntette egy darab idő óta az ugatást, elnémult. Észrevette a Prakovszky siketségét. Szívtelen vén filozófus, így okoskodott magában: Minek ugassak én, ha a gazdám úgyse hallja? Hát bolond vagyok én, hogy egy siket embernek prézsmítáljak? A jobbik eszéhez nyúlt a Bodri és ezentűl csak a kabátját rángatta meg Prakovszkynak, ha idegent szimatolt meg a kovácsműhely portáján.

Prakovszky rendszeren megrűgta ezért a Bodrit: »Csiba, te gyalázatos!« Nehéz szíve volt rá, sohasem simogatta meg azontűl a hosszú, fehér szőrét, hűsz éves barátság szakadt meg köztűk amiatt, hogy a Bodri észrevette a siketségét. »Árt a túlságos okosság még az állatnak is.«

Az emberektűl szintén kezdett visszahűzűdni Prakovszky. [...] Prakovszky tehát elfordult neheztelésében az emberektűl, akik észrevették és kigűnyolták a siketségét, és csak vasárnaponkint mutatkozott köztűk a templomban, énekelvén a zsoltárokat. (Azelőtt nem volt templomba járű.) Az emberek ezért is kigűnyolták Prakovszkyt:

– Az Istenhez fordult, pedig az tette sikettű.”

Összegzés

Az ismeretterjesztő és tudatformáló céllal is összeállított jegyzetben a korok társadalmainak hallássérült emberekkel szembeni és melletti hozzáállását kívánjuk bemutatni.

A hallássérült emberek történetével szorosan összekapcsolódik a *jelnyelv története*, és az is fontos tényező, hogy az első hallásjavító eszközök megjelenéséig siketnek tartották a nagyothallókat is.

Az *ókori birodalmak* – a mezopotámiai, az egyiptomi és a római – nem voltak kirekesztők a siketekkel szemben. A régi zsidók is elfogadták a siketeket. Ismerték a siketek jelnyelvét, de nem tartották őket egyenrangú félnek pl. a jogi ügyleteknél. Az ókori görög államokra is jellemző volt ez a tolerancia, kivéve Spártát.

A *középkorból* rendkívül kevés adattal rendelkezünk a siketeket illetően. A középkori Európában általánosan elterjedt keresztény egyház szintén nem volt diszkriminatív jellegű, a siketetről való gondoskodást erkölcsi kötelességnek tartották, annak ellenére, hogy a fogyatékoságot – az ókori felfogáshoz hasonlóan – isteni büntetésnek vélték. A népvándorlás korának népei is előszeretettel választottak táltosnak, sámánnak fogyatékosokat, sérültségüket túlvilági eredetűnek tartva. A középkori törvények – Magyarországon is – gyakran éltek a csonkítással mint fenyítőeszközzel. A jellemző büntetések közé tartozott a fül levágása is.

A *reneszánsz* évszázadában, a XVI. században ismét felvirágozott az ókor kultusza, ezzel együtt az érdeklődés a siketek iránt. Az első lépések Cardanus olasz filozófus, Pedro de Ponce bencés szerzetes és Richard Carrew nevéhez fűződnek.

Az *első jelnyelvi szakkönyvet* az angol John Bullwer írta 1664-ben *Chirologia: A kéz természetes nyelve* címmel. A *siketek szervezett oktatása* Franciaországban kezdődött, Charles Michel de L'Épée abbé 1770-ben létesített siketnéma-intézetében. Az intézet számos követőre talált: Lipcsében, Berlinben 1778-ban, Bécsben 1779-ben jött létre siketek számára iskola.

A XVIII. században Magyarországon az első *árvaházak* megjelenésével megkezdődött a siketek gyámolítása, de az *oktatásuk* Jólészi Cházár András és számos támogatója révén, *1802-ben indult meg Vácon*. A reformkortól fokozottabb figyelem irányult a siketekre. A Helytartótanács 1843-ban elrendelte a *siketek összeírását*, 1846-ban a siketnémák oktathatóságának terjesztését. A *dualizmus idején ugrásszerűen megnőtt az iskolák száma*, 1920-ig már 16 intézmény várta a siket diákokat.

A *XIX. század második felében összezsuptak a jelnyelvtanítás és a hangos beszédre tanítás hívei (az oralisták)*. Az orális módszer hívei nyertek, miután 1880-ban, a Milánóban megrendezett, siketoktatással foglalkozó kongresszuson egyértelműen e mellett foglaltak állást. Ennek következtében pl. Magyarországon az I. világháborúig az összes siketanárt eltávolították az iskolákból.

Ugyanebben az időszakban indult meg a *hallássérült emberek szervezetekbe való tömörülése*, pl. 1890-ben megalakult a Brit Siketnéma Szövetség. Magyarországon 1887-ben jött létre az első, Egyetértés Társaskör néven. Oros Kálmán kezdeményezésére az országos szervezet 1907-ben Cházár András Siketnéma Otthon néven alakult meg. Később, 1950-től a Siketnémák Szövetsége, jelenleg a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ) nevet viseli. A két világháború között Magyar Nagyothallók Országos Szövetsége is működött.

A XX. század II. felében komoly harc indult meg a *jelnyelv valódi nyelvként történő elfogadásáért*, ennek következtében ma már az orális és a jelnyelvi módszert egyaránt használják az oktatásban.

A szervezeti élet szempontjából *nemzetközi* téren először 1951-ben alakult meg a Siketek Világszövetsége (World Federation of the Deaf), 1977-ben pedig a Nagyothallók Világszövetsége (International Federation of Hard of Hearing). *1991-ben a Tokióban tartott Siketek Világkongresszusán megfogalmazták, hogy a jelnyelv a siketek anyanyelve.*

Kronológia

- 1580: Megjelent Richard Carrew *Cornvalli tanulmány* című műve
- 1644: Megjelent John Bullwer *Chiológia: A kéz természetes nyelve* című műve
- 1770: Charles Michel de L'Épée abbé létrehozta a párizsi Siketnéma Intézetet
- 1778: A lipcsei és a berlini Siketnéma Intézetek megalakulása
- 1779: II. József császár és király jóvoltából megalakult a bécsi Siketnéma Intézet
- 1801: Elkészült Hrabovszky György *Siketek és némák iránt való tisztünkről* című munkája
- 1802. augusztus 15.: Cházár András adománygyűjtésének köszönhetően Vácon megnyitotta kapuit az első magyarországi siketnéma-intézet
- 1816: A Gallaudet Egyetem jogelődjének megalakulása az Egyesült Államokban
- 1843: A Helytartótanács rendelete a siketnéma és a vak emberek összeírásáról
- 1846: Helytartótanácsi rendelet a siketnéma emberek oktathatóságáról
- 1875. január: Atyimovics Péter (későbbi nevén Aba Péter) jóvoltából megjelent a *Siketnémák Lapja: a siketnémákat és ügyük barátait érdeklő* című havi folyóirat
- 1878: Megnyitja kapuit az Izraelita Siketnémák Országos Intézete Budapesten
- 1878: A siketek oktatásáról szóló nemzetközi kongresszus Párizsban
- 1880: A siketek oktatásáról szóló kongresszus Milánóban

- 1887: Az „Egyetértés” Társaskör alapítása
- 1888: A kolozsvári Siketnéma Intézet megalakulása
- 1890: A Remény Siketnéma Társaskör létrejötte
- 1890: Megnyitja kapuit a budapesti Állami Siketnéma Intézet
- 1892: Oros Kálmán jóvoltából megjelenik a *Siketnémák közlönye* című folyóirat
1893. május: A Magyar Siketnémák Társaskörének létrejötte
1893. október: A Magyar Siketnémák Társaskörének feloszlata
1893. október: Az Országos Siketnéma Egylet megalakulása
- 1895: A *Siketnéma Világ* című lap megjelenése
- 1897: Megalakul a kaposvári Állami Siketnéma Intézet
- 1897: Létrejön a Magyar Siketnéma Kör
- 1899: A Budapesti Siketnéma-Ifjak Társaskörének alapítása
- 1900: Megjelenik a *Siketnémák érdeke* című folyóirat
- 1901: Létrejönnek az egri, a kecskeméti, a szegedi és a jolsvai siketnéma-intézetek
1901. május: Az Egyetértés Társaskör jegyzőjének, Oros Kálmánnak a halála
1901. június: A *Siketnémák közlönye* szerkesztését a váci Siketnéma Intézet veszi át
1902. október: Vaszary László siket szobrász a váci Siketnéma Intézet részére, a siket sorstársak adakozásából elkészítette Jólétszi Cházár András mell-szobrát
- 1903: A debreceni és a soproni siketnéma-intézetek megalakulása
1907. október 25.: A Belügyminisztérium jóváhagyta a Cházár András Siketnéma Otthon alapszabályát
- 1911: A Budapesti Siketnéma Társaskörmegalakulása
- 1911: Megjelenik a *Siketnémák lapja*
- 1917: Megjelenik a *Siketnémák Értesítője* című folyóirat
1918. november: A Siketnémák Tanácsának megalakulása
- 1923: A Magyar Nagyothallók Országos Egyesületének létrejötte
1928. december 8.: Endlich Józsefnek, a Cházár András Siketnéma Otthon alapító elnökének halála
- 1932: A *Magyar Siketnéma* című folyóirat megjelenése

1938. október: A Cházár András Siketnéma Otthon 30 éves jubileumi ünnepe
1950. május: A Siketnémák Szövetségének első közgyűlése
- 1951: A Siketnéma Szövetség felvétele a Siketek Világszövetségébe (WDF)
1952. április: A Siketnémák Szövetsége felvette a Siketek és Nagyothallók Szövetsége elnevezést
1957. szeptember: Az első nemzetközi Siketek Világnap
1960. szeptember 25.: Először osztották ki a Cházár András Emlékérmeket a hallássérült emberek érdekében jelentős tevékenységet folytató tagoknak
1961. szeptember: Lehetővé vált a gimnáziumi oktatás siketek számára Budapesten, az Asztalos János Gimnáziumban, levelező tagozaton
1965. december: Az új Nagyothallók Általános Iskola és Nevelőotthon (később Dr. Török Béla Általános Iskola és Nevelőotthon) felavatása
- 1967: Először indult gépjárművezetési tanfolyam siketek számára
1977. január: A Siketek és Nagyothallók Szövetsége felvette a Hallássérültek Országos Szövetsége elnevezést
- 1982.: A jeltolmácsképzés megindulása
1985. október: Megjelent a Siketek Képes Jelszótára
1992. augusztus: Felvétel a Nagyothallók Nemzetközi Szövetségébe (IFHOH)
1992. szeptember: Az első Siketek Nemzetközi Hete
1993. december: Az MTV Híradó című műsora feliratozásának kezdete
1995. április 29.: A Hallássérültek Országos Szövetsége felvette a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ) elnevezést
1996. január 1.: Új rendelet a közforgalmú személyszállítási utazási kedvezményekről
1999. január 9.: Megalakul az Országos Fogyatékosügyi Tanács
2000. június 14–18.: Az Siketek I. Európai Konferencia Ljubljanában
2002. december 3.: Közösen vagyunk erősek címmel békés demonstráció a fogyatékosokkal élő emberek jogaiért a Parlament előtt
2004. május 5.: A SINOSZ a Siket Európai Unió (EUD) tagja lett
2004. május 6.: Weltner Györgyné (szül. Ivánkay Mária) hallássérült asztaliteniszező A Nemzet Sportolója díjban részesült
2005. október 20–23.: EUDY- (Siket Európai Unió Ifjúsági Tagozata-) találkozó Budapesten

2007. december 7–8.: A szövetség fennállásának 100. évfordulója alkalmából
ünnepségsorozat

2007. december 8.: A szövetség 100 éves jubileuma kapcsán rövid
dokumentumfilm bemutatása Egyesítők címmel

2009. június 7.: Dr. Kósa Ádám az első siket képviselő az Európai
Parlamentben

Függelék

1. TÁBLA
A VÁCI SIKETNÉMA-INTÉZET ELSŐ NÖVENDEKEINEK NÉVJEGYZÉKE

Név	Születési hely
Bründler Ferenc	Pest
Derner József	Novaszellő
Dora-Nova József	Jászberény
Ehold Károly	Pest
Groszmann Ferenc	Kőszeg
Hegyi Mátyás	Bogács
Henisch Károly	Óvár
Jáhn Lajos	Új Pécs
Lulits János	Ó Pásna
Muray Ambrus	Vetés
Poroptsits András	Szabadka
Remer Mihály	Pest
Tömör Pál	Csór
Vangroshovszky Antal	Pozsony
Antal Katalin	Kóspallag
Gneiszt Trézsi	Nagymárton
Gyuratsik Johanna	Horelitz
Gyuratsik Éva	Horelitz
Haubenhoffer Anna	Pilingérhely
Shrott Anna	Sopron

2. TÁBLÁZATSOROZAT
VAK ÉS SIKETNÉMA EMBEREK ÖSSZEÍRÁSA, 1845

Vezeték- és keresztnév (Lakhely)	Életkor	Mi sorsú vajon szegény-e?	Mestersége vagy más foglalatossága módja?	Viselete milyen?	Himlőoltással biztosítva van-e?	Észrevétel
Fodor Ferenc (Karancsberény)	26	Jobbágy	Jó dolgos	Jó	Nincs	Úgy született
Híves Apolló (Lapujtó)	30	Jobbágylány	Semmi	jó	Nincs	20 éve siket
Szóllós Anna (Lapujtó)	22	Jobbágylány	Semmi	jó	Nincs	Úgy született
Kalnicz András (Lapujtó)	25	Zsellér	Semmi	jó	Nincs	Úgy született
Majlik Mária (Lapujtó)	20	Árva	Koldul	jó	Nincs	18 évtől siket
Lantos Julis (Karancsapátfalva)	20	Jobbágylány	Semmi	jó	Nincs	Úgy született
Jakab Erzsébet (Kisterenye)	20	Zsellérlány	Mindent dolgozik	jó	Nincs	Úgy született
Jakab Borbála (Kisterenye)	20	Zsellérlány	Mindent dolgozik	jó	Nincs	Úgy született
Szekeres István (Zagyva)	40	Szegény	Koldulás	jó	Nincs	Úgy született
Földi Anna (Zagyva)	40	Szegény	Koldulás	jó	Nincs	Úgy született
Vize János (Somosújfalú)	38	Jobbágy	Dolgozik	jó	Nincs	Életrevaló
Vize Ferenc (Somosújfalú)	50	Jobbágy	Dolgozik	jó	Nincs	Életrevaló

Vezeték és keresztnév	Életkor	Vallás	Tartózkodási és születési hely	Észrevételek
Palko Mátyás	20	Róm. kat.	Ozdin	Palko Márton rokonánál lakik
Szenko Dorottya	30	Róm. kat.	Korna	János testvérénél lakik
Gresso Márton	13	Róm. kat.	Uhorszka	Gresso Ilonánál lakik
Mártony Dorottya	35	Róm. kat.	Uhorszka	Mihály testvérénél lakik
Mártony György	48	Róm. kat.	Uhorszka	Gordos Gergelynél lakik
Nagyságos Ondrejovics Sándor	24	Róm. kat.	Zelene	Édesanyjánál lakik

Név	Életkor	Nyomorult állapotja	Foglalatosság mivoltja	Észrevételek
Kovács Mihály (Rapp)	46	siketnéma	ökrész	Elköltözködik
Rácz Julianna (Rapp)	10	siketnéma	semmi	újmagyar
Bencsik István (Pilis)	40	siketnéma	semmi	koldus

Név	Életkor	Vallás	Életmód	Észrevétel
Sándor Apollónia (Vizslás)	24	Róm. kat.	Sándor Pál édesatyjánál tartózkodik	
Getse József (Kazár)	45	Róm. kat.	Getse Mátyás testvérbátyjánál tartózkodik	
Simon Juli (Cered)	30	Róm. kat.	Simon Gáspár testvérénél tartózkodik	
Salamon Márton (MátraSzele)	56	Róm. kat.	Testvéröccsénél tartózkodik	

Felhasznált irodalom

- Bolla Ilona—Rottler Ferenc (szerk.) (1984): Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból, 1. köt. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Budapest történetének forrásai (2001): A pesti (pestmegyei) V. nemzetőrzászlóalj parancskönyve. 1849. május 4.–június 26. in Pest-Budai nemzetőrök 1848–1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez, Bp.
- Csekő Andrea (2005): Kunszentmárton 1848–49-ben. In Zounuk, Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. 20. évf., 66–88. p.
- Descartes (1992): Értekezés a módszerről. Bevezette, a szöveget gondozta és a kommentárokat írta: Boros Gábor. Bp.: Ikon Kiadó
- A Dr. Török Béla Iskola – Nagyothallók Intézménye pedagógiai programja (é. n.) Bp.: Kézirat <http://www.nagyothallo.info.hu> (2009. október 19.)
- Györffy György (1977): István király és műve. Bp.: Gondolat Kiadó
- Hadtörténelmi tanulmányok (1995). In Zalai gyűjtemény, 36 évf., 1. sz., 351 p.
- Hallássérültek régi iskolája Kaposváron (é.n.) Kaposvár: Kézirat. <http://www.oaisk-kvar.sulinet.hu/tortenet.html> (2009. október 19.)
- Hérodotosz (1998): A görög-perzsa háború. Bp.: Osiris Kiadó
- Jókai Mór összes művei CD-ROM (2001). Bp., Arcanum Kiadó
- Kálmán Zsófia—Könczei György (2002): A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Bp., Osiris Kiadó
- Karsai László (2000): „Különleges kezelés”. In Hetek, IV. évf., 50. sz. http://www.hetek.hu/hatter/200012/kulonleges_kezeles (2009. október 19.)
- Kisasszony Éva (1981): Sajtótájékoztató közgyűjteményeink 1980. évi eredményeiről. In Levéltári Szemle, 31. évf., 1. sz., 241–248. p.
- Kósa Ádám—Lovász László (é.n.): Rövid történeti áttekintés a hallássérültekről. Bp., Kézirat. <http://www.c3.hu/~sinoszib/tort.htm> (2009. október 19.)
- Kőrösi Henrik—Szabó László (szerk.) (1915): Az elemi népoktatás enciklopédiája, III. köt. Bp.
- Marco Polo utazásai (1963). Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vajda Endre. Bp.: Szlov. Szépirodalmi Kiadó
- Mikszáth Kálmán összes művei CD-ROM (1998). Bp., Arcanum Kiadó
- Németh István (2002): Németország története. Bp., Aula Kiadó

- Ódor Imre (1986): Az 1809. évi nemesi összeírás Baranya megyében. In Levéltári Szemle, 36 évf., 3. sz., 26–43. p.
- Orbán Balázs (1868): A Székelyföld leírása, VI. köt. Pest
- Pallas Nagy Lexikona (1897) XII. köt. Bp.
- Puskel Péter (2006): A négy Varjassy. In Nyugati jelen. Arad a régióban. 2006. június 22.
- S. Plumlee (1979) Die Behinderte in der Orthodoxen Kirche. In: Fahrenholz, I. Wir brauchen Einander. Behinderte in kirchlicher Verantwortung. Frankfurt/Main: Otto Lembeck Kiadó
- Soós Imre (1964): A Heves megyei oktatási intézmények szervezettörténete és iratanyaga. In Levéltári Szemle, 14. évf., 4. sz. 1–32. p.
- Szedzerjesi Cecília—Tyekvicska Árpád (2006): Senkiföldjén. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár
- Szinnyi József (1894–1895): Magyar írók élete és munkái. III–IV. köt. Bp.
- Vasák Iván (1996): Ismeretek a siketekről. Bp., SINOSZ
- Vasák Iván (1997): A magyar nagyothallók és siketek egyesületi életének krónikája. Bp., SINOSZ
- Vasárnapi Újság. (1861). 8. évf., 6. sz., 69. p.
- Vasárnapi Újság. (1874) 21. évf., 6. sz., 49–50. p.
- Vasárnapi Újság. (1895) 42. évf., 12. sz., 309. p.
- Vayk (1899): A váczi siketnéma intézet alapítói. In Vasárnapi Újság, 46. évf., 39. sz., 631–633. p.

Levéltári források

- MOL: Magyarországos Levéltár
- NML: Nógrád Megyei Levéltár
- Budapest Főváros Levéltára XXV. 2. b. A Budapesti Népegészség iratai. 1945.
- MOL K 150. Cházár András Siketnéma Otthon hatósági biztosának levelezése. 1944. VII. k. 5. t. 162530. sz. 6191. cs. Ab_Ész
- MOL K 148. Cházár András Országos Siketnéma Otthon elnökségének támogatás kérése. 1935. 17. t. 4925. sz. 914. cs.
- MOL K 148. Cházár András Országos Siketnéma Otthon 30 éves jubileumi ünnepe. 1938. 17. t. 4780. sz. 998. cs.

- MOL K 148. Meghívó a Cházár András Országos Siketnéma Otthon 30 éves jubileumára. 1938. 17. t. 6821. sz. 999. cs.
- MOL K 150 Izraelita Siketnémák Országos Intézete alapszabálya. 1878. III. k. 4. t. 3723. sz. 681. cs.
- NML IV 1. a. 168. Az 1845. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 1833. sz. bejegyzés. 19850. számú HTT rendelet.
- NML IV 1. a. 167. Az 1843. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 997. sz. bejegyzés.
- NML IV 1. a. 168. Az 1845. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 2305. sz. bejegyzés
- NML IV 1. b. Az 1803. évi közgyűlési iratok. 437/1803.
- NML IV 7. c. Concsriptiones miscellanes. Vakok és siketnémák összeírása. 1844.

II. rész

Ficsorné Kurunczi Margit

**Az intellektuális
fogyatékossgal élő emberek
mozgalmának hazai története**

Tartalom

I. Történelmi előzmények, diktatúrák, államszocializmus, szülői kezdeményezések	37
II. A rendszerváltás és az új típusú fogyatékosügyi érdekvédelmi aktivitás megerősödése. A törekvések, az érdekvérvényesítés időrendi története a nyilvánosság és a hírek tükrében	43
Védőotthon-hálózat	43
Az önállósulás útján	43
Fogyatékosügy a vasfüggöny leomlása után	45
ÉFOÉSZ-modellház	46
Cél: a sérült emberek társadalmi befogadása	46
Az ÉFOÉSZ a társadalmi diszkrimináció ellen	48
Nemzetközi aggodalmak a kelet-európai országokban élő értelmi fogyatékos személyekkel kapcsolatban	49
A fogyatékos szervezetek együttes érdekvédelmének fokozódó aktivitása	50
Az önérvényesítők első csoportja	51
Az ombudsmani jelentésben megfogalmazott fogyatékosügyi kritika	51
Szervezeti változások, képzési fejlesztések	52
Az ENSZ-nek A fogyatékosággal élő emberek jogairól szóló egyezményének hazai megismertetése	52
Az értelmi fogyatékosággal élők önérvényesítésének példája	53
ÉFOÉSZ: célok és változások	53
Az első értelmi fogyatékosággal élő magyar állampolgár kitüntetése	56
A fogyatékosággal élő emberek ellátását végzők, a támogató szolgálatok érdekében kifejtett érdekvédelmi munka	56
A kommunikációs stratégia megújulása	57
Emberi jogok, intellektuális fogyatékoság és az ENSZ-konvenció	58
ÉFOÉSZ az ENSZ-konvenció szellemében – a nagy intézmények átalakításáért	59
III. Az ÉFOÉSZ jelenlegi, 2009. évi érdekvédelmi tevékenysége és közéleti szerepének felerősödése	61
Az új Polgári Törvénykönyv és a cselekvőképességi szabályok	61
A népszámlálási törvény visszavonásának kérelme a köztársasági elnökhöz	62
Költségvetés, szociális foglalkoztatás, a nagy intézmények átalakítása	62
IV. Egyéb más társadalomfejlesztési, képzési tevékenységek	63

Az intellektuális sérültek számára adományozott Göllesz Viktor-díj története	63
A könnyített kommunikáció és annak honosítása	64
Társadalmi aktivitás, kommunikáció, kapcsolatrendszer-építés	65
V. Összefoglalás	65
Kiegészítés	65
A jegyzetben külön nem jelölt felhasznált főbb irodalom, adat- és dokumentumforrások	66

A civil érdekérvényesítés hazai történetében kétségkívül sajátos önfejlődési utat járt be az intellektuális sérüléssel, fogyatékossgal élő emberek mozgalma. Az érintett fogyatékossgai csoport, szülők, érdekvédelmi körök, civil szerveződések fellépése és fokozódó közéleti aktivitása kénytelen-kelletlen emberjogi problémákkal, ugyanakkor újszerű humánnummal és szociális célkitűzésekkel szembesítette kezdetben az 1970-es évek kádári berendezkedésű társadalmát, később pedig a rendszerváltó Magyarországot. Mindebben a küzdelemben egyedüli szerepet vállalt az Értelmi Fogyatékossgal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége(ÉFOÉSZ).

A következőkben az MTI közléseit, a hazai sajtó korabeli hírforrásait az ÉFOÉSZ dokumentumait, valamint a közelmúlt szakmatörténetileg is fontos személyeinek hivatalos levelezését és hiteles visszaemlékezéseit alapul véve mutatjuk be az intellektuális fogyatékossgal élő személyek mozgalmának hazai történetét 1971-től napjainkig. Az időszak kezdete az értelmi fogyatékossgal élő emberek első bejegyzett, hivatalossá tett szekciójának működési időpontját jelöli, s egyben napjainkig felöleli azt a hatalmas értékű civil aktivitást, amely az ENSZ Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló konvenciójának magyar aláírását, majd parlamenti ratifikációját, s az új polgári törvénykönyv cselekvőképességgel kapcsolatos változásainak hatálybalépését is jelenti – éppen jegyeztünk írásakor.

I .Történelmi előzmények, diktatúrák, államszocializmus, szülői kezdeményezések

Az intellektuális hátrány, diagnosztizált értelmi károsodás, értelmi fogyatékossg tényét és annak társadalmi értelmezését a XX. századi diktatúrák fenntartói mindig az idealizált embereszménnyel, annak tökéletességével vetették negatíván össze. A náci Németország, amely a harmincas években a világtörténelemben először emelte állampropaganda szintjére az „ agyhalott” emberek elpusztítását, propagandafilmeikkel, költségszámításokkal igyekezett igazolni a genetikailag, vagyis a fogyatékos emberektől megtisztított faj egyedüli létjogosultságát. Az intellektuális, mentális károsodás nem egyszerűen az egyén problémájává változott, hanem az egész család orvosi, vagyis „fajhigiéniai” szempontú értékelését vonta magával. Azaz az intellektuális fogyatékossg ténye, annak megállapítása súlyos érvként esett latba egyes politikailag nem kívánatos személyek, családok elgázosításához, nyom nélküli kiirtásához. A fogyatékos német gyermekek megölésének terve, a T-4 akció fedőnéven elhíresült Tiergarten-terv, a szülők felszólítása a kórházakban való jelentkezésre, a begyűjtésre, a titkos halálközpontok létesítése egyben tehát a későbbi holokauszt főpróbájának is tekinthető.

Témánk történelmi megközelítésének szempontjából ez a tény, mint előzmény rendkívüli fontosságú, hiszen elképzelhető, hogy mindeme közös társadalmi, politikai, háborús tapasztalat alapján az immáron közép-európai sztáli-

nista alapokon működő és zárt rendszerekben élő szülők milyen rendkívüli óvatossággal kezdeményezték az értelmi fogyatékos emberek első érdekvédelmi szervezetének létrehozását. A szocializmus embereszménye ugyanis lényegileg alig különbözik a nemzetiszocializmus által idealizált férfitől, nőtől.

Aki testileg esztétikai mércével is tökéletes, izmos és arányos, tanulási képességei maximálisak, s természetesen a rendszer és az állampárt mindenkor híve. Az ettől bármiben eltérő külső vagy belső jellemzőkkel rendelkező egyén nem kívánatos az „épülő, szépülő”, új típusúnak nevezett társadalom számára. A fogyatékoság bármilyen fizikai vagy mentális „megnyilatkozása” tehát nem illik a II. világháborút követő kor idealisztikus célkitűzéseinek sorába, ahogy a harctéren szerzett maradandó sérülések elszenvedői is gyakorta társadalmi perifériára sodródtak, sőt az egyre keményedő rendszerben üldözendő személyekké is váltak. (Testi, lelki és szellemi rehabilitációjuk társadalmunk mindmáig elmaradt kötelezettsége.) Az értelmi fogyatékoság iránt különös közömbösség, szenvtelenség, sőt elutasítás nyilvánult meg, s ez a viszonyulás a más típusú fizikai, érzékszervi sérült emberekkel összehasonlítva is egyértelműen diszkriminációnak mondható. Törvényalkotásunk, közoktatásunk, pedagógusképzésünk még a nyolcvanas években is olyan megalázó tartalmú kifejezéseket használt, mint „mongolidióta, imbecillis”. A háborút követően, immáron az államosítás, idején 1948-ban újra érvényesítik a szegregáció elvét, amelyet aztán orvosi-ápolási előírásokkal igazolnak és igyekeznek elfogadtatni.

A fogyatékosággal élő emberek számára – a meglévő zárt elmeosztályokon, pszichiátriai intézményeken kívül – újabbakat is létesítenek. A másra nem használható, kieső, erdővel, szántófölddel körbevett, többnyire rossz állapotú, háborúviselt kastélyépületeket sorra adják át fogyatékoscélú hasznosításra. A „fogyatékos cél” persze akkoriban sokfajta sorsú gyermek összegyűjtését jelentette, háborús árvák, koldusok, fiatalkorú prostituáltak és ténylegesen fogyatékos gyermekek is beletartoztak a besorolásba. Az intellektuális fogyatékosággal élő emberek egy része tehát jogfosztottan bár, egyfajta örök „gyermeki státusban”, egyúttal a társadalom számára nem láthatóan, az ország elzárt zugaiban kap intézményi ellátást. Az állami gondoskodás ezzel, a kor felfogása szerint, maximálisan teljesülni látszott. A családdal együtt élő, felnőttkorú fogyatékos emberek helyzete sem volt sokkal előnyösebb. Munkavállalásuk, fejleszthetőségük, önálló élethez való jogaik, esélyegyenlőségük azonban egyre többször került az akkori társadalmi szervezetek napirendjére, főképpen az aktívabb – egyelőre csak latens működésű – szülői csoportok kezdeményezésére. Erdélyi Károly az ÉFOÉSZ alapító tagja, későbbi elnöke visszaemlékezéseiben (Kapaszkodó, 2009, történeti különszám) a következőket írja: „A 60-as 70-es években Budapesten hét védőmunkahely működött. Ezek szülői munkaközösségének voltam az elnöke. Így hát magam köré gyűjtöttem olyan szülőket, akik bálók, kulturális rendezvények szervezésében segíteni tudtak... A Szovjetunióban nem ismerték a fogyatékosügyet. Arra hivatkoztak, hogy náluk nincs semmiféle fogyatékos lakosság. Valahányszor a Minisztériummal tárgyaltam, bizalmasan mindig közölték velem, hogy amíg a Szovjetunióban nem lesz

»ilyesmi«, addig bizony itt sem engedélyezhetik a »szervezkedést«... Egy, a pártközpontból érkezett udvarias levélben arra kértek, hogy azonnal hagyjam abba a szervezkedést, az államnak nincsen erre pénze, majd ha egyszer gazdaságilag oda jutunk, akkor majd ők megoldják, hisz ez állami feladat. De én csak tovább és tovább írtam a leveleket, míg végül a hetvenes évek végére megenyhült az államapparátus. Egy szülői tanácsadói irodai szolgálatra adtak lehetőséget az akkori Vöröskereszt működésén belül, értelmi fogyatékosok szüleinek albizottsága címen..”.

„A sérültek magyarországi érdekvédelmének történelmében a látás- és a hallássérültek szerveződése komoly tartalmi múltra tekintettek vissza” – írja Bujdosó Balázs az ÉFOÉSZ első főtitkára visszaemlékezésében. (Kapaszkodó, 2008, történeti különszám) – „Így érthetően igen nagy volt a társadalmi nyomás a mozgássérültek és az értelmi fogyatékosok érdekvédelmének szervezett megoldására. Én a témával 1973/74-ben kerültem kapcsolatba, hiszen Dr. Göllesz Viktor tanítványa illetve munkatársa voltam. (Göllesz Viktor a Gyógypedagógiai Főiskola tanára, későbbi főigazgatója a kezdetektől pártolta, segítette a szervezet létrejöttét.) Mindebben segítőkész partner volt dr. Kaposvári Júlia, akkori országgyűlési képviselő, a Magyar Vöröskereszt titkára. Összefogásuknak köszönhetően a Magyar Vöröskereszt rendezte meg az első ízben a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán a fogyatékos gyermekek műveinek országos kiállítását. A közvélemény formálását több cikk, rádióműsor is segítette. Legnagyobb visszhangot a Magyar Televízió 1980. május 8-án sugárzott élő egyórás adása keltette, a Vöröskereszt Világnap alkalmából, melynek témája a »Vöröskereszt a fogyatékosokért« volt.”

Az 1971. február 12-én kelt okiratban is megjelölt szándék szerint érdekvédelmi szövetség létrehozását tűzik ki célul, de egészen 1980-ig nem értek cél, így ekkor kénytelenek voltak ismét benyújtani kérelmüket az akkori Munkaügyi és Egészségügyi Minisztériumhoz. Ám ekkorra már a világpolitikai trendekben egyre nagyobb teret kaptak a kisebbségi és az emberjogi mozgalmak. A hazai fogyatékosmozgalmakra is nagy hatást gyakorolt a bejelentés, hogy az ENSZ az 1981-es esztendőt a fogyatékosággal élők nemzetközi évének nyilvánította, amihez Magyarország is csatlakozott, és ezzel immáron számos vállalásra is kötelezte magát. Bár az ENSZ-kezdeményezés idehaza Rokkantak éve néven került a társadalmi köztudatba.

A nemzetközi fogyatékosági ügy fellendülésének hatására alakult meg idehaza 1981. május 11-i bejegyzéssel az ÉFOÉSZ, mint az Értelmi Fogyatékosok Szüleinek Országos Érdekvédelmi Szekciója, egyelőre a Hallássérültek Országos Szövetségén belül. Az állami adminisztráció szintjén ugyancsak ekkor jött létre az Országos Fogyatékosügyi Tanács is, de ez utóbbi az értelmi fogyatékosággal élő emberek képviselőit eleinte megkerülte, s csak az érintettek nyomására vonták be őket nem sokkal később az állami szintű tervezési munkafolyamatba.

Az Értelmi Fogyatékosok Szüleinek Országos Érdekvédelmi Szekciója az alapító okiratban a következő céllal és tevékenységi körrel alakult meg:

„A Szekció célja az országban élő értelmi fogyatékosokat nevelő családok, illetve az értelmi fogyatékosokat nevelők társadalmi összefogása abból a cél-

ból, hogy az értelmi fogyatékosok részére sajátos ismereteket nyújtva továbbképzésükkel, munkába állásuk elősegítésével, szervezett kulturális, sportlehetőségek biztosításával, a családok életének megkönnyítésén is fáradozva, bevonja az értelmi fogyatékosokat a szocialista építőmunkába.”

Krausz Éva ismert gyógypedagógus, az ÉFOÉSZ alapító tagja így emlékezik a kezdetekre (Kapaszkodó, 2008 történeti különszám, „Szép és igaz elveink voltak”) :

„Gyermekeik sorsáért aggódó szülők és gyógypedagógus szakemberek egymásra találásából nagyon szerény körülmények között kezdtük el a munkát. Célunk az értelmi fogyatékosággal, sérültséggel küzdő gyerekek, fiatalok, felnőttek felkutatása és megismerése volt. Ezzel párhuzamosan igyekeztünk a szülők gondjain is segíteni. Ezidőtájt, de még ma is nagy segítségnek tartom a szülők meghallgatását és szükség szerinti tájékoztatását. Ma úgy érzem, hogy ez a csoportosulás igazi civil kezdeményezésből jutott el a mai évfordulóig. A kezdeti időszakban, tevékenységünkben – így az enyémben is az ösztönösség és a segítőkészség dominált. Sem a szülők, sem a szakemberek nem voltak felkészülve, felkészítve arra, hogy a gyerekekből fiatalok, s ma már tudjuk, hogy idős emberek is lesznek. Vékonyan csordogált a külföldi szakirodalom, ami csak kevesekhez jutott el, és még kevesebbeknek volt részük abban, hogy körülnézzenek a világban. Nekem szerencsém volt egyrészt azért, mert 1952 óta érdeklődtem a sérült emberek munkavégzésének lehetőségeiről, és az ehhez szükséges képességek fejlesztéséről, kialakításának módjáról. Másrészt már a 60-as években rájöttem, hogy az értelmileg sérült emberekből felnőttek lesznek, akikről a szülők idősödése, halála után is gondoskodni kell. Az ÉFOÉSZ megalakulása idején sok szülővel ismerkedtem meg és kiderült, hogy nem voltak felkészülve, felkészítve arra, hogy a gyermekük felnőtté váljék. Ebben az időben a szülőkkel együtt létrehoztunk egy klubot, ahol a fiatalok és a szülők rendszeresen összejöttek, jól érezték magukat. Ez a klub hosszú éveken keresztül önkéntes segítőkkel működött, helyiséget mindig sikerült szereznünk. A klubfoglalkozás mára már általánossá vált. Ezzel egyidőben létrejött egy tanácsadó szolgálat a szülők részére, amit gyógypedagógus és jogász vezetett. Ma ezek a szolgáltatások hivatalosan működnek fizetett alkalmazottakkal. Egy szülő vezetésével létrejött egy sportklub (Hársfa klub), ami tudomásom szerint ma is működik. A 80-as évek végén egy szülőklub alkalmával a szülők javaslatára 10 fővel megalakult az első alapítvány, amely a Hajlék nevet viselte és viseli ma is. Az alapítvány célja egy lakóotthon létrehozása saját erőből. Sok nehézség után összejött annyi pénz, hogy az Alapítvány megvehetett egy családi házat Érden. Az adásvételt, az átépítés tervezését szülők társadalmi/önkéntes munkában végezték. Akkor még nem tudtuk, hogy a lakóotthont nem elég megvenni, megtervezni, felépíteni, azt működtetni is kell. Szép és igaz elveink voltak.”

Az ÉFOÉSZ vidéki, megyei szervezetei a helyi gyógypedagógusok, szülők összefogásának köszönhetően aztán hihetetlen gyorsasággal alakultak meg. Az így létrejött országos szervezettségű, a keleti blokkban példátlan, állami irányítástól független értelmifogyatékos-ügyi érdekképviselő jónál megelőzte a korra

jellemző orvosi modellekre támaszkodó paternalista gondolkodást, és egy másik, egyénre szabott, fejlesztő civil szociális törekvést állított középpontba.

„1971. február hó 12-én az értelmi fogyatékosok szülőiből és segíteni kész szakemberekből alakult szervező bizottság a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1970. évi 35. számú törvényerejű rendeletére hivatkozva az »Érdekvédelmi Szövetség Értelmi fogyatékosokért« létrehozását célzó szervezőmunka megkezdéséről – kérve ehhez a Miniszter elvtárs egyetértését – az Egészségügyi Miniszter Elvtárshoz előzetes bejelentéssel élt. Azóta sok tárgyalás folyt az egészségügyi és munkaügyi minisztériumokban ez ügyben, majd 1980. szeptember hó 16-án az Egészségügyi Miniszter Elvtárshoz írott levelünkben megújítottuk fenti kérelmünket és bejelentésünket. Önök között sokan vannak, akik tudják, hogy évekkel ezelőtt elkészült a fent említett Társadalmi Érdekvédelmi Szövetség alapszabály-tervezet, s az azóta is az egészségügyi és munkaügyi minisztériumokban fekszik – jóváhagyásra várva. Az értelmi fogyatékosok szülői, törvényes képviselői a társadalomtól szervezett támogatást igényelnek s ez a segítség állami szerveken keresztül csak részben valósítható meg. A társadalmi munkát vállaló szülők, a segíteni kész önzetlen szakemberek összefogása csökkentheti a szülők terheit, segítheti a fogyatékosok nevelését, munkába állítását. A Társadalmi Érdekvédelmi Szövetségért munkálkodó szervező bizottság a Budapest VI. kerület Benczúr u. 21. szám alatt működő Iroda mögé tömörülve végzi munkáját. El kell mondanom, hogy ez a tanácsadó iroda 1979 tavaszán Magyarországon – de talán Európában is először – szervezte meg a családban élő, dolgozó, 16 éven felüli értelmi fogyatékosok üdültetését.” (Részlet Erdélyi Károly ÉFOÉSZ-elnök a Magyar Vöröskereszt kongresszusán elmondott beszédéből, 1981)

„Legfontosabb feladatunkként a megyei szervezetek létrehozását jelöltük ki, ezért mindenhova, szerte az országba, személyesen mentünk megbeszélni a feladatokat. A vidéki szervezetek megalakulása 1982-re fejeződött be. (...) Évente kb. 1000 – 1500 főt üdültettünk. Ingyenes üdülési lehetőséget kaptunk a KISZ Budapesti Bizottságának üdülőjében és a Debreceni KISZ táborban. Rendkívül jutányos áron kaptunk lehetőséget a Honvédségtől Balatonlellén és a Szakszervezetek Országos Tanácsától. A különböző táborokban egységes áron üdültettünk. A táborokban résztvevők sport és kulturális vetélkedőkön vettek részt, melynek minden résztvevője emléklapot kapott. (Az emléklapokat a Honvédség gyártotta ingyenesen.) Együttműködési szerződéseket kötöttünk a Magyar Vöröskereszttel, illetve a többi hasonló típusú szövetséggel. Megrendeztük az első rokkantak napját! Ennek első ízben az ÉFOÉSZ volt a szervezője. Emléklapot adtunk ki bélyegzéssel, még filatéliai érdekeltség is vált belőle. Az Operett színházban megrendezett nagy szabású egész napos műsor bevételét négy szövetség között szétosztotta az ÉFOÉSZ.” (Bujdosó Balázs visszaemlékezése, Kapaszkodó, 2009 történeti különszám)

Elsőként Nyíregyházán 1981. április 27-én tartottak alakuló közgyűlést, amelyen az akkori két fogyatékosintézmény igazgatói, Szép Tibor, Tarnai Ottó valamint a Kisegítő Iskola szülői munkaközösségének elnöke vett részt. Jelen

volt még dr. Fazekas Árpád helyi gyermekorvos, aki akkori hozzászólásában (a jegyzőkönyv szerint) így fogalmazza meg, miért van szükség az egyesületre.

„A törvény biztosítja a lehetőséget, de a gyakorlatban igen nehéz a megvalósítása. Az értelmi fogyatékosok nem tudják képviselni a maguk érdekvédelmét, ezért a szülők, családok, pártoló tagok összefogására van szükség.” Így jött létre a KISZE, a Kisegítő Iskolások Szüleinek Egyesülete. 1982. március 3-án már egyeztető megbeszélés zajlik Nyíregyházán, aminek következtében a KISZE mint „intézményi pártoló tag” belép az országos szekcióba, a későbbi ÉFOÉSZ-ba. (Forrás: Tarnai Ottónénak, az ÉFOÉSZ-Nyíregyháza elnökének közlése és ÉFOÉSZ-irattár)

Erdélyi Miklóst Sántha Géza követte az elnöki poszton, majd a nyolcvanas évek közepétől Lehel Miklós két teljes ciklusban volt az ÉFOÉSZ elnöke. Ez a tíz esztendő a szövetség fejlődésének szempontjából fontos eseményekben bővelkedett.

„A megalakulás és a megszilárdulás nehézségein túljutott szövetség elérkezett a teljes önállósághoz. Bár nem minden probléma nélküli volt az együttműködés a »gyámként« kijelölt Siketek és Nagyothallók Egyesületével, de sok segítséget, gyakorlati tanácsot kaptunk a kezdeti nehézségeink leküzdéséhez tőlük, mindenekelőtt akkori főtítkáruktól. Már az első évektől kialakult a kapcsolat az Értelmi Fogyatékosok Nemzetközi Ligájával. Ebben különösen fontos szerepet játszott a gyakori találkozás az osztrák testvérszervezet, a Lebenshilfe rokonszenves képviselőjével, a nagy tudású és mindig segítőkész Maria Bruckmüllerrel. Sok segítséget kaptunk a németországi Lebenshilfe és a Liga akkori elnökétől. Nagy megtiszteltetés volt számunkra, hogy az elnök úrral együtt képviselhettem a Ligát az Európai Tanács egyik bizottságának ülésén Strasbourgban. Különösen fontos szerepük volt a rendszerváltás időszakában, amikor sok irányból támadtak bennünket, reprezentativitásunkat kétségbe vonva, a régi rendszer maradványának és kreatúrájának bélyegezve bennünket. Végül bebizonyosodott, hogy valóságos tagsággal rendelkező, az ország minden megyéjében működő szervezettel rendelkező érdekvédelmi szervezet vagyunk. Akkor már egyenrangúnak fogadtak el bennünket a másik három nagy fogyatékosszervezettel együtt. Velük együtt bevontak bennünket több törvény előkészítésébe, ezért is volt fontos, hogy a Liga és utódszervezete a magyar értelmi fogyatékosok egyetlen képviselőjének tartott meg bennünket. Továbbra is sokirányú segítséget kaptunk az osztrák Lebenshilfétől. Ennek nagylelkű megnyilvánulása volt, hogy 1991. december 24-re meghívtak bennünket a nagy osztrák segélyszervezet, a Licht im Dunkel, egész napos karácsonyi jótékonyági műsorába. Az osztrák tv második csatornáján alkalmam nyílt németül ismertetni tevékenységünket és problémáinkat. Ennek alapján az összegyűlt adományokból egymillió schillinget kaptunk, az összeget andornaktályai lakóotthonunk létesítéséhez használtuk fel.” (Lehel Miklós: Mozgalmas és sorsdöntő 10 esztendő. Kapaszkodó, 2008, történeti különszám)

A rendszerváltás közeledtével az országos sajtó egyre többször foglalkozott az értelmi fogyatékosok ügyével, ám a korabeli híreket tanulmányozva jól nyomon követhető, hogy maga a civil szervezet is egyre többször él a nyilvánosság adta lehetőséggel. Voltaképpen az eddigi szülői szervezet ekkor kezdi meg egy új típusú, professzionálisan emberjogi arculatú szövetség szemléletbeli és strukturális megalapozását.

II. A rendszerváltás és az új típusú fogyatékosügyei érdekvédelmi aktivitás megerősödése. A törekvések, az érdekérvényesítés időrendi története a nyilvánosság és a hírek tükrében

Védőotthon-hálózat

1988 szeptember 24-én került sor az értelmi fogyatékosokat gondozó szülők és nevelők első országos fórumára a Vöröskereszt budapesti központjában. A korabeli vitaindító szövege hangsúlyozta, hogy: „*hazánk lakosságának mintegy 3 százaléka értelmi képességeiben elmarad az átlagostól, s közülük sokan kisegítő illetve foglalkoztató iskolában sajátítják el az önálló életvitelhez szükséges alapismereteket. Ezen iskolák elvégzése után azonban a fiatalokat – bár joguk van a képességeiknek megfelelő képzéshez és munkához – az utóbbi időben mind nehezebb munkához s rendszeres elfoglaltsághoz juttatni. Kevés a védőmunkahely, így a középsúlyos értelmi fogyatékosoknak csak kis része dolgozhat ilyen, felügyeletet is biztosító helyen. Az állandóan nem foglalkoztathatóknak Budapesten s vidéken néhány nagyobb városban napközi otthont nyitottunk, azonban ezek is a szükségesnél jóval kevesebb férőhellyel rendelkeznek.*” Még ugyanebben az évben, 1988-ban bejelentik, hogy családias jellegű védőotthonokat kívánnak létrehozni értelmi fogyatékos felnőttek számára. A tervek szerint egy éven belül megnyitják az első otthont, amely megfelelő segítséggel dolgozni és önmagukat ellátni tudó embereket fogad majd be. A szövetség e szülői gondokat megértve és felmérve kezdte meg a védőotthon-hálózat szervezését. Olyan 8-10 férőhelyes otthont kívánnak kialakítani, amelyekben – a kényelmes elhelyezés mellett – védelmet és gondozást is biztosítanak lakóiknak, hogy lehetőségeik szerint önálló életet élhessenek.

Az önállósulás útján

Az ÉFOÉSZ-t 1989. november 23-án önálló társadalmi szervezetként jegyezték be. Ezzel véglegesen is kikerül a Hallássérültek Országos Szövetségének hatásköréből, ám a politikai rendszerváltás konfliktusai nem kerülnek el. 1991 áprilisában a Parlament is foglalkozik az ÉFOÉSZ támogatásának jogosultságával. A háttérben az eddigi támogatások megszüntetésének, illetve más célú átcsoport-

tosításának célja áll. Az ÉFOÉSZ ekkor a széles nyilvánosság előtt ismerteti történetét, megalakulásának körülményeit, a folyamatot, amely során a kádári szocializmus bürokráciájával, a pártállam hivatalnokainak akaratával szemben néhány szülő kezdeményezéséből, az akkori hivatalos szervek ellenállásával szemben jött létre. Mindezeknek a megosztási szándékoknak a dacára a rendszerváltozás utáni ÉFOÉSZ-t több új vidéki alapszervezet létrejötte jellemzi.

„Az értelmi fogyatékosok érdekvédelmében komoly gond, hogy a rendszer-váltással a kormányzati szervek és a szövetség közötti kapcsolatrendszer is összeomlott” – nyilatkozta ekkor a szervezet főtitkára, Ritterné Józsa Judit. (MTI, 1991. október 17.) Az országban körülbelül 60 ezer a közepesen súlyos, illetve a súlyos értelmi fogyatékosok száma. Igényeik továbbítása a hivatalos szervekhez azonban igen nagy nehézségekbe ütközik. Az öt-hétezer tagot számláló ÉFOÉSZ-on kívül a szülők az évek során halmozódó negatív tapasztalatok miatt nem vállalják fel saját érdekvédelmüket. Pedig a szülőket kell elsősorban megnyerni – hangsúlyozta a főtitkár –, hiszen ők tehetnek a legtöbbet értelmi fogyatékos gyermekeikért. Néhány helyen már látni példát a kis, helyi szervezetek megalakulására, ezek mellett azonban körülbelül 20 szervezet várja tagjai sorába az érintetteket. E családok legnagyobb gondja a felnőtt fogyatékosok foglalkoztatásának megoldása. A szervezet már két évvel ezelőtt jelezte az illetékeseknek a fogyatékosok sokasodó foglalkoztatási problémáját, mára azonban már a munkanélküliség komolyan fenyegeti e réteget is. Ha pedig ezek az emberek – a felnőtt fogyatékosokat foglalkoztató intézményrendszer hiánya miatt az utcára kerülnek, akkor előfordulhat, hogy sok szülő és hozzátartozó kényszerül ellátásuk érdekében feladni munkahelyét. A főtitkár kiemelte a rokkant-törvény hiányát, illetve a felnőtt fogyatékosok gyámságának kérdését. A jelenlegi viszonyok között a gondnok akár ki is foszthatja gondozottját anélkül, hogy arra fény derülne.”

A szervezet részéről megfogalmazódik, hogy írásos javaslatot tegyenek a szervezetek és a kormányzati szervek közötti együttműködésről szóló szimpózium megszervezésére és annak lebonyolítására.

1995. szeptember 15-én *A fogyatékosok között is hátrányban* címmel jelenik meg az ÉFOÉSZ-ről szóló első jelentős, többrészes, összefoglaló írás az MTI részéről. Idézzünk most ebből: *„Csupán egy olyan országos érdekvédelmi társadalmi szervezet van, amely az értelmi fogyatékosokért tevékenykedik.”* (Részlet Pál Sándor főtitkár nyilatkozatából, MTI Archívum)

– Magyarországon körülbelül háromezrezer értelmi fogyatékos tartanak nyilván, de a valós számuk sokkal több, mert sokan – az előítéletek miatt – elzárkóznak mindenféle felmérés elől. Az értelmi fogyatékosok családjaikkal együtt – a társadalmi megkülönböztetés mellett – anyagilag is súlyosan hátrányos helyzetben vannak. Szövetségünk – amely 1981-ben alakult – igyekszik ezeket a hátrányokat enyhíteni, a fogyatékosok érdekeit érvényesíteni, védeni, valamint az ENSZ értelmi fogyatékosok jogairól szóló deklarációját megvalósítani. Javaslatokat teszünk az értelmi fogyatékosok helyzetét javító jogszabályok megalkotására, véleményt nyilvánítunk az ide vonatkozó törvénytervezetetről

– tájékoztatott a főtítkár. Felvilágosító tevékenységet végzünk. Van újságunk is, a Kapaszkodó. Más szakmai kiadványokkal, szülői fórumokkal, tanfolyamok szervezésével segítjük, képezzük a fogyatékosok családtagjait. Figyelemmel kísérik az értelmi fogyatékosokkal foglalkozó tudományos munkát, és ezek gyakorlati megvalósulását. Részt veszünk intézmények kialakításában, fejlesztésében, működtetésében; támogatjuk az állami, egyházi és magánkezdeményezéseket. Keressük a munkalehetőségeket, azokat a vállalkozásokat, amelyek értelmi fogyatékosokat foglalkoztatnak. Együttműködünk a fogyatékosokat nevelő, gondozó és egészségügyi intézményekkel. A megyei és a városi tagszervezetek kapcsolatot tartanak a helyi önkormányzatokkal; önállóan szerveznek közösségi, kulturális, sportrendezvényeket, fejlesztő csoportokat működtetnek. Szervezetünk tagja az International League of Societies for Persons with Mental Handicap szervezetének. Ez a nemzetközi liga világszerte összefogja az értelmi fogyatékosokkal foglalkozó szervezeteket. Százöt országban százhatvankilenc tagszervezete van, székhelye Brüsszel. Évente tartanak konferenciát, a tapasztalatokról rendszeresen tájékoztatják az illetékes országok kormányzatait.

Részben az évi költségvetési támogatásból, részben pedig a Népjóléti Minisztérium szakmai keretéből kapunk egy összeget. A költségvetési támogatást pályázat révén nyerhetjük el, sajnos az összeg évről évre kevesebb. Ez súlyos esélyegyenlőtlenséget jelent a többi fogyatékosszervezethez viszonyítva, amelyek kétszer, háromszor annyit kapnak, mint mi. Hangsúlyozom: nem a többi fogyatékosszervezet ellen emelek szót, inkább a diszkriminatív kezelést sérelmezzük. Ezek az intézkedések alapvetően veszélyeztetik szervezetünk működését. A pályázati rendszer – minthogy nem jár együtt kontrollal – nem a legjobb, hiszen egyes társadalmi szervezeteknél üzleti és egyéb szempontok is fellelphetnek, úgy mint a taglétszám manipulálása, fiktív vidéki szervezetek beépítése a pályázatokba stb. Táborra például nincs külön anyagi keretünk; az idén annak is köszönhető, hogy meg tudtunk szervezni egy találkozót, hogy az Országos Játékalap kedvezően bírálta el szakmai pályázatunkat.”

Fogyatékosügy a vasfüggöny leomlása után

1995. október 2-án Varsóban rendezte meg nemzetközi konferenciáját az Értelmi Fogyatékosok Nemzetközi Ligája (ILSMH). A kelet-európai diktatúrák összeomlása után összehívott fontos nemzetközi tanácskozás Az értelmi fogyatékosok emberi jogai Közép- és Kelet-Európában címet viselte. A találkozóra 40 országból érkeztek küldöttek, Magyarországot az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetségének (ÉFOÉSZ) főtítkára, valamint a népjóléti tárca és az Alkotmánybíróság szakértői képviselték. A konferenciára széleskörű összegzés készült a Közép- és Kelet-Európában élő fogyatékosok helyzetéről, jogaikról és lehetőségeikről. Nyugati szakemberek megfogalmazása szerint a vasfüggöny leomlása kellett ahhoz, hogy egyáltalán valamiféle statisztika lásson napvilágot a témát illetően, s az adatok még ma is nehezen összevethetők. A dokumentum szerint a térség számos államában sokáig kozmetikázott adatok

kerültek nyilvánosságra, s mély hallgatás övezte a fogyatékosok kárára elkövetett jogsértéseket is. A magyarországi statisztika akkor 200 ezer értelmi fogyatékosot tart nyilván.

ÉFOÉSZ-modellház

1996 szeptemberében készült el az első „modellház” a Heves megyei Andornaktálya községben. Az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) által létrehozott otthon volt az első olyan gondozóintézmény Magyarországon, amelyet egy civil szervezet hozott létre. A létesítményt az ausztriai Licht im Dunkel jótékonyági szervezet is jelentős összeggel támogatta. Az osztrák mintájú, családias környezetű gondozóház három éven át épült.

1997. február 22-én került sor az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetségének (ÉFOÉSZ) alapszabály-módosító küldöttgyűlésére Budapesten. A küldöttgyűlés azonban nemcsak módosította a szervezet alapszabályát, amelynek értelmében a szervezet új neve: Értelmi Fogyatékosok és Segítők Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ). Rögzítették azt is, hogy a szervezet önálló jogi személyiségű, pártoktól független, pártsemleges szervezet. Céljai és feladatai közé sorolta, hogy elősegítse a Magyar Köztársaság területén élő értelmi fogyatékos emberek és családjaik társadalmi hátrányainak kiegyenlítését, érdekeik érvényesítését, védelmét és képviselését, valamint emberi és állampolgári jogaik, társadalmi integrációjuk, szociális biztonságuk, rehabilitációjuk, esélyegyenlőségük megvalósítását. Az új alapszabály az intellektuális fogyatékosokkal élő embereket képviselő másik öt országos szervezet belépésével megteremtette a szervezeti feltételeket arra is, hogy további társadalmi szervezetek és alapítványok csatlakozásával az ÉFOÉSZ körül jöjjön létre az értelmileg sérült emberek képviselőinek egységes szervezete.

Cél: a sérült emberek társadalmi befogadása

Gyene Piroska elnök 1997. augusztus 28-án eképpen nyilatkozik az intellektuális fogyatékosokkal élő emberek érdekvédelmi szerepének új céljairól (MTI Archívum): „A fogyatékosügy helyzetének változása következtében változik az ÉFOÉSZ szerepe is. Bár céljai, feladatai változatlanok, a sérült emberek érdekében lazább, illetve szorosabb összefogásban kell összehangolnia tevékenységét, hogy a kormányzati erőkkel, parlamenti bizottságokkal, önkormányzati testületekkel, társadalmi szervezetek vezető szerveivel egységesebben, határozottabban, magasabb színvonalon, ne csak a terület rétegérdekeit közvetítve működjön együtt. Országos szövetségünk feladatának másik nagyon fontos része az egyének, a sérültek, a családok megtalálása. Alapvető tennivalónk a személyes segítségnyújtás, melyet az értelmi fogyatékoság területén egyedülállóan minden megyére kiterjedő, országos hálózat révén valósítunk meg. Tulajdonképpen a Szövetség létrehozását követő 5-6 év alatt kialakult a hálózat. Legrégebbi vidéki szervezeteink az ország nagyvárosaiban működnek:

*Szekszárdon, Debrecenben, Szegeden, Pécsen, Székesfehérváron, Zalaegersze-
gen, Egerben, így már minden megyében van szervezetünk. A szövetséghez
legutóbb egy úszóegyesület csatlakozott Ajkáról. Ugyancsak nagy elégedett-
séggel tölt el az ÉFOART kulturális művészeti találkozók évenkénti, kétéven-
kénti sikeres megrendezése is. A személyes érdekek képviselője a leghatéko-
nyabban helyileg, a helyi önkormányzati testületekkel, helyi szervezetekkel
együttműködve valósulhat meg. Fő célunk, hogy a megismerés, a megismerte-
tés gondolatának jegyében bemutassuk az értelmileg sérült embereket a világ-
nak, és ezzel elősegítsük a társadalmi befogadást, elfogadást. Az érintett tárcák-
kal az egyeztetéseken szeretnénk elérni, hogy minél több család kaphasson tá-
mogatást, mert a fogyatékos gyermekek nevelése sokkal több anyagi teherrel
jár, mint az egészségeseké. A fogyatékosok érdekeit képviselő szervezetek fon-
tos elvárása az is, hogy a törvény hatályba lépése után az értelmileg sérült em-
berek is kapjanak személyi igazolványt.”*

Gyene Piroska elfogadhatatlannak tartotta, hogy „a XXI. század küszöbén az
értelmi fogyatékosok egyetlen papírlappal igazolják magukat. A fogyatékos, sé-
rült embert is azonos emberi méltóság, emberi jogok illetik meg, mint a társa-
dalom bármely tagját” – szögezi le az Értelmi Fogyatékosok és Segítőik Orszá-
gos Érdekvédelmi Szövetsége (az ÉFOÉSZ) munkaprogramja. „Külföldi és hazai
példák bizonyítják, hogy ezt az elvet tiszteletben tartják, sok értelmileg fogyá-
tékos ember társadalmilag hasznos munkát is tud végezni. Van köztük szor-
galmas kertész, készséges varrónő, precíz nyomdász és más feladatát jó szín-
vonalon elvégezni képes alkalmazott. A hazai fogyatékosok számát az egyik
szakember 300 ezerre, a másik 80 ezerre teszi, aszerint, hogy milyen fokozatú
betegségben szenvedőt sorol ebbe a fogalomba. Az értelmi fogyatékosokat ne-
velő családok nagy része vidéken él, többségük hátrányos helyzetű. Szociális
járadékra és – ha a fogyatékos nem tud elhelyezkedni – rokkant járadékra joga-
sult. Ha dolgozott, akkor rokkantnyugdíjban részesül. Járadékot azonban csak a
67 százalékosnál súlyosabb mértékben sérült ember kap. Ápolási díjra jogosult
az a szülő, aki otthon neveli halmozottan fogyatékos gyermekét. Ennek összege
is kevés, 10-11 ezer forint körüli. A fogyatékosokat okozó betegség gyogsze-
rei a közgyógyellátás körébe tartoznak, de a többi – számukra fontos – gyógy-
szer már nem. Pedig a legtöbbjük többféle betegségben is szenved. Magyaror-
szágon egyes betegségeket – például az autizmus bizonyos változatát – nem
tudják gyógyítani, a külföldi gyógykezelés költségeihez pedig a társadalombiz-
tosítás nem járul hozzá. Támogatásért koldulni kell alapítványoknál, cégeknél.
Rontja a betegek gyógyulási esélyét és pszichikai állapotát, hogy a magyar
egészségügyben dolgozóknak nem tanítják a fogyatékosokkal való bánásmó-
dot. Szükséges lenne a fogyatékosok rehabilitációjának oktatása is. Fontos len-
ne, hogy már a születést követően kiszűrjék a fogyatékossgot a hatékonyabb
gyógyítás, nevelés és a beilleszkedés érdekében.,,

Az ÉFOÉSZ a társadalmi diszkrimináció ellen

A hazai közéletet 1999 áprilisában olyan esemény borzolja fel, ami a fogyatékossgal élő embereket kirekesztő célzatú első közéleti botránynak is nevezhető (és amelyet később számos más eset is követ). A Csongrád megyei Derekegyháza 1999. április 11-én példátlan népszavazásra került sor. A falu lakossága arról készült dönteni, hogy a helyi intézményből néhány sérült fiatal kisebb lakóközösségben élhessen-e, avagy sem. Az Értelmi Fogyatékosok és Segítői Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) levélben fordult a derekegyházi lakosokhoz.

„Az utóbbi időszakban az Önök falujában (településén) néhányan mindent megtesznek annak érdekében, hogy népszavazást tarthassanak az értelmi fogyatékosok ellen. Az Önök falujában rosszul értelmezetten néhányan sok energiát fordítanak arra, hogy a faluban élő értelmi fogyatékos emberek ellen hangolják a lakosságot. Szorgalmas működésük eredményeként a faluban április 11-én vasárnap népszavazást tartanak. A népszavazás tárgya: a Derekegyház Petőfi u. 40. szám alatti házba beköltözhethet-e az a néhány értelmi fogyatékos felnőtt ember, akik a világ más országaihoz hasonlóan emberibb, családiasabb környezetben élhetnének, hiszen ők tehetnek a legkevésbé arról, hogy csecsemőkorukban, vagy később elszakadtak családjuktól – akik nem kaptak elég segítséget ahhoz, hogy a családban neveljék gyermeküket – és elzárt épületekben, kastélyokban látták el őket. A nyugati országok tapasztalatai alapján ma már nem csak olvasmányokból, filmekből tudjuk, hogy az értelmi fogyatékos emberek máshogy is élhetnek, embertársaik között, és nem pedig tőlük elzárva. A tapasztalat szerint családias kis közösségekben, néhány segítővel a háttérben, nem csak az életkörülményeik javulnak, de személyiségük is kedvezően alakul. Ez idáig az országban kb. 100-120 között van a lakóközösségek száma. A tapasztalat kivétel nélkül mindenütt pozitív. Jó szomszédi kapcsolatban élnek, a szomszédai a kezdeti idegenkedés, illetve tartózkodás után a segítség szándékával, barátilag viszonyulnak hozzájuk. S ha ez így van az ország 100-120 településén, nem lehet másképpen Derekegyháza sem. A népszavazás tárgya példátlan. A megmozdulás kezdeményezői meg akarják akadályozni, hogy a falujukban hosszú évek óta élő, általuk is jól ismert fogyatékos emberek eddigi lakóhelyüktől néhány utcával odébb költözzenek.” (ÉFOÉSZ-irattár)

A fenti, országos vihart kavart eseménysorozat hatására Értelmi fogyatékosok: megkülönböztetés, elutasítás címmel a Népszabadság 1999. április 13-án először közöl nagyobb lélegzetű cikket a témában.

„Az értelmi fogyatékosok integrált oktatása, foglalkoztatása és felnőttkori elhelyezése egyelőre megoldatlan. Az önálló életre lehetőséget adó kis létszámú lakóközösségekből egyelőre alig száz alakult meg az országban. Az otthonok létrehozása több tízmillió forintba kerül, és olykor – ahogy a Csongrád megyei Derekegyháza – a helybeliek sem fogadják szívesen a sérülteket. Magyarországon becslések szerint 300 ezer értelmi fogyatékos él. A nagy létszámú, 10-30 ágyas intézményekben 20-25 ezer közép súlyos és súlyosan sérült értelmi

fogyatékosok gondoznak. A lakóközösségekben a fiatalok és a felnőttek elsajátíthatják az önálló élettel járó mindennapi feladatokat. Gyene Piroska, az Értelmi Fogyatékosok és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetségének (ÉFOÉSZ) elnöke elmondta: a nyolc-tíz, többségében fiatal felnőtt elhelyezésére alkalmas házak kialakítása 20-40 millió forintba kerül, a szükséges összeghez pályázatok útján jutnak. A sérült csecsemők, kisgyermek neveléséhez, egészségügyi ellátásához segítséget nyújtanak ugyan a mára már több helyen megalakult korai fejlesztő központok; léteznek speciális intézmények, és az enyhe vagy közepes súlyos értelmi fogyatékos gyermekeket néhol fogadják az óvodák. Megoldatlan azonban a halmozottan fogyatékos gyermekek napi ellátása: emiatt a szülők sokszor arra kényszerülnek, hogy állásukat feladva otthon maradjanak vagy intézetbe adják a gyereküket. Az integrált oktatás segíthetne abban, hogy a társadalom jobban elfogadja a sérült embereket, alig van azonban néhány olyan iskola, ahol a fogyatékosok az egészségesekkel együtt tanulhatnak.”

Nemzetközi aggodalmak a kelet-európai országokban élő értelmi fogyatékos személyekkel kapcsolatban

Az első, az ÉFOÉSZ által rendezett nemzetközi emberjogi konferenciára Budapesten 2000. október 10-én került sor, Egyenlő jogok, egyenlő esélyek felé címmel. A nagy jelentőségű tanácskozáson Bengt Lindqvist, az ENSZ fogyatékosügyei különleges megbízottja, speciális jelentéstevője hangsúlyozta: a társadalmaknak el kell fogadniuk a fogyatékosokkal élő embereket. A kelet-európai országokban súlyos örökséget hagytak hátra az előző rendszerek, amelyek a társadalomtól teljesen elszigetelték a fogyatékosokkal élő embereket. Mint mondta, az intézetekben gyakran sértették meg az érintettek szabadságjogait, a társadalom pedig nem tudott semmit a fogyatékosokkal élő emberekről. Az ENSZ különleges megbízottja mindezt elfogadhatatlannak nevezte. Bengt Lindqvist beszámolt arról, hogy az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága áprilisban határozatot fogadott el, amelynek értelmében a tagállamoknak jelentést kell készíteniük arról, hogy országukban milyen a fogyatékosokkal élő emberek helyzete. A konferencia zárónyilatkozata a következőket fogalmazta meg: Noha minden országban már megvannak az előremutató jogszabályok, ezek végrehajtását nagyon gyakran gátolják a források hiánya, továbbá az értelmi fogyatékos emberek és családjaik iránti negatív megnyilvánulások. Különös aggodalomra ad okot az intézetekben gondozott értelmi fogyatékos emberek helyzete, akik nem egyszer megalázó körülmények között élnek, nélkülözve a megfelelő segítséget és a családjukkal fenntartott kapcsolatot is – fogalmaz a nyilatkozat. A nemzetközi konferencia résztvevői ezért felkérlik kormányaik, hogy kezdeményezzenek aktív figyelemfelkeltő kampányt, emlékeztetve a közvéleményt valamint az állami és helyi döntéshozó intézményeket, hogy az értelmi fogyatékos emberek és családtagjaik minden országban egyenjogú polgárok. A konferencia azt javasolja az országok kormányainak, hogy fokozzák és bővítsék az értelmi fogyatékos emberek családjainak támogatását. A dokumen-

tum felhívja a döntéshozókat, hogy támogassák a meglévő intézmények felszámolását, mivel a résztvevők szerint az intézetek nem alkalmas helyszínek az értelmi fogyatékos emberek gondozására. Azonban tisztában vannak azzal is, hogy a fogyatékosok kis közösségben történő ellátására való áttérés hosszabb időt igényel. Az értelmi fogyatékos gyermekek és fiatalok oktatása alapozza meg a sérült emberek sikeres beilleszkedését az élet minden területén – állapították meg a résztvevők. Megítélésük szerint a piaci hatásokat szociálpolitikai intézkedésekkel kell tompítani. A társadalombiztosítási rendszereknek támogatniuk kell a fogyatékosokkal élő emberek integrációját. Fontos, hogy ezen a területen is legyen választék: integrált foglalkoztatáspolitikai, szociális foglalkoztatók, valamint a védett munkahelyek jelenthetnek az állami támogatásra is méltó megoldást. A konferencia záró nyilatkozata szerint az önálló életvitel az intellektuális fogyatékosokkal élő embereket megillető emberi jog, ezért biztosítani kell számukra a választás lehetőségét a lakhatásuk körülményeivel kapcsolatban is. E célok elérése érdekében a résztvevők felhívják az Európai Uniót és az ENSZ-et, hogy biztosítsák a feltételeket az emberi jogok tagországokban való érvényesítéséhez, és felhívják kormányait, hogy mindennemű nemzetközi és kétoldalú megállapodásaikban térjenek ki a fogyatékosokat érintő kérdésekre is.

A fogyatékos szervezetek együttes érdekvédelmének fokozódó aktivitása

2001-ben már igazi lendületet vesz a civil fogyatékosmozgalom összefogása. Ezt bizonyítja, hogy a súlyos fogyatékoság minősítéséről szóló kormányrendelet módosítását kezdeményezi a Fogyatékosokkal Élő Emberek Szervezeteinek Tanácsa, mert álláspontjuk szerint jelentős számú rászoruló indokolatlanul rekeszt ki a nagyszámú jogosult közül. A tanácsot a Mozgássérültek Egyesületeinek Országos Szövetsége (MEOSZ), az Értelmi Fogyatékosok és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ), a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, valamint a Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége alkotja.

A fogyatékoság minősítése alapfeltétele a bevezetendő egységes fogyatékosági támogatás megállapításának. Az ellátás magasabb összegét – az akkori nyugdíjminimum, 18 ezer 310 forint nyolcvan százalékát – azok kaphatják, akik halmozottan fogyatékosok, értelmi fogyatékosok vagy mozgássérültek, és nem képesek mások segítségével élni. Az összes többi esetben a nyugdíjminimum ötven százaléka képezheti a támogatás összegét. Gyene Piroska, az ÉFOÉSZ elnöke közölte, hogy az értelmi fogyatékosok között alacsony a rendelet szerinti súlyos kategóriába tartozók száma. A többieknek viszont nem éri meg az egységes támogatás, mert számukra kapható emelt összegű családi pótlék – 10 ezer 500 forint – több, mint a nyugdíjminimum fele.

Az önérvényesítők első csoportja

Ugyancsak még ebben az évben, 2001-ben Kalocsán megalakul az ÉFOÉSZ első önérvényesítő csoportja, amely fontos munka kezdetét jelenti mind az ÉFOÉSZ, mind a hazai intellektuális fogyatékosokkal élő emberek életében. Az önérvényesítés módszere a fogyatékosokkal élő emberek számára az önálló élethez szükséges jogok és érdekek képviseléséhez szükséges speciális képzést jelenti. (ÉFOÉSZ-irattár)

Az ombudsmani jelentésben megfogalmazott fogyatékoságügyi kritika

(Forrás: ÉFOÉSZ-irattár, az MTI Archívuma)

2004. május 17-én az ÉFOÉSZ beadványára először MTI-sajtóközleménnyel reagál az ombudsman. Elégtelen az érintett tárcák – az egészségügyi, a szociális és családügyi, az igazságügyi, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, valamint az esélyegyenlőségi miniszter szakmai együttműködése a fogyatékosokkal élő emberek munkavállalásával kapcsolatban, állapította meg az állampolgári jogok országos biztosa. Lenkovich Barnabás ajánlásában arra kérte a miniszterelnököt, hogy tárcaközi bizottság létrehozásával gondoskodjon az érintett minisztériumok munkájának intézményesített koordinációjáról, a probléma gyors megoldásáról.

Megállapításait összefoglalva az ombudsman közölte: *„összehangolatlanok a polgári jogi cselekvőképességi és az érintettek munkavállalásának (terápiás-rehabilitációs foglalkoztatásának) szabályai, s ez visszásságot okoz a fogyatékosok és a nem (teljesen) cselekvőképesek emberi méltóságával, munkához és egészséghez való jogaival összefüggésben.”* Az ombudsman kitért arra, hogy vizsgálatát az Értelmi Fogyatékosok és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) elnökének panasa nyomán indította. *„A beadvány irányította rá ismételten a figyelmet arra, hogy jogszabály-értelmezési problémák miatt a cselekvőképességet érintő gondnokság alatt álló munkavállalókkal a munkáltatók sorban bontják fel a munkaszerződéseket”* – közölte. A munkalehetőség megszűnése az érintetteknek és hozzátartozóiknak elszigetelődésük felerősödésén és a közvetlen anyagi hátrányon túl súlyos pszichés és mentálhigiénés sérelmet is jelent – mutatott rá az ombudsman. Az ÉFOÉSZ szerint Magyarországon a kizáró gondnokság alá helyezett személyek száma nemzetközi összehasonlításban és a korlátozó gondnokság alá helyezett személyek számához képest is túl magas: 60 636 gondnokság alatt álló közül 11 632 személy vonatkozásában nincs adat a gondnokság alá helyezés típusáról, 35 957 a kizáró gondnokság alatt állók, 13 047 a korlátozó gondnokság alá helyezett személyek száma.

Az ombudsman jelentése szerint a probléma nem új keletű. Az országgyűlési biztos már 2002-ben, egy bentlakásos intézményben folytatott vizsgálata során szembesült ezzel. Akkor visszásságként értékelte egyrészt azt, hogy az ellátott számára az intézmény vezetése nem biztosította a megszerzett teljes jövedel-

met, hanem az átutalt munkabér egy részét az intézmény működtetésére fordította, másrészt, hogy sokszor nem az végezte a tényleges munkát, akivel a munkaszerződést a munkáltató megkötötte. A jogszabálysértő gyakorlat megszüntetésére irányuló ajánlása mellett az ombudsman kiemelte, hogy bár a foglalkoztatottság minél magasabb szintjére, ezzel egyidejűleg az ellátottak személyiségének mind teljesebb kibontakoztatására való törekvés rendkívül fontos alkotmányos célkitűzés, de annak elérése is csak a jogszabályok betartásával történhet. Hozzátette: a korábbi jelentés nyomán, a megfelelő jogszabályi rendezés érdekében széleskörű civil egyeztetés kezdődött, aminek egyik eredményeként megindulni látszott az együttműködés az érintett minisztériumok, valamint az esélyegyenlőségi miniszter között is. „A frissen kapott tájékoztatások alapján egyértelművé vált ugyan, hogy bár az érintett tárcák a kérdés megoldásában elkötelezettek, azonban megfelelő koordináció hiányában a hatékony lépések megtételére már második éve nem került sor” – fogalmazott közleményében az állampolgári jogok országgyűlési biztosa.

Szervezeti változások, képzési fejlesztések

2004-től az ÉFOÉSZ struktúrájában több jelentős változás következik be. A megyei, a vidéki tagszervezetek folyamatosan önálló jogi szervezetekké alakulnak át, így az eddiginél sokkal nagyobb teret kapnak a helyi megyei kezdeményezések. Még ebben az évben létrejön az ÉFOÉSZ Felnőttképzési Intézménye, amely különféle képzésekkel szorgalmazza az intellektuális fogyatékosággal élő emberek, de a szociális, a fogyatékoságügyi szakmában dolgozók oktatását is.

Az ENSZ-nek A fogyatékosággal élő emberek jogairól szóló egyezményének hazai megismertetése

Az Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) Gondnokság – Cselekvőképesség – Támogatott döntéshozatal címmel 2007 novemberében konferenciát rendezett, hogy a szakmai és a közéleti nyilvánossággal megismertesse A fogyatékosággal élő emberek jogairól szóló egyezményt, amelyet az ENSZ 2006. december 13-án fogadott el, és amit Magyarország az elsők között, 2007. június 25-én ratifikált.

„Az ENSZ-nek A fogyatékosággal élő emberek jogairól szóló egyezményének előkészítése során – a fogyatékoságügyi mozgalmak tevékenységének hatására – megjelentek olyan alapelvek, amelyek a fogyatékosággal élő emberek meglévő képességeit állították a középpontba és a döntéshozatali képesség hiányát megkülönböztették a döntés kommunikálására való képtelenségtől, illetve a kommunikáció hagyományos értelemben vett fogalmán tágítani kívántak és alternatív kommunikációs formák és eszközök elismerését követelték. Elfogadottá vált az a nézet, hogy a cselekvőképesség korlátozása vagy kizárása he-

lyett annak gyakorlásához való segítségnyújtásra van szükség.” (Kovács Melindának, az ÉFOÉSZ ügyvezetője előadásának szövege, részlet)

„Sajnálattal állapítható meg, hogy a hatályos hazai jogrendszer nem tesz eleget a konvenció több rendelkezésének, például nem tartalmaz gondokságot kiváltó, a cselekvőképesség gyakorlását segítő modelleket, hanem a korlátozásban találja meg az egyetlen eszközt” – olvasható Gyene Piroska, az ÉFOÉSZ elnöke által a konferencia alkalmából kiadott sajtóközleményében. (MTI, 2007. október 18.)

A konferencián mások mellett részt vesz Diana Richler, az Inclusion International elnöke, Adriana Zarraluqui, az ENSZ emberjogi és fogyatékosügyi tanácsadója.

Az értelmi fogyatékossgal élők önérvényesítésének példája

Az ÉFOÉSZ elsők között csatlakozott ahhoz a kezdeményezéshez, amely fórumot teremt az országgyűlési képviselők és az értelmi fogyatékossgal élő emberek között. 2007. november 28-án került sor először a Fogyatékos emberek parlamenti napjára, amit dr. Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke nyitott meg. AZ ÉFOÉSZ részéről a gondnoksági rendszer megváltoztatásáról illetve a cselekvőképesség fogalmának emberjogi vonatkozásairól, a munkavállalásról, az önálló életvezetés lehetőségeiről hangzottak el kérdések, amelyeket az ÉFOÉSZ Önérvényesítő Tagozatának képviselői – maguk is értelmi fogyatékossgal élő fiatalok – tettek fel. Ők a szövetség önérvényesítő képzési programjában készültek fel arra, hogy saját maguk is fel tudjanak lépni érdekeik védelmében. AZ ÉFOÉSZ ekkor is felhívta a közvélemény figyelmét arra, hogy Magyarország az elsők között ratifikálta a fogyatékossgal élő emberek jogairól szóló ENSZ-egyezményt, és vállalta az értelmi, mentális hátrányokkal élő embertársaink jogainak kiterjesztését, a diszkrimináció felszámolását, a társadalmi integráció teljes körű megteremtését.

ÉFOÉSZ: célok és változások

Az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetsége 2006. május 6-án úgy határoz, hogy a sokkal kifejezőbb Értelmi Fogyatékossgal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége elnevezésre változtat. Érdemes ezzel kapcsolatosan áttanulmányozni az új alapszabályt is, amely jól mutatja azt a fejlődést, amit a szervezet célkitűzéseiben és önmegjelölésének pontosításában az utóbbi évtizedekben megtett.

„1. A szövetség célja:

- a Magyar Köztársaság területén élő értelmi fogyatékos emberek és családjaik társadalmi hátrányainak kiegyenlítése, érdekeik érvényesítése, védelme, képviselete, emberi és állampolgári jogaik, társadalmi integrációjuk, szociális biztonságuk, rehabilitációjuk biztosítása, esélyegyenlőségük megvalósítása.

- Az ENSZ-nek az értelmi fogyatékos személyek jogairól szóló deklarációjában foglaltak megvalósítása.
- A Madridi nyilatkozatban foglaltak megvalósítása.
- Elősegíteni az értelmi fogyatékos emberek öntevékenységének, önrendelkezésének lehetőségeit, az önmagukért érzett felelősség egyidejű kialakításával.
- Összefogni az értelmileg sérült emberek hazai szervezeteit, tevékenységüket összehangolni, érdekeiket védeni és szükség szerint képviselni.
- Munkája alapján partnerként, kompetens, tárgyaló félként elismertetni a szövetséget kormányzati erőkkel, parlamenti bizottságokkal, önkormányzati testületekkel, társadalmi szervezetek vezető szerveivel.

2. A szövetség céljai elérése érdekében különösen az alábbi feladatokat kívánja megvalósítani:

- Felméri, nyilvántartja az értelmi fogyatékosokat, állapotukat és országon belüli elhelyezkedését.
- Rendszeresen figyelemmel kíséri, értékeli az értelmi fogyatékos emberek és családjuk helyzetét, kezdeményezi gondjaik megoldását.
- Javaslatokat tesz az értelmi fogyatékos emberek helyzetét javító törvények, jogszabályok megalkotására, véleményt nyilvánít az őket és családjukat érintő jogszabályok tervezeteiről és szükség esetén önállóan kezdeményez, hogy céljai megvalósításának érvényt szerezzen.
- Figyelemmel kíséri minden hozzá csatlakozó szervezet működési feltételeit, az értelmi fogyatékosokkal foglalkozó tudományos tevékenységet, annak eredményeit, a szakemberek élet- és munkakörülményeit, és szorgalmazza a tudományos eredmények gyakorlati megvalósítását, és igyekszik a megfelelő segítségnyújtás érdekében intézkedni.
- Ösztönzi a társadalmi élet minden területén az értelmi fogyatékos embereket és családjukat sújtó előítéletek, társadalmi megkülönböztetések megszüntetését.
- Széleskörű felvilágosító tevékenységet folytat, szervezi a társadalmi elfogadás elősegítését.
- Fellép minden olyan diszkrimináció ellen, amely akadály lehet a kiegyensúlyozott családi, közösségi életforma megvalósításának.
- A szövetség saját újságának kiadásával és más kiadványokkal, tanácsadásokkal, előadásokkal, tanfolyamok szervezésével segíti az értelmi fogyatékos személyeket gondozó családok felvilágosítását, képzését.
- Támogatja a csatlakozó szervezetek célkitűzéseinek és feladatainak egyetemes és egyenkénti megvalósítását.
- Az értelmi fogyatékosok és családjuk érdekében szakértői, érdekképviseleti tevékenységet fejt ki a jogszabályok keretei között.

- Részt vesz az érintettek és gondozóik szükségleteit kielégítő intézmények kialakításában, fejlesztésében és működtetésében. Támogatja e téren az állami, az egyházi és a magánkezdeményezéseket, intézményeket tart fenn.
- Szociálisan rászoruló magánszemélyek részére szociális segélyt folyósít.
- Kezdeményező fellépésével ösztönzi és erkölcsileg támogatja az értelmi fogyatékos emberek részére munkahelyet teremtő, munkalehetőséget nyújtó vállalkozókat, szervezeteket.
- Szorgalmazza alapítványok, magánszemélyek, gazdálkodó szervezetek által nyújtható támogatások növelését, ezeket ösztönzi és olyan anyagi alapok megteremtését keresi, amellyel lehetőséget biztosít egyéni és szervezeti támogatásukra.
- Különösen fontos feladatának tekinti a nevelés, az oktatás, a képzés, a munkavégzés feltételeinek alakítását, az idetartozó sajátos érdekek érvényesítését és folyamatos kiszélesítését, súlyossági állapottól és életkortól függetlenül.
- Felnőttképzési tevékenységet folytat: az értelmi fogyatékosokkal élők önérvényesítésének, önálló életvitelének, munkába állásának kialakítása és segítése érdekében. Képzési tevékenysége során különös figyelmet fordít a társadalmi tudatosság növelésére. Továbbképzéseket szervez laikus és hivatásos segítők, szakemberek számára. Oktatási intézményben folytatott tanulmányokra, kutatásra, külföldi tanulmányútra ösztöndíjat folyósít.
- Munkahelyet teremtő és bevételt eredményező vállalkozást folytathat, céget alapíthat önállóan vagy más szervezetekkel együttműködve.
- Törvényes keretek között befogad olyan örökségeket, vagyontárgyakat, amelyek a szövetség általános céljainak, feladatainak megvalósulását, teljesítését elősegíthetik.
- Tagszervezeteivel közösen, az értelmi fogyatékosok emberi kapcsolatainak fejlesztését, életkörülményeinek javítását, szabadidejük kulturált eltöltését célzó rendezvényeket, programokat szervez.
- Figyelemmel kíséri, tevékenyen segíti a minél magasabb színvonalú ellátást.
- Együttműködik az értelmi fogyatékos embereket nevelő, gondozó, foglalkoztató és egészségügyi intézményekkel.
- Külön felhatalmazás alapján részt vesz állami szociális-rehabilitációs feladatok megoldásában.
- Elismerésben részesíti az értelmi fogyatékos emberekért kiemelkedő munkát végző személyeket és közösségeket.
- Szolgáltatásokat nyújtó intézményeket létesít és működtet.
- Együttműködik az értelmi fogyatékosok és más fogyatékosokkal élők hazai és külföldi szociális, rehabilitációs érdekérvényesítő szervezeteivel, valamint minden olyan állami és társadalmi szervezettel, amely a fogyatékosokkal élők társadalmi beilleszkedéséért tevékenykedik.
- Ellátja mindazokat a feladatokat, amelyek céljaiból következnek.”
(ÉFOÉSZ-irattár)

Az első értelmi fogyatékossgal élő magyar állampolgár kitüntetése

2007. december 5-én Magyarországon először kapott értelmi fogyatékossgal élő ember szakmai kitüntetést. A Fogyatékos Emberek Világnapja alkalmából Harmati Sándor önérvényesítő és az ÉFOÉSZ Önérvényesítő Tagozata kitüntetést vett át a szociális és munkaügyi minisztertől. Ez a tény nagy jelentőségű esemény az intellektuális fogyatékossgal élő emberek mozgalmának hazai történetében.

Harmati Sándor, aki Downkromoszóma-rendellenességgel született, sokat tett az intellektuális fogyatékossgal élő emberek jogainak minél szélesebb körű érvényesítése érdekében. Hazai és nemzetközi fórumok rendszeres résztvevőjeként, előadójaként az érintettek magyarországi helyzetéről tart beszámolókat.

Az Inclusion Europe Self Advocacy Platformájának tagjaként társai számára közvetíti a jó gyakorlatokat. Harmati Sándor és társai a Fogyatékossgal élő személyek parlamenti napján arról kérdezték az országgyűlési képviselőket, hogy mit tesznek azért, hogy az intellektuális fogyatékossgal élő embereket jobban elfogadja a társadalom és hogyan tudnak segíteni, hogy az ő esetükben is megvalósuljon a nélkülünk semmit rólunk elv.

Harmati Sándor többek között ezt mondta: „Nemcsak kérünk, mi azt ajánljuk, hogy dolgozzunk együtt a képviselőkkal, mert mi magunk is tudunk, dolgozunk azért, hogy jobban elfogadjanak bennünket. Tudunk tanulni, dolgozni, kis segítséggel beosztani a pénzt, szeretnénk önállóak lenni.”

A szövetség egyöntetű örömmel fogadta, hogy a Fogyatékossgal élő emberek parlamenti napján az országgyűlési képviselők, a Fogyatékossgal élő emberek világnapján pedig a szociális tárca vezetői partnerként tekintettek az érintett emberekre, meghallgatták véleményüket, elismerték az eddig végzett munkájukat.

A fogyatékossgal élő emberek ellátását végzők, a támogató szolgálatok érdekében kifejtett érdekvédelmi munka

Az intellektuális fogyatékossgal élő embereket segítő, úgynevezett támogató szolgálatok 2008 elején aggodalmukat fejezték ki a szolgálatok jövőjét illetően, hiszen sem a normatív támogatási rendszert felváltó pályázati rendszerű finanszírozási formáról, sem a szolgálatok szakmai megújításáról nincs egyeztetés az ellátók képviselői és a kormányzat között.

A támogató szolgálatokat fenntartó szervezetek, intézmények, sőt a fogyatékossgal élő személyek napi ellátásért felelősséget érző civil szféra egészét jelentős bizonytalansággal töltötte el, hogy a támogatások elosztása milyen szakmai feltételek és pályázati szisztéma szerint történik majd. A támogató szolgálatok által összehívott tanácskozás támogatásáról biztosította a huszonhat esztendőszakmai múltú ÉFOÉSZ-t, hogy a konferencián megvitatott problé-

mákat és azok megoldási lehetőségeit képviselje a támogató szolgálatok jövőbeni működésével kapcsolatos döntéshozatalban.

Az Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége ezt követően nyomtatékkal hívta fel a közvélemény, a kormányzati szervek figyelmét arra, hogy a szociális támogató szolgáltatási ellátás új struktúrájának kialakításába vonják be a szakmai szövetségeket, hallgassák meg a gyakorlati szakemberek, az ellátó szervezetek és a szolgálatok véleményét is, hiszen a leginkább hátrányos helyzetben élő emberek sorsáról van szó, akiknek szükségleteiről, azok finanszírozásáról nem lehet pusztán közgazdasági, statisztikai vagy éppen területi kiegyenlítettségi alapon dönteni.

(ÉFOÉSZ-irattár, Kapaszzkodó, 2008/1)

A kommunikációs stratégia megújulása

Az 1985-ben alapított Kapaszkodó című folyóirat 2007–2008-as tartalmi és küllemi megújítása az ÉFOÉSZ új típusú kommunikációs stratégiájának részét képezi. A fogyatékoságügy legrégebbi hazai szakmai lapjának rendszeres negyedévi megjelentetését az ÉFOÉSZ anyagi nehézségei ellenére mindig is fontos, elsődleges feladatként kezelte.

A Kapaszkodó mint fogyatékoságügyi és szociális közéleti folyóirat napjainkban az egyetlen olyan sajtópiaci termék, amely az igényes szakmai, közéleti híreken, cikkeken kívül minden számban könnyített kommunikációs módszerrel készült szövegverziókat is közöl, vagyis a fogyatékosággal, intellektuális sérüléssel élő emberek számára is olvasható és értelmezhető. A rendszeres sajtómeghívásokon, MTI-közlemények kiadásán túl az ÉFOÉSZ egyéb más társadalmi PR-tevékenységgel is szolgálja az intellektuális fogyatékosággal élő emberek elfogadtatását. Példaként említhetjük azt a kedvező sajtó- és média-visszhangban részesülő eseményt, amelynek keretében 2008. március 5-én Schubert Éva színművészt az intellektuális fogyatékosággal élő emberek jószolgálati nagykövetévé nevezték ki. A művész mint köztiszteletben álló személy képviseli a Magyarországon élő mintegy százezer, különösen hátrányos helyzetben levő intellektuális fogyatékosággal élő embert méltóságuk és szabadságjogaik megőrzésében.

Az értelmi fogyatékos emberek esélyegyenlőségének megteremtését, társadalmi befogadásuk erősítését szorgalmazza az Egyenlőség charta, amelyet az Önérvényesítés Együtt – Közösen című hároméves uniós foglalkoztatási program zárókonferenciáján hoztak nyilvánosságra Budapesten 2008. március 20-án. Az Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) által kezdeményezett charta támogatására a magyarországi közélet közismert személyiségeit, s minden magyar állampolgárt felkértek. Az első aláíró Schubert Éva színművész volt, aki március eleje óta az intellektuális fogyatékosággal élő emberek jószolgálati nagykövete. A dokumentum deklarálja, hogy a csatlakozók hisznek az intellektuális fogyatékosággal élő embertársaink jogainak egyenlőségében, ami megilleti őket az élet minden területén,

támogatja őket az önálló életvezetéshez, a munkához és a jövedelemhez való jogukban. A nyilatkozat felhívja a magyarországi törvényalkotókat és törvényalkalmazókat, a munkaadókat, valamennyi társadalmi és gazdasági szervezetet, a médiát, hogy segítsenek megteremteni az intellektuális fogyatékosokkal élő emberek számára az őket megillető jogokat, azok érvényesítését.

„Mi mindannyian hisszük, hogy összefogással kell azonos esélyeket teremteni az értelmi fogyatékos emberek társadalmi befogadásához” – olvasható a chartában.

Az Önérvényesítés Együtt – Közösen programot a magyar kormány és az Európai Szociális Alap támogatásával indították azzal a céllal, hogy értelmi fogyatékosok számára megkönnyítsék a munka világába való bekapcsolódást.

A társadalom úgy tekint az értelmi fogyatékosokra, hogy ők mindenképpen mások gondoskodására szorulnak, esetleg monoton, fizikai munka elvégzésére képesek. „Mi, akik velük dolgozunk, látjuk, hogy az ő képességeik is fejleszthetőek, képesek más munkák elvégzésére is” – hangsúlyozta Kovács Melinda, az ÉFOÉSZ ügyvezető igazgatója. (MTI, 2008. március 20.) A három év során bizonyosodott, hogy megfelelő képzéssel az intellektuális fogyatékosokkal élő emberek irodai munkák végzésére alkalmasak, s ez felkeltette több munkaadó érdeklődését is, jelezték, hogy szívesen alkalmaznák őket. A program során szerzett tapasztalatokat, kidolgozott módszereket több kiadványban, tankönyvekben, DVD-n hozzáférhetővé tették minden érdeklődő számára, hogy a módszereket mások is tudják alkalmazni, s azok minél szélesebb körben terjedjenek.

Emberi jogok, intellektuális fogyatékoság és az ENSZ-konvenció

2008. május 3-án életbe lépett A fogyatékosokkal élő emberek jogairól szóló ENSZ-konvenció Magyarországon. Az Egyesült Nemzetek Szervezete 2006. december 13-án fogadta el A fogyatékosokkal élő emberek jogairól szóló egyezményt, amelyet Magyarország 2007. június 25-én ratifikált. Az egyezmény hatálybalépésének feltétele 20 ország csatlakozási okmányának letétbe helyezése volt, ez 2008 áprilisában teljesült, s ez azt jelenti, hogy 2008. május 3-tól érvényesek a konvencióban foglalt követelmények Magyarországon is. Az egyezmény alapköve a cselekvőképesség tartalmának új alapokon történő kimunkálása. Az ÉFOÉSZ az egyezmény életbe lépésével kapcsolatban kinyilvánította, hogy sajnos Magyarországon az intellektuális fogyatékosokkal élő emberek többsége a cselekvőképtelenség béklyóját viseli, vagyis a cselekvőképesség kizárásához, vagy korlátozásához elegendő az intellektuális fogyatékoság tényének igazolása. A szakértői vizsgálatok, az előzetes orvosi vélemények és a rövid ideig tartó vizsgálatok során nem vizsgálják, hogy fogyatékoságából eredően az illető mely funkciók ellátására képes és melyekre nem. A korlátozott cselekvőképesség és a cselekvőképtelenség címkéjével az érintetteket bizonyos feladatok megoldásából eleve kizárják. Ezzel szemben az idézett ENSZ-konvenció alapján a szövetség megállapítja, hogy mint minden ember, úgy az intellektuális fogyatékosokkal élő emberek is képesek a fejlődésre és cselekvő-

képességük elismerésével a fejlődési lehetőség esélyét biztosítjuk számukra. A fogyatékossgal élő személyek számára biztosítani kell a tulajdonhoz, az örökléshez, a pénzügyeik ellenőrzéséhez való jogokat, akár banki kölcsönök, jelzáloghitelek tekintetében. Sajnálattal állapítható meg, hogy a hatályos hazai jogrendszer nem tesz eleget a fent említett fogyatékossgügyi ENSZ-egyezmény több rendelkezésének, például nem tartalmaz gondnoksgát kiváltó, a cselekvőképesség gyakorlását segítő modelleket, hanem a korlátozásban találja meg az egyetlen eszközt. Az életbe lépett konvenció sürgetővé teszi a magyarországi jogrendszer mielőbbi harmonizációját, az intellektuális fogyatékossgal élő emberek méltóságának teljes körű megteremtését, a munkában, a tanulásban és az élet minden területén egyenlő mértékben.

ÉFOÉSZ az ENSZ-konvenció szellemében – a nagy intézmények átalakításáért

Az Értelmi Fogyatékossgal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége a hazai nagy intézményekben előfordult tragikus halálesetek, kínzás, kikötözés, börtönszerű állapotok gyakori előfordulása miatt 2008 novemberében már a brüsszeli székhelyű, a Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód elleni Európai Bizottsághoz (a European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishmenthez, a CPT-hez) fordult panaszával, és nemzetközi segítséget kért a szóban forgó szervezettől.

A CPT válasza kitért arra a tényre, hogy több magyarországi intézet ellen emelt kifogásokat az utóbbi években, ennek folytán kikerülhetetlenül aktuális intézkedésnek nevezte a nagy intézmények lebontását. A témával kapcsolatban Kovács Melinda ügyvezető a következőt fogalmazza meg a nyilvánosság számára:

(Corelli Gréta, Népszabadság 2009. február 18.) *„A meglévő intézményrendszer lebontását és új típusú szociális szolgáltatások megteremtését az esélyegyenlőségi törvény, sőt az idehaza is ratifikált ENSZ-konvenció is előírja, ám a közelgő 2010-es határidő és a be nem váltott politikai ígérek sokasága aggodalommal tölti el az érintett társadalmi réteget, illetve az őket képviselő civilszervezeteket. (...)*

Ma még Magyarországon minden negyedik magyar értelmi fogyatékos személy a külvilágtól és lakott területtől távol, több sorstársával közös légtérű helyiségben, gyakran egy vaságyon tengeti életét. Az értelmi akadályozottsággal élők számára az önálló élet, a párválasztás, az öröklés, netána munka és a pénzkereset lehetősége, az igénybe vehető szolgáltatási kultúra egyelőre vágyalom marad.”

Ma már nehezen fogadható el az a magyarázat – hangsúlyozza az ÉFOÉSZ ügyvezetője – miszerint csak történelmi okokkal, az államosítási folyamattal indokolható, hogy a hazai szociális intézményrendszer külterületen lévő, más célokra fel nem használható épületekben nyert egykoron elhelyezést, s csak ta-

lálgathatunk, hogy miért rekedt meg napjainkig ebben a kényszerűségben. Azon előítélet is megkérdőjelezhető, hogy a fogyatékos személyek kizárása a mindennapi életből miért tekinthető ma is elfogadott társadalmi normának, hiszen a modern emberjogi törekvések és a nyomukban kibontakozó mozgalmak alapjaiban rengették meg ezt a kirekesztő felfogást, sőt túl is léptek a tömegintézmények bírálata. Ennek köszönhetően a fogyatékossgal élő emberek számára valamennyi kultúr-nemzet biztosítja az emberi jogok teljes hozzáférést, ideértve a politikai és a választói jogokat is. Magyarországon 2007-ben még 34 intézmény működött úgynevezett „kastélyépületben”, s a rendelkezésre álló számok jelenleg is kb. 25 000 fő tartós, rehabilitációs vagy szociális ellátásról szólnak, ám gondnokság alatt európai viszonylatban is sok, kb. 70 000 ember él. Tegyük hozzá: a társadalom számára szinte láthatatlanul. 1999 óta a támogatások formájában az önkormányzatok mintegy 23 milliárd forintot kaptak a helyi nagy létszámú intézményekkel kapcsolatos beruházásokra, a bentlakásos ellátás megszervezésére. Előfordult esetenként, hogy maguk az önkormányzatok saját forrásaikból még ki is egészítették az infrastruktúra fejlesztésére szánt összegeket, ám szakmai koncepció hiányában gyakorta csak a régi intézmény rekonstrukciójára költöttek.

Az állam ma is megpróbálja a lakhatás körülményeit túlszabályozni, műszaki, épületgépészeti, engedélyeztetési procedúrákkal nehezíti a kis lakóotthoni épületek átadását, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja az emberi együttlakás, együttélés alapvető igényeit. Példaként említhető, hogy olyan szabályzási modelleket alkotnak, amelyekben a szakszemélyzet főképpen ápoló vagy egészségügyi végzettségű lehet, de fejlesztő, rehabilitációhoz értő, a különféle fogyatékossgal élő embereket jól ismerő, speciális munkaerő kötelező alkalmazásáról szó sem esik.”

A 25 000-es országos tagságot egyesítő szervezet leginkább a hosszú távú tervezést, szakmai program kidolgozását és a sürgős érdemi lépéseket hiányolja, holott már 1998-ban megszületett az a különlegesen előremutató törvény, amely a fogyatékossgal élő emberek esélyegyenlőségéről szól, és amelynek kihirdetése még abban az évben Magyarországnak meghozta a Franklin Delano Rooseveltdíjat és vele a nemzetközi jogalkotói elismerést. Ez a törvény egyértelműen előírja, hogy „a fogyatékos személyek számára tartós bentlakást nyújtó intézményeket fokozatosan, de legkésőbb 2010. január 1-jéig át kell alakítani oly módon, hogy az önálló életvitelre személyi segítséggel képes fogyatékos személyek ellátása kisközösséget befogadó lakóotthonban történjen, továbbá az arra rászoruló súlyosan fogyatékos személyek számára humanizált, modernizált intézményi ellátást kell biztosítani. Ehhez azonban hozzátehetjük, hogy nem pusztán és kizárólagosan a lakóotthoni elhelyezés jelenti az egyetlen alternatívát, gondolkodhatunk szociális bérlakásokban vagy más új típusú lakhatási formákban. Nemzetközi egyezmények sora, az ENSZ-konvenció rendelkezései kötelezik országunkat a fogyatékossgal élő emberek jogainak biztosítására, így például az Inclusion Europe és az European Disability Forum kifejezett

ajánlása, hogy a tartós bentlakást nyújtó intézményekben lakók összlétszáma intézményenként semmiképpen se haladja meg a 40-et. Magyarországon ezzel szemben igen gyakori a 100-200 fős nagy zsúfoltságú „fogyatékoskastély”, ahol az ellátottak mintegy hatvan százaléka még négy-öt másik társával osztja meg szobáját.

III. Az ÉFOÉSZ jelenlegi, 2009. évi érdekvédelmi tevékenysége és közéleti szerepének felerősödése

Az új Polgári Törvénykönyv és a cselekvőképességi szabályok

Napjainkban a intellektuális sérüléssel élő hazai emberek és az ő társadalmi környezetük nagy várakozással tekint a fogyatékossgal élő emberek jogairól szóló ENSZ-egyezmény, illetve az ezzel jogharmonizáló új Polgári Törvénykönyv bevezetésére. Az Értelmi Fogyatékossgal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége így aggodalommal reagált azokra a hírekre, vitákra, amelyek az új Polgári Törvénykönyv 2009 októberi parlamenti elfogadása után, hatálybalépésének halogatásáról, annak lehetséges időpontjáról szólnak. A szervezet, mivel hosszú évek óta aktív részese volt a törvényalkotói folyamat előkészítésének, az igazságügyi tárcahoz, illetve a nyilvánosságához fordult, és a következőket fogalmazta meg a gondnoki rendszer sürgető megváltoztatásával kapcsolatban.

„Az ÉFOÉSZ és az IRM közötti párbeszéd, véleménycsere még 2007 közepén megindult, mert a nemzetközi mércével is aggasztóan jelentős számú gondnokság alatt élő, magyar intellektuális sérült személy helyzete halaszthatatlan lépéseket kívánt. Magyarország 2007. július 20-án ratifikálta A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményt. Az egyezmény 2008. május 3-i hatálybalépése óta a Polgári Törvénykönyv jelenlegi cselekvőképességi szabályai nem állnak összhangban annak 12. cikkével. E nemzetközi jogot sértő állapot felszámolása is megkívánja az új szabályok mihamarabbi hatálybalépését. A gondnoksági reform teljes, minden érintettre kiterjedő alkalmazása, a közel 80 000 már gondnokság alatt álló személy esetében azonnal csökkentheti a cselekvőképességet kizáró gondnokság hatálya alá tartozó emberek kiszolgáltatottságát és meggátolhatja a további súlyosabb visszaéléseket. A hatálybalépés elhalasztása akár további egy évtizedre is konzerválhatja a jelenlegi tarthatatlan helyzetét, és az érintett személyek valamint segítőik számára reálisan nem tervezhető időpontig fenntartja a jogokat csorbító állapotot. Az új szabályok gyakorlati alkalmazását sürgetővé teszi az Európában már több évtizede, Magyarországon pedig a 90-es években lezajlott, a fogyatékossgügyet érintő, jogszabályokban is megjelenő szemléletváltás. A fogyatékossgal élő emberek felkészülése is évek óta zajlik, hiszen önérvényesítő csoportokban

nemcsak a jogaikról, hanem a döntésekkel járó felelősségről és az ezekből adódó kötelezettségeikről is tanulnak. Ezzel a változással ugyanis eddigi kiszolgáltatottságuk megszűnhet, és lehetőségük nyílna arra, hogy önállóan, saját akaratuknak megfelelően, ha szükséges, támogatással, de tudjanak élni azokkal a jogokkal, amelyek más állampolgárokat a születésüktől a halálukig magától értetődően megilletnek.” (Az ÉFOÉSZ MTI-s sajtóközleménye, 2009. szeptember 29.)

A népszámlálási törvény visszavonásának kérelme a köztársasági elnökhöz

A Magyarországon intellektuális fogyatékosággal élő személyek számát a 2001-es népszámlálás 56 963 személyben jelölte meg. A jelölt társadalmi csoport nagyságát azonban a civil érdekvédők sokkal magasabb számra, kb. 70 000 főre becsülik. Ezért igen nagy társadalmi várakozás előzi meg a 2011. évi népszámlálás végleges eredményét. Az Országgyűlés által 2009. október 5-én elfogadott törvényből kimaradt a fogyatékosági adatok gyűjtésére vonatkozó rendelkezés.

Éppen ezért az Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége és a Központ a Mentális Sérültek Jogaiért Alapítvány (MDAC) 2009. október 9-én közös levélben kérték a köztársasági elnöktől, hogy megfontolásra küldje vissza a törvényt az Országgyűlésnek. Levelében a két szervezet kifejtette: „Az adatok nemcsak a fogyatékosági fejlesztéspolitika alapjait jelentik, de nélkülözhetetlenek a Magyarország által nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségek teljesítéséhez is.

A törvény alaposabb megfontolásának szükségességét alátámasztja az is, hogy a hazai jogszabályokban használt fogyatékosági fogalom, a nemzetközi normákkal ellentétben nem terjed ki a pszicho-szociális fogyatékosággal élőkre. Így féltő, ha a törvény változatlan formában lép hatályba, a mentális sérüléssel élőknek, – más fogyatékosági csoportokhoz hasonlóan – egy újabb évtizedet kell várniuk arra, hogy a létszámuknak megfelelően megalapozott szakmapolitikai intézkedésekkel megvalósulhasson társadalmi befogadásuk.”

A köztársasági elnök az ÉFOÉSZ és az MDAC levelében kifejtett indokokat elfogadta és a népszámlálási törvényt megfontolásra és átdolgozásra visszaküldte a Parlamentnek.

Költségvetés, szociális foglalkoztatás, a nagy intézmények átalakítása

A 2010-es költségvetési tervezet nemcsak jogsértő, hanem drámai következményekkel is jár a fogyatékosággal élő emberek számára – fogalmazta meg közleményében Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége 2009. október 8-án. A szervezet egészében elfogadhatatlannak tartja a Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetéséről szóló és a 2010. évi

költségvetést megalapozó úgynevezett „salátatörvényben” megfogalmazott, a fogyatékoságügyet érintő számokat és szabályokat. (ÉFOÉSZ-archívum)

A 2010-es költségvetési törvényben megfogalmazottak sértik a fogyatékos-sággal élő emberek jogairól szóló ENSZ-egyezmény valamennyi cikkét, ideértve a munkához, a jövedelemhez jutáshoz való jogról szólókat, valamint emberi méltóságukat megillető, a lakhatásukat érintő jogait tárgyaló cikkeket is. Így elfogadhatatlan a nappali ellátók kizárása a szociális foglalkoztatás rendszeréből, vagy a zsúfolt, nagy létszámú bentlakásos intézmények átalakítási határidejének újabb 4 évvel történő eltolása is. Az ÉFOÉSZ levélben kereste fel az országgyűlési képviselőket, hogy módosító indítványokkal segítsék, hogy az intellektuális fogyatékos-sággal élő emberek, családjaik és a számukra egyéni szükségletre alapozott szolgáltatásokat végző civil szervezetek ne kerüljenek csődhelyzetbe.

IV. Egyéb más társadalomfejlesztési, képzési tevékenységek

Az intellektuális sérültek számára adományozott Göllesz Viktor-díj története

Az ÉFOÉSZ 2002-ben díjat alapított Göllesz Viktor, a neves gyógypedagógus emlékére, egyben a tehetséges, intellektuális fogyatékos-sággal élő fiatalok tanulási támogatására. Az első ösztöndíjat 2004. december 3-án adták át a Parlament épületében. A rendezvény fővédnöke dr. Szili Katalin, az országgyűlés elnöke volt. Az ÉFOÉSZ, Dr. Göllesz Viktor (az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar volt tanára, főigazgatója, a Magyar Gyógypedagógusok Egyesületének volt főtitkára) halálának 5. évfordulója alkalmából emléktábla elhelyezését kezdeményezte annak a háznak a falára, ahol 37 évet élt. A kezdeményezéshez csatlakozott Budapest Főváros, a VII. kerület, Erzsébetváros Önkormányzata, az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kara, a Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete, a Magyar Speciális Olimpiai Szövetség és a Magyar Speciális Művészeti Műhely Egyesület is. Az utóbbi évek tapasztalata alapján a Göllesz Viktor-ösztöndíjnek elsődleges értékű létjogosultsága van, hisz Magyarországon más ösztöndíj rendszerű támogatás nincsen intellektuális fogyatékos-sággal élő személyek tehetségének ápolására. A pályázatok értékelésére a szövetség mindig gyakorlott gyógypedagógusokat, a területen dolgozó aktív személyeket kér fel. Az eltelt négy év alatt a pályázatok száma háromszorosára növekedett.

„A kapott összeget egy kőműves szakképzésre szeretném fordítani. Nagyon sokat jelent nekem a segítség, mert a jövedelemem nem lenne elegendő arra, hogy tovább tudjak tanulni, hogy olyan szakmát szerezhsek, amiben szívesen dolgozom. Mindenféleképpen élni fogok az Önöktől kapott lehetőséggel, tanu-

lok és képzem magam, és remélem az új munkámmal már sokkal önállóbb életet élhetek.” – írta Kajtár János Göllesz-díjas fiatalember.

A könnyített kommunikáció és annak honosítása

Az egyszerű információ, a könnyített megértés módszere az intellektuális fogyatékosággal élő emberek számára létfontosságú tényező az önálló életvezetés megteremtésében. Az ÉFOÉSZ Magyarországon elsőként vezette be tájékoztató kiadványai készítésénél ezt a metodikát, amelyet az Inclusion Europe nevű nonprofit szervezettől vett át hazai alkalmazásra. Ez a nemzetközi fogyatékoságügyi szervezet segíti és koordinálja azoknak az országoknak törekvéseit is, amelyek könnyíteni szándékoznak fogyatékosággal élő lakosságuk mindennapi életén. A már említett kommunikáció fontosságát a következő idézet szemlélteti. Az idézet a Manual for Mainstreaming. Developed by the European project “Mainstreaming Mental Disability Policies” Inclusion Europe – 2004 című kiadványából származik:

„Mindenkinek joga van tudni a személyét érintő dolgokról.

Mindenkinek joga van információk birtokában lenni.

A fontos információkat mindig elérhetővé kell tenni a fogyatékosággal élő személyek számára.”

Az ÉFOÉSZ, amely egyébiránt 1996 óta tagja az Inclusion Europe-nak, a módszer magyar nyelvre történő adaptálását is végzi. Eleinte konferenciák anyagait „fordították le”, majd a munka a fogyatékosággal élő személyek emberi jogait támogató tevékenységük részévé vált. A módszert az önérvényesítő csoportok kialakításakor a gyakorlatba is átültették.

A „fordító” munka eredményei, amelyek könnyített kommunikációs verzióban is elérhetőek:

- Országos Fogyatékosügyi Program
- „Tudom mit akarok! Azt vásárolok, amit akarok!” (Tájékoztató füzet vásárláshoz – könnyen érthető módszerrel)
- A fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény könnyen érthető módszerrel készült változata
- Emlőrák elleni önvizsgálati füzet intellektuális fogyatékosággal élő nők számára. Marcia Presky és a Susan G. Komen Mellrák elleni programokkal egyesült államokbeli útmutatója alapján és együttműködésével.
- Gondolatok a fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény 12. cikkéről és a vonatkozó magyar jogszabályokról.

Miután a szövetség nagy tapasztalatot szerzett a kiadványok könnyen érthető változatának elkészítésében, képzést indított a módszer terjesztésének célzatával. Azóta szakembereknek, érintetteknek, érdeklődőknek is felkínálják a módszer elsajátításának lehetőségét. A legsikeresebb képzést bírák számára szervezték, ennek során a bírói gyakorlatban alkalmazható technikákat sajátították el.

A módszer megismertetésére egyre nagyobb szükség és igény mutatkozik a törvényhozás, a hivatali ügyfélszolgálat, az egészségügyi ellátás, az oktatás, a turizmus, az idegenvezetés valamint más szolgáltatások területén is.

Társadalmi aktivitás, kommunikáció, kapcsolatrendszer-építés

Az ÉFOÉSZ egyéb társadalmi kapcsolatai 2009-re igen kiterjedtté, ugyanakkor magas szintűvé váltak politikai érdekérvényesítés, médianyilvánosság, különféle képzési szakmai programok, pályázatok és különféle civil partnerségek, konferenciák révén.

Íme néhány kiragadott társadalmi példa:

A bolognai központú Daphne Programban való magyar képviselő az intellektuális fogyatékossgal élő gyermekek bántalmazása ellen.

Az egészségügyi szolgáltatások egyenlő elérése lehetőségének megteremtése okán együttműködés az Egyenlő Eséllyel a mellrák ellen programmal és a JOINT Hungaryval, amelynek keretében 2009. július 8-án először nyílt lehetőség egy önálló, európai szinten is modellértékű kezdeményezéssel az intellektuális fogyatékossgal élő nők első hazai emlékdaganat-szűrésére.

A Sérült gyermekek napjának rendszeres megrendezése 18 évre visszatekinthető hagyománnyal, amely az intellektuális fogyatékossgal élő gyermekek súlyos társadalmi diszkriminációjára hívja fel a figyelmet.

Göllesz Viktor-emlékkonferencia megrendezése és esszékötet kiadása, 2009. október 29-én Túlcordult benne az emberszeretet címmel

V. Összefoglalás

Az intellektuálisan sérült emberek érdekvédelméért folytatott hazai emberjogi küzdelemben kivételes, egyedülállóan markáns közéleti aktivitást folytatott és folytat az ÉFOÉSZ. Országos szerveződése okán tagsága ma eléri a 25 000-et. Több támogató szolgálatot, felnőttképzési intézményt, saját szerkesztésű fogyatékossgügyi magazint tart fenn. Tevékenységét, jogalkotói, kommunikációs szaktanácsadói javaslatait, sokrétű munkamódszerét nemzetközi szinten is elismerik.

Kiegészítés

Néhány további, intellektuális fogyatékossgal élő személyek támogatásával foglalkozó jelentősebb alapítvány, szervezet felsorolása:

- AOSZ – Autisták Országos Szövetsége
- Cri du Chat Szülői Társaság
- Down Alapítvány
- ÉTA – Értelmi Sérülteket Szolgáló Társadalmi Szervezetek és Alapítványok Országos Szövetsége

- Kézen Fogva Alapítvány
- MDAC, Mental Disability Advocacy Center, Központ a Mentális Sérültekért
- Salva Vita Alapítvány

A jegyzetben külön nem jelölt felhasznált főbb irodalom, adat- és dokumentumforrások

Az ÉFOÉSZ sajtótörténeti kutatásának anyaga. Kutatás: Kurunczi Margit, megrendelő és jogok: ÉFOÉSZ, 2008

ÉFOÉSZ-irattár (jogi dokumentumok, jegyzőkönyvek, levelezések, jelentések, hazai és nemzetközi konferenciák anyagai, zárónyilatkozatok, sajtóközlemények)

A Kapaszkodó c. fogyatékoságügyi szakfolyóirat 2008-as, ÉFOÉSZ-történeti különszámának anyaga. Kiadó: ÉFOÉSZ, a szerkesztőbizottság elnöke Kovács Melinda, főszerkesztő: Kurunczi Margit

A Kapaszkodó c. folyóirat 1985–2009 között megjelent számai

Kurunczi Margit: A Kapaszkodó című szociális és fogyatékoságügyi folyóirat tartalmi, rovatszerkezeti, valamint teljes produkciós kivitelezésének és megújításának tervezete (ÉFOÉSZ-irattár, 2007. augusztus 1.)

Kurunczi Margit: Az ÉFOÉSZ médiakommunikációs stratégiája 2007, 2008, 2009

Gondolatok A fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény 12. cikkéről és a vonatkozó magyar jogszabályokról. Szerkesztő: Kovács Melinda és Gurbai Sándor, 2007, ÉFOÉSZ-kiadás

MTI: archívum és adatbázis

MTI: Országos Sajtószolgálat

Robert Jay Lifton: Náci orvosok. Alexandra 1997

Tödliche Medizin, Rassenwahn im Nationalsozialismus. Jüdisches Museum (Berlin) és a Holocaust Memorial Museum (Washington DC) történeti anyaga, a szerzőnek (Kurunczi Margit) publikációs joggal adott interjú és adatközlés

Gyene Piroska, Erdélyi Károly, Tarnai Ottóné, Kovács Melinda által őrzött hivatalos és magánlevelezések, dokumentumok, visszaemlékezések, a szerzőnek (Kurunczi Margit) publikációs joggal adott interjúk és személyes közlések alapján.

III. rész

Pajor Emese

**A vak és a látássérült emberek
mozgalmának
magyarországi története**

Tartalom

1. A különböző korok vak emberekkel szembeni felfogásának történeti áttekintése	70
1.1. Óskor	70
1.2. Ókor	70
1.2.1. A vak emberek iránti attitűd az ókori görög irodalomban	71
Teiresziász	71
Szophoklész: Antigoné és Oidipusz király	71
Homérosz	71
1.2.2. A vakság megjelenése a Bibliában	72
1.3. Középkor	72
1.4. A reneszánsz	73
1.5. Az újkortól a XX. század végéig	73
2. A látássérült személyek nevelésének, oktatásának, rehabilitációjának története	76
2.1. A vak gyermekek intézményes nevelésének és oktatásának története	76
2.1.1. A látássérült gyermekek nevelésének, oktatásának intézményes keretei – a párizsi, a bostoni, a bécsi és a pozsonyi, budapesti intézet	77
2.1.1.1. A Vakok Párizsi Intézete	77
2.1.1.2. A Vakok Bostoni Intézete (USA)	78
2.1.1.3. A Vakok Bécsi Intézete	80
2.1.2. A vak gyermekek intézményes nevelésének és oktatásának kezdetei Magyarországon	81
2.1.2.1. A Vakok Általános Iskolája	81
2.1.2.2. A látássérült gyermekek óvodai nevelésének története	86
2.1.2.3. A Vakok Batthyány László Római Katolikus Gyermekotthona, Óvodája, Általános Iskolája	88
2.2. A gyengénlátó gyermekek intézményes nevelésének és oktatásának története Magyarországon	88
2.2.1. A Gyengénlátók Általános Iskolája, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézménye és Diákotthona	89
2.2.2. Dr. Kettesy Aladár Általános Iskola és Kollégium – Gyengénlátók Általános Iskolája	90
2.3. A látássérült tanulók integrált oktatásának magyarországi története	92
2.4. A fiatal és a felnőtt korú vak, látássérült személyek intézményes segítségének kialakulása	94

2.5. A látássérült személyek nevelésének, oktatásának és rehabilitációjának szemléleti változása	96
2.6. A látássérült gyermekek intézményes oktatásának, nevelésének és a látássérült felnőttek rehabilitációjának összefoglaló időrendi táblázata	99
3. A látássérült emberek nevelésének és oktatásának jeles képviselői	101
3.1. Denis Diderot (1713–1784)	101
3.1.1. Levél a vakokról, azokhoz, akik látnak (Lettre sur les aveugles)	102
3.1.1.1. A műben szereplő vak személyek	103
3.1.1.2. Diderot általános kijelentései a vaksággal és a vak emberek jellemével kapcsolatban	105
3.2. Kempelen Farkas (1734–1804)	105
3.3. Valentin Haüy (1745–1822)	106
3.3.1. Értekezés a vakok neveléséről (Essai sur l'éducation des aveugles)	108
3.4. Johann Wilhelm Klein (1765–1848)	111
3.5. Louis Braille (1809–1852)	113
3.6. Doležalek Antal József (1799–1849)	115
3.7. Mihályik Szidor (1837–1907)	116
3.7.1. A vakokról	116
3.8. Roboz József (1864–1908)	118
3.9. Pivár Ignác (1843–1905)	119
3.10. Náray-Szabó Sándor (1861–1914)	120
3.11. Herodek Károly (1873–1969)	121
3.12. Tóth Zoltán (1883–1940)	125
3.13. Cseresnyés (Kirschenheuter) Ferenc (1877–1964)	126
3.14. Adler Simon (1861–1930)	128
Felhasznált irodalom	130
Ajánlott irodalom:	133

1. A különböző korok vak emberekkel szembeni felfogásának történeti áttekintése

A fogyatékossgal élő emberekkel történő foglalkozás alakulását több tényező is befolyásolta. Minden időszakban döntően meghatározó tényező a társadalom „fejlettségi foka”, az, hogy a társadalom miként viszonyul általában a fogyatékossgal élő emberhez. Ezt az uralkodó világnézet, az általános „emberszemlélet” szabja meg. Fontos körülmény a tudományok fejlettségi foka. Elsősorban az orvostudomány, illetve a neveléstudomány, később a szociológia hatottak a fogyatékos személyekkel való foglalkozás mértékére, de a pszichológia és a nyelvtudomány eredményei is erőteljesen befolyásolják ezt a folyamatot.

A gyógypedagógia történetének korszakaiban másként alakult a fogyatékos személyek helyzete, a velük való bánásmód. A különböző törekvések pozitív és negatív tendenciákat egyaránt tartalmaznak, eszközeik között az orvosi és a pedagógiai módszerek, eljárások egyaránt helyet kapnak.

1.1. Óskor

Az ősközösségi társadalmakban élő népek fogyatékos személyeiről hiteles adataink nincsenek. A korszakban élők életmódjából következtethetünk arra, hogy voltak sérült gyermekek is. A sérülések vagy a bonyolult családi viszonyokból adódó öröklött, genetikai okokkal magyarázhatóak csoportjába tartoztak, vagy a létért való állandó küzdelem miatt szerzett fogyatékossgok közé. Számukat tekintve feltételezhető, hogy a felnőttkort csak az enyhébb fogyatékossgal élő gyermekek éltek meg. Feltevések vannak arról is, hogyan viszonyultak a fogyatékos emberekhez: a legfelnőbb sérülések csodálatot és egyben félelmet váltottak ki. Mindezek nagy valószínűséggel a fogyatékos emberek elszigetelődéséhez is vezettek – a vak ember például nem volt képes megfelelni a harci, a vadászati követelményeknek – és a sérült embert (állapotát természetfölötti erőnek tulajdonítva) vagy – tisztelték, vagy esetleg épp emiatt elpusztították.

1.2. Ókor

Az ókorban sem voltak még módszeresen kialakított „gyógypedagógiai” eljárások, de kísérletekről már vannak feljegyzéseink. A rendellenességek egyre felőbbé váltak, s a fogyatékossgal élő emberek még inkább elszigetelődtek ép társaiktól.

Már a Bibliában is található olyan feljegyzés, amely a vak emberek védelmét szorgalmazza, ugyanakkor arról is vannak adataink, hogy sokszor nem tekintették őket a közösség teljes értékű tagjainak.

A neveléstörténetből ismert tények, hogy a fogyatékosnak tűnő újszülötteket a Taigetosz hegyéről letaszították, vagy barlangokban, erdőkben sorsukra hagyták őket. A görög és a római nép embereszményével nem volt összeegyeztethető a legkisebb emberi rendellenesség sem. Nyilvánvaló, hogy a fogyatékos em-

ber teher és szegény volt, haszontalan lény a társadalom, a család számára, akitől meg kell szabadulni. Ugyanakkor vannak ebből az időszakból származó olyan adatok is, amelyek fogyatékossgal élő emberekről szólnak. Ennek okait abban lelhetjük meg, hogy már azokban az időkben is voltak szerzett fogyatékossgok, továbbá, hogy a fogyatékossgok nagy része születéskor nem ismerhető fel. Ismerve a kor orvostudományának színvonalát, valószínűsíthetjük, hogy az értelmi fogyatékossgot vagy az érzékszervi fogyatékossgok enyhébb formáit nem tudták az újszülötteknél „diagnosztizálni”.

1.2.1. A VAK EMBEREK IRÁNTI ATTITŰD AZ ÓKORI GÖRÖG IRODALOMBAN

Az ókori „néphit” szerint a vak emberek különleges képességekkel rendelkeznek. Tisztábban látnak, mint bárki más, mivel lelki szemeket használnak. Jól tudnak jósolni, mert ítélőképességüket a látszatvilág nem csalja meg. A jós igen fontos feladatkört töltött be. Nemcsak értelmeznie kellett a jeleket, hanem javaslatot is kellett tennie, hogyan alkalmazkodjanak az emberek hozzájuk.

A görög irodalomban a vak emberek kevés kivételtől eltekintve jósként jelennek meg. A kivétel közé tartozik az önmagát megvakító Oidiposz király és Sztészikhorosz, a kardalköltő is.

Teiresziász

A görög irodalom leghíresebb vak szereplője. Alakja feltűnik Aiszkülosz (pl. Heten Théba ellen és az Epigonok), Euripidész (pl. Fóníciai nők) és Szophoklész drámáiban, míg Homérosz Odüsszeia című eposzában a jós lelkével találkozunk. Általánosan elmondható, hogy színrelépése után az események fölgyorsulnak, és a cselekmény nem várt fordulatot vesz. Vagyis a vak szereplő az, aki láttatni engedi a tragédiába futó végkifejletet.

Teiresziász hírneve nemcsak igazmondása miatt nőtt, hanem azzal is, hogy jóstudományát halála után is megtartotta.

Szophoklész: Antigoné és Oidipusz király

Mindkét műre igaz, hogy a főszereplők nem hisznek a jós szavának, inkább gúnyolják, hazugnak nevezik. Mind Kreon, mind Oidipusz későn döbben rá, hogy a jós szavai igazak, ez a késedelem azonban Kreónnál családja elvesztését okozza, Oidipusz pedig megvakítja magát. Szophoklésznel a vak jós csak rövid ideig van jelen, de szerepe döntő fontosságú. Megjelenése vagy a drámai harc kezdetét jelzi (Oidipusz), vagy a drámai küzdelem tetőpontját (Antigoné).

Homérosz

Egyes elméletek szerint vak költő lehetett, de ez nem bizonyított. Odüsszeia című eposzában találkozunk Teiresziással. Az eposz teljes XI. éneke Teiresziással és a jóslattal foglalkozik. A kalandok közepette Odüsszeusznak

le kell szállnia az alvilágba, hogy Teiresziástól jóslatot kérjen. Tőle tudja meg, hogy nem reménytelen a hazafelé tartó út, csak önmagukat és vétkeiket kell legyőzniük. A thébai jós lelke megmagyarázza a múltat és felvillantja a jövőt, részletesen leírja a bolyongás hátralevő állomásait.

1.2.2. A VAKSÁG MEGJELENÉSE A BIBLIÁBAN

A Bibliában a vak embereket több szövegrész is említi. Ezekben szó van a vakságról mint büntetésről, a vak emberek védelméről, a közösség segítő magatartásáról, a vak emberek kizárásáról a közösség vallási életéből, a vakságot gyógyító isteni szeretetről, a messiási ígétről, meggyógyítja vakságot, és egyéb csodás kigyógyulásokról vakságból.

1.3. Középkor

A középkori társadalmi változások kihatottak a fogyatékossgal élő emberek helyzetére is. Az egyház az emberi tevékenység minden területére kiterjesztette irányító hatalmát, az egész nevelési rendszer átalakult. A vallásos világnézet az orvostudományra is hatással volt. A kereszténység a felebaráti szeretetet, az elesettek védelmét, támogatását és megsegítését hirdeti. A fogyatékos személyek felkeltik a szánalmat a vallásos emberekben, akik törekszenek arra, hogy megvédjék őket az épek esetleges támadásaitól. A korra jellemző misztikus felfogás azonban ellentmondásos dolgokat takar: a legtöbb esetben negatív a hozzáállás a fogyatékos emberek iránt, a sérült gyermekeket pedig az ördög művének tekintik. Az anyát, aki fogyatékos gyermeket szült, boszorkányként üldözik. A kor iskoláztatási színvonala fel sem veti azt a kérdést, hogy a fogyatékos gyermekek is valamilyen oktatásban részesüljenek. A szülők sokszor elrejtik fogyatékos gyermeküket, környezetük elől is titkolják létezésüket. Az enyhébb fogyatékossgok az iskoláztatás hiánya miatt többnyire ki sem derülnek, hiszen nem feltűnő, ha valaki valamilyen okból nem tud tanulni. Egyes fogyatékossgok gyógyulásáról fennmaradtak feljegyzések, ezek többnyire valamilyen csodat sejtetnek. A kolostorokban a papok és a szerzetesek egy-egy esetben foglalkoztak már sérült gyermekekkel, elsősorban siket, vak, vagy intellektuális fogyatékossgal élő gyermekkel. Többnyire a beszéd és az imádkozás megtanítása volt a cél, de arról nincsenek feljegyzések, hogy ez milyen eszközökkel és hogyan történt (Jászi, 2006).

A történeti adatok szerint a fogyatékos embereket ördögnek tekintik, s éppen ezért a súlyosabban sérült gyermekeket a szülők rejtegetik. A vak embereket papok gyógyítják ördögűzéssel vagy kézrátétellel. Néhány esetben imádkozni tanítják őket a kolostorokban (Kálmán—Könczei, 2002).

A 4-5. században fejedelmek, egyházi emberek kórházakat, asyllumokat (menedékházakat) hoznak létre vak emberek számára. A 11-12. századból való feljegyzések szerint pl. IV. Kelemen pápa 1265-ban bullájában szólítja fel a királyokat, a fejedelmeket a vak személyek megsegítésére. Ennek oka a keresztes

háborúban megvakultak ellátása lehetett (Pallas, 1998). A jótékony célú törekvések mellett azonban még a XV. században is gyakran nevetség tárgyává tették a vak embert.

A reneszánsz korában végbemenő általános fejlődés érezte hatását a fogyatékossgal élő emberekkel szembeni megnyilvánulásokban is.

Petrarca például megemlíti, hogy a vak, a siket, a beszédhibás, a gyenge emlékezetű, a nehézértelmű gyermekeket különleges bánásmódban kell részesíteni – szigorú fegyelmezéssel, szorgalmas gyakoroltatással és erényekre való szoktatással képzei el foglalkoztatásukat.

A középkor népi hiedelmeivel szemben betegnek tekintették őket, akik segítségre szorulnak. Sajnos azonban csak a gazdag családok fogyatékos gyermekeinek volt lehetőségük arra, hogy magántanítványokként részesüljenek a kezdetleges „gyógyító-nevelő” eljárásokban (Kálmán—Könczei, 2002).

A késő középkorból maradtak fenn feljegyzések, amelyek a vak személyek írásával-olvasásával foglalkoztak. Az első írásos feljegyzés a XIV. században élt arab nyelvészről, Zain-Din-Al Amediről maradt fent, aki vaksága ellenére kiterjedt tanulmányokat folytatott görög, perzsa és török nyelven. Az iraki moustansireh-i egyetemen, az arab tanszéken tanított. Saját maga által szerkesztett írásrendszerrel mind írni, mind olvasni tudott.

Spanyolországban Francisco Lucas 1517-ben fatáblára faragott betűket szerkesztett vak személyek olvasástanítására. Táblái 1575 körül átkerültek Itáliába, ahol Rampanzetto módosította őket. Ő vastagabb lemezen vájt homorú betűket alkalmazott (Kovács, 1976).

1.4. A reneszánsz

A reneszánsz korszakában az ember felé fordulás eszméje a fogyatékos emberekre is ráirányította a figyelmet. A fogyatékos személyt betegnek tekintik, akin segíteni kell. Felismerik azt is, hogy bizonyos esetekben már nem, vagy nemcsak orvosi segítséggel, hanem neveléssel is elérhető állapotukban javulás. A kor kiváló gondolkodói egyre többet foglalkoztak a fogyatékos emberekkel.

1.5. Az újkortól a XX. század végéig

A forradalmi átalakulások az újkorban a fogyatékossgal élő emberek helyzetét is megváltoztatták, egyre több „gyógypedagógiai módszernek” nevezhető módszer terjedt el minden fogyatékossgai típusra.

Comenius az első olyan pedagógus, akinek munkássága már jelentős gyógypedagógiai vonatkozásokat is tartalmazott. Életműve közvetlenül és közvetve is hatott a fogyatékos emberek ügyére. Közvetlenül úgy, hogy felhívta a fogyatékos gyermekekre a figyelmet, állást foglalt foglalkoztatásuk szükségessége mellett, közvetett hatása egész pedagógiai munkásságából adódik. Pedagógiai optimizmusának szép példája, hogy fontosnak tartotta a vak, a „visszamaradott” gyermekek oktatását. Véleménye szerint egyetlen embert sem lehet az oktatás-

ból kizárni, s a fogyatékos gyermekeknek kétszeresen szükségük van a segítségre. Felhívta arra is a figyelmet, hogy ha valakinél egy bizonyos tekintetben fogyatékoság áll fenn, akkor más területen kell pótolni a fejlődést akadályozó hiányosságot. Ezt példákkal is illusztrálta, és arra a következtetésre jutott, hogy mindent el kell követni a fogyatékos gyermekek megfelelő képzése érdekében. Didactica Magna című művében a „gyengébb képességű” gyermekekre hívta fel a figyelmet, mondván nekik is szükségük van az oktatásra azért, hogy „veleszületett tompaelmőségüket” korigáljuk. Mindenki számára lehetségesnek tartja az oktatást, csak a megfelelő módszert kell hozzá megtalálni. Konkrét módszert még ő sem javasolt az oktatásukhoz, csupán a figyelmet hívta fel rájuk. Arany szabályként hívta fel a nevelők figyelmét arra, hogy a tanítást a konkrét tárgyakkal és jelenségekkel kezdjék, s nem előadásra, hanem szemléltetésre van elsősorban szükség. A leghatározottabban állást foglalt a testi fenytés ellen. A fogyatékos gyermekekkel való külön foglalkozás gondolata az ő munkásságában sem jelent meg (Jászi, 2006).

Az újkor első eljárásai, módszerei empirikus úton jöttek létre, még többnyire tisztázatlanok, sok tekintetben tudománytalan és misztikus magyarázatokra épültek. Általában a problémák csupán egy-egy részletét érintették, s a fogyatékos személyekkel való foglalkozás még nem volt igénye a kor társadalmának.

A polgári átalakulás nem vonta magával azonnal a fogyatékos gyermekek rendszeres és intézményes foglalkoztatását. Még hosszú ideig egyes fogyatékos típusokkal individuális foglalkozás folyik, különböző értékű módszerekkel. Fejlődésként értelmezhető, hogy egyre többen kezdenek el foglalkozni ezzel a tevékenységgel, s ennek következtében növekedett a foglalkoztatott, az ellátott fogyatékos gyermekek száma. A kor nagy gondolkodói közül egyre többen nyilatkoznak a fogyatékos emberekről, amikor filozófiai, orvosi vagy pedagógiai kérdések elemzése közben szembe kerülnek a problémával. Locke, Condillac és Diderot az érzékszervek megismerésben betöltött szerepét vizsgálták.

Rousseau is azok közé tartozik, akik nagy hatással voltak a gyógypedagógiai fejlődésére. Bár kimondott gyógyító neveléssel nem foglalkozott, de a fogyatékos személyekről többször is nyilatkozott. Emil vagy a nevelésről című művében említést tesz a fogyatékos gyermekről. Véleménye szerint a szülőnek a kötelessége „abnormális” gyermekével foglalkozni, s a nevelőről ilyen értelemben elhárítja a felelősséget. A gyermekek „akár nyomorékok, akár nem, akár betegek, akár nem, a szülőknek nem lehet megkülönböztetést tenni” közöttük. Helyteleníti, ha a nevelő „beteges és rossz alkatú gyermeket” vállal el, mert eredménytelenség, vagy a gyermek korai halála esetén a szülőktől szemrehányást kaphat. A fogyatékos gyermekekkel való bánásmódot a betegápolás szintjére szűkíti le, a nevelő ebben való részvételét „haszontalan élet gondozására” fecsért időnek tekinti. Összességében elmondható, hogy nem hitt a „gyógypedagógiai” munka eredményességében, s az orvostudomány eredményeit sem becsülte sokra. A kisgyermekkorban alkalmazott nevelési eljárásai a gyógypedagógiai fejlesztés számára is fontos mozzanatok tartalmazznak. A gyógype-

dagógusokra a későbbiekben főként a beszéd neveléséről és az érzékszervek fejlesztéséről kialakult nézetei hatottak.

A látássérült emberekre vonatkozó módszerek kidolgozására ebből az időszakból feljegyzések nincsenek, csupán egy-egy gazdagabb család zenei téren tehetséges gyermekének teljesítményéről maradtak fenn írásos adatok. Ezek a laikusok számára azt a látszatot keltették, hogy a vak gyermekek mind rendkívüli adottságú emberek. A XVII. század végén egy kereskedő 15 éves lányáról, Waldkirch Erzsébetről jegyezték fel, hogy több nyelvet ismert és több hangszeren is jól játszott. Tanítója Jakob Bernoulli bázeli egyetemi tanár különleges, fából készített szemléltető eszközöket alkalmazott, ezek tekinthetők a vak gyermekek írás- és olvasástanítása kezdetleges eszközeinek. Melanie de Salignac kisgyermekkorában megvakult lány volt, aki később az algebra és a geometria terén tett szert magas fokú ismeretekre. Az ő számára készítette a család egyik ismerőse az első, vakok számára is olvasható dombornyomású könyvet (Jászi, 2006).

A XIX. század elején a legtöbb országban a tankötelezettség bevezetésével és végrehajtásával, az iskoláztatás színvonalának emelkedésével már az enyhébb fokban fogyatékos gyermekek is „feltűnővé válnak”, elkülönülnek az intézményektől. Számukra két lehetőség maradt: vagy a még kevés számban működő speciális intézetekbe kerültek, vagy ellátatlanul maradtak.

Hazánkban ebben a korszakban egyrészt a fogyatékos személyekről való gondolkodás meglehetősen alacsony színvonalon állt, másrészt a 19. századtól megkezdődött a fogyatékos gyermekek intézményes oktatása. A hiedelmek, a babonák igen elterjedtek voltak az emberek körében.

Magyarországon is a külföldi példákhoz hasonlóan kezdődött meg a fogyatékos gyermekekkel való szervezett foglalkozás. Kezdetben a hallási fogyatékosokkal, majd a látási fogyatékosokkal és az intellektuális fogyatékosokkal élő gyermekek számára hoztak létre intézeteket. Ezek többsége külföldi (osztárak, német, francia és svájci) mintára létesült.

A külföldi minták, tapasztalatok hatására 1825-ben megkezdődött hazánkban is a vak gyermekek intézményes nevelése. Az intézmény a szegregált nevelés szinte egyeduralmodó színhelye volt hazánkban az 1990-es évek elejéig.

A XX. századi háborúk következtében a rokkant személyek száma óriásira nőtt, így a társadalom figyelme rájuk irányult.

A humánus példák mellett a hitleri fasizmus kegyetlenségei is jellemzik e kort – a fogyatékos emberek legyilkolása, sterilizálása.

A II. világháború borzalmait követően azonban ismét pozitívumok tapasztalhatóak: a gondozás és a segélyezés alapszemlélete az önellátás, a függetlenség, az integrálás és a közösségbe fogadás felé mozdult el.

A vak személyek iránti társadalmi magatartás ma általában véve pozitív – muzikálisnak, finom lelkűnek tartják őket a látók, s a legtöbb ember meggyőződése az, hogy amikor csak lehet, segíti, támogatja őket. A felszínen elfogadott sérült ember azonban elutasított lehet a valóságos élethelyzetekben, mint pl. a társ-, a barát-, a párválasztás, a tanulás, a munkavállalási lehetőség terüle-

tén. A fogyatékossgal élő ember sikeres beilleszkedését erősen gátolják a közgondolkodásban jelenlévő előítéletek – a vak elnevezése a köznyelvben még ma is élő: világtalan, vagy „A vak”. Az emberi reakciók változatosak: sajnálat, az önértékelést csökkentő, függő helyzetet teremtő segítőkészség, a rejtett elutasítás, a „problémáság” hangsúlyozása, az elkerülés, a túlzott csodálat, az állandó aggodás (Jászi, 2006).

2. A látássérült személyek nevelésének, oktatásának, rehabilitációjának története

2.1. A vak gyermekek intézményes nevelésének és oktatásának története

A vakságot mint társadalmi jelenséget a különböző korokban és kultúrákban eltérően kezelték. A teljes kitaszítottságra, mellőzésre ugyanúgy találunk példákat, mint arra, hogy a vak személyeknek különleges képességeket tulajdonítottak.

A középkorban a vak emberek a társadalom peremén éltek, többnyire koldulással keresték kenyerüket. Ugyanakkor feljegyzések maradtak fenn, amelyek arról számolnak be, hogy tehetséges vak fiatalok, családi körülményeiktől függetlenül magánoktatásban részesültek (Csocsán, 2007).

A vak gyermekek intézményes nevelése Európában, 1784-ben, a párizsi vakok iskolája megalapításával veszi kezdetét. Ha figyelemmel kísérjük a XVIII. század történéseit, a tudományok és a társadalom fejlődésének összefüggéseit, akkor megértjük, hogy miért éppen a felvilágosodás korában kerülhetett erre sor. Ez a század Kant, Newton, Euler, F. Benjamin, Schiller, Voltaire, Rousseau, Diderot, J. S. Bach, Mozart és Haydn kora, amelyben egyedülálló tudományos és ipari felfedezések születtek. Ebben a században élt Kempelen Farkas (1734–1804), a világhírű magyar ezermester, a kor kiemelkedő polihisztorja. Kempelen tervezte és készítette el az első ír- és nyomtatógépét Maria Theresia von Paradise, a kor híres vak énekesnője számára. Diderot saját megfigyelései alapján beszámol arról, hogyan intézik az általa megismert vak emberek hétköznapi tennivalóikat a látó emberek számára berendezett világban. Következtetései filozófiai jellegűek, azonban a Levél a vakokról című művében leírt tények nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a vak emberek „oktathatóságának” gondolata elfogadottá válhatott (Spittler—Masolle, 2001, Möckel, 2006, Weinländer, 2006 In: Csocsáné, 2007).

A vakok intézeteire jellemző, hogy szervezeti felépítésükben a párizsi intézet (Institut National) mintáját vették alapul.

Ennek alapján az oktatás szintjei az alábbi módon épültek fel:

Alsó tagozat: 1-2 éves próbaidő után 4 éves tanulmányi idő következik, amikor alapismereteket oktatnak.

Felső tagozat: a továbbképzést 2 irányban biztosította:

- a) intellektuális képzés tehetősebbeknek,
- b) iparág kitanulása szegényebbeknek.

3. Tanítói, illetve magasabb zenei képzés.

Több intézetben a tanárok többsége látássérült volt.

New Yorkban, Halléban és Prágában már ekkor létezett óvodai tagozat is.

A gyengénlátó diákok intézeten belüli külön oktatásának ötlete már 1802-ben megfogalmazódott Gaheis részéről Bécsben, és a XIX. század folyamán néhány országban meg is valósult a gondolat. A különálló intézmények csak a XX. században alakultak meg. Az intellektuális fogyatékossgal élő vak tanulók részére az intézményeken belül külön tagozatokat, osztályokat hoztak létre. A siketvak gyermekek oktatása egyénileg folyt, a vakok intézményein belül.

2.1.1. A LÁTÁSSÉRÜLT GYERMEKEK NEVELÉSÉNEK, OKTATÁSÁNAK INTÉZMÉNYES KERETEI – A PÁRIZSI, A BOSTONI, A BÉCSI ÉS A POZSONYI, BUDAPESTI INTÉZET

Európában az alábbi városokban nyitottak vak gyermekek számára iskolát: Párizs (1784), Liverpool (1791), Edinburgh (1792), London (1799), Bécs (1804), Berlin (1806), Amszterdam (1808), Prága (1809), Koppenhága (1811), Szentpétervár (1817), Nápoly (1818), Barcelona (1820), Linz, Weimar (1824), Pozsony (1825), Brüsszel (1834), Bruges, München (1836), Liège (1837) Breslau (1861), Drezda, Hamburg stb. (Csocsán, 2007)

2.1.1.1. A Vakok Párizsi Intézete

Franciaországban, Párizsban a vakok első intézetének létrejötté Valentin Haüy (1745–1822) nevéhez fűződik. Saját élményei vezették ahhoz a gondolathoz, miszerint a vak emberek taníthatóak. A kérdést a nyilvánosság elé vitte. Az Emberbaráti Társulatban pártfogókra talált, így 1784-ben megnyitotta Párizsban az vakok első iskoláját, 12 tanítvánnyal. Az itt kibontakozó szervezeti felépítés és foglalkoztatási eljárás határozza meg a későbbi időkben létrejövő intézetek munkáját is (Gordosné, 1991a). A gyerekek 1785-ben a Francia Tudományos Akadémia előtt vizsgáztak. A legfontosabb problémának az írás-olvasás kérdéskörét tekintették. Az Akadémia 1786-ban megállapította, hogy a képzéshez szükségesek könyvek, és biztosításukra kezdeményezések kezdődtek. Az intézménybe 1788-ban már 50 tanítvány járt. A nevelés és az oktatás hatékonyságát bizonyítja, hogy a tanítványok 1790-ben önálló hangversenyeket adtak. A forradalom idején nehézségek következtek, az intézmény fennmaradása megkérdőjeleződött a labilis anyagi helyzet miatt. A forradalmi kormány a Celestinek zárdájába helyezte a vak gyermekeket. A forradalom hatására 1791-ben államosították az intézetet (Gordosné, 1991a). 1795-ben önálló épületet kaptak, majd elkészült az első szervezeti szabályzat. Az oktatás középpontjában a kézimunka állt; a tanulók ösztöndíjban részesülhettek. A tanulók 5 évig maradhattak az iskolában, 7 és 16 éves kor között. A zene csak rendkívüli

tárgyként jelent meg a szabályzatban, a hangsúlyt az ipari képzés kapta. A forradalmat követően az oktatási idő 7-8 évre emelkedett. Az iskolát Napóleon 1800. évi rendeletei alapján az „elaggott vakok intézetével” egyesítették. Az ösztöndíjakat állami célra foglalták le.

1806-ban Haüy meghívást kapott Szentpétervárra, elhagyta a párizsi intézetet, amely személye nélkül gyors hanyatlásnak indult. 1817-ben visszatért, de addigra nem volt már kapcsolata az intézménnyel.

Új szabályzatot dolgoztak ki, bevezették a latin nyelvet. Az iskola 1825-től, Napóleon bukása után ismét önállóvá vált. Ebben az időben ún. 2 „ipar” megtanítása volt a cél.

1832-ben a belügyminiszter is megemlítette, hogy szánandó az intézet helyzete. 1838-ban egy megfelelő épület felállításáról szóló terv készült; 1843-ban 200 gyermek befogadására alkalmas épület nyílt meg. Az új szervezeti szabályzat szerint az iskolát állami finanszírozásból, alapítványi támogatásból és tandíjból tartották fenn. A képzés 8 évfolyamúvá vált. A felvételi kor 10-12 év lett. A tanulmányi rendszerükre jellemző volt, hogy három irányban lehetett a tanulók szükségletei szerint alakítani a képzést: általános oktatás; zenei képzés; ipari képzés.

Az intézetben 6 évfolyam működött, 2 fokozatban: az alsó fokozatba 4 (kötelező) osztály tartozott, a felső fokozatba a jó anyagi helyzetű látássérült diákok járhattak. Az első 2 év próbaév volt, ún. előkészítő évek, ezek során vagy elbocsátották, vagy szakra irányították a diákokat. A jobb előmenetelű növendékekből tanárok lettek (lásd: Braille). Az intézmény alkalmazottai az igazgató, a főtanárok, a gyermekfelügyelők és a személyzet voltak. A személyzet minden esetben látó ember volt.

Az intézmény a belügyminisztérium hatáskörében működött, lapjuk – a L’instituteur des aveugles – vakügyi kérdésekkel foglalkozott, tapintható írásban jelent meg (Monnier, 1989).

2.1.1.2. A Vakok Bostoni Intézete (USA)

Dr. John Dix Fisher tapasztalatszerző európai körútja alkalmával ismerte meg Párizsban a vakok intézetét. Megfigyelte, hogy a látássérült diákok dombornyomású könyvet olvasnak, matematikát, földrajzot, nyelveket és zenét tanulnak a kézművességen túl. Bostonba visszatérve támogatókat keresett a párizsi intézmény mintájára megalapítandó bostoni iskolához. Támogatókat gyűjtve maga köré 1829. március 2-án megalapította a New England Asylum for the Blind nevű, vak gyermekek számára létrehozott iskolát.

Két évvel később, 1831-ben Fisher találkozott egykori iskolatársával, a szintén orvos Samuel Gridley Howe-val. Howe csatlakozott Fisher munkájához. Ő is európai tanulmányútra ment, tanulmányozta a vak gyermekek oktatásában használt eszközöket, módszereket. Útja során azt a következtetést vont le, hogy nekik az „egész gyermekkel” kell foglalkozniuk, illetve, hogy a meglévő taneszközök nem töltik be kellőképpen a funkciójukat. 1832-ben Bostonba

visszatérve eszközök fejlesztésébe továbbá tapintható írás szerkesztésébe kezdett (pl. kartonpapír, spárga és gombostű segítségével készített térképeket, diagramokat),.

Howe 1834-ben jelentette meg első könyvét, a Boston Line Type írásmóddal. Az elkövetkezendő 50 évben ezt a tapintható latin betűs írást használták az egyesült államokbeli vak emberek.

DOMBORÍTOTT BETŪTÍPUS – VALÓSZÍNŰLEG A BOSTON LINE TYPES

www.perkins.org 2009-07-23

Az intézet a nevét a későbbiekben Thomas Handasyd Perkins-ről kapta, aki 1832-ben, a Pearl Streeten (apja házába) fogadta az első 6 látássérült tanulót, így megkezdte működését a New England School for the Blind nevű, vak tanulókat oktató iskola.

1838-ban már több mint 60 tanulója volt az iskolának, így 1839-ben új épületben folytatta munkáját, az akkor már Perkins Institute for the Blind nevű intézmény (McGinnity et al, 2004). Az iskola kezdetben 9–19 év közti látássérült gyermekeket, fiatalokat fogadott.

A PERKINS SCHOOL FOR THE BLIND, 1880

www.perkins.org 2009-07-23

Az iskola a leglátványosabb sikert Laura Bridgman (1829–1889) siketvak tanulóval érte el. A lány 1837-ben került a Perkins intézetbe, 20 éves koráig ott tanult, majd halála végéig ott élt és dolgozott.

Itt jött létre 1880-ban a világ legnagyobb tapintható könyvtára, illetve 1887-ben az első, látássérült kisgyermek számára alapított óvoda, 17 gyermekkel. 1912-ben az intézet Watertownba költözött.

Az intézet első híres pontírógépe 1951-ben jelent meg.

A Hilton Perkins Alapítvány nemzetközi programja 1989-től 50 országban támogatja a látássérült embereket, szervezeteket, intézményeket, alapítványokat.

1990-től idősebb látássérült embereknek vezetett be szolgáltatásokat.

Ma az intézmény könyvtárában (Braille and Talking Book Library) 50 000 hangos könyv és 16 000 Braille-könyv található. (www.perkins.org)

2.1.1.3. A Vakok Bécsi Intézete

www.bbi.at 2009-07-23

1804-ben Johann Wilhelm Klein magánlakásán alakult meg az intézet Bécsben, a Landstraße 34-es házban. Az intézmény sokat költözött: 1809-ben a Kaiserstraße 152, 1810-ben a Große Steingasse 182, 1829-ben a Brunngasse 188-ban kapott helyet.

1898-ban költözött az intézet a jelenlegi helyére, a Wittelsbachstraße 5. számú házba.

Az intézet leghíresebb igazgatója és tanára Johann Wilhelm Klein volt, aki szemléltető eszközeiről vált híressé. (www.bbi.at)

KLEIN ÁLTAL KÉSZÍTETT TAPINTHATÓ TÉRKÉP

www.bbi.at 2009-07-23

2.1.2. A VAK GYERMEKEK INTÉZMÉNYES NEVELÉSÉNEK ÉS OKTATÁSÁNAK KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

2.1.2.1. A Vakok Általános Iskolája

1146 Budapest, Ajtósi Dürer sor 39.

Hazánkban a Habsburg birodalom egyes részeihez képest aránylag későn kezdődött el a vak gyermekek intézményes oktatása. Bécsben és Prágában 1808-ban, Linzben 1823-ban hozták létre a vakok első intézetét.

A magyarországi vakok intézete felállításának ügyét 1825-ben Beitl Rafael csehországi születésű tanár vitte a pozsonyi országgyűlés elé, ahol az országgyűlés tagjainak mutatta be vak tanítványait. A gyakorlati bemutatóval fel akarta hívni a figyelmet a vak gyermekek taníthatóságára, ami az akkori közvélemény számára teljesen elképzelhetetlen volt.

A diéta előtt tartott bemutatók közvetlen célja az volt, hogy megnyerjék a rendek pártfogását, és hogy azok adományaikkal járuljanak hozzá a bécsihez hasonló hazai intézet alapításához.

A terv nem váltott ki általános lelkesedést, de elsősorban József nádor és felesége, Mária Dorottya pártfogása jó irányba terelte az ügyet.

JÓZSEF NÁDOR

Beitl és tanítványai az országgyűlési képviselők szállásán kapott háromszobás lakásban kezdhették meg a vak gyermekek oktatását. A létrehozandó intézet alapját a nádor vetette meg a saját vagyonából ajándékozott 200 ezüst forinttal. Az összeg rövidesen 1100 pengőforintra emelkedett. A főherceg nádor kormánybizottságot szervezett, amely a Pestre történő áthelyezésről, a nyilvánossággal való megismertetésről, a tőke gyarapításáról is intézkedett. József nádor lett a megalakult intézmény névadója.

Az intézet, amely Pozsonyban 4 diákkal kezdte meg működését, 7–14 éves vak gyermekeket fogadott, azzal a kikötéssel, hogy a vakság mellett nincs egyéb fogyatékoságuk. A tanítási nyelv a német volt, a növendékek 10-12 éves kortól, tehát aránylag későn kerültek be az intézetbe (Szöllősi, 2007). A gyűjtések eredménye lehetővé tette, hogy 1827. március 4-én, Pozsonyból hazatérve, az Üllői út elején álló Donner-féle házban bérelt lakásokban, szintén adományokból összeszedett bútorokkal folytatódjon az oktatás 3-4 tanulóval (Fónagy, 2002).

Az iskola első igazgatója 1826-tól 1833-ig Beitl Rafael volt, aki munkatársával, Schedius Lajossal együtt kidolgozta az első szervezeti szabályzatot, amely a tantervet is tartalmazta. Az A vak gyermekek oktatásokról s nevelésekről Magyarországon felállítandó intézetnek számára készített Planumot című szabályzat 1827. március 31-én készült el.

A tanulók három „rendbeliek” lehettek:

1. akiket a nemes emberbarátok által gyűjtött adományok kamataiból neveltek,
2. akiket a földesuraik, vagy más jótévedők által fizetett összegből neveltek,
3. akik tehetősebb szülők gyermekei voltak.

Mint látható, az intézmény támogatásokból tartotta fenn magát.

Nevelő- és kisegítő személyzete tanítóból, muzsikaigazgatóból, hárfa- és orgonatanítóból, muzsikaoktatókból és felvigyázókból állt.

1833-ig Beitl igazgatósága alatt az intézmény személyzete az igazgatóból, egy Hertelendy nevű vak tanárból és Beitl családtagjaiból álló kisegítő személyzetből állt (Gordosné, 1988).

Újabb gyűjtőakciók után az iskola 1830-ban átköltözött a terézvárosi Kismező utcába, a – szintén bérelt – Sontagh-féle házba.

Az eredményesebb munka azonban állandó otthont igényelt. Ezt az igényt a második igazgató Doležalek Antal (1833–1845) nyújtotta be. Tervét a nádor kivizsgáltatta, és kedvező elbírálás után gyűjtést szervezhettek. Földváry Gábor, Pest megye másodispánja, ezüst nyereménytárgyakkal egybekötött sorsjátékot rendezett, aminek jövedelméből megvásárolhatták a Király utca és a Gyár utca sarkán álló Kemnitzer-féle telket – a mai Liszt Ferenc Zeneakadémia helyén – a rajta álló földszintes házzal együtt, 1836-ban. Ekkoriban egy vak gyermek intézeti nevelése évente 144 ezüst forintba került, amit többnyire nem a családok, hanem gazdag pártfogók, illetve egyesületek fizettek ki. 1836-ban 20 gyermekkel foglalkoztak, holott az alaptőke csak 10 eltartására volt elegendő. Az intézet vezetői éppen ezért azt szerették volna elérni, hogy a vármegyék, a városok, valamint a társadalom gazdag tagjai pénzalapokat hozzanak létre a vak gyermekek javára. Ez meg is történt.

Az oktatás a francia mintát követve itt is három szinten folyt: két növendék tanítónak készült, öten zenét tanultak, a többiek pedig különböző mesterségekre oktatták. A házimunkákban mindannyian részt vettek (Doležalek, 1936). Az intézet életében az anyagiak mellett problémát okoztak a nyelvi és a hitvallásbeli különbségek is, mert a gyermekek között leszámítva a római katolikus, az evangélikus és a református felekezetűeket, voltak ortodox, görög katolikus vallásúak, valamint izraeliták. A magyar és a német anyanyelvűek mellett a bentlakók között akadtak szlovákok, románok és szerbek is. A tantárgyak a népiskolák tanrendjét követték: hittan, magyar, német nyelv és helyesírás, számtan, természettörténet és technológia, természettudomány és dialektika, földrajz, magyar- és világtörténet. Mindezek mellett volt még írás, tapintható betűk olvasása, valamint ének, zene és kézimunka. Az oktatás német nyelven folyt. A tanulók napirendjében a vallásgyakorlat kiemelt helyet foglalt el. Változott a felvehető gyermekek életkora, ami 1836-ra nem haladhatta meg a 12. életévet (Doležalek, 1936).

A 21 növendéket oktató intézet nem sokáig működhetett, mert az 1838. évi nagy pesti árvíz a vályogfalakat pillanatok alatt romba döntötte. A lakók a rohamosan közeledő veszély elől csónakokkal a Városliget dombocskáira menekültek. (Az árvíz után a város egyik első életjele volt a március 19-én a szerviták szárazon maradt templomában tartott mise, amelyen a hálaéneket a vakok intézetének növendékei énekelték.)

A pesti árvíz után végül 1838-ban a budai Horváth-kertbe, egy magánvillába költöztették az intézetet 1842-ig. Újra gyűjtést szerveztek, mivel az országgyűlés nem szavazta meg a támogatást. A befolyt összegből a Király utcai telken új épületet terveztek. A 80-90 növendék fogadására alkalmas klasszicista stílusú épület alapkövetésére 1841. október 3-án került sor a nádor és családja, a vá-

ros előjárói, a nagyközönség, valamint az intézet 28 növendéke jelenlétében. 1842-re épült fel, Pest vármegye pártfogása alatt, Zitterbarth Mátyás tervei szerint az új, kétemeletes épület. Itt egyszerre átlagosan száz, 5 és 19 év közötti látássérült gyermek és fiatal kapott általános, szak- és zenei képzést. A – mai fogalommal – kiemelten közhasznú intézmény közel fél évszázadig egyesületként működött, amelyet a vármegye inkább csak a tekintélyével támogatott (Fónagy, 2002). Ez az épület 59 éven át, 1901-ig szolgálta a vak gyermekek oktatásának ügyét.

Mivel az újjáépített intézet a korábbinál jelentősebb anyagi fedezettel rendelkezett, az intézmény vezetői elérkezettnek látták az időt céljuk megvalósításához, az ún. „országosításhoz”, ami tulajdonképpen államosítást jelent. Az alaptőke nagy volt, de még mindig nem elegendő ahhoz, hogy az állam átvegye a fenntartás jogát (Gordosné, 1988). Az 1848-as forradalom idején nagy reményekkel várták az országosítást, amire nem került sor. A szabadságharc ideje alatt az intézet lakóit a váci siketnémák intézetében helyezték el.

A XIX. század derekára az osztrák császárság területén egy összeírás szerint mintegy 3000 vak ember élt. Úgy tudjuk, hogy nem helyeztek hangsúlyt a látáskárosodás gyógyítására, és sok ember szó szerint kuruzslás miatt veszítette el a szeme világát. Magyarországon ez főleg a Tisza mocsaras területeire, Temesvár tájékára és a Bánságra volt jellemző.

A pesti intézetből kikerülő növendékek közül a zenei pályát főleg a fiúk választották. A lányokat lehetőség szerint kézimunkákra és egynémely házimunka elsajátítására nevelték. Az intézetnek a XIX. század közepén 70 növendéke volt, s ez csupán töredék részét tette ki a hazánkban élt vak személyek számára (Strohmayer, 1867).

Hazánk egyetlen vakintézetének a felvirágzása és európai integrációja Halványi János piarista szerzetes igazgatósága alatt (1845–1865) kezdődött el, aki tapasztalatgyűjtés céljából a legtöbb európai intézetet meglátogatta.

Az 1868. évi népoktatási törvény pozitívan befolyásolta a látássérült fiatalok intézményi nevelésének ügyét, így 1871-ben előkészítették a szerződést, továbbá kidolgozták az államosítás tényét rögzítő törvényjavaslatot. 1873-ban elfogadták a javaslatot így az 1873. évi XXXI. törvény szerint a Pesti Vakok Intézete az állam kezelésébe, a vallás- és közoktatási miniszter hatáskörébe került (Gordosné, 1988).

A minisztérium az államosítással együtt az intézet átszervezését, korszerűsítését is tervbe vette. A megvalósítással Reinhardt német vakintézeti igazgatót bízták meg, aki személyesen nem vett részt a munkában, csupán írásos tervet küldött el. Az intézet irányítására ezután dr. Mihályik Szidort kérték fel – ő már 1869-től volt az intézmény megbízott igazgatója (Gordosné, 1988).

1887-ben kezdték meg működésüket az intézetben a páli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek. A nővérek feladata a vallási nevelésen túl az ételmezés, a háztartás vezetése és a betegápolás volt.

A Vakok Intézetének végleges telkét – a Fischhoff-féle telket – dr. Mihályik Szidor, az intézet kiemelkedő személyiségű igazgatója vásárolta meg 1892-

ben. Az építkezés Baumgarten Sándor és Herczeg Zsigmond tervei alapján 1901-ben fejeződött be, és 1901. július 31-én költözött át az intézet a mai Ajtósi Dürer sori épületbe, ahol azóta is a Vakok Általános Iskolája található. Az új, 167 helyiségből álló impozáns épület 200 növendék befogadására lett alkalmas (Szöllösi, 2005). (A századelőn ennek tízszeresére becsülték a tanköteles korú vak gyerekek számát az országban.) A gyerekek 8-10 éves korukban kerültek be. Öt évig általános képzést kaptak, három évig pedig valamilyen szakmára tanították őket (Fónagy, 2002).

Mihályik Szidor intézetvezetői munkáját illetően kifejtette, hogy a vak gyermekek oktatásához és neveléséhez a Pesti Vakok Intézetében a feltételek nem voltak adottak, s ezért nevelésük, oktatásuk sem volt eredményes. A képzési idő – 6 év – nagyon rövid volt, ezalatt nem lehetett a növendékeket felkészíteni az életben való helytállásra. Az alapszabályok sokszor egymásnak ellentmondtak: egyrészt korlátozták a zeneoktatást a munkára felkészítés rovására, majd előtérbe helyezték a „kézmívi oktatást”. Ha egy tanuló már elégséges módon elsajátított egy szakmát, akkor egy másikat is meg kellett tanulnia. A gyakorlatban ehhez képest a zeneoktatás állt az előtérben, s az alapképzés sem volt kielégítő. A tanulók – a helytelen családi nevelés előzményei után – 2 évet töltöttek egy-egy, nagyon heterogén összetételű osztályban. Az intézet munkáját értékelve írta: „Az intézetből fennállása óta a mai napig nem került ki oly növendék, aki önfenntartását kézimunkájának köszönhetné.” Az 1825 és 1870 között végzett 250 tanuló közül már 25-en tudták munkájuk révén eltartani magukat. Mind zenészek voltak (Méhes, 1985). Az intézetből kikerült 16-17 éves vak fiatalok többnyire szórakozóhelyeken találtak munkát, s nagyon nagy számban elzüllöttek, vagy életmódjuk miatt korán elhaláloztak. Az intézet át-szervezését Mihályik saját észrevételei és külföldi tapasztalatai alapján kezdte meg. A három irányzat – a vallási-szellemi, a zenei és a kézműi” összeegyeztetésével értett egyet. Szerinte a tanulók rátermettsége kell hogy eldöntse, ki milyen irányban nyerjen alaposabb kiképzést. A képzési időt 9 évre emelte fel. Tervei megvalósításához az intézetben nem voltak meg a szükséges feltételek, s a hiányosságokat tetézte, hogy csupán vázlatzerű tantervvel rendelkeztek, túltengett a spontaneitás a képzésben, s az alapképzés szakaszát szinte teljes egészében a tanároknak bízta. Nyomdát is létesített az intézetben, s ő kezdeményezte elsőként a Braille-írás bevezetését (Mihályik, 1870).

1905-ben vezetőváltás történt, Pivár Ignácot Herodek Károly pedagógus váltotta fel, aki 1933-ig maradt az igazgatói poszton. Herodek megkétszerezte a tantestület számát és új tantervet léptetett érvénybe. 1946-ig töltötte be a Vakokat Gyámolító Országos Egyletének alelnöki posztját is, és mindent megtett azért, hogy a vakok iskolájának volt növendékei belépjenek az egyesületbe. A VGyOE vezetői ezidőtájt azon fáradoztak, hogy külföldi mintára minél több vidéki foglalkoztató fiókegyesület hozzanak létre. Törekvéseik sikerrel jártak. A könyvtári állomány szintén szépen gyarapodott Herodek Károly igazgatósága alatt. Legtehetségesebb tanítványaival gyakorta utazott vidékre előadásokat tartani. Fellépéseik alatt adományokat gyűjtöttek, amikből a könyvtár állományát

gyarapították. 1907-ben az intézet falain belül már kölcsönkönyvtár is működött úgy, hogy a vidéken élők postán kapták meg a kért köteteket és küldték vissza az elolvasottakat. 1933-ra a könyvek száma elérte a 7000 példányt, ami nemzetközi mércével mérve is jelentős volt (Szöllősi, 2005).

Az első világháború alatt mint olyan sok iskolából, a vakokból is hadikórház lett egészen 1916-ig. A tanítás csak a következő évben indult meg újra.

Az 1928/29. év mérföldkövet jelentett a látássérült emberek oktatásában, ugyanis Herodek Károly ekkor szervezte meg a gyengénlátó gyermekek szakszerű oktatását. Az ötletet az 1914. évi londoni vakügyi világkonferencia anyagából merítette, aminek kiemelt témája a gyengénlátók speciális helyzete volt (Szöllősi, 2005).

Herodek Károly utódai Vető János (1933–39), Schnietzl Gusztáv (1939–1945) voltak, valamint 1940-ben ideiglenesen Schreiner Ferenc.

A VGYOE-t 1945-ig dr. Tóth Zoltán, Herodek Károly és Schnietzl Gusztáv vezették igazgatói minőségben. Ez utóbbi szervezte meg 1927-ben a vakok Homérosz énekkarát is. Nyugdíjba vonulása után 1945-ben az intézet Braille-nyomdájának lett munkatársa (Szöllősi, 2005).

A tanulók létszáma folyamatosan emelkedett: 1873-ban 69, 1884-ben 90, 1900-ban 121, 1917-ben 264, 1926-ban 207 diák járt az iskolába (Méhes, 1985).

2.1.2.2. A látássérült gyermekek óvodai nevelésének története

A látássérült (vak) kisgyermek óvodai elhelyezésével az 1873-tól rendszeresen tartott vakügyi kongresszusok már foglalkoztak. Az Egyesült Államokban 1876-tól Anagnos lett a Perkins intézet igazgatója, aki az intézet éves közgyűlésén felvetette az óvoda szükségességét. Célja, hogy a vak gyermekek a nevelés, az oktatás hatására a társadalom művelt, hasznos tagjává váljanak. Az óvoda adományokból épült fel, és 17 növendékkel, 1887. május 2-án nyitotta meg kapuját. A létesítményt folyamatosan bővítették, nemsokára három épülete volt: az egyikben a lányok, a másikban a fiúk kaptak elhelyezést, a harmadik épületben a tornaterem volt. Az óvodába 1895-ben már 70 kisgyerek járt. Kezdetben csak New England államból érkeztek a gyerekek, majd az ország egész területéről fogadták őket. Az óvoda a fröbeli szemléleten alapult, hangsúlyozta a szenzoros tudatosságot, a kreativitást. A hangsúly a hallási és a tapintási érzék fejlesztésén volt; a zene fő helyen szerepelt, az éneklés és a hangszeres játék is. Az óvoda 1913-ban költözött a mostani helyére, Watertownba.

Bevezették a logopédiát és a fizioterápiát. Dr. Samuel P. Hayes pszichológus, Binet tesztjét adaptálva megalkotta az első, vak gyermekekre adaptált, értelmi képességet mérő tesztet.

Óvodák létesültek Európában is:

- Klaar-féle foglalkoztató intézet – Prága
- Vakintézet előkészítő osztálya – Drezda

Ezen kívül óvodai tagozatok működtek Lipcsében, Halléban, a hollandiai, a belgiumi, a franciaországi intézetekben is.

Herodek Károly 1901-ben a vakok németországi és ausztriai óvodáiban járt. Beszámolójában leírta, hogy az ott folyó munka elsősorban a kézügyesség és a tapintás, továbbá a beszéd és a gondolkodás fejlesztésére irányul. A felvételi korhatár intézetenként változó volt: 4-5, esetleg 6 éves korig várták a gyerekeket. Az óvodák célja megegyezett, mindegyik az iskolai előkészítést tartotta szem előtt.

Herodek Károly vezetésével 1906–07 között statisztikai adatok gyűjtése folyt, azzal a céllal, hogy felhívják a hatóságok és a szülők figyelmét az intézményes oktatás lehetőségére. A felmérés eredménye azt mutatta, hogy a szülői házból kikerült iskoláskorú vak gyermekek nem rendelkeztek elégséges fejlettséggel és ismerettel az iskola megkezdéséhez. Herodek tervbe vette az óvoda létrehozását. 1907-ben sor került a vakok intézetének szervezeti és működési szabályzat módosítására, ahol a felvételi kort 8 életévről 5 évre módosították. Az igazgatóság 1907. július 25-én feliratot juttatott el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz a vakok óvodája szervezése érdekében, amelyben meghatározta az óvó célját, szükségességét, helyét, az eltartás, a gondozás, a felügyelet módját, valamint mellékelte az oktatáshoz szükséges kész tantervet (Szöllősi, 2005).

Az óvoda vezetését a tervbe vett irtalmas nővér nem vállalta, így helyette Antal Aranka okleveles óvónőt nevezte ki a minisztérium. Az óvoda 4 évig az anyaintézet épületében működött, a második emeleten, két tanteremmel és egy hálóval. 15 kisgyermek járt ide, 9 fiú, 6 lány. A hely szűkösége miatt felvetődött egy önálló épület létrehozása, amire anyagi fedezetet nem találtak. Ekkor jutott az intézet vezetőségének tudomására, hogy egy cecei földbirtokos, Hidaskürti Nagy Sándor 1886-ban készített végrendeletében minden vagyonát jótékony célra adományozta. Ebből az óvoda építésére az intézet 100 000 koronát kapott.

Az 50 gyermek befogadására épült, egy emeletes, magasföldszinttel és pincével rendelkező házat Szuchy János műépítész tervei alapján 1912-ben fejezték be. A földszint középső részében három, 30 m²-es tanterem, 80 m²-es társalgó és pihenő, továbbá ebédlő és tálaló található. Az épület felső részét az internátus foglalta el. Az óvodába 5–7 éves gyermekeket vettek fel. Két csoport működött, az egyikben 18, a másikban 19 gyermeket foglalkoztattak (Szöllősi, 2005).

Az óvoda 1986-ig közös igazgatású volt az iskolával, 1986-tól külön szakmai vezetővel, de az iskolával szorosan együttműködve folyik a nevelés. Az óvoda épületét 1990-91-ben felújították, a tetőtér beépítésével kibővítették. 1992-től halmozottan sérült látássérült kicsiket is fogad az óvoda. 1993-tól az óvodában igény szerint siketvak tagozat működik. Az óvoda épületében tehát

jelenleg helyet kapnak az ép értelmű vak gyermekek, a halmozott fogyatékos-sággal élő vak gyermekek csoportjai, az I/1, az I/2 (az előkészítő és az első osztály) csoportjai, továbbá igény szerint működik siketvak csoport is.

Jelenleg a Látásvizsgáló Országos Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ szakvéleménye és javaslatára, a szülő kérésére lehet bekerülni az óvodába.

2.1.2.3. A Vakok Batthyány László Római Katolikus Gyermekotthona, Óvodája, Általános Iskolája

1125 Budapest, Mátyás király u. 29.

1982-ben újraéledt a Magyar Katolikus Egyházban a fogyatékos-sággal élő emberek intézményes gondozása. Ennek jegyében kezdte meg működését szeptembertől a Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat Vak Gyermekek Szent Anna Otthona, mely mozgássérült-, vak gyermekek gondozására, fejlesztésére alakult. Ekkoriban Budapesten, a Batthyány téren 113 m²-en, 2 alagsori lakásból kialakított otthonban 10 bentlakó és 5 bejáró, látás-mozgássérült, illetve siketvak gyermek fejlesztése folyt az akkor még egészségügyi gyermekotthonként működő intézményben. A nagyobb épületbe költözés csak 1989-ben valósulhatott meg, amikor is a főváros egy leromlott állapotú, tönkrement épületet bocsátott az otthon rendelkezésére. A felújítást magyarországi és külföldi hívek és alapítványok segítségével sikerült elvégezni. Ekkor már 20 bentlakó és 15 bejáró mozgássérült-vak, illetve siketvak gyermeket láttak el, akik között voltak állami és intézeti neveltek is.

1991-ben – mivel a rendszerváltás lehetővé tette, hogy az egyház bekapcsolódjon az alapfokú oktatásba, – már oktatási intézményként volt bejegyezve a „Vakok Batthyány László Római Katolikus Gyermekotthona, Óvoda, Általános Iskola” intézménye. Azóta is ellát óvodai és iskolai feladatokat egyaránt, valamint otthont ad az állami és az intézeti nevelt gyerekek számára.

Az óvodai és az iskolai feladatok azonban új igényeket vetettek fel: tantermekre, foglalkoztató helyiségekre volt szükség. Ezért egy új épületszárnyat építettek. Ennek következtében 1994 szeptemberében már 45 bentlakó és 15 bejáró gyerekkel indulhatott a tanév. 2002. júniusában a siketvak gyermekek országos ellátása kikerült az intézmény hatásköre alól.

2.2. A gyengénlátó gyermekek intézményes nevelésének és oktatásának története Magyarországon

Ausztriában már 1802-ben felvetődik a gyengénlátó gyermekek külön iskoláztatásának gondolata. Sajnos a javaslat feledésbe merült (Gordosné, 1991).

Magyarországon 1891-ben dr. Goldzieher Vilmos a szemorvosok országos gyűlésén kezdeményezte, hogy a gyengénlátó tanulók számára osztályokat nyissanak. 1908-ban Londonban megnyílt az első európai iskola gyengénlátó gyermekek számára. Két évvel később, 1910-ben Herodek Károly, a Vakok

Tanintézetének igazgatója körlevélben kérte a szemorvosokat a gyengénlátó gyermekek adatainak gyűjtésére. Dr. Goldzieher Vilmos, dr. Fehér Gyula, Herodek Károly, dr. Szily Adolf és dr. Bartók Imre sürgették az ilyen jellegű iskola létrehozását. Egy évtized leforgása alatt Európában három intézmény is nyílt gyengénlátó gyerekek részére. 1919-ben Berlinben nyílt meg a Csökkentlátók Iskolája, 1925-ben pedig Bécsben. 1928-ban a Vakok Tanintézetében megszervezték az első önálló osztályt gyengénlátó gyermekeknek. A II. világháború alatt ezek az osztályok megszűntek. 1956-ban Csepelen megnyílt a Csökkentlátók Iskolája és Nevelőotthona, az első önálló általános iskola gyengénlátóknak, amely később a Szőnyi útra költözött. Csak alsó tagozattal működött. Ezt követően 1972-ben, Debrecenben kezdte meg működését a Gyengénlátók Általános Iskolája és Nevelőotthona. 1976-ban létrejött a Látás-sérültek Állandó Áthelyező és Tanácsadó Állomása. Magyarországon elsőként, az integráció előfutáraként, 1978-ban utazótanári álláshelyek létesültek a budapesti Gyengénlátók Általános Iskolája és Nevelőotthonában. 1982-ben megkezdte tevékenységét a Vak Gyermekek Szent Anna Otthona, ugyanebben az évben a budapesti Gyengénlátók Általános Iskolája is új épületbe költözött. 1992-ben Pécsen megnyílt a Világ Világossága Alapítvány iskolája. 2000-ben a fővárosi önkormányzat módszertani központnak nyilvánította a látás-sérült ek budapesti iskoláit is. Ugyanebben az évben megkezdte tevékenységét Vámosújfaluban a Búzavirág Alapítvány intézménye.

2.2.1. A GYENGÉNLTÁTÓK ÁLTALÁNOS ISKOLÁJA, EGYSÉGES GYÓGYPEDAGÓGIAI MÓDSZERTANI INTÉZMÉNYE ÉS DIÁKOTTHONA

1147 Budapest, Miskolci út 77.

Csepelen 1956-ban, egy diákotthonos iskolának valójában alkalmatlan családi házban jött létre Magyarországon az első Csökkentlátók Általános Iskolája és Nevelőotthona.

Az intézmény bő egy évtized után Csepelről Zuglóba, a Szőnyi útra költözött. Ebben az épületben is csak az alsó tagozatos gyermekek oktatása és nevelőotthoni elhelyezése volt lehetséges. A felsőtagozatos tanulókat a vakok iskolája fogadta be. A zuglói évek alatt ebben az iskolában alkalmaztak először Budapesten nevelőtanári álláshelyen gyógypedagógust.

Dr. Csabay Lászlóné kezdeményezésére 1978-ban – Magyarországon elsőként – két „utazótanár” kezdte meg az „épek iskoláiban” tanuló gyengénlátó gyermekek felkutatását, s ez az integrált oktatás gyógypedagógiai megsegítésének első formája volt (Csabay, 1979).

1982-ben az intézmény a Miskolci útra költözött, egy 12 tantermes modern épületbe. 1991-től az iskola halmozottan sérült gyengénlátó tanulókat is fogad, egyelőre 4 évfolyamon. 1992-ben a váratlan tragédiával elhunyt igazgató emlékét megőrizve megalakult a „Kovács Csongor Alapítvány a Gyengénlátó Gyermekekért”. Az 1990-es évek elejétől az iskola aliglátó gyermekek oktatását is vállalja, illetve a négyosztályos „kisegítő” tagozatot nyolcosztályosra bővíti

ki; a felmenő rendszerű tagozat 1999-re épült ki. Az 1997–98-es tanévben elkezdődött az utógondozás, a pályaválasztási tanácsadás, és folytatódtak a már kidolgozott gyakorlatnak megfelelően az iskolaelőkészítő, valamint a családi hétvégeprogramok, amelyek az integrációs előkészítő táborral egészültek ki. Az 1998–99-es tanévben a középiskolások számára is megszervezték a mára hagyományossá váló táboraikat. Az 1999–2000-es tanévben akkreditált továbbképző tanfolyamot szerveztek az aliglátó tanulók utógondozása témakörben (Zseák).

Az ezredfordulóra létrejött a „gyengénlátók módszertani központja”, „amelynek szakmai leírása alapján a fővárosi önkormányzat, öt évvel megelőzve a törvényi szabályozást, több intézményét módszertani központtá alakítja” (Jankó-Brezovay, 2006).

2001-re az épületet egy emelettel kibővítették.

Az intézmény iskolája 120-130, a diákotthon 100 ép intellektusú és halmozott fogyatékossgal élő gyengénlátó, aliglátó gyermeket képes fogadni. Az EGYMI megközelítőleg 450 integrált óvodást, általános és középiskolást, esetenként felsőfokú hallgatót segít meg.

A módszertani intézmény különleges programjai közül néhány: iskolára felkészítő egyéni és kiscsoportos fejlesztő foglalkozások, az iskolások speciális nyári tábora, szülősegítő programok, családi hétvége, Szülők iskolája, a befogadó (inkluzív) intézmények pedagógusai számára tartott nyílt napok, hospitálási alkalmak stb.

Az oktatási törvény 2003. évi módosításába – az iskola kezdeményezésére a sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók integrált nevelését, oktatását segítő új intézménytípus jelent meg: az Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény. A módszertani intézmény tevékenységei a pedagógiai szakszolgáltatáson túl a pedagógiai szakmai szolgáltatások többségére is kiterjednek. (Jankó-Brezovay, 2006)

A 2002–2003-as tanévtől a budapesti iskolákba járó, integráltan nevelt gyengénlátó tanulók számára megszervezték az utazótanári segítséget, valamint együttműködési megállapodást kötöttek egy kaposvári szakszolgálattal, ezzel kezdetét vette az integrációs utazótanári hálózat kialakítása. A következő tanévben megszervezték az első általános iskolásokat fogadó tábort. A 2004–05-ös tanévtől a befogadó pedagógusok szakmai segítése érdekében kialakították a nyílt napok továbbképzési rendszert. Megszervezték az integrációt előkészítő tábort a pedagógusok számára. (Zseák)

2.2.2. DR. KETTESY ALADÁR ÁLTALÁNOS ISKOLA ÉS KOLLÉGIUM – GYENGÉNLTÓK ÁLTALÁNOS ISKOLÁJA

4032 Debrecen, Lóverseny utca 3.

Az iskola – az országban az első, teljes tagozatú intézet – a Gyengénlátók Általános Iskolája és Nevelőotthona, 1972. szeptember 27-én nyitotta meg kapuit Debrecenben.

A Művelődésügyi Minisztérium 1971. december hónapjában kelt alapító okirata szerint az intézmény célja:

„... hogy, a speciális felszerelésével és az oktatás megfelelő módszereivel lehetővé tegye a súlyos látási fogyatékos gyerekek részére az általános iskolai tananyag elsajátítását. Felvételre kerülhet: az az épértelmű, közösségbe beilleszkedni tudó gyermek, akinek korrigált látásélessége 0,1–0,3 közé esik ...”

Különös gonddal választották ki az iskola igazgatóját. A megbízást Kincses Gyula gyógypedagógus kapta. Az intézmény speciális jellegéből adódóan két igazgatóhelyettesre (iskolai és nevelőotthoni) volt szükség. Az alsó tagozatos gyógypedagógusok és a felső tagozatos szaktanárok mellett a nevelőtanári hálózat is kiépült. A folyamatos szemészeti ellátást teljes állású szemészorvos biztosította. Ápolónő és szemésszasszisztens is segítette a munkát. Ezek a státuszok ma is léteznek, kiegészülve részfoglalkozású gyermekorvossal. A pedagóguslétszám 27 volt, 18 százalékuk gyógypedagógus. 1972-ben 117 fővel indult be az intézmény, ez 10 tanulócsoportot jelentett, a férőhely kihasználtsága 78 százalékos volt. Az 1974-es tanévtől kezdve a tanulócsoportok száma 12, a 2000-es tanévtől 13 lett. Az osztálylétszámok 7–15 fő között mozognak.

Az iskola az 1977–78 tanévben vezette be először az iskolaelőkészítő tanfolyamot. 1981-től utazógyógypedagógus segíti a gyengénlátó gyermekek felkutatását, az integráltan tanulók segítségét. Az 1978–79 tanévben vezették be az új tantervet. Az 1979–80-as tanévben hozzákezdtek a szaktantermi rendszer kialakításához, a világítás korszerűsítéséhez. A speciális világítás kialakítására 1982-től került sor. 1989-ben dr. Kettesy Aladár nevét vette fel az intézmény. Az 1989-90-es tanévtől kezdve a szülők évente többször nyílt tanítási napokon vehetnek részt. 1990 szeptemberétől félállásban logopédus dolgozik az iskolában; ekkor kezdték meg a hitoktatást is. Az 1991–92-es tanévtől heti 6, majd heti 10 órában pszichológust, 1993 óta gyógytestnevelőt alkalmaznak. 1992-ben létrejött A Gyengénlátó Gyermekekért Alapítvány. 1996-tól az óvodások iskolára előkészítésének alkalmai bővültek. Havonta egyszer fogadják a leendő elsősöket és szüleiket. 1999-től gyógypedagógiai asszisztensek segítik az iskola munkáját. 2001-től az intézmény neve: Dr. Kettesy Aladár Általános Iskola és Kollégium, Pedagógiai Szakszolgálat. 2006 óta súlyos fokban látássérült (vak) és tanulásban akadályozott látássérült gyermekek is tanulhatnak az iskolában, integrált formában.

2007. szeptember 1-jétől az iskola hivatalos neve: Dr. Kettesy Aladár Általános Iskola és Kollégium – Röviden: Gyengénlátók Általános Iskolája. A fenti időponttól az EGYMI munkája megszűnt, az iskolának csak az intézményben tanuló gyermekeket van módjában ellátni. Integráltan tanuló gyermekeknek és szüleiknek semmilyen szolgáltatást nem nyújthatnak.

A kollégium a 2008/2009-es tanévtől látássérült és ép látó, Debrecenben tanuló középiskolás diákokat is fogad. (<http://www.kettesy.sulinet.hu/index.htm>)

2.3. A látássérült tanulók integrált oktatásának magyarországi története

A látássérült tanulók ép gyermekek közötti oktatása – mint javaslat – nem új keletű. Dr. Mihályik Szidor, a pesti Vakok Intézetének igazgatója 1870-ben kiadott *A vakokról* című művében, *A vakoknak iskolába való járatása* című fejezetben megállapítja, hogy a vak gyermekek nevelésére még nincs elegendő férőhely a vakok iskolájában, s akik „otthon maradnak, ... testi-lelki elhagyatottságban kénytelenek nélkülözni az iskola áldásait ... a tanítók részvétlensége, hideg közönyössége, igen sokszor a vaknevelésben való járatlansága miatt ... De az én csekély véleményem szerint joggal lehet követelni azt, hogy amint a vakgyermek minden különösen ráfordított idő-vesztegetés nélkül a többi gyermekkel együtt pusztán hallomásból az iskolában elsajátíthat, attól őt elzárni nem volna szabad. A törvény nem is zárja ki, de kizárja a gyakorlat.” (In Tóth, 1982). Két fontos dologra figyeljünk fel: Mihályik Szidor lehetségesnek tartja a mai fogalmainkkal „hideg integrációnak” nevezett oktatási formát, valamint a népiskolai törvény nem zárja ki a fogyatékos gyermekek népiskolában történő oktatását.

Dr. Szily Adolf 1910-ben *A vakoknak együttes tanítása a látókkal* című cikkében az Illinois állambéli Chicago integrációs gyakorlatáról tudósít. A cikkből megtudjuk, hogy a vak gyermekeket a nyilvános iskolában részleges integrációs oktatásban részesítik (In: Tóth, 1982).

Fejér Gyula szemész 1910-ben megfogalmazott ajánlásában is (Gordosné, 1993) a még mindig megvalósulatlan gyengénlátóiskola egyik formájának javasolja a fővárosban az elemi iskolában megszervezhető gyengénlátóosztályokat. Korszerű gondolat: így a tanulók családjukban maradhatnak, s az integráció – mai fogalmaink szerint – részleges. Ebben az évben fordul Mihályik a szemorvosokhoz a gyengénlátók számának meghatározása miatt, adatgyűjtést kérve.

1928-ban Kárpáty Ottó egy éven át tanítja a Vakok Tanintézetében akkor megszervezett első gyengénlátó osztályt. Az integráció mai gyakorlatában is találkozunk hasonló szervezeti megoldásokkal külföldön (Vargáné, 2001).

Jármer Lajos 1931-ben javasolja, hogy a vak gyermekek óvodáztatása a látókkal együtt történjen a vakok óvodájában úgy, hogy a látó kicsik bejáróként naponta délelőtt és délután legyenek bent, hasonlóképpen a többi bejárós óvodához. E javaslat nem más, mint mai értelmezésünk szerint a „fordított integráció” (In: Tóth, 1982).

A fogyatékos gyermekek korszerűbb ellátásának gondolatát veti fel dr. Csabai Lászlóné gyógypedagógus-igazgató a *Csökkent látóképességűek Nevelésével Foglalkozó Nemzetközi Tanács I. Európai Regionális Konferenciájának* nyomán (Csabainé, 1975). A konferencián kitüntetett figyelmet kapnak a korai gondozásról szóló előadások: „a minél fiatalabb korban kezdett szakszerű nevelés – ami először a szülőknek nyújtott tanácsadással kezdődik – alapja a későbbi sikeres nevelésnek”. Több előadás szól arról, hogy a fogyatékos gyerme-

keknek a családban kell maradniuk és „munkaképes korban pedig mindenképpen azt látták célszerűnek, ha a látási fogyatékos otthonról jár munkahelyére”. Dr Csabay Lászlónénak köszönhetően hazánkban 1978-ban, a Gyengénlátók Általános Iskolájában kezdődött meg az utazótanári munka.

A Vakok Általános Iskolájában az integrációt támogató szolgáltatás – szervezett módon – 1994-ben kezdődött, egy utazótanári státusz létesítésével.

A 90-es évek végétől két utazótanár segítette országosan a 15-20 integráltan tanuló vak gyermeket. Jelenleg hét álláshely biztosított az integráció megsegítésére a Vakok EGYMI-ben (Lőrinczné et al, 2007).

A szülők bevonása a fogyatékos, ezen belül a látássérült gyermek nevelésébe nem új keletű gondolat hazánkban sem. Pivár Ignác és Mihalik Lajos 1938-ban írt cikkeiben (In: Tóth, 1982) a vak gyermekek családi neveléséről, a szülők feladatairól olvashatunk gondolatokat. Az utóbbi cikk részletesen szól a kisgyermek mozgásának, tapintásának fejlesztéséről – vagyis a mai korai fejlesztésnek nevezett gyógypedagógiai szemléletet testesíti meg (Vargáné, 2001).

1910-ben Brüsszelben volt a III. Nemzetközi Családi Nevelésügyi Kongresszus (VI. Nevelési Kongresszus, 1993). A magyarországi résztvevők előzetes tervezése szerint Éltés Mátyás és Adler Simon szóltak hozzá a konferenciához Milyen mértékben és módon lehet a családdal együttműködni az anormálisok nevelésében az iskolaköteles kor előtt, alatt és után? témákban.

Nagy László és Dr. Schnell János 1938-ban Szülők Iskoláját szervez, „...mely eredetileg abból a célból létesült (megj.: a Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézetben), hogy a gyermekekkel a Tanácsadóban megjelenő szülőknek nagyon hosszúra nyúló várakozási idejét hasznosan töltsse ki azáltal, hogy nekik a gyakorlati pedagógia aktuális és őket közelről érintő kérdéseiről ismereteket nyújtson.” (Pákozdné, 1995). A szakemberek célja tehát az volt, hogy a nevelésbe bevonják a szülőket is.

Az 1980-as évekig hazánkban csak a törvényekben voltak megfogalmazott jogok a szülők számára, a valóság ettől jelentősen eltért. A speciális intézetek szemlélete és gyakorlata évtizedeken át sajnos nagyon merev volt: a házirendek, valamint az ún. Rendtartás a szülői kötelezettségeket említi, miközben gyakorlatilag kizárja a szülőket a gyermek neveléséből. A szülők hivatalosan is elfogadott bevonásáról a gyengénlátók, a vakok nevelésébe 1978 tájékán, az utazótanári szolgálat megindítása után esik több szó, majd az 1985-ben megjelent oktatási törvény nyitja meg a kapukat az iskola és a szülők közötti együttműködés számára.

A szegregált és az integrált nevelés, oktatás változásait nagymértékben befolyásolják és meghatározzák az 1990-es években megjelent jogszabályok. Ezek a változások előnyösek a fogyatékossgal élő gyermekek számára, de megvalósításuk viszonylag lassan halad, hiszen a szemlélet változtatásán túl jelentős anyagi fedezetre is szükség van. (Vargáné, 2001)

2000-ben a fővárosi önkormányzat módszertani központnak nyilvánítja a látássérültek budapesti iskoláit is, így új lendületet vehet az integráltan tanuló látássérült gyermekek, szüleik és tanáraik megsegítése. 2003-ban jönnek létre az

egységes gyógypedagógiai módszertani intézmények, amelyekben tovább bővül az integráltan tanulók segítése: óvodáskorú, általános és középiskolás – esetenként felsőfokú tanulmányaikat folytató – látássérült tanulók, szüleik, továbbá tanáraik számára tanfolyamok, bemutatóórák, nyílt napok és hétvégék, nyári táborok, az integráló intézményben történő tanácsadás stb. a segítség.

2.4. A fiatal és a felnőtt korú vak, látássérült személyek intézményes segítségének kialakulása

A felsorolt intézmények létrehozásával kezdődött meg szerte Európában a látássérült emberek intézményes oktatása valamint foglalkoztatása. Nagy problémát okozott azonban az, hogy a XIX. század elején még a leggazdagabb és legfejlettebb európai országok sem tudták a vak emberek ellátását kellőképpen megoldani, nem tudtak a számukra munkalehetőséget biztosítani. Többségük hadirokkant volt és koldulásból tengette életét. Találni kellett egy olyan megoldást, ami lehetővé tette, hogy hasznosítható képesítést adjanak a vak emberek kezébe, és ezáltal – lehetőségeiken belül – önállóvá váljanak.

A XIX. század végére a vak személyekkel foglalkozó európai intézmények megoszlása a következő volt: Franciaországban 20, Angliában 27, Németországban 24, az USA-ban 26, Oroszországban 2, Belgiumban 9, Svájcban 4, Dániában 3, Hollandiában 2 volt. Szervezeti felépítésük a párizsi intézet mintáját követte.

A XIX. század folyamán az alábbi intézménytípusok alakultak:

1. vakok intézetei,
2. vakok foglalkoztató intézetei,
3. gyengénlátó, intellektuális fogyatékossgal élő vak emberek külön osztályai a vakok intézeteiben, a siketnéma vak emberek külön foglalkoztatása,
4. ápodák (Gordosné, 1991a).

A foglalkoztató intézetek sokszor szorosan együttműködtek az iskolával, de léteztek önálló intézmények is. A legelterjedtebb iparágak a varrás, a könyvkötés valamint kosárfonás voltak. A felnőtt vak emberek intézetének több formája létezett: a lakók saját keresetükből tartották fenn magukat, keresetük ellenében teljes ellátást kaptak, némely intézet anyagilag támogatta lakót, hogy önálló iparágba foghassanak. Léteztek olyan foglalkoztató intézetek is, amelyekben bejáró vak munkások dolgoztak.

Az ipar mellett elsősorban zenei pályán helyezkedtek el, ritkán fordult elő – de előfordult –, hogy a vak személy értelmiségi pályát választott, és tanítóként, tanárként, lelkészként, irodai alkalmazottként dolgozott.

Már 1843-ban megfogalmazódott az intézetből kikerülő vak tanulók további megsegítésének igénye. Az elképzelés szerint az intézetből kilépő vak fiatal pártfogót kapna, aki anyagilag és „erkölcsileg” is támogatná. Hasonló javaslat fogalmazódott meg 1852-ben, amikor az előbbi feladat megvalósulására „dolgozó-ápodák” létrehozását sürgették (Gordosné, 1988).

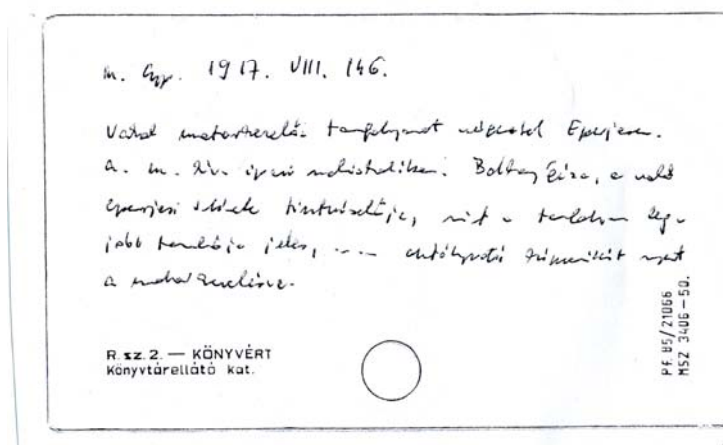
A munkaképtelen, idős, illetve beteg látássérült emberek számára létesített „ápoldákban” már csak a valóban munkaképtelen vak személyek élhettek. (Gordosné, 1991a)

1882-ben Mihályik Szidor és Schulhoff Géza törekvéseinek köszönhetően jött létre a Vakok Országos Önképző, Segélyező és Nyugdíj Egylete. Ez az egyesület volt a Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének jogelődje.

1898-ban alapították – ugyancsak Pivár Ignác kezdeményezésére – a Vakok Önképző-, Segélyező és Nyugdíj Egyletéből, valamint a vakok intézete igazgatója és tantestülete tagjaiból álló Gyűjtő bizottságból a Vakokat Gyámolító Országos Egyesületet (Szöllősi, 2005).

Az új egyesület célja a Magyarország területén élő vak emberek oktatásának és nevelésének előmozdítása, a szakmát tanult felnőtt vak dolgozók továbbképzése, foglalkoztatása, valamint a munkaképtelen látássérült emberek és családtagjaik segítése volt (Tóth, 1982). Székházát a Hermina út 7-ben kapott az új egyesület. Iparképző és foglalkoztató műhelyét 1899-ben nyitotta meg. Az iskolából 16–18 évesen kikerült fiatalokat a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület által kezelt, a Csömöri út és a Hungária körút sarkán működő „ipari foglalkoztatóban” (Vakok budapesti országos intézete foglalkoztató műhelyei), illetve annak 100 férőhelyes kollégiumában helyezték el. A jellemző foglalkozások a kosár- és a székfonás, a kefekötés, a kötélverés valamint a gépi harisnyakötés voltak. „A fővárosban többfelé vannak üzletek, amelyek kizárólag a vakok készítményeinek árusításával foglalkoznak, s a közönség szívesen vásárolja az itt kapható iparcikkeket, mint amelyek jósága ismeretes. A kilyukadt nádszékeket a legtöbb budapesti család a vakok műhelyében szokta kijavíttatni” – írta a Vasárnapi Újság tudósítója 1904-ben. (Fónagy, 2002). A felnőttkorban megvakult, ám munkaképes látássérült emberek számára a foglalkoztató intézmény keretein belül külön részleget tartottak fenn. A vak férfiak később a VGYOE vidéki foglalkoztató intézeteiben helyezkedtek el, Kolozsváron, Temesváron, vagy akár Eperjesen (Herodek, 1926).

A MAGYAR GYÓGYPEDAGÓGIA CÍMŰ FOLYÓIRAT 1917. ÉVI EGYIK SZÁMÁNAK KÖNYVTÁRI KATALÓGUSCÉDULÁJA – DR. BUDAY JÓZSEF GYŰJTÉSE

„A vakok motorkezelői tanfolyamot végeztek Eperjesen, a m. kir. ipari vakiskolában. B. Géza, a vakok eperjesi intézete tisztviselője, mint a tanfolyam legjobb tanulója jeles osztályzatú képesítést nyert a motorkezelésre.”

1904-ben megalakult az Ápoló Intézet, amely ma a Vakok Állami Intézete. Az évtizedek során a Vakok Állami Intézetéből 5 működött országszerte: Szegeden, Debrecenben, Szombathelyen, Bercelen, Budapesten. A Szociális Intézetek Központja (SZIK) irányítása alatt álltak és valamilyen specialitásuk volt. A SZIK megszüntetése után a megyei önkormányzatok lettek a fenntartók, de szociális otthonokként kezdték az intézeteket működtetni, így azok elvesztették eredeti funkciójukat (Prónay, 2007).

A felnőttkorban megvakult emberek rehabilitációs kérdése az I. világháború kapcsán óriási jelentőségre tett szert, amikor is nagy számban érkeztek vissza a frontról a megvakult katonák. Az ügy élére 1917-ben Cseresnyés Ferenc állt.

Több mint fél évszázados ugrás után ki kell emelnünk a Vakok Állami Intézetén belül a vakok elemi rehabilitációs csoportjának (a VERCS-nek) a megalakulását, 1979-ben, Prónay Beáta vezetésével. Az első hivatalos, felnőttkorban megvakult kliensek számára tartott elemi rehabilitációs, bentlakásos tanfolyam 1980-ban indult.

1982-ben megalakult a Felnőttkorban Megvakultak Baráti Köre.

1992-ben jött létre a Szempont Alapítvány, amely ambuláns formában látja el felnőtt látássérült klienseit. 2003-ban vált önállóvá.

2006-ban a Fehér Bot Alapítvány házi gondozást kezdett látássérült emberek számára (Tolnayné, 2007).

2.5. A látássérült személyek nevelésének, oktatásának és rehabilitációjának szemléleti változása

A látássérült gyermekekkel (kezdetben vak gyermekkel) való foglalkozás és intézményes nevelésük, oktatásuk kezdete egyrészt visszavezethető a francia forradalom hatására végbement iskolareformra és kidolgozott népiskolai törvényre, másrészt tekinthető egyfajta „emberbaráti cselekedetnek” is. Ez a nézet a XIX. század egészén végighúzódik (Gordosné, 1988; Gordosné, 2004). Az vak emberek első intézeteiben a tehetősebb családok látássérült gyermekei tanultak.

A XIX. század látássérült személyekkel foglalkozó szakemberei úgy gondolták, hogy a látássérült emberek megismerése ugyanolyan, mint a látó embereké, csak éppen látásuk helyett a tapintásukat használják. Így a legfontosabb feladat a megfelelő eszközrendszer az írás-olvasás elsajátításához, továbbá az ismeretek átadása után néhány iparágra történő előkészítés és a munkalehetőségek megteremtése volt (Gordos, 1991a).

„Az intézetek oktatási programja a népiskolák tantervéhez igazodik” (Gordosné, 1991a, p. 166). A XIX. század végére ismerik fel, hogy csupán az írás-olvasás megtanításával az ismeretszerzés nem elégséges, így speciális szemléltetési eljárások kidolgozása, illetve a mozgásnevelés veszi kezdetét, mint kísérleti módszer (Gordosné, 1991a).

Az intézetekbe érkező egyre nagyobb számú látássérült tanuló oktatása egy idő után tandíjas és ösztöndíjas formában zajlott. A tantervek már specializálódott oktatást írtak elő, megjelennek a különböző foglalkozások (iparok) megtanulásához szükséges osztályok.

Az 1868. évi első népoktatási törvény nem tesz említést a látássérült gyermekekről (Gordosné, 2000). Így ők vagy a vakok intézetébe járnak, vagy nem vesznek részt iskolai oktatásban. Bár nincsenek róla adataink, de valószínűsíthető, hogy egyes esetekben a népiskola is befogadott látássérült tanulót. Ezt a lehetőséget fogalmazza meg Mihályik Szidor (1870), Szily Adolf (1910) és Fejér Gyula (1910). Felvetésüket nem követte megvalósulás (Vargáné, 2001).

A gyógypedagógia fogalmának hazai megjelenésével (XIX. század legvége), ezek az „emberbaráti intézmények” – Náray Szabó Sándor kezdeményezésére – 1898-ban „gyógypedagógiai intézményekké” minősülnek (Gordosné, 2004).

Az 1921. évi XXX. törvény kimondja minden tanköteles korú gyermek iskoláztatását, egyben kizárja a látássérült gyermekeket a „nyilvános iskolákból”. Oktatásukról az 1922. évi VKM végrehajtási utasítás rendelkezik, eszerint a gyógypedagógiai intézeteket – így a vakok intézetét is – a közintézetek közé sorolják (Gordosné, 2000; Gordosné, 2004). A látássérült gyermekek szegregált oktatását tehát biztosították, s ez a XX. század közepén hozott következő törvényekkel tovább szilárdult: 1948. évi XXXIII. törvény az iskolák államosításáról; 1961. évi III. törvény, amely a tanköteles korú látássérült gyermekek iskolázási jogát már az alaptörvényben kinyilvánítja, továbbá meghatározza, hogy „A testileg, érzékszervileg, vagy értelmileg fogyatékos, de képezhető tanköteles gyermekek oktatása és nevelése gyógypedagógiai intézményekben történik” (In: Gordosné, 2004).

A 20. század első felében megkezdődött a tipológiák létrehozása. Tóth Zoltán (1933) Általános gyógypedagógia című munkájában a fogyatékos gyermekekre, a „csökkent értékű” gyűjtőfogalmat használja, majd néhány évvel később a „fejlődésükben korlátozott” megnevezést. A látássérült személyek tipológiájában az I. főcsoportba kerültek, az érzéki fogyatékosok közé. Szerinte a „Látási fogyatékosok csoportja: a) Rosszul látók. b) Később megvakultak. c) Az 5 éves kor előtt megvakultak.” Vértes O. József tipológiájában (1940) a „normálissal szemben alárendelt, vagy a normalistól elütő testi és lelki életet élő, értékítéletükben gátolt, hivatásukban korlátozott gyermekek és ifjak (abnormis egyének) fenotípusait osztályozza”. Vértes tipológiájában a vakok a fogyatékos érzékszervűek, a gyöngénlátók pedig a gyöngye érzékszervek kategóriájába lettek sorolva, és az érzékszervi abnormisok és a beszédhibások fenotípusába tartoztak.

A szovjet gyógypedagógia hatására a látássérült gyermekek oktatásában sokáig tartotta magát a „defektusos” elnevezés és mint gyógypedagógiai irányvonal, a defektológia. Hangsúlyossá vált az elsődleges defektus – a későbbiekben elsődleges, vagy vezető fogyatékoság, sérülés – esetünkben a látássérülés és a másodlagos defektus – a későbbiekben másodlagos, vagy csatlakozó fogyatékoság, sérülés (Gordosné, 2000).

Ebben az időben a tiflopedagógus szerepe a defektus kompenzálása, a másodlagos defektusok kialakulásának megelőzése a tanterv előírásai alapján. A látássérült gyermekek nevelése a vakok (bentlakásos) óvodájában kezdődött, oktatása a vakok iskolájában – 1956-tól alsó tagozaton a Csökkentlátók Általános Iskolájában – folytatódott. A szülők szerepe az oktatásban elhanyagolható volt, az integráció gondolata nem fogalmazódott meg. A központi tanterv szabályozta az órákat és a tartalmakat.

Az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény kinyilvánította az iskolák szakmai önállóságát és a pedagógusok szakmai szuverenitását, továbbá meghatározta az oktatásban érdekelt csoportok (tanulók, szülők, pedagógusok) jogait is. A gyógypedagógiai iskolák megkülönböztető jelző nélkül általános iskolákká minősültek és létrejöttek a középfokú speciális szakiskolák (Gordosné, 2000).

Ebben az időben (1978) kezdődött meg az utazótanári munka a gyengénlátó gyermekek körében, egyelőre a többségi iskolában tanuló diákok felkutatásával. A '80-as évek szabadabb légköre változásokat hozott az oktatásban. Még mindig a szegregált intézmények falai között vagyunk, de mind a tanári kar, mind a vezetőség nagyobb szabadságot élvez. Ennek eredményeképp (sarkítottan fogalmazva) a látássérült gyermekekre nem mint „defektusokra” néznek, akiket kompenzálni kell (amit csak a gyógypedagógus tud elvégezni), hanem mint komplex egyénre. Az iskolák munkájukat már a családok bevonásával kezdték végezni (1987-ben szervezték a Gyengénlátók Általános Iskolájában az első családi hétvégét).

Az 1990-es években a törvényi szabályozásnak (1993. évi közoktatási törvény, 1998. évi esélyegyenlőségi törvény stb.) köszönhetően az ép értelmű látássérült gyermekek mellett az intézmények felvállalják a halmozott fogyatékossgal élő látássérült és a siketvak gyermekek nevelését, oktatását is. Az iskolai tantárgyak mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a rehabilitációs, rehabilitációs órák, a terápiák, illetve a tananyag-centrikusságból kilépve a látássérült tanulók mindennapi tevékenységeket és közlekedést is tanulnak. Az utazótanári hálózat bővülésével, a pedagógiai szakszolgálatok, majd az egységes gyógypedagógiai módszertani intézmények megalakulásával az integrációt megsegítő szolgáltatás kibővült. Többféle programmal várják a látássérült diákokat, szüleiket és az integráló iskola pedagógusait: egyéni és csoportos fejlesztések, iskolaelőkészítő foglalkozás, szülők iskolája, nyílt napok, tanfolyamok, táborok, családi hétvégék stb. megszervezésével. A szakiskolában – évek alatt – ép értelmű és halmozott fogyatékossgal élő fiatalok oktatása kezdődött.

Az 1976-ban kezdett működni a Látássérültek Állandó Áthelyező és Tanácsadó Állomása, és a 90-es évektől egyre inkább bővülő szolgáltatásai eredményeképpen ma már korai fejlesztést, óvoda-előkészítő foglalkozást, tanácsadást, szülőcsoportot szervez, továbbá 0–18 éves kor között szakértői véleményben javaslatot fogalmaz meg.

A '70-es évek végén kezdődő felnőtt rehabilitáció egyre nagyobb és hangsúlyosabb szerepet kap a látássérült személyek ellátásában.

Egyre több alapítvány vállalja fel a látássérült gyermekek, fiatalok nevelését, oktatását, munkára való felkészítését; a látássérült felnőttek rehabilitációját; a volt intézeti nevelt látássérült fiatalok életének kísérését.

Elmondható, hogy a XX. század végére, a XXI. század elejére a látássérült személyekkel történő foglalkozás az egész életet felöleli. A látássérült ember nem „helyreállítandó lény”, akit a gyógypedagógus „megjavít”. A gyógypedagógus olyan szakember, aki speciális eszközökkel és terápiás, illetve egyéb módszerekkel, a környezet megfelelő adaptálásával segíti a látássérült gyermeket családjával együtt, más szakemberek bevonásával annak szegregált, vagy integrált formában történő fejlődésében, tanulásában. Továbbá igyekszik segíteni a látássérült felnőtt, illetve a felnőttkorban látássérültté váló személy mint kliens, elemi rehabilitációját, munkába állását.

2.6. A látássérült gyermekek intézményes oktatásának, nevelésének és a látássérült felnőttek rehabilitációjának összefoglaló időrendi táblázata

- 1817: A Budai Asszonyi Egyesület intézményt hoz létre a vakok foglalkoztatására
- 1825: A pozsonyi országgyűlésen Beitl Rafael tanító az ország nádorának tesz javaslatot. Egy 3 szobás lakásban Beitl Rafael három tanítvánnyal megindítja vak gyermekek számára az első „iskolát” Pozsonyban.
- 1827: Pestre (egy lakásba) kerül az intézmény.
- 1827: Schédiusz Lajos –Beitl Rafael: Plánium (szervezeti és működési szabályzat).
- 1833: Új igazgató: Doležalek Antal.
- 1838: Az árvíz elmosta az intézményt.
- 1842: Új ház – Király utca.
- 1870: Az államosítás kérdése elodázhatatlan.
- 1873: államosítás.
- 1869: Dr. Mihályik Szidor megbízott igazgató.
- 1878: Dr. Mihályik Szidor igazgató.
- 1882: Vakok Országos Önképző Segély- és Nyugdíj Egylete.
- 1887: Előkészítő osztály a vakok intézetében.
- 1895: Pivár Ignác igazgató; 1. tanterv.
- 1896: Szervezeti szabályzat – tanítóképzés.
- 1898: Vakokat Gyámolító Országos Egylet.
- 1901: Vakok Nevelő és Tanintézete: Ajtósi Dürer sor.
- 1905: Herodek Károly igazgató.
- 1908: Lovag Wechselsmann Ignác és felesége megalapítja Budapesten a Vakok Intézetét.
- 1911: A Vakok Tanintézetében gyenge tehetségű vakok tagozata létesül.

- 1912: A Vakok Tanintézetében óvodát építenek.
- 1928: A Vakok Tanintézetében gyengénlátók osztálya létesül.
- 1956: A Csökkentlátók Iskolája és Nevelőotthona – Csepel.
- 1972: A Gyengénlátók Általános Iskolája és Nevelőotthona – Debrecen.
- 1976: A Látássérültek Állandó Áthelyező és Tanácsadó Állomása.
- 1978: Utazótanári álláshelyek a Gyengénlátók Általános Iskolájában.
- 1979: A vakok elemi rehabilitációs csoportja.
- 1982: A Gyengénlátók Általános Iskolája és Diákotthona Budapesten a Miskolci útra költözik,
- a Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat Vak Gyermek Szent Anna Otthona – Budapest, Batthyány tér,
- a Vakok Általános Iskolájában „halmozott” tagozat létesül,
- a Világ Világossága Alapítvány, Pécs,
- a Felnőttkorban Megvakultak Baráti Köre.
- 1987: Szakiskolai tagozat a tanulásban akadályozott tanulóknak a Vakok Általános Iskolájában.
- 1990: A Vak Gyermek Szent Anna Otthonának jogutódja: a Vakok Batthyány László Katolikus Óvoda, Általános Iskola, Diákotthon és Gyermekotthon.
- 1991: „Halmozott” tagozat a Gyengénlátók Általános Iskolája és Diákotthonában.
- 1992: A Vakok Általános Iskolájának szakiskolai tagozata értelmileg akadályozott tanulók számára,
- a Vakok Óvodájában csoport tanulásban akadályozott gyermekek számára,
- a Szempont Alapítvány (2003-tól önálló).
- 1993: A Vakok Óvodájában siketvak gyermekek csoportja,
- a Világ Világossága Alapítvány megszervezi a Látássérült Fiatalok Rehabilitációs Szakiskoláját – Pécs.
- 1994: Utazótanári álláshely a (Vakok) Óvoda, Általános Iskola és Diákotthonban.
- 1995: A (Vakok) Általános Iskolájának szakiskolai tagozata ép értelmű tanulók számára.
- 1998: Lakásotthon a (Vakok) Óvoda, Általános Iskola, Speciális Szakiskola és Diákotthonban a gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő fiatalok 24 éves korig történő ellátására.
- 2000: A fővárosi önkormányzat módszertani központnak nyilvánítja a látássérültek budapesti iskoláit is. Az utazótanári hálózat Pedagógiai Szakszolgáltatá vá szerveződik az integráltan nevelkedő, tanuló vak gyermekek, pedagógusok és szüleik speciális megsegítésére,
- Búzavirág Alapítvány – Vámosújfalú.
- 2003: Az Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmények létrejötte,

- siketvak tanulók oktatása a (Vakok) Óvoda, Általános Iskola, Speciális Szakiskola, Diákotthon és Gyermekotthonban.
- 2004: (A Vakok iskolájában) Megkezdődik a Pedagógiai Szakszolgálat Módszertani Intézményé bővülése.
- 2005: elnevezés: – Vakok Óvodája, Általános Iskolája, Speciális Szakiskolája, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézménye, Diákotthona és Gyermekotthona
- Gyengénlátók Általános Iskolája, Egységes Gyógypedagógia Módszertani Intézménye és Diákotthona.

3. A látássérült emberek nevelésének és oktatásának jeles képviselői

3.1. Denis Diderot (1713–1784)

www.library.usyd.edu.au 2009-07-25

Diderot francia filozófus és író volt, Langres-ban született. Deista gondolkodó, a francia Enciklopédia, az Encyclopédie főszerkesztője, szervezője, a francia és az egyetemes kultúra egyik legnagyobb hatású alakja, a felvilágosodás egyik kiemelkedő gondolkodója. A szenzualizmus (a megismerés egyetlen forrását az érzékek adják) és a materializmus (az anyag elsődlegességének hirdetése a tudattal szemben) képviselője. Kezdetben deista, majd ateista nézeteket vallott.

Apja késes- és köszörűsmester volt, ő is megtanulta ezt a szakmát, de családja segítségével iskolába is járhatott. Előbb a jezsuitáknál tanult, majd a párizsi egyetemen bölcsészetet hallgatott, közben fordított, tanított, cikkeket írt, könyvet árult, egyúttal a párizsi bohémélet ismert alakjává vált. 1743-ban házasságot kötött a hívő katolikus Anne Toinette Championnal, 1753-ban lányuk is született, Marie-Angélique. Később levelezésbe fogott Nagy Katalin orosz cárnővel, akivel bizalmas kapcsolatba került. Családját elhagyta és Madame Puisieux írónővel létesített viszonyt, majd 1755-ben megismerkedett Sophie Volland-nal, aki mellett kitartott élete végéig. Neki írt levelei részletesen jelenítik meg a korabeli filozófiai körök életét Párizsban.

1749-ben készült műve, a *Levél a vakokról, azokhoz, akik látnak* (*Lettre sur les aveugles*), s ebben már önálló gondolkodóként jelenik meg. Ennek a rövid műnek a tárgya az ember öt érzékétől való függésének bemutatása. A tanulmányban megfogalmazza, hogy az értelem hátrányt szenved a többi érzék valamelyikének problémája miatt; ugyanezt fejt ki a *Levél a süketekről és a némákról* című munkájában is. A két tanulmány filozófiai jelentősége, hogy a relativizmus elvei felé vezető úton jelentős haladást érnek el, Isten létét megkérdőjelezve. Ateista nézetei miatt Diderot Vincennes-ben börtönbe került. Itt három hónapot töltött el, majd kiszabadulása után nekilátott élete legfontosabb alkotásának, az Enciklopédiának. 1784. július 31-én tüdőtagulásban halt meg Párizsban.

3.1.1. LEVÉL A VAKOKRÓL, AZOKHOZ, AKIK LÁTNAK (LETTRE SUR LES AVEUGLES)

www.antikva.hu 2009-07-25

Diderot írása a megismerés materialista felfogását hirdette, az anyagból és annak fejlődéséből vezette le a világ jelenségeit. Egyszerű példán, a vak emberek bizonyította tételét. Nézete szerint a vaksággal született emberek nem öröklik a világnak a látók által felfogott (a vallás dogmái szerint a teremtő Isten által adott) képét, gondolkodásuk másképp épül fel, s ezt a magától adódó tényt használta fel igazságot bizonyítására a *Levél a vakokról azokhoz, akik látnak* című munkájában.

A művet 1749-ben írta. Még ebben az évben börtönbe került 3 hónapra a könyvben megjelenő ateista nézetei miatt. Valójában a műben megemlítték egyik vak személyt, Saunderson ateista nézeteit írja le, de maga kimondva nem foglal állást.

1781–1782-ben pótlást ír munkájához (*Levél a vakokról azok használatára, akik látnak*), ebben új példák, néhány fiatalkori gondolat megerősítése, néhánynak a megcáfolása kapnak helyet.

Foglalkozik a gömb és a kocka felismerésének problémájával is. Megfogalmazza, hogy a vak személyek gondolkodásában a látási képzetek hiányából eredően a valóság hiányosan, illetve torzán tükröződik.

A könyvben szereplő vak személyek közös jellemzője, hogy mindegyikük vakon született. (Gordosné, 1991b; Tóth, 1982)

3.1.1.1. A műben szereplő vak személyek

A paisauix-i vak

Egyetemi tanár, a párizsi egyetemen filozófiát tanított. A filozófián kívül értett a botanikához és a kémiához. Dombornyomású betűkkel olvasott. Szabadidejében szívesen varrt. Jellemző tulajdonsága volt, hogy nagy pontossággal becsülte meg az időtartamot. Rendszeretét Diderot azzal magyarázta, hogy ez szükségességéből alakult így esetében, hiszen nehéz számára megtalálni a különböző helyeken levő tárgyakat.

Életmódjáról megtudjuk, hogy estefelé szeretett felkelni, mert így ő sem zavart senkit, és őt sem zavarta senki.

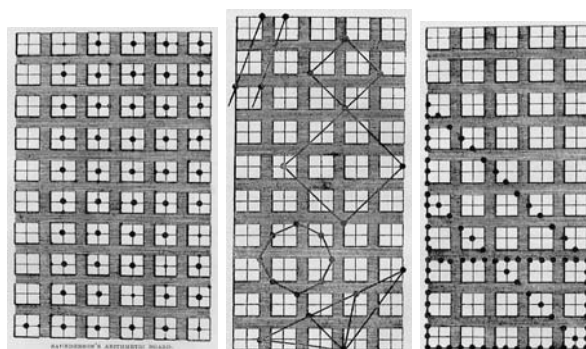
Diderot további két tulajdonságot emel ki: a „légköri változások alapján” meg tudta különböztetni az utcát a zsákutcától, továbbá, az egyszer hallott hangra jól emlékezett. Hangárnyalatokat is képes volt megkülönböztetni; az embereket pontosan megismerte hangjukról; a hangok alapján jól tudott tájékozódni nyílt és zárt térben.

Saunderson

Kimagasló egyéniségként tartja számon a matematikatörténet a vak Nicolas Saundersont, aki 1682-ben, Angliában született és 57 évesen 1739-ben hunyt el. Saunderson egyéves korában, himlőben megvakult. A kiváló képességű, több nyelven beszélő ifjú matematikai tehetségére hamar felfigyelnek. Saunderson autodidakta volt, felolvasóval dolgozott és több kiváló kortársával állt levelezésben, közöttük Newtonnal. 1711-ben lesz a cambridge-i egyetem matematikaprofesszora. Jelentős munkái: a posztumusz kiadású Elements of Algebra (1740) és a Newton tanairól készült könyve (1756) (Mell, 1900 In: Csocsán, 2007).

Angol tudós, Diderot írásának első változatában a legpompásabban megrajzolt figura. A cambridge-i egyetemen matematikát és fizikát tanított. Előadásokat tartott optikából, magyarázta a látás elméletét, tárgyalta a lencsék hatását, a szivárvány jelenségeit. Diderot az ő életét bemutatva kifejti, hogy a vakok kénytelenek olyannak felfogni a dolgokat, amilyenek azokat eléjük adják.

Saunderson az Algebra elemei címmel könyvet írt. Fiatal korában létrehozott saját maga számára egy számolótáblát. Nemcsak számok írására, műveletek végzésére volt alkalmas, hanem geometriai alapszerkesztésekre is.

www.rnib.org.uk/.../public_histedbl.hcsp 2009-07-19

Diderot kijelenti, hogy a „bőrrel látott”, majd a későbbiekben, hogy „a vakok számára is létezik tehát festészet, amihez a bőrük szolgáltatja a vásznat”. Saunderson, a sok szempontból a barlanghasonlat Szókratészét felidéző figura, így igencsak közeli kapcsolatba került a rajzzal, a festéssel, ami nagy elődjéről nem mondható el. (Gordosné In: Mesterházi, 1992)

Mélanie de Salignac kisasszony

Szülei kiskorától kezdve törekedtek lányuk épen maradt érzékeinek tökéletesítésére. Olvasni kivágott betűk segítségével tanult meg, könyveik dombornyomásúak voltak. Magának másolta le a könyveket úgy, hogy túvel szúrta át a papírt a betű alakját követve, így tudott írásban is kommunikálni a látókkal; a papírt ráhátra feszítette ki, amelyet két párhuzamos és mozgatható lemez szel át, köztük csak annyi üres tér maradt, amennyi egy sornak felel meg.

Domború térképe is volt, amin minden különféle anyagokkal volt jelölve (pl.: a városok fontosságuknak megfelelően kisebb-nagyobb viaszcsseppek voltak). Ismerte az asztronómia, az algebra és a geometria elemeit. Nagyon jól tudott táncolni és kártyázni. A kártyákat tapintható jelekkel látták el. Szabadidejében szívesen kézimunkázott. Népszerűségét fogyatékoságának tulajdonította.

„Ha ön pálcikával kezemre rajzolna egy orrot, egy szájat, egy férfit, egy nőt, egy fát, bizonyára felismerném ezeket. Sőt az sem okozna nehézséget, hogy felismerjem magát a személyt, akit ábrázol, feltéve, hogy a rajz pontos. ... Felteszem hát, hogy a szem végtelen finomságú eleven vászon, a tárgyat levegő éri, a tárgyról visszaverődik a szem felé... Ha kezemen a bőr éppoly finom volna, mint az ön szeme, kezemmel éppúgy látnék, mint ön a szemével” – mondhatja az öregedő Diderot a csodálatát kiváltó, születésétől fogva vak Mélanie de Salignac kisasszonnyal a Levél a vakokról, azokhoz, akik látnak című munkájában. A remek emlékezőképességű vak hölgy, a Diderot-t kioktató Mélanie elképzelése szerint pedig a kéz látószerv, s a szem finom vászon, esztétikai értelemben festővászonnak mondhatnánk, vagyis képi jelek létrehozására szolgáló felület, a láthatóság világa, s egyúttal a világ láthatóságának különös terepe. (Kukla, 1998.)

3.1.1.2. Diderot általános kijelentései a vaksággal és a vak emberek jellemével kapcsolatban

A vak személyek számára a szépség egyenlő a hasznossággal. Nem töltik meg semmilyen fogalommal az általuk használt kifejezéseket, de képesek azokat helyesen használni. Nehezebben tanulnak meg beszélni. A vak társadalomban az emberek szemérmetlenek lennének. A vak személyek erkölce teljesen eltérő a látóképtől.

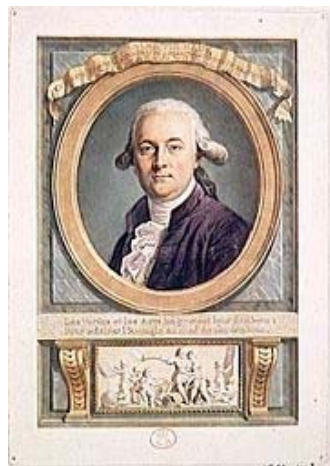
A vak emberek kegyetlenek, mert nem képesek meglátni a fájdalmat és a szenvedést, csak a panaszt hallják. Nem képesek képzelni. A kifinomultabb érzékelésük nem veleszületett, hanem a sok gyakorlásnak köszönhető. Még a jó képességű sietvakok is lemaradnak az ismeretszerzésben. A megoldás jelnyelv kialakítása lenne, aminek alapja a tapintás. Használata kiskortól javasolt, teljes következetesség mellett; továbbá saját szótár és nyelvtan létrehozása szükséges.

3.2. Kempelen Farkas (1734–1804)

Kempelen Farkas tervezte és készítette el az első író- és nyomtatógépét *Maria Theresia von Paradise*, a kor híres vak énekesnője számára (Tóth, 1982).

3.3. Valentin Haüy (1745–1822)

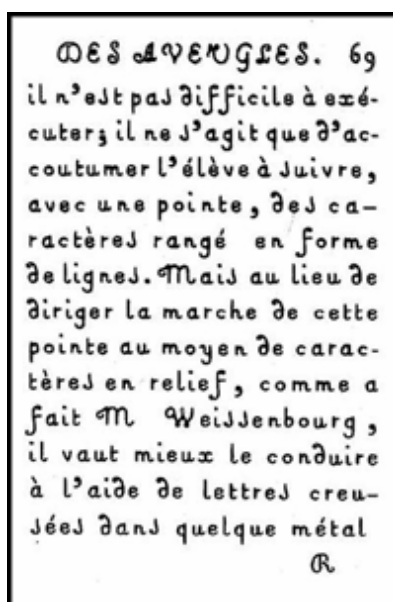

www.aph.org 2009-07-25

Valentin Haüy tisztviselő és magántanár volt. Személyes élményei alapján figyelt fel a vak emberekre. A vakokról két párizsi koncerten szerzett ellentétes tapasztalatai indították el pályáján.

Megfigyelte, hogy egy kolduló vak fiú a fémpénzeket milyen ügyesen tapintja ki. Megfogalmazódott benne a gondolat, hogy a vak emberek tapintásuk útján taníthatóak.

Foglalkoztatásuk érdekében felkutatta az addig végzett kísérletek írásbeli dokumentumait, majd ezek áttanulmányozását követően kidolgozta saját oktatási tervét: *A vak gyerekek intézetének általános terve* (Plan général d'institution pour les enfants aveugles) címen (Gordosné, 1991). Elgondolását kezdetben egy tanítvánnyal próbálta ki, sikeresen. Egy emberbaráti társaságban (Société Philantropique) pártfogókra talált, így 12 vak gyermekkel folytatta az elkezdett teket. Munkáját a párizsi Tudományos Akadémia előtt mutatta be. 1774-ben a világon elsőként intézetet alapított a vakok számára a francia fővárosban, amely 1791-ben került állami vezetés alá. Haüy 1786-ban adta ki művét *Értekezés a vakok neveléséről* (Essai sur l'éducation des aveugles) címmel (Gordosné, 1991). Az oktatást a tapintásra igyekezett alapozni, felhasználva korábbi tapasztalatait. Elgondolása szerint ha a vak emberek a tárgyakat tapintás útján felismerik, akkor a betűket is megtanulhatják tapintás útján. Célja megvalósításához tapintható könyvet hozott létre. A könyv tapintható írott latin betűkből állt.

www.aph.org 2009-07-25

Az alkalmazott öntött betűtípusok a látók számára készített betűtípusokhoz képest fordítottak voltak, és pozitívjaik adták a domború nyomáshoz szükséges, tapintással követhető betűalakokat. Ezzel az eljárással készítette el Haüy vak tanulói első tankönyveit. Bár feltételezhető, hogy ismerte a Salignac számára készített dombornyomású könyvet, ő volt az első, aki tapintható tankönyveket biztosított a vak gyermekek számára. Taneszközöket is szerkesztett: tapintható térképeket, kottákat, számolótáblákat. Munkássága során összegezte, rendszerbe foglalta és továbbfejlesztette a látássérült emberek képzésére irányuló addigi elgondolásokat. Úgy gondolta, hogy a vak emberek tapintása minőségileg jobb a látókénál. Nem ismerte fel, hogy az eltérő észlelés következtében a vak emberek fogalmai másképpen alakulnak, ezért úgy gondolta, hogy ha a vak tanulók elsajátítják az olvasást, akkor megoldódik minden kérdés (Monnier, 1989).

A párizsi intézet szervezete, tartalmi munkája, anyagi helyzete folyamatosan változott, amivel Haüy nem értett egyet. Végül otthagya az intézet vezetését (Gordosné, 1991a).

Útmutatásai alapján előbb Berlinben, majd 1806-ban Szentpéterváron szerveztek a vakok számára a párizsihoz hasonló intézményt. Haüy ez utóbbiban egészen 1817-ig dolgozott. 1815-ben visszatért Párizsba, de az általa alapított intézménybe be sem engedték (Gordosné, 1991a; Gordosné In: Mesterházi, 1992).

3.3.1. ÉRTEKEZÉS A VAKOK NEVELÉSÉRŐL (ESSAI SUR L'ÉDUCATION DES AVEUGLES)

Ez az első könyv vak személyek oktatásáról. 1786-ban Párizsban jelent meg dombornyomással. A vak gyermekek oktatásának módjáról, és az intézet létrehozása óta kapott észrevételekre adott válaszokból áll:

1. fejezet: Az intézet célja

A vak tanulókat domború nyomású könyvek segítségével iskolai oktatásban részesíteni, és megtanítani a könyvnyomtatásra. További cél a vak személyek foglalkoztatása; csipkeverésre, kötésre, könyvkötésre, hímzésre lehet őket megtanítani.

2. fejezet: Válasz azon ellenvetésekre, amelyek általában ezen intézet hasznossága ellen szólnak

„Vajon tanítástoknak az-e a célja, a tudományok és művészetek világát oly tudósokkal, tanárokkal és művészekkel benépesíteni, akik dacára annak, hogy vakok, képesek szakmájukban kiváló szerepet vinni, vagy legalább képesek a munkájuk által megélhetésüket biztosítani?”

„Nem. Még azt sem kívánjuk a legügyesebb vakunktól sem bármely szakmában, hogy még csak a közepesebb tudóssal, vagy művésszel versenyre keljen; de ha vakjaink csak a legkisebb mértékben is hasznosat alkothatnak, akkor bátorkodunk őket a közösségnek jóakaratóba ajánlani...”

3. fejezet: A vakok olvasmányairól

„Az olvasás által az emlékezet könnyen, gyorsan és módszeresen képezhető. Az olvasás az a csatorna, amelyen keresztül sokféle ismeretek birtokába jutunk. Ennélfogva a legfőbb gondunkat az képezze, hogy a vakokat megtanítsuk olvasni, hogy a számukra való könyvtárról gondoskodjunk.”

Említi a korábbi kísérleteket (Maria Theresia von Paradis, a paisauix-i vak) de kezdetlegeseznek tartja őket. „...csak arra voltak alkalmasak, hogy a vakokban az olvasás ingerét kiváltsák, anélkül azonban, hogy annak kielégítésére a szükséges eszközöket nyújthatták volna.” A megoldást egyszerűnek tartja: „Ugyanis észrevettük, hogy minden nyomtatott lap, amint a sajtó alól kikerül, a hátlapján a betűk domború képeit mutatja, de fordítva.” Olyan betűket öntetett tehát, amelyek ha nyomtatnak velük, láthatók és tapinthatók voltak. A betűk méretét változtatta, annak függvényében, hogy a vak gyermeknek mennyire kifinomult a tapintása.

4. fejezet: Válasz a vakok olvasmányai ellen felhozott különféle észrevételekre:

Kifogásul hozták föl, hogy a dombornyomású betűk a sok használat következtében hamar lenyomódnak. A tapintás nagyon érzékeny azoknál, akik ezt használják a látás pótlására gyermekkoruk óta. A teljesen simának látszó felületen is érzékelik az egyenetlenséget. A használatától ter-

mészetesen egy idő után tönkre fognak menni ezek a könyvek is, mint a látókéi.

Túl nagyok a könyvek. Az ilyenfajta nyomtatás még kezdetleges, és tökéletesedni fog. Rövidítési rendszert dolgozott ki, és e könyv megjelenése után akarta bevezetni.

Ellenvetésként hozták fel azt is, hogy a vak emberek lassan és kifejezés nélkül olvasnak. Haüy elfogadja a kritikát, de arra is felhívja a figyelmet, hogy az egész módszer új, és a vakoknak még nem volt idejük begyakorolni az olvasást. Ráadásul mindig csak betűnként tudnak haladni. Célja nem is az, hogy a vak emberek jó felolvasók legyenek, hanem hogy a tudományokat el tudják sajátítani, és erre megfelel a módszer.

Mi haszna, ha a vak ember tud olvasni? A látók könyveit úgysem tudja soha elolvasni. Haüy válasza: A látó ember sem olvassa más népek könyveit általában. Célja, hogy legalább részben emberi életet biztosítson a vak gyermekeknek, és az öregkori vakság tétlenségén is segíteni tud így.

5. fejezet: A vakoknak a saját használatra való könyvek nyomtatásáról
Ebben a fejezetben a tapintási technikákról ír.

6. fejezet: A vakok nyomtatása látók számára

A korábbi kísérletek adták az ötletet, hogy a vak emberek látók számára is tudjanak könyvet nyomtatni. (Maria Theresia van Paradies levele, amit a Kempelen Farkas által készített gépen írt.) Ez a próbálkozás is sikeresnek bizonyult. A vak emberek könnyen és jól tanulták meg a látó nyomtatást, és hirdetések, nyugtákat készítettek megadott kézirat alapján. A nyomtatás más fázisait is elsajátították (szedés, papíráztatás, lehúzás). Elismerőleg nyilatkoztak a vak emberekről a párizsi nyomdászok.

7. fejezet: Az írásról

Korábbi példák hatására (Bernoulli vak lányt tanított, vagy Weissenbourg, aki 7 évesen magvakult, mégis megtanult írni), Haüy tollat ad növendékei kezébe, de úgy írnak, hogy ők is el tudják olvasni: a toll egyágú, hasítás nélküli, amellyel tinta nélkül, vastag papírra írtak. Ha erősen rányomták a tollat, és puha réteg van a papír alatt, akkor a másik oldalán kidomborodik az írás, és fordított irányban el lehet olvasni (balról jobbra írunk, és a vakok jobbról balra olvasnak). Az írott betűk megtanulása érdekében a nyomtatásnál is írott betűket öntetnek, így megszokják a vak tanítványok ezt a betűtípust is. A lap szélére keretet erősítenek, hogy az írás egyenes legyen. A keretre feszített néhány zsinór sorvezetőként szolgált.

8. fejezet: A számolásról

„Miután a mi célunk a vakoknak a látókkal való érintkezését és közlekedését minden téren biztosítani, kötelességünknek tartottuk, hogy a látó módszerét itt is előnyben részesítsük. A mi növendékeink a számolásban is követhetők lépésről lépésre.” A módszer lényege: egy lyukacsos fatáblával számolnak, amihez számok és pálcikák tartoznak (ezekkel le-

het a táblát különböző részekre elválasztani). Ehhez egy négy fiókból álló szekrényke tartozik, amiben számjegyek és műveleti jelek találhatóak. A törtszámokhoz kisebb méretű számokat öntöttek. A műveleteket a számok táblára történő kirakásával lehet elvégezni.

A módszer előnye, hogy látó személy taníthat vak személyt, továbbá, hogy a vak tanuló is megoldhatja a látó által feladott példát.

Haüy megfigyelte azt is, hogy a vak tanulóinak különösen jó a számolási képessége. Fejszámolással a nehezebb feladatokat is elvégzik, a tévedéseket könnyen kijavítják.

9. fejezet: A földrajzról

A vak tanítványai számára készült térképen Haüy a határokat vékony vassodronnyal jelzi, a többi domborzati formát alak és nagyság szerinti különbség alapján jelöli. Nyomdai úton is előállított domború térképet.

10. fejezet: A zenéről

Eleinte mellékes tárgynak, felüdítő tevékenységnek szánták és annak is tekintették a zenét. A vak tanulók tehetsége és érdeklődése azonban ennek az elvnek a felülvizsgálatára készítette. Példaként említi, hogy az anyagilag tehetősebb vak emberek, akik zenei képzésüket tudják finanszírozni, híresek a zenei életben. Így az intézet lehetőséget ad a zenetanulásra. Eddig csak hallás után tanulhattak a növendékek zenét, de most már kottákat is nyomtatnak dombornyomással.

11. fejezet: A kézműfoglalkozásokról

„Intézetünk keletkezése előtt arra törekedtek egyes vakok, hogy a tétlenség nyűge alól, amelyre szomorú sorsuk által kárhoztatva voltak, fölszabadítsák magukat. Miután meg voltunk róla győződve, hogy ezek többféle kézműfoglalkozásra képesek, most már alkalmas munkák kiválasztására kellett gondolnunk...A csipkeverésben, a fonásban, a kötésben, a varrásban és a könyvkötésben tett kísérletek örvendetesen sikerültek, s inkább munkásokban, mindsem munkában volt hiányunk...Ezen első kísérletek után mindent elkövettünk, hogy minden szegénysorsú szülőktől származó vak gyermekeknek olyan foglalkozást nyújtsunk, amely majdan a mindennapi kenyeret biztosítja.”

12. fejezet: A vakok tanításának módszeréről és párhuzam a vakok és a siketnémák tanítása között

„Miután legfőbb célunk a vakok tanításának módját és eszközeit egyszerűsíteni, amit itt bemutatni igyekszünk, most azzal a föltevessel hízelgünk magunknak, hogy sikerült fejtegetéseink által a vakok nevelési módját mindenki részére érthetővé tenni. A vakok nevelése különben elég könnyű feladat, csak erős kitartást kíván a tanító részéről.” Úgy gondolja Haüy, hogy a megfelelő segédeszközzel mindenki tanítani tudja a vakokat.

Bár csodálatosnak tűnhetnek eredményei, mégsem érzi azt, hogy a siketnémák oktatása elmaradott, és hogy ez a siketnémákkal foglalkozók hibája. A siketnémák oktatását művészetnek tartja. Hihetetlen eredmé-

nyeket értek el, mégsem értékeli a társadalom az előrehaladást. Úgy gondolja, hogy a siketnémáknál új fogalmakat kell kelteni a lélekben a gesztusok és a mimika segítségével. Végül elismerését fejezi ki Abbé de l'Épée úrnak eredményeiért is kitartásáért.

13. fejezet: A nyelvekről, a matematikáról, a történelemről...

Minden tantárgynál fontosnak tartja a dombornyomású könyvek használatát. A vak emberek könyvtárának ezek lesznek az alapjai; emellett a vakok által írt és a vallásos könyvek foglalnak el jelentős helyet. A történelmet érdeklődve tanulják a vak diákok, ezért megismertetik velük a francia történelmet, hogy örömet okozzon nekik az a tudat, hogy ők franciák.

3.4. Johann Wilhelm Klein (1765–1848)

www.aeiou.at 2009-07-22

Osztrák gyógypedagógus, a látássérült emberek gyógypedagógiájának egyik jeles, úttörő művelője.

1804-ben kezdte tanítási kísérletét vak gyermekekkel, és már 1805-ben megtartotta az első nyilvános vizsgát.

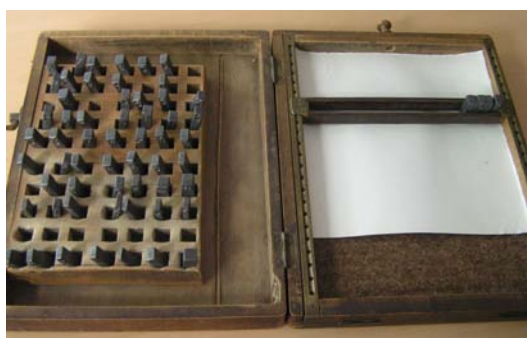
1810-ben a bécsi egyetemen Vincenz Eduard Milde tanítványaként vizsgázott pedagógiából, s ugyanebben az évben elvégzett egy tanítói tanfolyamot is. Klein részletes tanrendet készített a vak gyermekek tanításához, amit 1837-ben nyomtatásban is kiadott.

Az általa kialakított *Klein-írás* még a XX. században is használatban volt. Klein idejében Bécs volt a vakok képzése iránt érdeklődők Mekkája, így őt tekintették a vakok atyjának („Vater der Blinden”).

Beitl Rafael, cseh származású tanító, a vakok első magyarországi intézetének megszervezője és igazgatója (1825–1833) is Klein intézetében tanult (Gordosné In: Mesterházi, 1992).

A Klein-féle írás mind látó, mind látássérült személyek által jól írható, olvasható, bár használata nagyon időigényes. Az ólomtömbök végén a latin nyomtatott nagy betűknek megfelelően tűk találhatók. A tűk lenyomatát a papír hátoldalán tapintással lehet olvasni. Nehézség, hogy a betűket íraskor a papíron ellentétes irányban kell elhelyezni.

KLEIN-DOBOZ

KLEIN-BETŰK ÉS ÍRÁSKÉPŰK

KLEIN TAPINTHATÓ LATIN BETŰKET ÉS BETŰSÍNEKET IS SZERKESZTETT

3.5. Louis Braille (1809–1852)

www.gravobracille.hu 2009-07-22

1809-ben Párizs közelében született, Coupvray-ban. Három évesen egy szerencsétlen baleset következtében veszítette el látását. Édesapja bőrművesként dolgozott, így gyakran tartózkodott a mesterműhelyben. Egyik alkalommal azonban végzetes tragédia történt: a bőrvágó olló belecsapódott a gyermek szemébe. Úgy tűnt, hogy pihentetéssel, orvos segítségével és a teljes sötétség elrendelése mellett újra képes lesz látni, azonban a sebet bacilusok támadták meg. Braille a fertőzés következtében mindkét szemére megvakult.

Látó gyermekekkel járt iskolába, de ehhez rendkívüli teljesítményre volt szüksége. Ám ez kevésnek bizonyult egy idő után, hiszen mindent nem volt képes csupán hallás útján megtanulni. Tíz éves korában ösztöndíjat kapott a Párizsi Vakok Intézetétől, így 1819-ben növendékként került az Institution Nationale des Jeunes Aveugles-be. Az elképzelésekkel ellentétben azonban itt is legfőképpen csak beszéltek a tanárok a diákokhoz. Az intézmény könyvtárában volt ugyan tizen négy terjedelmes könyv, amelyben domború „látó” betűkkel volt írva a szöveg, de ezeket nagyon nehéz volt a vak gyermekeknek olvasni.

1821-ben Charles Barbier, egy hivatásos katona látogatta meg az iskolát. Az eredetileg 12 pontból álló, tapintással olvasható ábécét 1821-ben mutatta be a párizsi Tudományos Akadémia felkérésére. A Barbier által kifejlesztett vakírás megfelelő szabályok szerint volt rendszerezve és „stylussal” szűrt pontokból állt. Ezt, az eredetileg „éjszakai írásnak” tervezett jelrendszert akarta megosztani a vak gyermekekkel. Ez a rejtjeles írás tizenkét domború pontból állt, amellyel a katonák a sötétben beszéd nélkül oszthatták meg egymással a fontos információkat a harctéren, vagy bármilyen más helyzetben.

Braille számára az ötletet és az alapot a vakírás elkészítéséhez ez a titkosírás adta. Barbier tizenkét pontból álló karakterét hatra redukálta, és tizenöt éves korára kiforrott írásrendszert alkotott meg. A 6 pont egy kis, álló téglalapban helyezkedik el, úgy, hogy a téglalap 3 pont magas, 2 pontnyi széles. A pontok számozása fentről lefelé történik a baloldali soron kezdve. Attól függően, hogy a 6 lehetséges pontból melyeket használjuk fel, kapunk egy betűt vagy más karaktert. A pontok nagysága mindig egyforma.

Louis Braille az iskola elvégzése után ígéretes orgonistaként tevékenykedett egy párizsi templomban, majd később, 1826-ban a franciaországi vakok iskolájának tanára lett. Tanárként is az a cél lebegett a szeme előtt, hogy teljesen kifejlesszen a vakok számára egy olyan rendszert, amivel képesek írni és olvasni. Az írásjelek és a számok konvertálásával azonban nem elégedett meg. A matematika és a zene szimbólumait is átdolgozta pontírással. Az első Braille-könyvet 1829-ben publikálta: Szavak, zene és gregorián egyházi énekek pontok útján történő átírásának módszertana vakok használatára. Töretlenül haladt előre, és a társadalom kételkedése nem befolyásolta abban, hogy diákjainak sikeresen tanítsa meg a pontírást.

Braille 1852-ben, igen fiatalon halt meg tüdőtuberkolózisban. A párizsi Pantheonban nyugszik.

Az írásrendszert hivatalosan is elismerték – 1854-ben, Braille halála után két évvel.

A Braille-írás 1868-ban indult világot meghódító útjára, amikor egy brit kutatócsoport – a *Royal National Institute for the Blind* – rájött a jelrendszer hasznosságára.

Németországban 1879-ben vált kötelező iskolai írássá. Magyarországon 1893-ban vezették be a vakok számára általános írásformaként.

A mai magyar pontrendszer Mihalik Lajos tanár rendszere. A nyelvek azonos betűinek jele egyforma. Az ékezetes és a kétjegyű betűk kaptak külön jelet.

Angol nyelvterületen 1932-ben vették át az írásrendszert. Amennyire lehetséges, a sok különböző nyelvben az azonos betűvel írt hangokra többnyire azonos pontírást jeleket használnak (Czitán et al., 2007).

A MAGYAR BRAILLE-ÁBÉCÉ

A	Á	Ä	B	C	CS	D	E	É	F	G	
GY	H	I	Í	J	K	L	LY	M	N	NY	
O	Ó	Ö	Ő	P	Q	R	S	SZ	T	TY	
U	Ú	Ü	Ű	V	W	X	Y	Z	ZS		
	,	;	:	.	'	?	!	-	*	()	
„	”	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

3.6. Doležalek Antal József (1799–1849)

(Lipnitz, Csehország – Bécs, Ausztria) A vakok országos intézetének igazgatója és a budapesti zeneegylet alelnöke volt.

Apja kántortanító volt, a fiú zenére való hajlamai korán megmutatkoztak, már 8 éves korában orgonán és hegedűn játszott a templomban. Gimnáziumi tanulmányai után a prágai egyetemen bölcséletet hallgatott, és a zenében, különösen a fúvós és a vonós hangszereken is képezte magát. 1818-ban a piarista rendbe lépett és a három próbaév alatt pedagógiai ismereteit gyarapította. Miután kilépett a rendből, a bécsi egyetem hallgatója lett. 1823-ban Krumbauban (Csehország) gimnáziumi tanár, és abban az évben Prágában a császári és királyi mintaiskola igazgató tanítója lett, ahol egy vak fiút oktatott. 1825-től a prágai gimnáziumban, 1830-tól pedig a tabori főiskolán tanított. 1832-ben a vakok országos intézete igazgatójának hívták meg. 1833–1846 között volt az intézet élén. Ezután Bécsbe ment, hol szintén a vakok, a siketnémák és az intellektuális fogyatékosággal élő emberek oktatásával foglalkozott. Igazgatósága alatt az intézet német jellegűt öltött, mert maga Doležalek sem tudott magyarul. Elvitathatatlan érdeme marad, hogy a felkeltette város és a megye figyelmét a vakok intézete iránt. 1845-ben hosszabb utazást tett Európában, felkereste és tanulmányozta a vakok és a siketnémák intézeteit.

Munkáit eredetileg mind németül írta, s azokat Dienes Lajossal fordíttatta magyarra.

Főbb művei:

- Beszéd, mely ő császár királyi főherczegsége József Magyarország nádorispánja... ugymint a pesti vakok intézete alapítója s pártfogójának 1835. márcz. 29. képe fölállítása alkalmával tartatott; és rövid históriája ezen intézetnek, mely ugyanazon alkalommal Füredy László, az intézet világtalan professora által előadatott. Pest, 1835. (Magyar és német szöveggel.)
- Tudósítás a vakok intézete alkotmányáról. Pesten, az intézetbeli növendékek imádságaival és énekeivel együtt... U. ott, 1836. (Ugyanez németül.)
- Utasítás mikép kell világtalan gyermekekkel kisdéd koruktól kezdve czélszerűen bánni. Buda, 1837. (Ugyanez németül: U. ott, 1838.)
- Ansichten über die Erziehung der Zöglinge einer Blinden-Anstalt, über die Versorgungs-Anstalten für Blinde, über die Klein-kinder-Bewahrschulen in Bezug auf die Aufnahme blinder Kinder; und über die Ausfühbarkeit der Errichtung von Blinden-Anstalten in einzelnen Provinzen. Nebst einer Abhandlung über die Gymnastik der Blinden und der Geschichte des ungarischen Blinden-Instituts in Pesth. Pest, 1841. (D. önéletrajzával.)
- A magyar vaknevelőintézet eseményei, néhány vizsgálat és jelentéssel annak jelenleges állapotáról. Szerzé az épület talpkövének letétele alkalmakor. Pest, 1842. (Ugyanez németül.)
- Immerwährender Kalender für Blinde vom Jahre 1800–1900. Wien, 1847.

Cikkei:

- Hertelendy Gábor a vak tanító (Nemzeti Ujság 1844. II. 80. 81. sz.),
- Mayer J. A., der erblindete Maler (Der Ungar 1845. 159. sz.). Paedagogiai vázlatok (Honderú 1845. II. 23–25. sz.)

3.7. Mihályik Szidor (1837–1907)

1837-ben Baracskán született. Korán elvesztette szüleit, nagybátyja, Halványi János, a vakok intézetének igazgatója (1845–1869) lett a gyámja.

1855-ben, mint veszélyes politikai foglyot, a Budai vártömlöcbe zárták. Később élete fordulatot vett, olyannyira, hogy 1863-ban a jogtudományok doktorává avatták.

1865-ben a vakok Pest megyei kormányzó bizottsága a vakok intézetének felügyelő tanárává nevezte ki. Az állás elfoglalása előtt külföldi tanulmányútra ment (Angliába, Németországba, Franciaországba). Megfogalmazta, hogy a külföldi intézetekhez képest a hazai színvonal elég alacsonyan áll.

1870-ben megjelenik A vakok című könyve. (A könyvet 2000-ben a Vakok Általános Iskolája faksimile kiadásban újra megjelentette. www.vakisk.hu)

1872-ben megjelent az első, vak gyermekek számára nyomtatott olvasókönyv, gyöngynyomású betűkkel, Gutheil Ádám munkája nyomán. A könyvet az adományokból vásárolt kézinymodán állították elő.

Trefort Ágost minisztersége alatt, 1873-ban az intézetet államosították.

1878-ban Mihályikot kinevezték az intézet igazgatójává. 1882-ben megalakult a Vakok Országos Önképző, Segélyező és Nyugdíj Egylete. Az egylet szabályzat-tervét Schulhoff Gézával dolgozta ki, majd sok éven át az egylet alelnöke volt.

1893-ban a vakok intézetében áttérnek a vonalnyomású latin betűre. Ezzel egy időben bevezetik a Braille-írást, és megkezdődik a pontírasos könyvek előállítás. Az első magyar Braille-változatot Megyeri Károly, az iskola tanára dolgozta ki. Ezt a tervezetet módosította Lovács János, az ő változata 1893-ban lépett életbe.

Mihályikot 1895-ben nyugdíjazták és 1901-ben, Abonyban halt meg. (Gordosné In: Mesterházi, 1992)

Mihályik Szidor volt az, aki erősen szorgalmazta azt az elképzelést, miszerint a vak gyermekek taníttatása a népiskolákban történjen, és az intézetben csupán a továbbképzésük folyjon.

Véleménye szerint a jó képességű látássérült gyermekeket a lakóhelyük iskolájában jobban lehetett volna tanítani. A gyengébb képességű növendékek számára foglalkoztató műhelyek felállítását látta kívánatosnak.

3.7.1. A VAKOKRÓL

Az 1870-ben megjelent munkáját József nádornak ajánlotta. A könyv célja a tanítók, a lelkészek, a szülők megismertetése a vak gyermekek helyzetével, és a velük való bánásmód elsősorban intézeten kívüli lehetőségével. Ebben a téma-

körben ez az első kézikönyv. Nem tudományos igényű, mégis a szakember számára is hasznos tanácsokat tartalmaz. Összefoglalja benne a vak emberek nevelésének, oktatásának világszerte történő kialakulását és fejlődését, a magyarországi első intézet keletkezését és addig elért eredményeit. Tárgyalja a vakság okait, tüneteit és következményeit, a prevenció kérdéseit, majd a vak gyermekek nevelésének, oktatásának szükségességét és lehetőségeit, s egyéb, a vak személyekkel kapcsolatos megfigyeléseit.

Hangsúlyozza, hogy a tudatlanság leküzdése elsődlegesen fontos a megelőzésben. A megvakulás tényezői közt a közöny, a kuruzslás, az orvos teljes mellőzése, rendelkezéseinek meg nem tartása, a bábák lelkiismeretlensége és szakképzetlensége a legfőbb. Emellett összefoglalja az örökletes és az organikus elváltozásokat is.

Úgy gondolta, hogy a vak személyt a nevelés, a folytonos foglalkoztatás, szellemi képességeinek fokozatos fejlesztése teszi alkalmassá arra, hogy függetlenítse magát mások segítségétől.

Elsőként írja le a korai fejlesztés gondolatát. Szerinte a hátrányos családi neveltetésű, tájékozódásban rendkívül elmaradott és kézügyességben fejletlen gyermekek megfelelő szintre hozatala a cél, annak érdekében, hogy az iskolai követelményeknek megfelelhessenek. Leírja, hogy a vak gyermekekkel már csecsemőkorban különös gonddal kell foglalkozni. Részletes útbaigazítást ad a vak gyermekek járástanításához, kezeinek, érzékszerveinek megfelelő gyakoroltatásához, emlékezőképességének fejlesztéséhez. Különös figyelmet fordít a vak gyermekek játékára, testnevelésére, önkiszolgálására. Tanácsokkal látja el a népiskolai tanítókat arra az esetre, ha hajlandók vak gyermekeket befogadni osztályaikba. Tanácsot ad eszközök készítéséhez, a népiskolai tantárgyak tanításához.

Összehasonlítja a vak és a siket gyermekeket. Művében foglalkozik a siketvak gyermekekkel. A témában saját tapasztalattal nem rendelkezik. Ismereteit egy francia szaklap 1856-ban megjelent cikke alapján szerezte.

Kimondja, hogy a vakok intézetében tervszerűtlenség uralkodik, a vak gyermekek nevelése nem eredményes. A 6 év képzési idő rövid, a zeneoktatás korlátozva van, helytelen az osztályrendszer, a tananyag-kiválasztás és a taneszközellátás is kedvezőtlen.

Mindezek eredményeképpen Mihályik Szidor átszervezi a vakok intézetét:

- felvételi szabályzatot és tantervváltozatot készít,
- háromirányú képzést vezet be: 1. vallásos műveltségi, 2. zenei, 3. ipari,
- a zenei képzés az eddiginél jóval nagyobb támogatást kap,
- bevezeti a kefekötést,
- bevezeti a „mindenfélék” tantárgyat,
- heti 4-5 órában a tanulók részére felolvasásokat rendel el.

(Gordosné, 1991b; Tóth, 1982)

3.8. Roboz József (1864–1908)

Roboz (Rosenberg) József Dunapatajon született, Kolozsváron halt meg. Gyógypedagógus. 1885-ben Aradon a siketnémák részére magániskolát létesített. 1885-től a siketnémák váci országos intézetének igazgatója és a gyógypedagógiai intézetek országos szakfelügyelője volt. A beszédhibák szakszerű gyógykezelésében úttörő munkássága van.

Egy európai tanulmányút után Aradon 1891-ben megszervezte, és 1894-ig vezette az első magyar logopédiai (ortophonikus) intézetet. Ezután Budapesten a vakok intézetében dolgozott (1894–1898), és egyidejűleg megszervezte és vezette a dadogók és hebegők gyógytanfolyamát, valamint az első logopédusképző nyári tanfolyamokat Budapesten és Vácott. A Magyar Gyógypedagógia c. folyóirat elindítója és szerkesztője (1898), a gyógypedagógiai intézmények országos szakfelügyelője (1898). 1899-től a temesvári siketnéma-intézet tanára lett. Ekkor pályája megtört, néhány évig még igazgató volt Vácott és Temesvárott a süketek intézetében, majd egy elmeorvosi intézetben halt meg fiatalon. Értékes a gyógypedagógia valamennyi akkori területére kiterjedő szakirodalmi munkássága. (Oláhné, 2004).

Főbb művei:

- A siketnéma-oktatás, és ennek megalapítói (Arad, 1885),
- A csoportkép, mint a szemléltető oktatás segédeszköze. Arad, 1888,
- Az írva-olvasás módszere Psychológiai alapon (Melléklet a Kalauz V. évf.-ből 1891),
- Az álom, a siketnémák és vakok álmái. Bp. 1892,
- A dadogás gyógyítása (Singer és Wolfner, Bp. 1894., Kalauz 1895/8. 78. 1, 1895),
- Módszeres beszéd- és olvasási gyakorlatok dadogók számára (Magyar Királyi Egyetemi Nyomda Bp., 1895, 1909),
- Jegyzetek a dadogók és hebegők oktatására képesítő tanfolyamon (1896),
- A vakok oktatásának fontosabb kérdéseiről (Lampel, Bp., 1896).

A vakok intézete újjászervezésének terve. Cél az általános, a népoktatásnak megfelelő oktatás, szakmatanítás.

Az oktatási rendszer:

1. Előkészítő osztály. Feladata: a vakság hátrányainak megszüntetése a szűkebb képzetű és fogalmi körben; a mozgás hiányának kompenzálása; a tapintás és a kézhasználat fejlesztése.
2. Elemi osztály. Célja: népiskolai képzés biztosítása; 6 évfolyam; fontos a kézügyességi oktatás.
3. Iparosztály. Feladata: valamilyen iparágra (kosárfonás, kefekötés, székfonás, zongorahangolás, női kézimunka) történő kiképzés 4-5 év alatt. Boldogulásuk érdekében az árucikkeknek megfelelő piac biztosítása.

4. Zeneosztály. A vak tanulók igénylik a zeneoktatást, de itt csak a zeneileg igazán tehetségesek tanulhatnak. Párhuzamos az iparosztállyal.
5. Ismétlő tanfolyamok. Célja: a képzés kiegészítése, pótlása.

Olvasásmód: helytelen a domború betűkkel való írás-olvasás tanítása, a Braille-ábécét kell inkább alkalmazni a vakok intézetében. Plusz jelként kell bevezetni a „nyújtás jelét” és a „számjelet”.

Írásmód: látóknak az írott szöveg betűi negatívjainak karcolása tűvel, Braille használata saját jegyzeteléshez.

Rajzolás: fontos, hogy a tanulók jó iparossá váljanak, így a rajzolás szükséges számukra. Vagy viasszal történik a rajzolás, vagy gombostűk segítségével fonalat rögzítenek a munkalapra.

Hangjegyrendszer: a zeneoktatás nehéz, mert nincs kotta. A diákok előjatszással tanulnak. Megoldás a Braille-ábécé átdolgozása. Ezt csak azok tudják használni, akik már jól ismerik a pontírást. Előnye, hogy sok zenedarab jelenik meg így külföldön.

Más tantárgyak: sok szemléltetőeszköz szükséges, amit térben ábrázolnak.

„Integráció”: lehetséges speciális plusz órák beiktatása (26 óra egy héten), hiszen csak a nyelvtan és az írásórákba nem tud bekapcsolódni a vak tanuló.

Fontos jó kézművesek alkalmazása kiépített, szervezett rendszerben, hogy a képzett fiatalok megállják helyüket a látókkal szemben.

Cél a felnőtt korban megvakult emberek felkutatása és megsegítése. (Gordosné, 1991b; Tóth, 1982; Gordosné In: Mesterházi, 1992)

- Olvasó- és nyelvgyakorlókönyv siketnémák számára (Egyetemi, 1897),
- Olvasó és gyakorlókönyv siketnémák számára (Tud. Egy. Nyomda 1897),
- Közvetlen érintkezés nyelve a siketnémák oktatásának alsó fokán (Váczy, Mayer 1897),
- A gyengétehetségűek oktatása (Lampel, Bp., 1898),
- A beszédhibák és tanítóképző intézeteink (Magyar Gyógypedagógia 155–153. o., 1898),
- A beszéd hibáiról (W. Preyer: Die Seele des Kindes c. művéből fordítás – Magyar Gyógypedagógia, 1898/1– 2.),
- Mi a dadogás és hogyan lehet rajta segíteni? (Csendes, Temesvár, 1900).

3.9. Pivár Ignác (1843–1905)

Gyógypedagógus, piarista szerzetes.

Pivár a vak személyek tanítását illetően az ipari képzést helyezte előtérbe, és a tőle telhető minden módon támogatta a zenében tehetséges növendékeket. A gyermekek számára ismétlő tanfolyamot is indított, amely a műveltség elmélyítését szolgálta.

1892-től a siketnémák váci, 1895–1905-ben a vakok budapesti intézetének igazgatója. A vak emberek számára készült Braille-írást magyar nyelvre alkalmazta. (Tihanyi, 1942; Gordosné In: Mesterházi, 1992)

Igazgatósága alatt ideiglenes tantervet vezetett be, így az intézetben 5 tagozat működhetett:

1. előkészítő osztály,
2. négy elemi osztály,
3. ismétlő tanfolyam,
4. iparosztályok,
5. zeneosztályok (Gordosné, 1991).

Igazgatói működése idején épült fel a vakok új, modern intézete (Bp., Ajtósi Dürer sor).

Főbb művei:

- A beszélő siketnémák nyelvtanítása (Vác, 1887),
- Kis hangtan (Vác, 1895),
- A vakok ügyének fejlődése és állása (Bp., 1901)..

3.10. Náray-Szabó Sándor (1861–1914)

Szombathelyen született, Budapesten halt meg a harctérről érkezett sebesült katonák ápolása közben kapott fertőző betegségben. Orvos, gyógypedagógus. 1884-ben Budapesten orvosdoktori oklevelet szerzett, majd asszisztensként dolgozott az egyetemi közegészségtani intézetben. 1886-tól a vallás- és közoktatásügyi minisztérium szolgálatában állt, ahol a gyógypedagógiai ügyekkel foglalkozott. 1898-ban mint miniszteri titkár elérte, hogy a fogyatékos gyermekek oktatásügye kiváljon a művészeti és emberbaráti ügyosztályból és hivatalosan közoktatási, gyógypedagógiai intézményekké minősültek. Kezdeményezésére az újonnan létesített önálló gyógypedagógiai ügyosztály vezetője volt. 1906-ban címzetes miniszteri tanácsos, ugyanebben az évben elnöki titkár lett. 1909-ben a Lipót-rend lovagjává avatta a király. 1912-ben államtitkár lett, egyidejűleg a Magyar Gyermektanulmányi Társaság társelnöke (1906–1914) volt Nagy László mellett.

Elvi elgondolásai alapján kerültek egységes irányítás alá az iskoláskorú fogyatékosok intézményei, jött létre a Gyógypedagógiai Intézetek Országos Szaktanácsa (1898), indult meg az egyesített gyógypedagógus-képzés (1900-ban Vácott, majd 1904-től új székhellyel Budapesten). A gyógypedagógiai intézeteknél alkalmazottakat, akik eddig külön testületként szerepeltek, magasabb fizetési osztályokba soroltatta, így őket a polgári iskolai tanítók rangjára emelte. A gyógypedagógiai oktatás minden ágát ismerte, nemcsak az itthon szerzett tapasztalatokból, hanem a külföldi tanulmányútjain szerzett ismeret révén is. Gondoskodott a felnőtt vakok, siketnémák, és intellektuális fogyatékosággal élő emberek ipari képzéséről. Iparostanonc iskolákat létesített, hogy minél biztosabban állhassák ki a versenyt. Mivel abban az időben nagy volt azoknak a

fogyatékos embereknek a száma, akik nem részesültek oktatásban, Náray-Szabó Sándor törvényi intézkedésekkel igyekezett ezen segíteni. Összegyűjtötte a külföldi törvényi rendelkezéseket, amelyeket a magyar törvénytervezet előkészítésében használtak fel. Nagy lendülettel fogott a még kezdetleges állapotban lévő oktatási ág alapos fejlesztéséhez. Segélyekkel új intézmények létesítését tette lehetővé: 9 siketnémák intézetéét, 3 vakok intézetéét, 7 kisegítő iskoláét.

Az ő működése alatt kapcsolódott a Ranschburg Pál által szervezett és vezetett Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratórium (1906-tól) a gyógypedagógiai intézményekhez.

1913-ban nyugalomba vonult. Sokat tett a hazai gyógypedagógia elméleti és intézményes fejlesztése érdekében; működését külföldön is elismerték. Műveit hazai és külföldi szaklapokban, főleg a Magyar Gyógypedagógiában (Tóth, 1982) és a bécsi Eosban tette közzé (Gordosné In: Mesterházi, 1992).

Főbb művei:

- Néhány szó a fogyatékosok oktatásügyéről. (M. Gyógypaed., 1898. 1. 3–10.),
- Útmutatás a vakok tanítása, keresetképesse tétele és a vakság elhárítása érdekében – felvilágosító röpirat (1904),
- Bevezető (1909),
- Jelentés a vakok ügyében tartott nápolyi nemzetközi Congressusról – beszámoló (1909),
- Gyógypedagógiai Intézetek (1914),
- A gyermektanulmányozás pedagógiai feladata (1914).

3.11. Herodek Károly (1873–1969)

Herodek Károly gyógypedagógus, a Vakok József Nádor Királyi Országos Intézetének igazgatója (1905–1933).

Herodek Károly Szobon született. A szerény, meleg családi légkört árasztó polgári családot nagy tisztelet övezte a Duna-parti kisközségben. Szülei kívánságára, de saját terveivel megegyezően, a pedagógiai pályát választotta, és 1893-

ban tanítói oklevelet szerzett. A váci római katolikus egyház 1893. szeptember elsejével tanítónak választotta, s így a váci alsóvárosi iskola osztályvezető tanítója lett, majd a süketnémák váci intézetében gyógypedagógus (1894). Később Pivár Ignác piarista igazgató felfedezettjeként a vakok budapesti intézetében igazgató-helyettes (1901), majd Pivár korai halála után igazgató (1905–33) lett. Egyidejűleg a Gyógypedagógiai Tanítóképző, illetve Tanárképző Főiskola előadó tanára és a Gyógypedagógiai Intézet Országos Szaktanácsának tagja volt. Munkatársai-val megalkotta a vakok intézetének végleges – rehabilitációs célkitűzéseket is tartalmazó – tantervét (1905), zenei és óvodai tantervét (1907) és a mai magyar Braille-írásrendszert. 1908-ban szervezte az első óvodai csoportot, 1912-ben az óvoda új épületének felépítését. Nagy gondot fordított a tanulók testnevelésére és sportjára. 1911-től az általa vezetett intézetben oktatták a süketvak gyerekeket, létrehozták a gyenge tehetségű és ügyetlen kezű vak gyermekek osztályát (1911), a gyengénlátó gyermekek első hazai osztályát (1928). Elősegítette a tehetséges vak tanulók zenei vizsgázását. Kiadta a Vakok Közlönyét. A Vakokat Gyámolító Országos Egyesület alelnöke (1933–47).

Herodek rendkívül fontosnak tartotta a polgári ismeretek oktatásán kívül az ipari képzést. Ahogyan ő fogalmazta: „az intézet élethivatási pályákra képezi ki növendékeit”. Ezen az ipari képzést (a kefekötést, a kosárfonást, a hangolást), illetve a zenei képzést (a zongora-, a hegedű-, a kántorképzés) értette. A zene különösen közel állt hozzá. Énekórákat tartott, kórust tanított be és az egyházi énekkar – egyedül a világon – mindennap énekelt a reggeli istentiszteleten. De mindenkor figyelmet fordított a test fejlesztésére, a testedzésre, az egészség megőrzésére is. Első igazgatói évében, 1905-ben alakult meg a Továbbképző Osztályos Növendékek Tornaköre. A különféle rendezvények szerves része volt a gimnasztikai bemutató és a csoportos tornagyakorlat. Bevezette a felsős leányok számára a háztartási teendők elnevezésű tantárgyat. A főbb teendők: főzés, mosogatás, törölgetés, mosás, hálótakarítás. Önéletrajzában jóleső epizódként említi, hogy néhány hét után a leányok saját főztű gulyáslevessel és pogácsával kínálták meg irodájában, s azok igen ízletesnek bizonyultak.

Herodek életművének egyik gyöngyszeme a vakok óvodája. Óvodai foglalkozás már 1908-tól működött a törzsépületben, de önálló épületben, megfelelő körülmények között csak 1912-től. Egy fejér megyei földbirtokos, Hidaskürti Nagy Sándor 100 000 koronát adományozott végrendeletében az intézetre. Herodek kijárta, hogy ezt az összeget egy új pavilon építésére használhassa fel – ez lett az óvoda épülete. Szuchy János műépítész tervei alapján 1911 őszen megkezdődött az építkezés, ami egy év múlva teljesen befejeződött. Az óvoda 50 kisgyermek befogadására lett alkalmas.

Igazgatása idején az intézet központi Braille-kölcsönkönyvtárral (1907), könyvkötéssel, szertárral, tanszermúzeummal, nyomdával rendelkezett, amely ellátta a tanulókat tankönyvekkel, kottákkal. 1907-től kölcsönkönyvtárat működtet. A vidékiek postán kapták meg a kért könyveket. Nyugállományba kerülésének idején, 1933-ban, 7000 kötetes volt a könyvtár. Nemzetközi mér-

cével mérve is jelentős volt a (biológia, földrajz, geometria stb.) szertári állomány.

A 20-as évektől indult meg az érdeklődők számára az eszperantó nyelv oktatása. Az igényes oktatásnak lehetett elismerése, hogy a VIII. Eszperantó Világkongresszust hazánkban, az intézetben rendezték meg. A több napos rendezvény főszervezője dr. Bánó Miklós vak mérnök volt. A megnyitó beszédet Herodek tartotta, szinkrontolmácsolással. A nagy sikerű rendezvényről részletesen tudósított a hazai és a nemzetközi sajtó.

1926-ban munkája elismeréseként megkapta a Signum Laudis polgári fokozatát, korának legmagasabb polgári kitüntetését. Munkájának nagy elismerése volt az is, hogy amikor 1932-ben az Egyesült Államokban a bostoni Perkins Intézetben rendezett szakmai világkongresszuson járt, akkor az általa vezetett budapesti intézetet Európa legjobban szervezett gyógypedagógiai intézeteként méltatták. Ő volt Bárczi Gusztáv tanára is.

Őhöz köthető a Nádor terem – az egykori intézeti kápolna – díszes üvegablakainak megrendelése is, amiket az intézet megtakarításaiból hoztak létre. Itt található Magyarország legnagyobb összefüggő ólmozott, festett üvegablak-együttese, amelyet Zsellér Imre, Róth Miksa tanítványa készített.

Élete hátralévő részében is feladatának tekintette a „vakügy” támogatását. Szívfájdalma volt, hogy nem tudta létrehozni a vakok bölcsődéjét. (Szöllösi, 1999; Gordosné In: Mesterházi, 1992; Bachmann et al, 1977)

Főbb művei:

- Közérdekű tudnivalók a vakokról (Bp., 1901),
Tájékoztató gyakorlatok; Az érzékeltető oktatás; Olvasás és írás; Földrajz-
oktatás; Természetrészlet a természetben; Számtan; Mértan.
- Tanulmányúti jegyzetek (Bp., 1902),
- A vakokról (Bp., 1908/09):
Hazánkban ekkor három intézet működik:
 1. A Vakok Budapesti Országos Királyi Nevelő Intézete,
 2. A Wechselmann-féle Izraelita Intézet,
 3. A Vakok Kolozsvári Államilag Segélyezett Országos Intézete.

A Vakokat Gyámolító Országos Egyesület központjai: Szeged, Temesvár, Kolozsvár, Szombathely, Miskolc.

A vakság okai: születéskor fertőzés miatt kialakuló gennyes szemhártyagyulladás; a vérrokonságban álló szülők gyermekei örökölhetik: vezetékes vakság vagy farkassötétség; fertőző betegségek: kanyaró, vörheny, diftéria, agyvelőgyulladás, tífusz; görvénykór.

- A vakok Braille-rendszerű írásának ismertetése (Bp., 1910):

A vakok pontrendszerű írása: kialakulása – a Haüy-, a Klein-, a Barbier-, a Braille-, a Megyeri Károly-féle, a Pivár Ignác-féle, a Hebold-féle írásrendszer, a Kneiszt-féle írógép.

A pontíráshoz használatos papír- és íróeszközök: Braille-tábla, Picht-féle pontírógép.

A rövidített Braille-írás. Magyarországon 1922-től.

Rövidítések használata: mértékek, pénznemek, keltezések, törvénycikkek, a tudományban alkalmazott rövidítések; gondolatjel hat pont után kötelező; a főnévi igenév –ni képzője elhagyható, ha előtte más ige is áll, az ikes ige –ik ragja is elhagyható; kisebb bekezdést nem írunk új sorba, csak * jelet használunk; hiba esetén teljes hat pontképet kell írni, ha kétszer tesszük, az egyenlő a törléssel.

- Foglalkoztatva tanítás (Magyar Gyógypedagógia, 1910),
- A vakok magyarországi intézeteinek Braille-könyvtára (Magyar Gyógypedagógia 1911, p. 221–226),
- Vakok pontrendszerű nyomdája (Magyar Gyógypedagógia 1911, p. 337–340),
- A parciális látás jelentősége a vakok oktatásánál (Siketnémák és Vakok Oktatásügye, 1925. 1–3. sz.):

Parciális látással bíró gyerekek: minimális a látóképességük, ezért a vakok intézetébe kell járniuk, ám „arcszín, arcjáték, mozgás, cselekvés és általában a teljesített munka tekintetében a vakok felett állnak.” Figyelmüket elsősorban a látható jelenségek kötik le. A gyengén vagy aliglátó gyerekek vak társaikat fokozottabb mozgásra és más tevékenységek kifejtésére sarkallják, olyan veszélyekre hívják fel figyelmüket, amit azok nem vehettek volna észre (Tóth, 1982).

- Emlékkönyv a Vakok József nádor Magyar Királyi Intézete százéves fennállásának ünnepe alkalmára (Bp., 1926),
- A vakok oktatásának módszertana (főiskolai jegyzet, Bp., 1928),
- A csökkentlátású gyermekek oktatása (Siketnémák és Vakok Oktatásügye, 1933. 9–10. sz.),
- Vakok ipari továbbképzése és foglalkoztatása (Siketnémák és Vakok Oktatásügye, 1936. 5–8. sz.),
- A vakok életútja és célkitűzései (Magyar Gyógypedagógiai Tanárok Közlönye, 1941. 2-3. sz.).

Kiadta a Vakok Közlönyét.

- A Vakokat Gyámolóító Országos Egyesület alelnöke (1933–47). 1934–1946 között a Vakok Országos Menháza és Segédegylete elnöke.
- 2000 oldalas memoárt hagyott emlékül és sok értékes pedagógiai anyagot, aminek publikálása eddig elmaradt.

Élete szimbóluma a nagy hivatástudatú és a társadalmi szolidaritásért, az esélyegyenlőségért, az elesettekért harcolni kész embernek. Emléke megőrzésre méltó.

3.12. Tóth Zoltán (1883–1940)

Gyógypedagógus, természettan-kémia szakos középiskolai tanár, a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola igazgatója, a Magyar Gyógypedagógiai Társaság főtitkára volt.

Léván (1903) tanítói, Budapesten (1906) gyógypedagógiai tanári diplomát szerzett, majd a budapesti tudományegyetemen pedagógiát, pszichológiát és filozófiát is hallgatott és (ezekből) doktorált.

Pályakezdőként a vakok budapesti intézetében dolgozott. 1919-től a Vakokat Gyámolító Országos Egyesülethez tartozó ifjú vakok intézetének igazgatója. Párhuzamosan az akkor már 3 éves Gyógypedagógiai Tanárképzőn is megbízást kapott előadások tartására (1922), majd 1924-től ugyanott igazgató lett.

Az ő érdeme, hogy Magyarországon 1928-tól 4 éves Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola kezdhetette meg működését. Kidolgozta a 4 éves főiskola első szervezeti szabályzatát, képzési programját, és 10 év alatt megalapozta az egységes magyar gyógypedagógus-képzés külföldi elismertségét. A főiskola működésébe „bekapcsolta” Ranschburg Pál intézetét; a Főiskola tanárainak nem kisebb személyeket nyert meg, mint pl. Szondi Lipótot.

A gyógypedagógiát mind a Gyermektanulmányi, mind a Pedagógiai Társaságban igen aktívan képviselte. Pályakezdőként Ranschburg Pál tudományos iskolájához tartozott. Különösen a vakok emlékezetével és szókinccsel kapcsolatban közölt adatai külföldön is elismertek.

Elsőként értelmezte a gyógyító nevelést a tehetségesekre és az iskoláskoron túlra is. Javasolta a felnőttek gyógypedagógiájának művelését.

Kezdeményezte a Magyar Gyógypedagógiai Társaság létrehozását (1922), amelynek létrejöte után haláláig főtitkára volt.

A nemzetközi elismertség egyik bizonyítéka, hogy 1937-ben Budapesten alakult meg a Nemzetközi Gyógypedagógiai Társaság, aminek egyik alelnökévé választották.

A vakok képzetvilága (Bp., 1927; Lipcse, 1930) című művében kifejti, hogy azokról a tárgyakról, amelyeket nem tudnak érzékelni a vak személyek, azokról nem is lehet elképzelésük, így csupán „verbális” fogalmaik lesznek. Mindez megelőzhető a minél szélesebb körű szemléltetéssel, amit minél kisebb korban el kell kezdeni vak gyermekek esetében.

A vakság a lelki élet kialakulásában (Magyar Gyógypedagógia, 1938, 5–10 sz. p.32–39) című írásban kifejti, hogy elgondolása szerint nem az a lényeg, hogy milyen mértékű a gyermek látása, hogy részt vesz-e a megismerésben, hanem, hogy valaha részt vett-e, és ha igen, akkor mennyi ideig. A vak kisgyermek „nevelő értékű csoportosítása” Tóth szerint a következő:

1. Azok a gyerekek tartoznak ide, akik 5 éves koruk előtt vakultak meg. Ők az igazi vakok.
2. Az 5–15 éves koruk között megvakult gyermekek csoportja.
3. A 15 éves kor után megvakultak csoportja.

Az alkotóképességben különbséget fedezhetünk fel a látó és a vak személyek között. Elgondolása szerint a vak emberek nem képesek helyesen alakot formálni, s erről nem tehetnek, mivel nincs „spontán információjuk” a tárgyról. Az információhiány következtében kialakuló „alakformálás-helytelenség” miatt a vak emberek ne végezzenek önállóan alkotó munkát.

A vak személyek auditív képességei jobbak, de felhívja a figyelmet arra, hogy nem fizikálisan: képesek felismerni hang alapján a beszélő nemét, korát stb.

Kimondja, hogy a vak emberek „érzékfeletti gondolkodása” jobb, így ők fogékonyabbak a vallásra.

Főbb művei:

- A vakok képzetvilága (Bp., 1927; Lipcse, 1930),
- A gyógypedagógia legújabb irányelvei (Bp., 1931, németül is),
- Általános gyógypedagógia I. (Bp., 1933).

3.13. Cseresnyés (Kirschenheuter) Ferenc (1877–1964)

Gyógypedagógus, a Vakok Budapesti Intézetének és a Gyógypedagógiai Főiskolának volt a tanára. A vakok iskolájának tanulói számára az 1930-as években Braille-rendszerű, tapintható domború térképeket szerkesztett és készített. Kezdeményezése világviszonylatban feltűnést keltett és számos követőre talált. 1929-től 1933-ig szerkesztette a Siketnémák és Vakok Oktatásügye című folyóiratot. (Bortnyik et al., 1981)

A vak rokkantak Magyarországon, Ausztriában és Németországban című tanulmánya a Magyar Gyógypedagógia című folyóirat 1917-es kiadványában a szerző tanulmányútjának összefoglalója. Ő – mint a Vakok Intézetének tanára – Magyarországon személyesen is részt vett a háború során megvakult katonák átképzésében.

A tanulmány két kérdést jár körül:

1. Milyen hasonlóságok, eltérések, újítások vannak a „háborús vakok” képzésében az egyes országokban?
2. Milyen eredményeket ér(het)nek el a képzéssel és ez mennyire képes pozitívan befolyásolni a megvakult felnőtt jövőbeni életlehetőségeit?

Közös vonások a három ország problémakezelésében:

- Mindhárom országban sokszerű, váratlan jelenség volt az új haditechnika és az elhúzódozó állóháborúk nyomán megrokkant emberek tömegének a hazatérése. 1916. júliusi adatok alapján Németországba vakon hazatért 1100 fő (egymillió lakosra 16 vak személy), Ausztriába 300 fő (egymillió lakosra 9 fő), Magyarországra 230 fő (egymillió lakosra 12 fő).
- Legelőször a civilek karolták fel a problémát: Magyarországon és Ausztriában napilapok (Az est, Neue Freie Presse), Németországban egyletek kezdtek gyűjtésbe. A kormányzat, később csatlakozott.
- A rokkantak kérdése mindenhol a hadügy problémája maradt, a hazatérőket nem szerelték le, szeparáltan ápták és oktatták őket. A személyzet jórészt katonákból állt, az egész ellátást a hadügyminisztériumok finanszírozták. Az állam magára vállalta a vak személyek segélyezését és átképzését, a civil alapok kiegészítették ezt, illetve kamatmentes kölcsönöket nyújtottak az ipart nyitó vagy kereskedésbe fogó vak emberek számára.
- Sehol nem foglalkoztak „képezhetetlenekkel”, munkaképtelenekkel, illetőleg a súlyos lelki traumát átélő „passzívakkal”. Az ő helyük rövid úton egy civil kórház, otthon lett; ha volt családjuk, leszerelték és hazaküldték őket.
- A szeparált intézményekben mindenhol a civil vak személyek tanárai oktattak. Ipart külső, szerződött mesterektől tanultak. A képzés elméleti és gyakorlati része is teljes mértékben megegyezett a civil vakok intézményeiben folyóval. Az intézmények bentlakásosak voltak, a tanfolyamok minimum egy-másfél évig tartottak. A kilépőket mindenhol ellátták az önálló életvezetéshez és tanult szakmájuk gyakorlásához nélkülözhetetlen eszközökkel: szerszámokkal, Braille-írógéppel, esetleg nyersanyaggal a kezdetekhez.

Nevezetes képző intézetek, kezdeményezések:

- Mária Valéria kórház, Berlin, vezetője dr. Silex: A vak személyek számára biztos, állandó jövedelmező jövő a gyári részmunka (csomagolás, minőségellenőrzés). Kísérleti helyek: a tűzérési laboratórium, a Siemens-Schuckert (korábban már civil gyengénlátókat is foglalkoztató), tölténygyár.
- Deutsche Gesellschaft für Künstlerische Volkserziehung, vezetője: Velden János: A vak emberek jövője a zene. Minél több vak személyt kell muzikus-sá képezni. Társadalmi gyűjtést rendezett, ennek eredményeképpen irreális mennyiségű hangszer gyűlt össze.
- Von Ihne titkos tanácsosné otthona: A háború vakjainak lelkét kell gondozni, meg kell őket vigasztalni. Ennek érdekében nappali szanatóriumot hozott létre jótékony hölgyekkel, illetve hegyi nyaralásokat, utazásokat szervezett. Később ez a kezdeményezés is átalakult bentlakásos átképző intézménnyé.
- Megoszlottak a vélemények a vak személyek mezőgazdaságban való alkalmazásáról. A prágai intézetben USA-beli mintára konyhakerti teendőket oktattak, több látó segítséggel dolgozott egy vak ember. Eredményeiket, a szászországit kivéve az összes felkeresett intézményben vitatták.

Tényleges jövőbeni lehetőségeik:

- Nagyon kevesen tértek vissza eredeti szakmájukhoz. Ez inkább a kereskedőkre és az értelmiségi pályán dolgozó tisztekre volt jellemző.
- A gyárban dolgozó, kolóniába telepített háborús vak személyek a képzési idő leteltével nagy arányban hagyták el munkahelyüket és tértek vissza családjukhoz. Általában csak azok maradtak, akik időközben a környékre nősültek.
- A valamilyen ipari szakmát kitanultak közül elég kevesen tudtak önállóan boldogulni a nehézkes nyersanyagbeszerzés és értékesítés miatt. Az ő problémájukra jó megoldás volt a közös műhelyek felállítása, ahol a nyersanyaggal és a késztermékkel a műhelyt fenntartó egyesület foglalkozott.

Cseresnyés (Kirschenheuter) Ferenc főbb művei:

- A vakok első nyilvános birkózóversenye (Magyar Gyógypedagógia 1912, p. 118–120),
- A vakok a zeneakadémián (Magyar Gyógypedagógia 1912, p. 169–174),
- A vakok zenei képzése (Magyar Gyógypedagógia 1912, p. 227–233),
- A Vakok József nádor kir. orsz. Intézete nevelés-oktatási szervezetének és tantervének 1930. évi újjáalkotása (Siketnémák és Vakok Oktatásügye, 1929. 7–8. sz. p. 133–138.),
- Siketvakok jelábécéi (Siketnémák és Vakok Oktatásügye, 1932. 7–8. sz. p. 167–171.)

3.14. Adler Simon (1861–1930)

Gyógypedagógus. Tanítói oklevelének megszerzése után 1881-től az izraelita siketnémák országos intézetének tanára, 1907-től 1930-ig a Wechselmann-féle vakok intézetének igazgatója. Évtizedeken át részt vett a tanítói, a népnevelési és a gyermekvédelmi mozgalmakban, az Országos Izraelita Tanítóegyesületnek volt alelnöke. Számos hosszabb gyógypedagógiai tanulmányutat tett európai államokban. Szaktanulmányai magyarországi, németországi és franciaországi folyóiratokban jelentek meg, a felekezeti lapok közül pedig régebbi időkben az Egyenlőségnek és az Izraelita Tanügyi Értesítőnek volt munkatársa. Ő foglalkozott először Magyarországon vak siketnémák oktatásával. A Népnevelők Lapjában, a Kalauzban, az Izraelita Tanügyi Értesítőben, a Magyar Hírlapban stb. jelentek meg cikkei.

A Révai Lexikon munkatársa volt. (Révai, 1995; www.zsidlex.extra.hu)

A vak-siketnémák tanításáról (In: Gyermek 1911. 5–6. szám, Budapest) című cikket egy nyilvános gyermektanulmányi értekezletre írta, ahol fel is olvasta azt. 54 siketvak esetet említ, ezek közül 6 születéstől fogva tartott, 9 esetben a siketnéma gyerek megvakult, 24 esetben a gyermek egyszerre veszítette el hallását és látását, 7 esetben ismeretlen volt az ok. Az első siketvak személyekről szóló írás Schmalztól származik, 1838-ban írt művében 6 esetet említ. Később

Svédországban 2100 siket ember megvizsgálásakor 90 vakot találtak köztük. (A cikk megjelenésekor Magyarországon 135 vak-siketnéma személyről tudtak.)

A vak-siketnéma gyermekekkel a XIX. század elején kezdtek foglalkozni, addig azt hitték, hogy képezhetetlenek. A vak-siketnéma gyermekeket oktató első tanárok Cardon C. abbé Belgiumban, a Bruges-ben lévő siketnéma-iskola igazgatója, és Samuel Howe, a bostoni vakok intézetének igazgatója voltak. Cardon egy Ann Temmermann nevű vak-siketnéma kislányt tanított. 1843-ban megjelent műve az első, ami a vak-siketném emberek oktatását tárgyalja, és leírja a tanításnál követett eljárást.

Howe első tanítványa Laura Bridgmann volt, akinek oktatásakor fejlesztette ki módszerét: a tárgy nevét Braille-írással két papírszeletre írták. Az egyiket a tárgyra ragasztották, a másikat az asztalra tették. Laura mindkettőt megtapogatta. A harmadik nap értette meg, hogy az írás a tárgyak nevét jelenti. (Ezt azzal bizonyította, hogy az írást a tárgyra tette.) Később megértették vele, hogy a szavak betűkből állnak. Ezután ő rakta össze a szavakat, így megtanult írni. Ezen kívül a kislányt megtanították a siketek ujj-ábécéjére.

Howe módszerével tanította Helen Kellert Anne Sullivan.

A vak-siketnéma gyermekek számára intézetet hoztak létre Svédországban Skaraban 1886-ban (Vinneshögbya helyezették át 1891-ben). A növendékeket az ujj-ábécé módszerével tanították az elméleti tárgyakra. Nagy hangsúlyt fektettek a kézimunkára és a szövegre. Berlinben 1906-ban nyitottak vak-siketnéma gyermekek részére intézetet, ahol szintén ujj-ábécével tanítottak.

Egyéb módszerek, amelyek a felnőtt korban vak-siketté vált személyek oktatására voltak alkalmasak: a Hedy Morison által használt ábécé-kesztyű, az Obolenszky-féle latin és Braille-betűs tábla, a Landesmann-féle ujj- és jelnyelv.

Az első magyarországi oktatásban részesülő vak-siket ember Egri Margit volt. Adler Simon oktatta a vakok Wechselsmann-féle intézetében. A lány bal kezének 3. és 4. ujjának ujjperceibe betűzték a szavakat Braille-ben. A módszer sikeresnek bizonyult, így további 11 gyermeket tanítottak így. (Tóth, 1982)

Adler Simon további főbb művei:

- Wie sollen wir für die Zukunft unserer Kriegsblinden sorgen? (Fehér Gyulával, Bp., 1915.),
- A háborúban megvakult katonákról való gondoskodás (1915, Társszerkesztő: Fejér Gyula; német nyelven is megjelent),
- Fordítása: Bonet Juan Pablo: A betűknek elemeikre való felosztása és a némák beszédre való tanításának művészete c. műve (1907).

Felhasznált irodalom

- Bachmann, W.—Gordos, Sz. A. —Lányi E. Á. (1977): Magyar gyógypedagógusok biográfiája. Rheinstetten.
- Bortnyik Sándor–Csűrös Zoltán–Kenyeres Ágnes–Király István–Kosáry Domokos (Szerk.) (1981): Magyar életrajzi lexikon I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dr. Csabay Lászlóné (1975): Beszámoló a Csökkent Látóképességűek Nevelésével Foglalkozó Nemzetközi Tanács I. Európai Regionális Konferenciájáról. In: Gyógypedagógia 1975/5. szám p. 146–148.
- Czitán Róbert—Szőke Gergő—Kőhalmi Gábor (2007): A Braille-írás története In: http://p2p-fusion.mokk.bme.hu/w2/index.php/5.Braille_írás_története
- Dr. Csocsán Emmy (2007): Leonard Euler öröksége és a látássérültek pedagógiája In: Gyógypedagógiai Szemle 2007/3 p. 192–194.
- Doležálek Antal József (1836): Tudósítás a Vakok Intézete Alkotmányáról Pesten. Pest,. p. 10–17.
- Fónagy Zoltán (2002): Végleges otthonra leltek a vak tanulók. A Vakok Intézetének története. In: Zuglói Lapok 2002. december 3. p. 8.
- Gordosné dr. Szabó Anna (1991a): Gyógypedagógia-történet I. Egyetemes gyógypedagógia-történet a XX. századig. Tankönyvkiadó, Budapest
- Gordosné dr. Szabó Anna (1988): Gyógypedagógia-történet II. Magyar gyógypedagógia-történet a XX. századig. Tankönyvkiadó, Budapest
- Gordosné dr. Szabó Anna (szerk.) (1991b): Szemelvénygyűjtemény a Gyógypedagógia-történehez. Tankönyvkiadó, Budapest
- Gordosné dr. Szabó Anna (1993): A gyengénlátók pedagógiájának múltjából – egy úttörő tiflopedagógus: Kárpáty Ottó GYOSZE 1993/1. szám p. 8–15.
- Gordosné dr. Szabó Anna (2000): In: Illyés (szerk): Gyógypedagógiai alapismeretek, ELTE BGGYFK, Budapest.
- Gordosné dr. Szabó Anna (2004): Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gordosné dr. Szabó Anna: A látássérültek ügyének alakulása Magyarországon – az első figyelemfelhívástól napjainkig. Látássérültek Magyarországon – A Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége 80. születésnapjára.
- Herodek Károly (1926): Emlékkönyv a vakok József nádor Királyi Országos Intézete 100 éves fennállásának ünnepe alkalmára, Budapest. p 107–114, 135.

- Jankó-Brezovay Pálné—Vargáné Mező Lilla (2001): Fogyatékosok integrált nevelés-oktatását segítő módszertani központ modellje a gyengénlátók iskolájának gyakorlatában.
- Jankó Brezovay Pálné (2006): Bemutatkozik a gyengénlátók 50 éves önálló iskolája. Gyengénlátók Általános Iskolája Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézménye és Diákotthona.
- Jármer Lajos (1931): Vakok és látók együttes nevelése, oktatása In: Tóth György (szerk.) (1982): Szemelvénygyűjtemény a Gyógypedagógia-történethez IV: (Tiflopedagógia-történet). Tankönyvkiadó, Budapest, p. 207–211.
- Jászi Éva (2006): A fogyatékos gyermek megjelenése az oktatásban. Oktatási segédanyag levelezős hallgatók számára a PDL 347-2 Gyógypedagógia c. tanegységhez.
- Kálmán Zsófia—Könczei György (2002): A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Bp., Osiris.
- Kovács Csongor (szerk.) (1976): A vakok általános iskolája tantárgypedagógiái. Budapest, Tankönyvkiadó
- Kukla Krisztián: Okuláris okulás. Az esztétikai tapasztalat és interpretáció című konferencia (1998. április 28–29. Debrecen).
- Lőrinczné Kovács Terézia—Ruff Ágota—Székelyné Kárpáti Ildikó (2007): Inkluzív nevelés. Útmutató vak és aliglátó gyermekek, tanulók együttneveléséhez. Módszertani intézményi útmutató. SuliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.
- McGinnity, B.L.—Seymour-Ford, J. —Andries, K.J. (2004) Founders. Perkins History Museum, Perkins School for the Blind, Watertown, MA, USA.
- Magyar Életrajzi Lexikon (1994). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar Zsidó Lexikon (1929, szerk: Újvári Péter). www.zsidlex.extra.hu
- Mesterházi Zsuzsanna (szerk.) (2001): Gyógypedagógia lexikon. Budapest
- Méhes József (1985): Tiflopedagógia. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mihalik Lajos (1898): A vakok térbeli tájékozódási képessége. Magyar Gyógypedagógia, 1898, I. füzet, 32–39. o. In: Tóth György (szerk.) (1982): Szemelvénygyűjtemény a Gyógypedagógia-történethez IV: (Tiflopedagógia-történet). Tankönyvkiadó, Budapest, p. 71–77.
- Dr. Mihályik Szidor (1870): A vakokról. In: Tóth György (szerk.) (1982): Szemelvénygyűjtemény a Gyógypedagógia-történethez IV: (Tiflopedagógia-történet). Tankönyvkiadó, Budapest, p. 49–53.
- Oláhné Tóth Edina (2004): A Beszédjavító Intézet tanárainak logopédiai és beszédjavítással kapcsolatos munkái 1894-től napjainkig. Tótfalusi Szki.

- Pallas Nagy Lexikona (1998).
www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/
- Pákozdiné Kenderessy Katalin (1995): Gondolatok a család szerepéről a gyógypedagógiában a század első felében Magyarországon. In: GYOSZE 1995/1. szám p. 49–55.
- Pivár Ignác (1898): A látó és vak gyermekek szüleihez. In: Tóth György (szerk.) (1982): Szemelvénygyűjtemény a Gyógypedagógia-történethez IV: (Tiflopedagógia-történet). Tankönyvkiadó, Budapest, p. 82–84.
- Prónay Beáta (2007): Látássérülés és rehabilitáció. In: Látássérült személyek elemi rehabilitációja 4. ELTE GYFK, Budapest.
- Raymonde Monnier (1989): Dictionnaire historique de la Révolution française. Paris, Presses universitaires de France.
- Révai Nagy Lexikona 9. 1913, Budapest, 608. p.
- Révai nagy lexikona (1995): Babits Kiadó, Szekszárd.
- Strohmayer Ferenc: Emlékirat vakoknak szánt intézet Pesten leendő felállítása ügyében. 1867, Pest. p. 8–9.
- Szily Adolf dr. (1910): A vakoknak együttes tanítása a látókkal. In: Tóth György (szerk.) (1982): Szemelvénygyűjtemény a Gyógypedagógia-történethez IV: (Tiflopedagógia-történet). Tankönyvkiadó, Budapest, p. 118–122.
- Szóllósi Ferenc (1999): Herodek Károly élete. Vakok Világa 1999. május, június.
- Szóllósi Ferenc (szerk.) (2005): 180 éves Magyarországon a vak gyermekek oktatása, 1825–2005. Évkönyv. Vakok Óvodája, Általános Iskolája, Speciális Szakiskolája, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézménye, Diákotthona és Gyermekotthona, Budapest ISBN 963-219-353-9.
- Szóllósi Ferenc (2007): 180 éves a magyarországi vakok oktatása – igazgatói arcképvázlatok 1825–2005. In: Gyógypedagógiai szemle, 4, 2007. p. 316–317.
- Tihanyi Tibor (1942.): Pivár Ignác. In: Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Szerk. Balanyi György, Budapest.
- Tolnay Csattos Márta (2007): Az elemi rehabilitáció magyarországi története. In: Látássérült személyek elemi rehabilitációja 4. ELTE GYFK, Budapest.
- Tóth György (szerk.) (1982): Szemelvénygyűjtemény a Gyógypedagógia-történethez IV. (Tiflopedagógia-történet). Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zseák Sándorné: 2. fejezet – A Gyengénlátók Általános Iskolája Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézménye és Diákotthona (1147 Budapest, Miskolci u. 77.) Oktatáskutató és -fejlesztő Intézet.

VI. Nevelési kongresszus – kivonat (GYOSZE – Figyelő 1993/4. szám 307–313. old.)

http://hu.wikipedia.org/wiki/Herodek_Károly

http://hu.wikipedia.org/wiki/IV._Kelemen_pápa

www.bbi.at/menu/museum.html

www.perkins.org

www.vakmisszio.hu/site/tortenetunk/kb/missziotortenet.pdf

Ajánlott irodalom

Dr. Csabay Lászlóné (1979): Az általános iskolában tanuló gyengénlátók integrált oktatásának szervezése. In: GYOSZE 1979/4. szám p. 269–279.

Dr. Csányi Yvonne (1995): A hallássérült gyermekek korai fejlesztése. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola.

Dr. Csocsán Lászlóné (1995): A látássérültek pedagógiai meghatározása. In: GYOSZE 1995/4. szám p. 275–278.

Csocsánné dr. Horváth Emmy: A látássérültek gyógypedagógusának kompetenciája. In: GYOSZE 1998/2. szám p. 96–106.

Paraszky Sára (1996): Fejlesztő eljárások az iskoláskorú gyengénlátók számára. Budapest

A fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelvei. In: Magyar Közlöny 1997/48. szám.

A fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelvei. In: Magyar Közlöny 1997/48. szám.

Dr. Földiné Angyalossy Zsuzsa (1994): A vakok és aliglátók integrált nevelésének-oktatásának helyzete hazánkban. In: GYOSZE 1994/2. szám p. 131–136.

Kárpáty Ottó (1929): Bepillantás a csökkentlátású gyermekek oktatásának módszeres munkájába. Magyar Gyógypedagógia, 1929. évi 1–2. szám 17–24. pont; In: GYOSZE 1993/1. szám p. 15–21.

Mesterházi Zsuzsa (1989): A magyar oktatási reform hatása a fogyatékosok nevelésére. In: GYOSZE 1989/2. szám p. 104–108.

Mills, Charles Gerard (1994): Szegregáció vagy integráció? In: GYOSZE 1994/3. szám p. 166–179.

- Dr. Pálhegyi Ferenc (1990): Kultúra a vakokról, a vakoknak és a vakoktól. In: GYOSZE 1990/1. szám p. 35–38.
- Dr. Pálhegyi Ferenc (1995): A család, mint a gyógyító-nevelés színtere és tárgya. In: GYOSZE 1995/1. szám p. 40–49.
- Paraszky Sára: Eljárás a gyengénlátó gyermekek értelmi képességének vizsgálatára a Binet-Simon teszt alapján. In: Gyógypedagógia XX. évfolyam 5. szám p. 136–138.
- Paraszky Sára (1992): Csatlakozó sérülések a gyengénlátók budapesti iskolája által megsegített gyermekeknél. In: GYOSZE 1992/4. szám p. 303–305.
- Paraszky Sára (1993): Az integráltan tanuló gyengénlátók megsegítése. In: GYOSZE 1993/1. szám p. 55–59.
- Paraszky Sára (1994): Közelről nézve – a gyengénlátók gyermek. In: Alfapack, Budapest.
- Piao Yongxin (1990): A fogyatékos gyermekek nevelése, speciális oktatása és képzése Kínában. In: GYOSZE 1990/2. szám p. 126–133.
- Piccioni, Anna dr. (1996): Látássérült gyermek a családban. In: GYOSZE 1996/3. szám p. 189–194.

IV. rész

Hegedüs Lajos

**Velünk élő történelem,
avagy egy érdekérvényesítő
polgári jogi mozgalom
mindennapjai**

Tartalom

I. Történelmi előzmények	137
II. A kezdetek	140
III. Megalakul a szövetség	147
A nagy esemény két pillanata	149
IV. A munka kezdete	152
V. Tevékenységünk részletei	153
1. Nemzetközi kapcsolatok	153
2. Érdekérvényesítő tevékenység	156
A MEOSZ érdekérvényesítő tevékenységének folyamata	156
A szövetség érdekérvényesítő tevékenységének és szervezetének fejlődése	158
Az érdekérvényesítés néhány példája a rendszerváltás után	165
3. Közösségteremtő tevékenységünk	172
4. A fogyatékos emberek foglalkoztatása, illetve a foglalkoztatás elősegítése érdekében végzett tevékenységeink	173
5. Szolgáltató tevékenységeink	173
6. Információs, kommunikációs tevékenységünk	174
7. Külső kapcsolatrendszerünk	174

I. Történelmi előzmények

A mozgássérült emberek mozgalma Magyarországon nem tekint vissza olyan nagy múltra, mint a vak emberek és a siket emberek mozgalmi. Ennek alapvető oka feltehetőleg a társadalmi berendezkedésből eredhet. A vak és a siket emberekről történő intézményes gondoskodás mintegy 100 éve kezdődött, és része volt, szinte a kezdetektől fogva saját belső közösségeik létrejötte is.

Ez nyilván a sajátos belső kommunikáció szükségletével és hagyományával is összefüggött, hiszen például a jelnyelvet csak maguk a siketek, és rajtuk kívül néhány elkötelezett ember értette és művelte. A „vakok világa” is misztikus, belső világ volt a kívül állók számára, ezért az elszigetelésnek sajátos módja volt az, hogy ezek a szervezetek a maguk specialitásaival működhettek.

A mozgássérültekre vonatkozó gondoskodás „a nyomorék gyermekek” otthonának a létrehozásával a XX. század elején ugyancsak megkezdődött, ezt azonban nem követte a mozgássérült emberek saját belső közösségeinek kialakulása.

A mozgássérültséggel élő emberek közösségeinek kialakulásához „lendületet” az I. világháború következtében mozgássérültté váló hadirokkantak szervezkedései adtak. Ezek a szerveződések azonban szinte kizárólag a háborús események során végtagsaját elvesztő embereknek adtak közösséget. A háborús sérültek bizonyos mértékig kedvezményezettjei voltak a második világháború előtti társadalmaknak, de legalábbis volt valamifajta állami gondoskodási szándék a hadirokkantakkal kapcsolatban. Ezért a hadirokkantak közösségei állami segítséggel, a háborús rokkantak segédeszköz-ellátásához, bizonyos munkákhoz, speciális álláshelyek és megélhetési források kialakításához, illetve ilyen foglalkozások kitanulásához adtak segítséget és tanácsot.

Speciális, védett munkalehetőségek, szakmák alakultak ki, pl. a hadirokkant trafikosok, cipészek (ők voltak az úgynevezett sánta suszterek), s e szakmák műveléséhez az állam előjogokat és bizonyos kedvezményeket is teremtett.

A hadirokkantak szervezeteinek vezetői döntően a rokkanttá vált tisztek közül kerültek ki, akik hadirokkanttá válásuk után is megtarthatták rangjukat, így a szervezetek gyakran a korábbi hierarchikus katonai szervezeteket is leképezték.

A második világháború befejezése után Magyarországon sajátos új társadalmi berendezkedés alakult ki, amelyben az „ellenségkép” kiterjedt a világháborúban részt vett és hadirokkanttá vált katonákra is.

Különösen ellenségnek számítottak a hadirokkantak szervezeteit vezető volt tisztek, akik „megbízhatatlan reakciós” elemként jelentek meg az új magyarországi világképben. Sokan közülük a szovjet birodalom ellenségeiként váltak hadirokkanttá, így az új szocialista értékrendben nem kívánatos elemekké váltak.

A szocializmus fejlődésében az öntevékeny civil mozgalmak társadalmi kockázatot jelentettek inkább, mintsem értéket, így a mozgalmak egy részét „államosították” –például a vakok és a siketek hagyományos szervezeteit. Ugyanakkor a hadirokkantak szervezeteit elsorvasztották, majd 1948-ban, állami döntéssel megszüntették.

Mivel a hadirokkantak szervezeteiben lévő tagok döntő többségét a mozgás-sérült emberek adták, így a hadirokkantak szervezeteinek megszűnése a mozgás-sérült emberek szervezett mozgalmának megszűnését is eredményezte.

A „szocialista emberideálnak” egyébként sem feleltek meg a sérült emberek, hiszen nem lehetett velük a „vas és acél országát” építeni.

Ugyanakkor a szocialista tervgazdálkodásban mégis csak számolni kellett a „rokkantakkal” ezért a „szocialista gondoskodás” leghatékonyabb módján, üresen álló kastélyokba, lehetőleg a városoktól és a többi embertől távol, elszigetelve nagy intézményekbe igyekeztek elhelyezni őket.

Ez az elszigetelési szándék különösen jellemző volt az intellektuális fogyatékkal élő emberekről való gondoskodásra, de bármely fogyatékoság esetén is hasonló, „elkülönítő” gondolkodásmód volt a jellemző.

Ezekben az intézményekben nem hagyták ugyan éhenhalni és megfagyni a fogyatékos embereket, többé-kevésbé még tanították is őket, később még bizonyos munkalehetőségeket is szerveztek számukra, de a mindennapokban nem illettek a „szocialista embertípusról” kialakított képbe.

A szocialista típusú országokban a civil mozgalmak nem voltak fejlettek, bár néhány régi civil szerveződést részben „államosítva, felügyelve” megtűrte az akkori hatalom, azonban ezek nem tudtak jelentős érdekérvényesítő társadalmi hatást kifejteni.

Az 1940-es–50-es évek nagy gyermekbénulási járványainak áldozatai az 1970-es évek elején váltak felnőttekké, és szinte egy időben döbbsentek rá, hogy az 1968-as gazdasági változások nyomán az okos, ügyes és teherbíró emberek kiemelkedhetnek a hazai társadalomra korábban jellemző egyenletből, miközben azok, akik testi fogyatékoságuk miatt áthághatatlannak tűnő korlátokkal küzdenek, azok lemaradnak. Mindannyian megtapasztalták a kiszolgáltatottságot, és vágyakoztak az elképzelt szabadság után. Ám azzal hamar szembesülniük kellett, hogy maguk és segítő családtagjaik együttes ereje nem képes a társadalmi korlátokat lebontani. Szövetségest kellett keresniük egymásban, és persze az akkori társadalmi berendezkedésnek megfelelően a politikusok között is, s ez akkor, az egypártrendszer keretei közt az MSZMP politikusait jelenhette csupán.

A gyermekbénulás-járványokban sérült embereknek kezdetben az Országos Rehabilitációs és Fiziotherápiás Intézet (ORFI) biztosította az utókezelést, majd később létrejött egy, a gyermekbénulás következményeivel élő fiatalok számára speciális utókezelést végző egészségügyi intézmény a Rózsadombon, dr. Lukács László főorvos vezetésével.

Néhány régi nagypolgári villában Heine–Medin-utókezelő pavilonok működtek, ahol elkötelezett orvosok és ápolók mellett, hogy – gyakran kezdetleges műtéti felszerelésekkel és technikákkal – törekedtek a következmények kezelésére, korrigálására, egyfajta közösséget is teremtettek. A tornateremben élénk „társasági élet” zajlott, vitákkal, beszélgetésekkel, bulikkal. Az egészségügyi intézményben iskola is működött, ahol a több hónapig tartó kezelésre jött fiatalok számára a kórház a folyamatos tanulás lehetőségét is biztosította.

A Budai Területi Gyermekkorház intézményeként működő Heine–Medin-utókezelőben, illetve korábban az ORFI-ban és néhány más egészségügyi intézményben általában több hónapig tartott egy-egy műtét utáni kezelés, de volt ambuláns ellátás is.

Így a Magyarországon élő gyermekbénulásos fiatalok döntő többsége élete során egyszer vagy többször megfordult valamelyik utókezelő egészségügyi intézményben, amely jelentős részüknek, különösen a súlyosan sérült embereknek a társadalmi élet színterét is jelentette, hiszen akkoriban akadálymentes környezetről Magyarországon szó sem esett. A több hónapos együttlét alatt köztük kapcsolatok, barátságok, szerelmek szövődtek, amik aztán többnyire az egymástól távol élő fiatalok közt is megmaradtak.

A gyermekbénulási járvány következménye általában maradandó mozgásszervi elváltozás, bénulás, végtagsorvadás volt, ami nem eredményezte az értelmi képesség károsodását.

A gyermekbénulás következményeivel élő fiatalok jelentős része családtagjaik áldozatvállalásával képes volt továbbtanulni, sokan középiskolát, néhányan egyetemeket végeztek.

A hetvenes évek elejére felnőtt egy olyan gyermekbénulásos korosztály, amely már olvasott, tájékozott volt a világban az akkori lehetőségek határain belül, megtapasztalta az elszigeteltséget, a kiszolgáltatottságot, de abba nem akart belenyugodni.

A mozgássérült emberek öntevékeny civil mozgalmának magját azok a képzett, ép értelmű, de súlyos mozgássérültséggel élő gyermekparalízises fiatalok adták, akik a Heine –Medin-utókezelő intézetekben hosszú hónapokig együtt élve, egymást megismerve, egymás gondolatait elfogadva gondolkodtak azon, hogy ha erejüket összeadják, akkor együtt többet lesznek képesek elérni, mint külön-külön.

Jó néhány – a mozgássérült emberek gyógyításával és kezelésével foglalkozó – orvos, gyógytornász is részese volt a közös gondolkodásnak, s ők biztatást adtak, szakmai tekintélyükkel, tanácsaikkal, kapcsolatrendszerükkel is segítettek.

Tőlünk nyugatra az 1960-as években már elterjedtek az úgynevezett nem kormányzati szervezetek, öntevékeny civil, polgári mozgalmak, Magyarországon azonban ennek ekkor még nem volt sem jogi háttere, sem igazi kultúrája.

A hatvanas évek második felétől azonban Magyarország a korábbi zárt szocialista blokkhoz képest nyitottabb politikát kezdett folytatni. Talán ennek is köszönhető, hogy néhány hazai politikus nem ellenezte – a jog szerint egyébként nem tiltott, de nem is szabályozott – egyesületek létrehozását.

A mozgáskorlátozott emberek szervezett mozgalmi először a sportban jöttek létre: megalakult a Halassi Olivér Sport Club, a miskolci Akarat Sport Egyesület, valamint a szombathelyi Vasakarat Sportklub.

Ekkor még kevesen voltak, de néhányan már felismerték, hogy csak a sporttal nem oldhatják meg maguk és sorstársaik mindennapos gondjait.

Egyre inkább rádöbbenek, hogy olyan szervezetekre van szükség, amelyek képesek képviselni a mozgássérült emberek érdekeit, ha kell, képesek harcolni az elfogadtatásukért, az elkülönítés feloldásáért, az egyenlő jogokért.

A mozgássérült emberek sportmozgalmaiból kibontakozott a folyamat...

II. A kezdetek

*Részletek a MEOSZ megalakulásának 25. évfordulójára kiadott könyvből:
1977. április 1.: Mozgássérültek Vas Megyei Egyesülete*

A mozgássérült emberek mozgalmában meghatározó dátum 1977. április elseje. Ekkor alakult meg 67 fővel Vas megyében az ország első érdekképviseleti szervezete, a Mozgássérültek Vas Megyei Egyesülete.

Elnöke Takács Miklós, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Állami-díjas igazgatója lett, a titkári teendőket társadalmi munkásként Dalos János látta el, aki akkor még a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója volt, ma ő a Vas Megyei Egyesületet elnöke.

Dr. Dalos János alapító tag visszaemlékezése:

A lehetőség már az 1970-es évtized elején megfogalmazódott bennem, hiszen azokban az években kezdtek fiatal felnőtté válni a korábbi járványos gyermekbénuláson átesett emberek, így magam is. Azt vettem észre, hogy egyre többen keressük a helyünket abban a világban, ahol nem látszott a helyünk, pedig fiatal, iskolát végzett emberként, tele ambícióval részt akartunk vállalni az életben.

Én már 1973-ban ott voltam a Vasakarat Sportklub életre hívásánál, ahol két cikluson át titkári teendőket láttam el. Szombathelyen a vakoknak, a gyengénlátóknak, a siketeknek és a nagyothallóknak már voltak helyi szervezetei.

1973-ban saját költségemen elutaztam az alapvetően orvosokból és egészségügyi dolgozókból álló Magyar Rehabilitációs Társaság balatonfüredi vándorgyűlésére, ahol nagyon sok értékes, segítőkész emberrel ismerkedtem meg, akik szintén szorgalmazták egy ilyen jellegű szervezet létrehozását.

Mivel 1974-ben sok próbálkozás után sem kaptam munkát, segítséget kérve felkerestem dr. Gonda György országgyűlési képviselőt, a megyei tanács, illetve az akkori Országgyűlés jogi és igazságügyi bizottságának elnökét. A beszélgetés során megemlítette: Hollandiában járva azt tapasztalta, hogy a mozgáskorlátozott emberek életének megkönnyítésében sokkal előbbre tartanak, mint idehaza, és szorgalmazta, hozzunk létre egyesületet, hogy többet tudjunk önmagunkért tenni. Dr. Gonda György segítségével a földhivatalban helyezkedtem el, ahol hamarosan pályázatot hirdettek a fiatal dolgozók részére. Én is írtam egyet a tanácsok rehabilitációban betöltött szerepéről. Legnagyobb meglepetésemre elnyertem a kategória első díját. Nos, ilyen előzmények után alakult meg az egyesület. Talán tréfásan hangzik, de az alakuló ülésre nem akartak elengedni a munkahelyemről, pedig a közvetlen főnököm ugyancsak mozgássé-

rült volt. Mondtam neki, hogy én a megyei tanács elnökétől kaptam erre megbízást, így aztán kénytelen volt elengedni. A húsvéti ünnepeket azzal töltöttem, hogy otthon tíz példányban kis táskairógépen megírtam az alapszabályt.

Ellenkezett-e az akkori hatalom?

Csak azok a kisebb beosztású funkcionáriusok próbálták „betartani”, akiknek az ügyről halvány sejtelmük sem volt. Még a munkahelyemen is megjegyezte az egyik fullajtár: „Mi az, ma is írsz egy másik dolgozatot?”, holott a napi teendőimet mindig elvégeztem.

Egy akkor magas rangú állami és politikai vezető szava azonban azokban az időkben nagyon sokat számított, így az egyesület létrejöttét a megyei tanács jóváhagyta.

1977. augusztus 8.: Mozgássérültek Budapesti Egyesülete

Rádai Sándor, a Mozgássérültek Budapesti Egyesülete hetes számú igazolványának tulajdonosa, alapító tag visszaemlékezése:

Először a mozgássérült emberek szövetségét akartuk létrehozni. Két alkalommal is próbálkoztunk.

1972-ben hiába, noha Vajai Bélának, a későbbi első elnöknek, mint egykori partizánnak, nagyon jó kapcsolatai voltak az MSZMP-nél, Kádár Jánost is ismerte a XIII. kerületből. Az alapítás érdekében ő járt el, sőt 1972-ben még hivatalos dokumentumot is benyújtottunk. Azt a választ kaptuk, hogy nem volna célszerű olyan szervezetet létrehozni, amely helyébe léphetne a megszüntetett, 1945-től 1948-ig politikai tényezőként szereplő Hadirokkantak Szövetségének. Nem akartak a II. világháborúban megsebesült „horthysta” katonáknak, illetve az 1956-os sebesült, úgynevezett „ellenforradalmároknak” teret engedni, legalitást adni.

Másodszor, 1977-ben viszont már minden simán ment. Az alapító okiratot tizenhárman írtuk alá, többek között Szécsi Mária, Szénási Imre a jeles távúszó, dr. Fekete Ervin bíró, de voltak orvos és gyógytornász tagok is, hiszen az volt az elképzelés, hogy az egyesület úgy működjön, mint a Magyar Rehabilitációs Társaság.

Létrejött a Mozgássérültek Budapesti Egyesülete, amelynek első elnöke Vajai Béla egykori partizán, az MSZMP tagja lett.

1978. szeptember 12.: Mozgáskorlátozottak Baranya Megyei Egyesülete

A Mozgáskorlátozottak Baranya Megyei Egyesülete 1978. szeptember 12-én 57 taggal kezdte meg a munkáját. A szervezet első elnöke Gál Péter mérnök volt (rokkantsági nyugdíjba vonulása előtt a Pécsi Építő-gépgyártó Vállalat műszaki osztályvezetője), aki 1994-ig, haláláig töltötte be ezt a tisztséget, két cikluson át pedig a MEOSZ elnökhelyetteseként dolgozott.

A Humanitás 1982. októberi számában Gál Péterrel dr. Jung Mária készített interjút az egyesület alakulásáról:

„A Harkányi Gyógyfürdő Kórház rehabilitációs főorvosa, dr. Molnár Lajos és az intézet akkori pszichológusa, Farkas Erzsébet nevéhez fűződik a gondolat, hogy egyesületi keretek között olyan szervezetet hozunk létre, amely egyrészt tömöríti a megyében élő rokkant embereket, másrészt megfelelően képviseli a mozgássérültek érdekeit. Az egyesület létrejöttét a megyei állami és pártvezetés kedvezően fogadta. Anyagi háttérünket a városi vállalatokkal kötött határozatlan idejű megállapodások jelentették.”

Dr. Salamon Erzsébet, aki alapító tagja és első titkára volt a megyei egyesületnek, így emlékszik:

Péter bácsit (Gál Péter) karizmatikus egyéniségnek ismertük meg, kiváló kommunikációs készséggel áldotta meg a Teremtő. Tekintélyes összeköttetései voltak, úgyszólván mindent képes volt kiharcolni.

Ön hogyan került a mozgalomba?

Abban az esztendőben még a jogi egyetemre jártam, és szinte semmit sem tudtam mozgássérült társaimról. Kicsit meglepett tehát az a levél, amit a leendő egyesület szervező bizottságának két tagja, dr. Újhegyi Ilona és dr. Farkas Erzsébet írtak alá. A hívó szóra nagy örömmel mondtam igent. Mindig a szüleimmel éltem, egyetlen intézetnek sem voltam lakója, így nem sok mozgássérült embert ismertem korábban. Nekem ez a mozgalom személyesen is sokat jelent, hiszen itt ismertem meg első férjemet, dr. Schweitzer Józsefet, illetve az ő halála után második férjemet, Horváth Szigfridet. Mindketten szinte a kezdetektől fogva részt vettek az egyesület életében.

Hogyan vélekedett az akkori hatalom az egyesületről?

Azt kell mondanom: kedvezően, hiszen a MÁV Vasutas Kultúrotthon nagyszabású megemlékezés alkalmán az MSZMP megyei, városi bizottsága és a megyei tanács is képviseltette magát, de mások szintén pártolóan támogattak bennünket, így például a Harkányi Gyógyfürdő Kórház, valamint a megyei Vöröskereszt. Az alakuló közgyűlésen egyébként én vezettem a jegyzőkönyvet. Nagyon érdekes, hogy az első vezetőségben még KISZ politikai felelős is volt.

Az egészen más korszak volt, mint a mostani, valahogy közvetlenebb, emberibb volt a légkör. Ma inkább elszemélytelenedést tapasztalok, a bürokrácia is mintha jóval több volna az optimálisnál. Sajnos vannak olyan emberek, akikre évek óta nem nyitják rá az ajtót. Ma ilyen világot élünk.

A szerző (dr. Hegedüs Lajos) visszaemlékezése:

Feleségem: Hegedüs Lajosné, Marika 1979-ben az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézetben volt kezelésen, ahol dr. Fehér Miklós adjunktustól hallott először arról, hogy léteznek már a mozgássérült embereknek egyesületeik, és jó lenne, ha a mi lakhelyünkön – Kaposváron – is megpróbálnánk egyet létrehozni. Dr. Fehér Miklós javasolta, hogy menjünk el a hozzánk közel lévő Pécsre, mert ott már működik egy egyesület és kérjünk tőlük segítséget. Így léptünk be

1979 elején a Mozgássérültek Baranya Megyei Egyesületébe tagként, ahol sok vidám, emlékezetes rendezvényen vettünk részt.

1979. október 6.: Rokkantak Váci Egyesülete

Dr. Chikán Csaba közjegyző, a hazai mozgáskorlátozottak mozgalmának „nagy öregje”, aki több mint harmincöt éve a szövetség kezdeményezője, lendületbe hozója volt, így emlékszük:

1970-ben utókezelésen feküdtem az Országos Rehabilitációs és Fizioerápiás Intézetben (ORFI), ahol sok hasonló korú mozgássérült emberrel találkoztam és kötöttem barátságot, többek között dr. Dalos Jánossal, Kósik Lajossal. Nagyon ráértünk, így délutánonként sokat beszélgettünk arról, hogyan lehetne a mozgássérülteknek olyan szervezetet létrehozni, mint a vakoké, a gyengén látóké, vagy a siketeké, a nagyothallóké. Akkor még kizárólag országos szövetség létrehozásában gondolkodtunk a már működő nagy szervezetek mintájára. Még ott a kórházban elkészítettem egy alapszabály-tervezetet, amit az aszódi járásbíróság gépírójének diktáltam le fejből, aki szintén bent feküdt az intézetben.

Egy hónap alatt háromszáz aláírást gyűjtöttünk össze, és közösen kértük az Egészségügyi Minisztériumot, hogy engedélyezzék egy országos szervezet létrehozását a mozgássérült emberek számára. Hamarosan megérkezett a válasz egy negyedíves, indoklás nélküli „cetlin”, miszerint a dolog nem aktuális. A papír egy indigós másolat volt, valószínűleg azért, mert más ügyekben, mások is próbálkozhattak, és az elutasító szöveget nem akarták egyenként leírni.

Egy esztendővel később ugyancsak az ORFI-ban futottam össze a Vajai Bélával, aki elújságotla, hogy a fővárosi mozgássérültek egy csoportja szintén valamilyen „formáció” létrehozásán töri a fejét, ám ők sem jártak sikerrel, annak ellenére, hogy neki meglehetősen jó összeköttetései voltak a pártközponttal, sőt valamelyik „korifeussal” egy lépcsőházban is lakott.

Ő – aki később a budapesti szervezet első elnöke lett – és a Hazafias Népfronttól Szatmári Ferenc (második elnök) próbálták egyengetni az utat. Dalos Jánossal, – aki Szombathelyen élt – továbbra is kapcsolatba maradtam, magnóra mondtuk a gondolatainkat és elküldtük egymásnak. Dr. Gonda György országgyűlési képviselővel, a Vas Megyei Tanács elnökével ők találták ki, hogy a szervezetet ebben a helyzetben alulról kell felépíteni. A Polgári Törvénykönyvben volt némi kezdetleges szabályozás az egyesületekről, és egy belügyminiszeri rendeletre is rábukkantunk, amely arról szólt, miként lehet szervezetet létrehozni, ki hagyja jóvá a működését, hogyan történik a nyilvántartásba vétel. Azokban az években a létező egyesületek csak államigazgatási, tehát minisztériumi vagy tanácsi felügyelet alatt tevékenykedhettek.

Aztán 1977. április elsején megalakult Szombathelyen az első egyesület, így először többen oda léptünk be, majd 1977. augusztus 8-án, igaz elég nehezen, de létrejött a fővárosi egyesület is.

Vajai Béla, a frissen létrejött budapesti egyesület elnöke – aki a Magyar Partizán Szövetség tagja és aktív MSZMP-tag volt, – valamikor 1978 elején Buda-

pesten összehívott egy mozgáskorlátozottpártaktíva-értekezletet, amelyen részt vehettek párton kívüli mozgássérültek is.

Akkoriban a pártaktíva-értekezletek valamiféle egyeztető fórum szerepét töltötték be, ahol pártellenőrzés mellett, de azért viszonylag szabadon lehetett gondolatokat kifejteni.

Ezen részt vettem, de eljött velem dr. Hajdi László is, aki szintén gyermekbénulás következtében sérült, és iskolatársam volt a váci gimnáziumban. Ott találkoztam a már létrejött budapesti egyesület vezetőivel és aktivistáival: Rádai Sándorral, Szatmári Ferencsel, Toldi Miklóssal, Szénási Imrével, akik közül jó néhány emberrel már ismertük egymást a kórházi kezeléseik kapcsán.

Ezen a pártaktíva-értekezleten határoztuk el, hogy létrehozunk egy országos szövetséget. Ekkor előttünk még elsősorban a vakok, illetve a siketek centralizált országos szövetségeinek a mintája volt, azokhoz hasonló, központosított országos szövetséget terveztünk létrehozni.

Mivel az összejövetelen ketten voltunk jogászok – dr. Hajdi László és én –, ezért együtt elvállaltuk, hogy kidolgozzuk a létrehozandó szövetség szervezeti felépítését.

Ekkor került elő Kelemenné dr. Szakonyi Júlia pszichológus neve azzal, hogy őt is vonjuk be a szervezési folyamatba. Többen úgy vélték, hogy be kellene vonni a budapesti egyesület munkájába is, azonban Vajai Béla elnök élénken tiltakozott, mert szerinte Juli 1956-ban ellenforradalmár volt. Valóban akkor kapott láb- és gyomorlövést, de nem harc közben, hanem amikor kenyérért állt sorba; a párja ott halt meg a helyszínen.

1979 májusában a Műszaki Egyetemen egy rehabilitációval kapcsolatos képzésen vettem részt, amelyen jelen volt dr. Fieszl Borbála, a váci kórház reumatológus főorvosa is.

Ő vetette fel, hogy Vácon is egyesületet kellene létrehozni a rokkant emberek számára. Elintézte, hogy a városi pártbizottság titkárától megbízólevelet kapjak, így ebben az ügyben szabadon mozoghattam.

Ennek nyomán 1979. október 6-án a művelődési házban megalakult a Rokkantak Váci Egyesülete, aminek 1982-ig, tehát a megyei egyesület megalakulásáig a titkára voltam.

*1980. május 10.: Mozgássérültek Kaposvári Klubja,
májd szeptember 10.: Mozgássérültek Somogy Megyei Egyesülete*

Dr. Hegedüs Lajos visszaemlékezése:

Nekem korábban csak a budapesti Heine–Medin-utókezelőben voltak kapcsolataim mozgássérült emberekkel, mivel magam is gyermekbénulás következményével élek.

Dr. Fehér Miklós adjunktus javasolta feleségemnek, hogy alakítsunk Somogy megyében is egyesületet. Először – 1979-ben – beléptünk a Baranya megyei egyesületbe, ahova rendszeresen eljártunk rendezvényekre. Ezek a rendezvények mindig nagyon vidámak, jó hangulatúak voltak, senki sem foglalkozott a

fogyatékoságával, pedig voltak nálunk sokkal súlyosabb helyzetben lévő emberek is.

Én korábban nagyon szerencsés légkörben éltem és nőtem fel, mert egy kis falusi iskolában jó pedagógusok olyan légkört tudtak teremteni, amelyben nem éreztem magamat másnak, mint a többi gyermek. Később a középiskolában sem éreztem semmi hátrányát a mozgássérültségemnek, és az első munkahelyemen is teljes értékű emberként alkalmaztak. Már viszonylag fiatalon – 25 évesen – vezető munkakörben dolgoztam egy autóközlekedési vállalatnál, szocialista brigádmozgalomban, KISZ-mozgalomban vettem részt, mint szervező. Így én valójában nem vágytam új közösségre, mert jól éreztem magamat a munkahelyi közösségben, de a Baranya megyei egyesület rendezvényein azt éreztem, hogy vannak olyan súlyosan sérült emberek, akiknek nagyon nagy segítséget jelent ez a közösség. Úgy gondoltam, hogy én segíteni tudok másoknak azzal, ha egy ilyen közösség tagja leszek, jó szóval, példával, ha kell, akkor fizikai erővel is, hiszen én nem számítottam súlyosan sérültnek.

1980 elején megjelent az akkori Somogyi Néplapban egy hirdetés, hogy mozgássérültek klubja alakul a Latinka Sándor Művelődési Házban, és minden érdeklődőt szeretettel várnak a szervezők.

A hirdetést Sudár Etelka adta fel, aki gyermekkori baleset következtében egyik lábát elvesztette. Őt én csak futólag ismertem, mivel órás kisiparosként dolgozott, és néhányszor javított órát nekem. Feleségemmel együtt kíváncsiságból elmentünk a rendezvényre, és akkor 19 társunkkal együtt megalakítottuk a Mozgássérültek Kaposvári Klubját.

Mivel azonban a hirdetésre nem csak kaposváriak jöttek el, hanem a megye más településeiről is érkeztek, ezért elhatároztuk, hogy megkezdjük a megyei egyesület szervezését.

Ezt követően, mivel mi már tagjai voltunk a Baranya megyei egyesületnek, az ő alapszabályuk felhasználásával, a velem egy munkahelyen dolgozó, szintén mozgássérült dr. Keményfy Béla jogtanácsos közreműködésével elkészítettük a Mozgássérültek Somogy Megyei Egyesületének alapszabályát, és elkezdtük az egyesület alakításával kapcsolatos szervező munkát.

Akkoriban a párt engedélye bármely ilyen szerveződés esetén megkerülhetetlen volt, ezért felvettük a kapcsolatot a MSZMP Somogy Megyei Bizottságának első titkárával, Klenovics Imrével (aki egyébként a szerveződést beindító Sudár Etelkával egy házban lakott).

Klenovics Imre azt mondta, hogy örömmel támogatja a kezdeményezésünket, és bármi problémánk lenne a szervezéssel, akkor csak szóljunk neki. Így aztán az ő nevének említésével az egyesület létrehozásának útján nem akadályozott senki. Támogatott bennünket az akkori megyei tanács, a városi tanács és a KISZ-bizottság is – persze először elsősorban csak szavakkal, bár később tettekkel is.

Az egyesület első elnöke dr. Keményffy Béla jogász lett, én elnökhelyettesi megbízást kaptam, Sudár Etelkát pedig az egyesület titkárának választottuk.

1980. július 19.: Mozgássérültek Debreceni Egyesülete

Első titkára, későbbi elnöke, dr. Gere Kálmán jogász emlékezik:

Debrecenben és környékén sok barátom, iskolatársam, ismerősöm élt, akik bal eset, betegség, de főleg gyermekbénulás következtében váltak mozgáskorlátozottá. Ahhoz a korosztályhoz tartoztunk, amelyiknek a tagjai már dolgoztak az élet valamilyen területén. Alkalomszerűen találkoztunk, tudtuk, ki milyen nehézséggel küzd nap mint nap. Értesültem róla, hogy Budapesten és az ország néhány pontján már létrejöttek egyesületek, ezért 1980. februárjában egy 15 fős csoporttal elhatároztuk, hogy mi is egyesület alapítunk. Az elhatározást tett követte: 1980. július 19-én hivatalosan is létrejött egy olyan közösség, amely a mozgássérült emberek támogatását vállalta fel. Felkutattuk a sorstársainkat, a létszámunk napról napra nőtt. Célként tűztük ki a tagok összefogását, képviselőtét, érdekvédelmét és munkába állásuk segítségét. Szerettünk volna olyan helyiségre is szert tenni, ahol egymással megbeszélhetjük gondjaikat, de a szabadidő kellemes, egészséges eltöltésére is lehetőség adódik.

Támogatta-e törekvéseiket az akkori hatalom?

Én akkoriban már több éve a járási tanács hivatalánál dolgoztam. Főnökeim, munkatársaim pozitív hozzáállása tovább erősítette bennem azt a hitet, hogy jó úton járunk. A mindenkori hivatali vezetők is segítettek munkánkat, de elképzeléseink megvalósítása elsősorban tőlünk függött.

Az ön nagy terve a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatása volt.

Sorstársaink munkába állásához nemcsak segítséget kértünk, hanem 1982-ben létrehoztuk a Piremon Kisvállalatot, amely ma is sérült embereket foglalkoztat. Sportolni akaró társaink támogatására sportegyesületet alakítottunk, ahol akár versenyszinten is bizonyíthatták tehetségüket, elsősorban ülőröplabdában. Ebben a sportágban a debreceniek számos szép sikert értek el.

A leírt történetek természetesen csak önkényesen kiragadott példák, hiszen ezekben az években már az ország megyéiben sorra jöttek létre a helyi egyesületek, jellemzően hasonló körülmények közt, bár voltak olyan területek is, ahol a helyi szervek kezdetben akadályozták a szervezkedést.

A szervezetek létrejötte mindenütt azon múlt, hogy voltak-e olyan, bizonyos tekintéllyel, kapcsolatrendszerrel rendelkező mozgássérült emberek, akik meg tudtak nyerni fontos párt- és állami vezetőket az ügy érdekében.

Ezekben az időkben a párt egyes vezetőinek hozzáállása meghatározó volt, hiszen olyan jogi szabályozás nem létezett, amely alanyi jogon biztosíthatta volna a szervezetek létrejöttének jogi feltételeit, minden a kapcsolatokon múlt.

Ez persze az élet minden területére jellemző volt, nemcsak a fogyatékos emberek mozgalmaira.

A mozgássérült emberek mozgalmának további szervezéséhez igen nagy lendületet adott az, hogy az ENSZ az 1981-től kezdődő évtizedet a *rokkantak nemzetközi évtizedévé* nyilvánította.

Magyarország az ENSZ-kezdeményezés alapján hivatalosan is elfogadta azt, hogy a fogyatékossgal élő embereknek öntevékeny civil mozgalmi jöjjenek létre.

Az akkori párt- és állami vezetés tudomásul vette, hogy olyan folyamat kezdődött, amelynek nemzetközi támogatottsága is van, így nem érdemes akadályozni, hiszen az ENSZ elvárta a tagországoktól, hogy támogassák a fogyatékos emberek mozgalmainak létrehozását.

A megyékben a megyei tanácsok szervezeti keretei közt, rokkantügyi koordinációs bizottságok jöttek létre, az akkori egészségügyi osztályok irányításával.

Ezekben a bizottságokban akkor még elsősorban orvosok, egészségügyi dolgozók és hivatalnokok kaptak szerepet, közöttük azonban nagyon sok jó szándékú ember volt, akik felvették a kapcsolatot a folyamatosan alakuló egyesületekkel, és ahol a folyamat nem indult be, ott akár segítettek is az egyesületek létrehozásában.

III. Megalakul a szövetség

1979. október 6-án az akkor már működő hat egyesület megalakította a mozgáskorlátozottak egyesületeinek együttműködési bizottságát, hogy koordinálja az egyesületek munkáját, és segítse a közös fellépést az állami szerveknél. 1980 elején a már tíz működő egyesület felhatalmazott három egyesületi vezetőt, hogy képviselje közös érdekeiket. Döntöttek arról is, hogy a Rokkantak nemzetközi évtizede által felkeltett 1981-es figyelmet kihasználva valamennyi megyében egyesületet kell létrehozni, majd ezek közreműködésével létre kell hozni az országos szövetséget. 1980 szeptemberében politikai és állami döntés született arról, hogy a mozgáskorlátozott emberek érdekvédelmének támogatására – évtizedes halogatás után – engedélyezik az országos szövetség megalakulását.

A mozgáskorlátozottakat tömörítő szövetség, a minisztérium elképzelése szerint, a Hallássérültek Országos Szövetségéhez tartozott volna – emlékezik vissza dr. Chikán Csaba, a szövetség egyik alapítója, jelenleg a MEOSZ alelnöke.

Mi ennek ellenálltunk, illetve azt mondtuk, hogy megkérdezzük az együttműködési bizottságot, aminek én voltam az ügyvivője. Ez volt a taktikánk. Ha valamit nem akartunk elfogadni, rögtön azt mondtuk: erről mi nem dönthetünk, majd az együttműködési bizottság egyeztet, utána a tagság dönt. Az egészségügyi miniszter novemberben egyeztetésre hívott bennünket, majd mivel itt nem született megállapodás közöttünk, decemberben újra egyeztetést kezdeményezett. Azt akarták elérni, hogy segítsünk feloszlanni a már létrejött helyi egyesületeket és egy központi irányítású, az Egészségügyi Minisztérium felügyelete alatt

működő országos szövetséget hozunk létre, olyat, mint a siketek, vagy a vakok szervezete. Mi nem akartunk már egy olyan országos szövetséget, amely nem a már létrejött helyi egyesületekből jön létre, ezért elutasítottuk ezt a feltételt. Ezután a minisztérium újabb megbeszélést hívott össze, amikor már hozzájárultak volna ahhoz, hogy a mozgássérültek központi országos szövetsége független legyen a Hallássérültek Szövetségétől, még minisztériumi támogatást is ajánlottak hozzá, ehhez azonban hozzá kellett volna járulnunk ahhoz, hogy a már működő helyi egyesületek függetlensége megszűnjön és beolvadjanak az országos szövetségbe. Mi erre a felvetésre is határozottan nemet mondtunk. Két hónapig kemény viták folytak erről, majd 1981. február 5-én összehívtuk az előkészítő bizottságot, amelynek elnöke az akkori SZOT-titkár, dr. Csehák Judit volt, aki nyíltan felvállalta mozgalmunk támogatását. Többször is összeültünk, majd közben én elkészítettem a MEOSZ alapszabályát. Akkor már 19 egyesület volt szerte az országban. Minden egyesület közgyűlésen döntött a szövetség alapszabályának elfogadásáról. Az alakuló küldöttközgyűlés 1981. június 13-án volt, meghívott kormányzati vezetők is részt vettek rajta.

A szövetség időközben létrehozott lapja, a Humanitás 1981. decemberi számában így számolt be a küldöttközgyűlésről:

1981. június 13-án Budapesten, az Építőipari Dolgozók Szakszervezete Rózsa Ferenc Székházában csaknem kétszáz küldött és meghívott vendég jelenlétében tartotta meg alakuló közgyűlését a Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége. A közgyűlés elnökségében ott volt dr. Treton Ferenc munkaügyi miniszter, a Rokkantak Nemzetközi Éve Magyar Nemzeti Szervező Bizottságának elnöke, dr. Juszt Lajos egészségügyi miniszterhelyettes, dr. Csehák Judit, a SZOT titkára, dr. Pesta László, az Országgyűlés Szociális- és Egészségügyi Bizottságának elnöke, Farkas Sándorné, a Magyar Nők Országos Tanácsának osztályvezetője, Illésfalvi Béla, a Hallássérültek Országos Szövetségének főtitkára, dr. Chikán Csaba, az előkészítő bizottság tagja.

Dr. Treton Ferenc a szövetség megalakulásával kapcsolatban hangsúlyozta annak kimagasló jelentőségét. Rámutatott: „A szövetség létrejötte összhangban áll társadalmunk céljaival, amelyek közt súlyozottan szerepel a mozgásukban korlátozottak társadalomba való beilleszkedésének és egyenjogúságának támogatása. A szövetség létrehozásának célja, hogy az egészségügyi rehabilitáció mellett a társadalmi beilleszkedés, a gondolkodás, az ésszerű igények kezdeményezőjévé váljon, sokoldalúan segítse az erre vonatkozó állami erőfeszítéseket. A szövetség fontos funkciója, hogy összefogja és támogassa a társadalmi segítőkészség megnyilvánulásait...Kiemelt feladat az egészségügyi, az oktatási, a foglalkoztatási feltételek biztosítása. Nagymértékben meghatározza a rokkantak közérzetét a társadalmi életben való részvételük mértéke.”

Az alakuló közgyűlésen megválasztották a MEOSZ első tisztségviselőit.

Elnök: dr. Chikán Csaba

Főtitkár: Kelemenné dr. Szakonyi Júlia

Elnökhelyettesek: Gál Péter

Szatmári Ferenc

Az elnökség tagjai: Csík János
dr. Dalos János
Dobrovits Mária
Horváth Klára
Király József
dr. Papp Irén
Rádai Sándor

Ellenőrző bizottság
Elnök: dr. Baltás Géza
Tagjai: Gáspár László
dr. Gere Kálmán
dr. Keményfi Béla
Gazdáné Kósa Erzsébet
Németh Árpád

Fegyelmi Bizottság
Elnök: Nemes Ernő
Tagjai: Fekete Árpád
Kósik Lajos
Molnár György
Villányiné dr. Baranka Mária

A nagy esemény két pillanata

(dr. Derera Mihály)

Közel 30 év nagy idő, nehéz lenne felidézni az alakuló közgyűlés minden pillanatát, ezért csak két képet vetíték ki emlékezetemből, ez többet mond talán, mint a pontos krónika.

Mikrofon:

Akkoriban a Magyar Televízióban dolgoztam, ahol az egyik stúdióba nem sokkal korábban kábel nélkül is működő mikrofonokat vettek. Elballagtam hát Nagy Richárd elnökhöz, aki az MSZMP Központi Bizottságának is tagja volt, hogy kölcsönkérjem azokat. Csak megjegyzem: egy mikrofon ára akkoriban többhavi fizetésnek felelt meg. „No, jó, ha Csehák Judit is ott lesz, vihetitek, de csak technikussal együtt, nehogy tönkretegyétek!” – adta meg az engedélyt. Balogh Ádám technikus, KISZ-es barátom szívességből jött el a kincset érő kábel nélküli mikrofonokkal hangosítani. A felszólalók így a helyükön maradhattak. A mikrofont egyébként a KISZ Ifjú Gárda tagjai vitték futólépésben a mozgássérültekhez, a szendvicseket is ők szolgálták fel.

A kép tanulsága: a rendes ember elvtársként is rendes ember volt.

Jegyzőkönyv

Visszaidézem a régi képeket. Az egyik a jegyzőkönyvvezető, Pásztor Annamária. Akkor, ott, rá se néztem. Egy volt közülünk. Barát, haver, később munkatárs. Ma könnyes szemmel nézem a régi képeket. Rajta Ancsát, későbbi feleségemet. Közel 10 éve halt meg. Jó, ha tudják, akik ezt olvassák: megannyi emberi kapcsolatot is összehozott ez a mozgalom. Általa lett teljes, gazdag az életem. Nekem és sok más sorstársamnak a MEOSZ nemcsak hivatal, munka, küzdelem, hanem érzélem, könny, sírás és nevetés. Anca akkor a jegyzőkönyvet vezette. Később életem regényét írta. Csodálatosan.

Dr. Derera Mihály, az egyik szervező (ma a MEOSZ Távoktatási és Távmunka Intézetének igazgatója) visszaemlékezése egy polgárjogi mozgalom születéséről:

Őszintén mondom, fogalmunk sem volt, hogy mit hozunk létre. Amikor 1980-ban megalakult az előkészítő bizottság, mindössze annyit tudtunk, hogy elégünk volt a kiszolgáltatottságból, a mellőzésből, a megaláztatásból. Félreértés ne essék, nem voltunk sem antikommunisták, sem szocializmusellenesek, nem voltunk ellenállók és felforgatók sem. Egyszerűen elégünk lett abból, hogy mindent helyettünk és nélkülünk döntenek el a párteberek, a minisztériumok, a tanácselnökök és hivatalnokok.

Igazán csak akkor tudtam meg, mit hoztunk létre, amikor vagy másfél évvel a szövetség megalakulása után egy konferencia szünetében azt mondta nekem – persze csak négy szemközt – az MSZMP KB egyik magas rangú tisztviselője: „Szemét polgárjogi aktivisták vagytok ti, de majd megbánjátok!”

Nem bántuk meg később sem, de akkor, 1981 tavaszán és nyarán nagyon nagy izgalmakat éltünk át.

Először is a hatalmasságok megüzenték: létrejöhet a mozgássérültek szövetsége, de csak mint a siketek szövetségének alosztálya, mert felesleges új szervezetet létrehozni.

Ha beleegyezünk, akkor még állami támogatást is kapunk, lehet irodánk az Egészségügyi Minisztériumban, mint a siketek szövetségének, talán még egy-két ember fizetést is kaphat. Nemet mondtunk, de azért nem voltunk biztosak abban, hogy ellenállásunkra nem jön-e az utolsó pillanatban tiltás. Szerencsére nem jött, de az ígért támogatás sem.

Az MSZMP Központi Bizottság illetékesei nem tettek keresztbe, talán azért, mert közben az országban már csaknem minden megyében volt szervezet, amelyeket az ottani pártvezetők többsége elfogadott.

Nem úgy a hivatali rendszer maga, hiszen azt úgy alkották meg, hogy csak az sikerüljön, amit felülről támogatnak.

Még a bélyegző megszerzése sem volt egyszerű, hiszen pecsétes papír kellett ahhoz, hogy a gyártó legyárthassa. De kitől kell pecsétet kérni a pecsételre? Nem volt könnyű kideríteni, hiszen nem volt igazi jogszabály, ami pontosan megmondta volna, hogy mit kell tenni, mindenhez valami főhatóság hozzájárulása kellett, de hogy éppen melyiké?...

Azután csak kiderítettük, hogy az alapszabályt az Egészségügyi Minisztériumnak kell elfogadnia. Hetekig mászkáltunk, ugyan írják már alá, de – csodák csodája – bent felejtődött egy fiókban, amelynek gazdája szülni ment. Majd jön. De nem jött. „De nincs kulcs a fiókhoz, feltörni nem lehet, de higgyék el elvtársak, mi mindent elkövetünk...” Amikor végre megvolt a pecsét a pecsét-hez és az aláírás az alapszabályhoz, akkor minden kezdődött előlről, mert bankszámlát kellett nyitni, és ahhoz is az Egészségügyi Minisztérium aláírása kellett, de ki írja alá, ki az illetékes? „Kis türelem kell még, higgyék el elvtársak...” Úgyhogy az alakuló közgyűlés után hónapokkal még mindig nem ért véget a szervezet létrehozásáért folytatott küzdelem.

Sírtunk örömeinkben, amikor a Lujza utcában – Koller Istvánnak, a Humanitás Ipari Szövetkezet elnöke szívességének köszönhetően – megnyitottuk az irodánkat. Két jókora lépcsőn másztunk fel a kissé romos irodába, de nekünk az volt a beteljesült álom. Szervezhettük végre a mozgalmunkat. Eleinte stencileztük a körleveleket és az értesítőket, vagy éppen legépeltük húsz, negyven, száz példányban, később, adományként kaptunk egy fényérzékeny papírra dolgozó csotrogány fénymásolót. A baj csak az volt, hogy minden példányt le kellett fűzni, minden másolt oldallal el kellett számolni a Belügyminisztériumnak, nehogy tiltott tartalmú iratokat terjesszünk. Jóakaróink – tudtukon kívül – ebből a bajból is kiségitettek. Az egyik cég leselejtezte hasonló gépét, és a megmaradt papírtekerccsekkel megajándékozott bennünket. Ezt a papírt nem regisztrálták a vásárláskor, így elszámolni se kellett vele. Írhattunk hát szabadon, amit csak akartunk. Ez volt a szabadság első pillanata.

Ma már szinte hihetetlen, de eleinte „hatalommal” rendelkezünk. Akkoriban ha egy szervezet létrejött, nem lehetett más, csak a pártközpont által elfogadott szervezet. Egy ideig senki sem gondolta végig, hogy mi sem igazi állami, sem igazi párttámogatást nem tudhatunk magunk mögött. Ha írtunk egy javaslatot, kérelmet, ötletet, az illetékes elvtárs úgy kezelte, mintha egy másik állami szervezet átirata lenne. Csak két-három év múltán jöttek rá: mi bizony tényleg társadalmi szervezet vagyunk. Eleinte sok javaslatunk olyan gyorsan kapott teret, mint azóta sohasem, mert komolyan vették, megfontolták. De nem akarok igazságtalan lenni, mert nem csak a hivatali slendriánság segített. A normális, jó érzésű, döntési pozícióban lévő emberek egy része úgy fogadta a javaslatainkat, mint a mindenkinek hasznos, jobbító szándék vezérelte gondolatokat. Sokan – ha titokban is – még ötleteket is adtak.

Emlékszem az Állami Fejlesztési Bank egyik igazgatójával folytatott beszélgetésemre:

- Igazgató elvtárs! Nem tudnának nekünk egy kis támogatást adni?
- Mire kellene?
- Szeretnénk új segédeszközöket kifejleszteni...
- Mennyi kéne?

Nagy levegőt vettem és kiböktem az akkor rettenetesen nagy összeget: – Fél milliót lehetne?

- Nem, az lehetetlen.

– Akkor esetleg...
– Nálunk a könyvelés olyan léptékű, hogy milliós összeg alatt nem számolunk. Írjon nekem egy kérvényt másfél millióról, mert kétmillió alatt egyedül döntök. Írja bele az ötleteket, amit elmesélt. Jövő héten jóváhagyom.

Az összeg megérkezett, mint ahogyan más adományok is. Kaptunk fél teherautónyi rádióújságot (előző havit), két teherautónyi fél pár cipőt („Féllábúaknak jó lesz!” felkiáltással), hajsampont (első külföldi adományként a Schwarzkopftól), balatoni képeslapot (elázottat a raktárból), és persze hasznos dolgokat is. Senkinek sem mondtunk nemet, bármi támogatást elfogadtunk, hiszen semmink sem volt. A rádióújságot a MÉH-be cipeltük és eladtuk, a pénzen írógéppapírt vettünk, a fél pár cipőket elosztogattuk, a sampont díjazásra használtuk fel a sportversenyeken, a képeslapokat kiválogattuk, és ami nem volt ronda, azt üdvözlötünkkel elküldtük a támogatóknak.

Régi szép idők. A napi nyolc óra televíziós munka mellett én is 5-6 órát MEOSZ-oztam. Meg se kottyant. Úgy éreztem, úgy éreztük, most valami igazán jó dolgot csinálhatunk. Egy idő után vált világossá, hogy tényleg polgárjogi mozgalom a miénk, amely ha kell, szemben áll minden hatalommal, állami és pártérdekkel. Meg kellett tapasztalnunk, hogy a mi jó szándékunk nem nyitja ki a siket füleket, nem világosítja meg az ostoba elméket. Megértettük, hogy rengeteg apró munka, apró harc, apró érv, apró siker és nagy kudarc vihet csak előre bennünket. Ha az első két év után megkérdeznék, mennyi ideig él a MEOSZ, hát azt mondom, még tíz év, és megoldódnak a gondok. Ha most megkérdeznék, azt válaszolom: a következő 25 évben biztosan minden napjuk munkával telik majd mindazoknak, akik erőt, időt képesek áldozni erre a feladatára. Visszatekintve viszont azt mondom: nem bántam meg, hogy annyi sors-társammal és barátommal együtt belevágtam.

IV. A munka kezdete

Amikor a szövetség munkája elkezdődött, Magyarország a „működő szocializmus” látszólagos időszakát élte.

A korábbi „tervezdélkedés” korszakát egy szabadabbnak látszó gazdasági és politikai korszak váltotta fel. Volt ugyan pártirányítás, de ez „puhább” diktatúráként működött, a demokrácia jelei sajátos módon ugyan, de érzékelhetők voltak. A gazdaságban megkezdődött a GMK (a nagyvállalatokon belül működtetett gazdasági munkaközösségi) korszak, az állami vállalatok, a termelőszövetkezetek a maguk szocialista módján termeltek a KGST-piacra, – az ügyesebbek már nyugatra is – nem látszott a munkanélküliség, viszonylagos társadalmi közmegegyezés érződött az országon.

A fogyatékos emberek élete ugyan alapvetően elkülönítetten, de egy szinten konszolidált körülmények közt zajlott.

A szövetség és a tagegyesületek első alapvető feladata relatív gazdálkodási, működési biztonság elérése, önálló, ügyfelek fogadására, rendezvényekre al-

kalmas helyiségek biztosítása, az alapvető infrastruktúra felépítése és a helyi, illetve az országos érdekérvényesítő munka módszereinek kidolgozása volt.

Szokatlan tevékenység volt ez kezdetben, hiszen olyan emberek kerültek demokratikus módon választott tisztségekbe az egyesületeknél és a szövetségben, akiknek nem volt ilyen tapasztalatuk.

Lényegében mindnyájan csak tanultuk az érdekérvényesítést, hiszen korábban nem volt alkalmunk ilyesmivel foglalkozni. Hoztuk magunkkal az előző munkahelyeinken megszerzett tudásunkat, tapasztalatainkat, rossz vagy jó beidéződéseinket, tévedéseinket, de a legfontosabb volt a lelkesedésünk, a tenni akarásunk.

Nem voltak anyagi forrásaink, de behoztuk a mozgalomba a saját pénzünket, a barátainkat, a kapcsolatainkat és az akkor még létező szocialistabrigád- és kommunistaműszak-mozgalmakat.

Ezekről a dolgokról ma már sokan csak „pejoratív, lekicsinylő módon” beszélnek, de mi, akik végigéltük ezt az időszakot tanúsíthatjuk, hogy egyesületeink gazdasági alapjait ezek a kezdeményezések teremtették meg. Lelkes emberek szabadidejükben munkájukkal, adományaikkal, termékeikkel segítettek létrehozni valamit, ami korábban nem volt, de érezték, hogy van kötelezettségük a sérült emberekkel kapcsolatban.

V. Tevékenységünk részletei

1. Nemzetközi kapcsolatok

A szövetség már a megalakulását követő hónapokban felvette a kapcsolatot a fogyatékosokkal élő emberek nemzetközi mozgalmaival. Néhány egyesületnek már voltak sport-, vagy kulturális kapcsolatai külföldi szervezetekkel, s ezeket a szövetség természetesen igyekezett felhasználni.

Dr. Gadó Pálnak (ma a MEOSZ tiszteletbeli alelnöke, elnökségi tagja) fizikusként, korábbi munkahelyén kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszer volt, amit nagy lelkesedéssel mozgósított annak érdekében, hogy fogyatékos emberek külföldi mozgalmaival kapcsolatok jöjjenek létre.

Kétoldalú partnerkapcsolataink alakultak ki Ausztriával, Svájjal, Nyugat-Németországgal, Olaszországgal, Franciaországgal, Finnországgal, majd e kapcsolatok révén tagjai lettünk a Mozgássérült Emberek Európai Szövetségének (FIMITIC), a Fogyatékos Emberek Világszövetsége Európai Szervezetének (DPI), később az Európai Fogyatékosügyi Fórumnak (EDF) és bekapcsolódtunk a nemzetközi vérkeringésbe.

Sokat tanultunk ezekből a kapcsolatokból. Megértettünk olyan fogalmakat, mint emberi jogok, polgári jogok, érdekérvényesítés, érdekvédelem, önrendelkezésen alapuló önálló élet, szembeszegülés a hatalommal, de tanultunk toleranciát, diplomáciát és megértettük a szakértelem fontosságát is.

A nyelveket beszélő aktivistáink előtt e kapcsolat által kinyílt a nyugati világ, hiszen partnerszervezeteink szívesen meghívtak bennünket rendezvényeikre. Fizették a részvétellel kapcsolatos valamennyi költségünket, megtérítették az útiköltséget és ezeken túl is nagyon sok módon segítettek bennünket. Ha ez nem így lett volna, akkor természetesen a nemzetközi kapcsolatokban nem tudtunk volna részt venni, hiszen a szövetségnek az induláskor nem volt semmiféle anyagi bevétele, forrása, különösen nem nemzetközi kapcsolatokra.

Ezekben az időkben kiemelkedően sok segítséget kaptunk az Ausztriai Civil Rokkantak Szövetségétől, illetve a németországi Reichsbund Szövetségtől (Hadirokkantak és Munkában megrokkantak Szövetsége), valamint a Svájci Rokkantak Szövetségétől.

Adományoztak számunkra használt gyógyászati segédeszközöket, fizették a konferenciákon való részvételünk költségeit, adományoztak különféle használati tárgyakat, és ami a legfontosabb volt, önzetlenül átadták a tudásukat, a tapasztalataikat.

Első nemzetközi szervezeti tagságunk az Európai Mozgássérültek Szövetségében (FIMITIC) jött létre 1982-ben. A szövetség tagdíjmentességet adott számunkra és biztosította valamennyi rendezvényén való ingyenes részvételünket.

Ezt követően, tanácskozási joggal, megfigyelői tagsággal 1984-től kezdve részt vettünk a Fogyatékos Emberek Világszövetsége (DPI) Európai Szervezetének munkájában. Ez a szervezet ismertette meg bennünket a fogyatékos ember jogi összefüggéseivel, tőlük tanultunk először harcosságot, megláttuk az érdekeink képviselése érdekében felvállalható konfrontációk lehetőségét és megtanultuk a módszereit is.

Nagyon nagy érdeklődés kísérte ekkor Európában Magyarországot, hiszen mi ismeretlen „keleti” világ voltunk Nyugat-Európa számára, ugyanakkor mégis „veszélymentesen” elérhetőek voltunk.

Szívesen jöttek hozzánk Nyugat-Európa országaiból mozgássérült látogatók a rendezvényeinkre, ahol aztán szembe kellett néznünk azzal, hogy képtelenek voltunk akadálymentes körülményeket teremteni.

Ekkor szembesültünk először igazán az akadálymentesség szakmai szabályaival, elvárásaival, hiszen Magyarországon ennek akkor még nem volt kialakult tudományos és szakmai alapja, miközben Nyugat-Európában már sokkal előrébb jártak ezekben a kérdésekben is.

Ekkor ismerkedhettünk meg olyan segédeszközökkel, amelyeket korábban az átlag magyarországi mozgássérült emberek még soha nem is láttak, egyszóval új világ nyílt ki számunkra.

A Somogy megyei egyesület 1982-ben indított egy kezdeményezést, megszervezte a Mozgássérültek Nemzetközi Balatoni Találkozóját, amit aztán még 25 éven át megrendezett. Ezeken a találkozókön évente 200-300 súlyosan mozgássérült ember vett részt Ausztriából, Svájcban, Nyugat-Németországból, Finnországból, Olaszországból és természetesen Magyarországról. Európai szinten „primitív infrastrukturális” körülmények közt, – kezdetben a fonyódligeti úttörőtáborban, később Siófok egyik nem túl elegáns szállodájában

– de nagyon jó hangulatban zajlottak ezek a rendezvények, amelyek sok emberrel ismertették meg Magyarországot természeti szépségeit, kultúráját és nyilvánvaló nehézségeit is.

Rendezvényeinken természetesen részt vettek más szocialista országból érkező emberek is, így az akkori Csehszlovákiából, Lengyelországból, a volt Szovjetunió tagköztársaságaiból, az akkori Jugoszláviából, és még Albániából is.

Jó hírünk lett Európában. Látták, hogy „szegények” vagyunk, de akarunk tenni magunkért, és ezzel tiszteletet vívtunk ki. Talán ennek is köszönhetően nemzetközi testületekbe választottak be bennünket, ahol nagyon sokat tanulhattunk.

Nagy elismerést vívtunk ki nemzetközi téren azzal, hogy szervezeteink alulról szerveződtek, majd képesek voltak létrehozni közmegegyezéssel, önként, demokratikus úton az országosan egységes szövetségüket.

Ez számos Európai ország számára is példát jelentett, mert csak nagyon kevés helyen működött kényszer és állami ráhatás nélkül létrejött, egységes országos szövetség.

Ez az egységes szervezet, amely nem kényszer, nem anyagi érdekeltség hatására jött létre és működik jelenleg is, talán a legnagyobb értéke és ereje szervezetünknek.

Nemzetközi tevékenységünk a kezdeti tanulóévek után úgy fejlődött tovább, hogy kezdetben informális, majd formális értékközvetítő, információs központjává váltunk a kelet–közép-európai országok fogyatékosügyei civil szervezeteinek.

Szövetségünk 1986 óta működteti a DPI Közép–Kelet-Európai Regionális Irodáját, amely elsősorban információs központként és regionális képző központként dolgozik.

Vezetőink, aktivistáink már elég korán választott tisztségeket nyertek el az európai nemzetközi fogyatékosügyei mozgalmakban. Ma a MEOSZ elnöke az alelnök a Fogyatékos Emberek Világszövetsége Európai Szervezetében (DPI), szövetségünk egyik alelnöke pedig a Mozgássérültek Európai Szövetségében (FIMITIC) tölt be alelnöki tiszteket, másik alelnökünk pedig az Európai Fogyatékosügyi Fórum (EDF) alelnökeként dolgozik.

Nehéz lenne felsorolni, hogy az utóbbi közel harminc évben hány nemzetközi rendezvényt, képzést, szemináriumot szerveztünk Magyarországon, szinte nem volt olyan év, hogy ilyen rendezvényt ne tartottunk volna.

Hazai érdekérvényesítő tevékenységünk során eredményesen tudtuk és tudjuk felhasználni a nemzetközi mozgalmak tapasztalatait, amelyek néhány konkrét hozadékát külön is érdemes megemlíteni.

A súlyosan fogyatékos emberek számára adandó hátránykompenzációs támogatási rendszer elemei közül az önrendelkezéssel alapuló önálló életmozgalom tapasztalatai és ideológiai háttere alapján kezdeményeztük és értük el, hogy Magyarországon meghonosodott a támogató szolgálat megnevezésű szociális intézmény:

Ennek az intézménynek az alapvető feladata a fogyatékossgal élő emberek társadalmi életben való részvételének biztosítása személyi segítséggel, speciális szállítási szolgáltatással, továbbá információs szolgáltatásokkal.

A nemzetközi önálló élet mozgalmak és különösen az Önálló Élet Mozgalmak Nemzetközi Szövetsége (ENIL) ideológiai megközelítéseinek felhasználásával sikerült először Budapesten, a frissen létrejött, majd sajnos megszüntetett Egészségbiztosítási Kockázatkezelő Kuratóriumtól elnyert pályázati forrásból személyi segítő és szállító szolgálatot létrehozni. Később, ennek tapasztalatait felhasználva, az ország több megyéjében, az akkor megkezdődő PHARE-programokon elnyert pályázati források, illetve a szociális minisztérium modellkísérleti programjai segítségével sikerült a támogató szolgálatok alapjaként szolgáló szociális szolgáltató szervezeteket létrehozni. Az itt szerzett tapasztalatok figyelembevételével, a közben elfogadott esélyegyenlőségi törvény (az 1998. évi XXV. törvény) alapján, kötelező önkormányzati feladatként, normatív állami finanszírozással létrejöttek a támogató szolgálat megnevezésű szociális intézmények.

Sajnos a legutóbbi kormányok fogyatékos emberekkel kapcsolatos takarékosági hullámának áldozatul esett a normatív finanszírozás, és jelenleg ismét csak pályázati úton támogatott ez a szolgáltatási fajta, de magának az elvi megközelítésnek a hátránykompenzációs jellege megmaradt.

Ugyancsak a nemzetközi tevékenység során átvett ideológiai alapon sikerült Magyarországon elfogadtatni legalább a jogalkotás szintjén a fogyatékossgal emberi jogi alapokon történő megközelítését, továbbá a semmit rólunk nélkülünk elvét. Ezek a fontos alapelvek legalább elvi szinten függetlenítik a fogyatékossgal élő emberekre vonatkozó gondoskodási rendszert a gazdaság mindenkorai teljesítőképességének „mentő körülményétől”, illetve beleszólási jogot biztosítanak a saját sorsunk alakulását befolyásoló jogi szabályozás megalkotásába.

2. Érdekérvényesítő tevékenység

A MEOSZ ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ TEVÉKENYSÉGÉNEK FOLYAMATA

a) Érdekek felismerése

A fogyatékossgal élő embereknek vannak sajátos, csak rájuk jellemző érdekeik. Ezek a sajátos érdekek természetesen nem az egyes emberek egyéni érdekeit jelentik a szervezet érdekérvényesítő tevékenységében, hanem az integrált, közös, a fogyatékossgából eredő jellemző érdekeket. Ezeknek a közös érdekeknek a felismerése az érdekérvényesítő szervezetek feladata, természetesen az egyes emberek érdekeinek integrálásával és alapul vételével.

b) A közös érdekek megfogalmazása és beillesztése a társadalmi érdekszerbe:

A szervezeten belüli érdekegyeztető folyamatok és eljárások lefolytatásának eredményeként.

c) A közös érdekek kommunikációja:

Az „átélésen alapuló szakértelem” bemutatásával, hangsúlyozásával, bizonyításával,

- az érintett emberek számára a visszacsatolás igényével,
- a kapcsolódó érdekcsoportok tagjai számára – pl. a környezeti akadálymentesítéssel érintett érdekcsoport a babakocsit használó kismamák stb.,
- a döntéshozók,
- a végrehajtásban részt vevők,
- a társadalom más érdekcsoportjai számára.

A kommunikáció elvárásai:

- közérthetőség,
- szakszerűség,
- realitás (nem napi, hanem megvalósíthatósági),
- széleskörű terjesztés.

d) Az érdekek megjelenítése a társadalmi érdekrendszerben, az érdekérvényesítő mechanizmusok felhasználásával:

Céljai:

- Befogadás: a politika, az állam, az önkormányzatok, a civil szféra, a társadalom által,
- elfogadás: a jogalkotás, a jogalkalmazás, a végrehajtás, a társadalmi tudat területén.
- Az érvényesülési csatornák megtalálása: jogszabályok, a média, társadalmi kapcsolatrendszerek alkalmazásával.

e) Az érdekek érvényesítését biztosító mechanizmusok használata:

- **A jogalkotásban:** törvények, alacsonyabb szintű állami jogszabályok, helyi önkormányzati jogi normák létrehozásának befolyásolása, a sajátos érdekek beépülésének elérése horizontális és vertikális szinteken egyaránt, ehhez szakértői háttér biztosítása.
- **A jogalkalmazásban,** a végrehajtásban: országos és helyi szinteken egyaránt.
- **A társadalmi tudat** alakítására alkalmas mechanizmusokban: a nyilvánosság, a média, akciók, rendezvények, közéleti tényezők közvetlen befolyásolása, politikai lobbizás.

Módszerek:

- A „zárt” belső világ láthatóvá tétele, a misztikumok eloszlatása.
- A képviselt réteg társadalmi értékeinek, hasznosságának bemutatása.
- A közös érdekek, érdekközösségek, érdekegyezőségek bemutatása.
- Pozitív médiaközeg kialakítása.
- A figyelem felkeltése és fenntartása: akciókkal, rendezvényekkel, pozitív élethelyzetek bemutatásával.
- Közéleti szerepvállalások.
- Politikai lobbizás, pártpolitikai elkötelezettség nélkül.
- A tudatosság fejlesztése az érintett rétegen belül és a társadalomban.
- Az emberi jogi megközelítések megismertetése és hangsúlyozása.

f) Az érdekek védelme: (egyéni és csoportos érdeksérelem lehetősége vagy bekövetkezése esetén)

- Jogérvényesítő és tanácsadó hálózat működtetésével segítség,
- egyéni és csoportos jogérvényesítés, érdekvédelem segítése szakértői hálózattal,
- a jogsértéshez vezető helyzetek felismerése, a felismerés támogatása képzéssel,
- jogsértő helyzetek megelőzése: tudatformálás, figyelemfelkeltés,
- jogsértő helyzetek bekövetkezése esetén jogorvoslati eljárások kezdeményezése: eljárás indítása és lefolytatása, szankciók alkalmazásának elérése kikényszerítő mechanizmusok igénybevitelével, bíróság, az Egyenlő Bánásmód Hatóság, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, az Alkotmánybíróság közreműködésével.
- A jogsértő helyzetek bekövetkezése esetén tudatformáló céllal a nyilvánosság tájékoztatása, szükség esetén a nyilvánosság segítségének igénybevétele.

A SZÖVETSÉG ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉS SZERVEZETÉNEK FEJLŐDÉSE

Már a MEOSZ megalakulásának kezdetétől fogva a szövetség egyik legfontosabb célkitűzése és feladata az érdekvédelem volt.

Ez a tevékenység természetesen mást jelentett a korábbi „egypártrendszerben” és nyilván mást a rendszerváltás után.

Alapvető céljaiban kezdetektől fogva azonos volt, módszereiben azonban jelentős változásokon ment keresztül.

A rendszerváltást megelőzően az érdekvédelem legfontosabb színtere a mozgássérült embereket segítő ellátó és gondoskodási rendszer fejlesztésének és modernizációjának kikényszerítése volt.

Ez az akkori politikai rendszerben alapvetően a kormányzati tevékenység befolyásolását jelentette, hiszen az akkori politikai struktúrában a párt, a kormány és a Parlament alapvetően egységet képezett.

A MEOSZ az 1980-as években jelentős sikerként könyvelhette el a mozgássérült emberek egyéni közlekedését szolgáló járműszerzési támogatás és közlekedési támogatási rendszer kialakítását és fejlesztését.

Ugyancsak igen jelentős siker volt, még a fejlett Európában is példaértékű módon, a mozgássérült emberek lakás-akadálymentesítési támogatásának bevezetését elérő MEOSZ-kezdeményezés.

Egészen a korai időszakban sikerült a politikai és a köztudatba bevezetni az épített környezet fizikai akadálymentesítésének szükségességét és alapelveit – bár akkor még csak ajánlásként, de jogi normába foglalt módon.

Mindezeknek az eredményeknek az elérését az tehette lehetővé, hogy a MEOSZ bizonyítani tudta szakértői szerepét, amiben döntő jelentőségű volt a MEOSZ első elnöke, dr. Chikán Csaba által elsőként szorgalmazott fogalom, az „átélésen alapuló szakértelem” bevezetése.

Sikerült létrehozni azokat az akkor még nem jogszabályon alapuló, de a gyakorlatban általában alkalmazott érdekegyeztető mechanizmusokat, amelyeket a kormányzat működtetett. Ezeknek a formája döntően szakértői szintű egyeztetést jelentett a különböző minisztériumi tisztségviselőkkel.

Az érdekvérvényesítés szakmai színvonalának fejlesztése érdekében a szövetségen belül szakmai egységeket hoztunk létre, amelyek egy-egy elnökségi tag felügyelete alatt, szakmai műhelyként működtek. Feladatuk egyrészt a szövetség szakértői munkájának segítése volt, másrészt a szövetség tagegyesületeiben tevékenykedő önkéntesek és aktivisták számára jelentettek szakmai segítséget és háttérrel.

Így jött létre a rehabilitációs munkabizottság, a szociális munkabizottság, a nemzetközi kapcsolatok csoportja, a jogi munkabizottság, az információs munkabizottság, az ifjúsági koordinációs csoport.

A MEOSZ tevékenységére kezdetektől fogva jellemző volt – és ez ma is így van –, hogy elsősorban megfelelő végzettségű, szakértelemű, motiváltságú, fogvatékossággal élő szakembereket igyekeztünk alkalmazni, képezni, helyzetbe hozni.

Működésünk kezdeti időszakában kizárólag önkéntesekkel folyt a munka, de később – 1983-tól kezdődően – a MEOSZ tevékenységét az akkori Egészségügyi Minisztérium szerény eszközökkel anyagilag is támogatta. Ez az anyagi támogatás a kezdeti időkben kizárólag a szövetségben dolgozó néhány munkatárs alkalmazására, – többnyire részmunkaidős foglalkoztatással –, illetve a helyiség fenntartására adott lehetőséget, és csak az 1980-as évek végén nyílt lehetőség arra, hogy a tagegyesületek számára is átadható legyen némi szerény működésiforrás-kiegészítés.

A MEOSZ választott tisztségviselői – természetesen beleértve az elnököt is – a kezdetektől napjainkig önkéntes társadalmi munkásként végzik tevékenységüket, de ez így van a tagegyesületeinknél is.

Már a megalakulást követő évtől megkezdtünk a tagegyesületekben, illetve a szövetség központjában dolgozó vezetők, aktivisták, munkatársak képzését. A kezdeti időszakban ez elsősorban a mozgalom felépítésével, fejlesztésével,

működtetésével kapcsolatos ismeretek átadását jelentette, amit természetesen mi, a mozgalom akkori vezetői is csak tanultunk, hiszen ezen a téren szinte senkinek sem voltak tapasztalatai.

Nem tudtunk tapasztalatokat átvenni a korábban már működő tradicionális szövetségektől, hiszen azok működési mechanizmusa gyökeresen eltért a mi működési modellünktől.

Ők centralizált, a központból irányított, szerény létszámú, de a központban és a megyékben fizetett alkalmazottakat foglalkoztató országos hálózattal működtek, hozzánk képest akkor is és azóta is lényegesen magasabb állami támogatással.

A mi szervezetünk alulról épült fel, a tagegyesületeknek maguknak kellett megteremteni működésük alapvető forrásait. Ebből következően a szövetség soha nem töltött be irányító szerepet, – ez a tagegyesületek teljes jogi és gazdasági önállóságára tekintettel jogi szempontból is lehetetlen lett volna – hanem demokratikus alapon működő, koordinációs, egyeztető mechanizmusként, kizárólag a szövetséget alkotó tagegyesületek felhatalmazása alapján oldott meg közös feladatokat.

Ez a működési mechanizmus azzal is járt, hogy az országban működő önálló tagegyesületek nagyon eltérően fejlődtek és működtek. Ehhez természetesen hozzátartoztak konfliktusok, viták, személyi problémák, szervezetejlődési gondok – a szervezet belső változásai.

Mivel a szervezetekben eltérő képzettségű, habitusú emberek tevékenykedtek, jellemzően választott tisztségviselőként, önkéntes munkában, így nem mindenütt sikerült azonnal a közösségeknek megfelelő embereket választani. Jó néhányan voltak, akik diktatórikus vezetési stílust igyekeztek megvalósítani, jelentős számban kerültek be közösség irányítására alkalmatlan emberek, volt és természetesen ma is előfordul rivalizálás egyes vezetők közt.

Ezért is volt a kezdetekben – de van ma is – igen nagy jelentősége a képzésnek, a felkészítésnek.

Szakmai ismereteket, vezetési ismereteket, kommunikációs, motivációs, konfliktuskezelő, önismereti módszereket, technikákat igyekeztünk adni – néha hályogkovács módjára – a mozgalomba bekerülő és ott tevékenykedő embereknek.

Mi, akik tanítottunk, oktattunk – néha neveltünk – magunk is csak menet közben fedeztünk fel – a közösséggel együtt, egymástól ellesett, megtanult – jó technikákat, megoldásokat, hiszen mi sem voltunk autentikus tudás birtokában. A demokráciának, a civilszervezet-működtetésnek nem volt Magyarországon akkor még komoly hagyománya, irodalma, tudományos megalapozottsága.

Ma a MEOSZ szervezetében működő munkatársak, vezetők, aktivisták számára kreditpontoszerző, felmenő rendszerű akkreditált képzést kínálunk, saját képző intézményünkben.

A képzés központjában az érdekérvényesítésre való felkészítés volt a súlyponti gondolat, mert magunkat mi kezdetektől fogva napjainkig elsősorban érdekérvényesítő szervezetként határoztuk meg.

Jelentőséget tulajdonítottunk és tulajdonítunk ma is annak, hogy az érdekvé-
vényesítés több mint érdekvédelem, mert annak csak egy része, lehetőség sze-
rint elkerülendő része az érdekvédelem. A mi filozófiánk szerint az érdekvé-
nyesítés folyamatában olyan helyzetet kell elérni, amikor nem lesz szükség az
érdekvédelemre, mert az érdekeinket senki nem kívánja megsérteni, így azt
nem is kell megvédeni.

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ennek elérése nem egyszerű,
nem gyors folyamat, és hosszú ideig szükség van az érdekvédelmi mechaniz-
musok fenntartására és működtetésére is, azonban mi nem ezt tartjuk hangsú-
lyos feladatnak, hanem ezt csak kényszernek tekintjük.

Az érdekvényesítési mechanizmusban alapvető jelentősége van a demok-
ratikus vitákban kiérlelt közös álláspont kialakításának, majd a közös álláspont
következetes, együttes érvényesítésének. Ez a működési mód csak akkor lehet-
séges, ha közben jól működnek a belső egyeztetési mechanizmusok, tere van
az ellenvélemény kifejtésének, befogadásának, elfogadásának és a közös állás-
pont nem kényszerként alakul ki, hanem valódi megállapodásként. Természe-
tesen ez nem gyors, nem egyszerű működési modell, viszont a mi szerveze-
tünkben bizonyítottan eredményes.

A mi szövetségünk alapfilozófiája, hogy a szövetség a tagegyesületek összes-
sége és nem a MEOSZ központja.

Ezért, a MEOSZ-központ:

- kezdeményező, jelző szerepet tölt be a tagegyesületektől beérkező, illetve a saját szervezet által tapasztalt érdekvényesítő feladatok megfogalmazásá-
ban, kommunikálásában,
- egyeztetőmechanizmus-rendszert alkalmaz, amely korábban regionális érte-
kezleteken történő közös találkozások, majd országos értekezleteken hozott
döntések formájában működött. Jelenleg az informatika előnyeinek kihasz-
nálásával a MEOSZ teljes hálózatában működő informatikai rendszer hasz-
nálatával, csökkent a személyes találkozások száma – ami előny és hátrány
is egyben –, de az egyeztetési mechanizmus alapvető formája működik,
- az egyeztetések után a MEOSZ kommunikálja a közös, országos érdekeket
az országos döntéshozatali rendszer (az Országgyűlés, a kormány, a minisz-
tériumok) és az országos médiumok, a partnerszervezetek számára, a helyi
szervezetek pedig a saját szintjeiken kommunikálják ezeket, azonos elvek
alapján, de a helyi eltéréseket érvényesítve.

A MEOSZ-központ koordinációs, menedzseri szerepet tölt be, semmilyen
módon nem csorbul a tagegyesületek szerepe, jelentősége, sőt kifejezetten
hangsúlyt kap, hiszen a „tömeg” – a tagság kapcsolatrendszere nálunk van, ők
adják a szövetség erejeként a tömegbázist.

A MEOSZ erejét, súlyát a tagszervezetekben ma már több mint 210 000 re-
gisztrált tag, a tagszervezetek által működtetett több mint 800 helyi csoport és
több mint 100 tagegyesület adja. Ettől vált a szövetség igazi érdekvényesítő

szervezetté, hiszen egy ekkora szervezett hálózat jelentős politikai és társadalmi erőt jelent.

A szövetség megalakulásakor deklarálta és azóta is fenntartja a mindenkori politikával kapcsolatos álláspontját.

Eszerint, a MEOSZ nem csatlakozik egyetlen politikai erőhöz sem, de szakmai és társadalmpolitikai kapcsolatot tart minden politikai erővel. Bármely politikai erő számára átadjuk a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos szakmai tudásunkat, tapasztalatainkat annak érdekében, hogy az érdekeinket megismerjék, befogadják, elfogadják, politikai programjaikba beépítsék, és politikai vagy kormányzati tevékenységük során érvényesítsék.

Ez objektív távolságtartást, ugyanakkor kiegyensúlyozott társadalmi kapcsolattartást jelent valamennyi politikai erővel. Úgy gondoljuk, hogy csak nagyon rövid távon lehetne előnyöket elérni azzal, ha bármely politikai erő mögé állnánk, hosszú távon azonban ez igen nagy hátrányt jelentene.

Hátrányként jelentkezne egyrészt a politikai váltógazdaság sajátossága miatt, másrészt sok különféle politikai meggyőződésű embert elriasztana a mozgalmunktól. Mindezek mellett pedig úgy gondoljuk, hogy a fogyatékos emberek társadalmi integrációja olyan társadalmi alapkérdés, aminek megvalósítása bármely politikai erő számára alapfeladat, ha szerepét jól akarja betölteni.

Ezért a mi érdekérvényesítő tevékenységünket nem pártpolitikai, hanem társadalmpolitikai síkon kell folytatni.

Ez az alapállás természetesen nem jelent apolitikus magatartást, hiszen a társadalom életét alapvetően befolyásolja a politika, és ezt mi sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Politikai magatartásunk, megnyilvánulásunk azonban nem ideológiai alapon, hanem társadalmpolitikai, szakmapolitikai alapon, a fogyatékos emberek emberi jogainak érvényesülése érdekében történik, aminek elfogadását és tiszteletben tartását valamennyi politikai erőttől elvárjuk, és ha kell, akkor kikényszerítjük.

Nyilván a mi mozgalmunk vezetésében, tagságában is különböző politikai meggyőződésű emberek vannak. A politikai meggyőződés tiszteletben tartásával, az egyéni döntési szabadság megtartásával alakítjuk ki pártsemleges álláspontunkat az alapvető kérdésekben.

Ezért soha nem álltunk, s reményeink szerint nem is fogunk állni pártkampányok, választási kampányok mögé, nem támogatunk egy-egy pártot, politikai erőt, mozgalmat, de párbeszédet folytatunk valamennyi, az alapvető emberi jogi értékrendet elfogadó politikai erővel a fogyatékos emberek érdekeinek érvényesítése során.

Ezzel a filozófiával sikerült elkerülni azt, hogy szervezetünket bármikor, bármely politikai erővel azonosítsák, sikerült valamennyi politikai mozgalmnál tekintélyt kivívni, ami lehetővé teszi a független, szakmai, emberi jogi és társadalmpolitikai alapokon történő együttműködést. Ezt a politikai függetlenséget mozgalmunk nagy erejének és sikerének tartjuk.

Az utóbbi évtizedekben bekövetkezett politikai és gazdasági változások természetesen jelentős mértékben alakították érdekérvényesítő tevékenységünket, hiszen az egypártrendszer által vezérelt politikai rendszert felváltotta a nem egészen konszolidált többpártrendszer, a szocialista tervgazdálkodást felváltotta egy „vadkapitalizmus” jellegű liberális gazdaság.

A kezdetekkor elfogadott elveink azonban a változások során is működőképességnek bizonyultak.

A MEOSZ szervezete bár alapvetően nem változott, hiszen megmaradtak, megerősödtek, szaporodtak a gazdasági, jogi szempontból önálló tagegyesületek, mégis kénytelen volt igazodni a bekövetkezett politikai, gazdasági változásokhoz.

A tagszervezetek esetében a korábban egy megye–egy egyesület rendszert a megyék nagy részében felváltotta a gyakran az eredeti megyei egyesületek helyi csoportjaiból kialakuló önálló kis, vagy közepes méretű egyesületek rendszere.

Ennek az aprózódásnak több oka is volt. Egyik kétségtelen oka a korábbi nagyvállalati támogatási források szinte teljes megszűnése volt, hiszen maguk a nagyvállalatok, a nagyüzemek is megszűntek. Így az egyesületi működés alapvető forrásait biztosító nagyvállalati támogatások helyett az egyesületeknek új forrásokat kellett felkutatniuk.

Az új források leggyakrabban csak helyi, városi, kisvárosi, települési szinten lettek elérhetők. Ezek a támogatók részben a helyi önkormányzatok, részben a helyi vállalkozások lettek, amelyek többsége nem akart egy tőle távol lévő szervezetet támogatni, hanem kizárólag a helyi településen élők által létrehozott és működtetett civil szervezetek számára biztosított forrásokat.

Ezt a folyamatot erősítették gyakran egyes szervezeti vezetők is, akik néha egymás riválisaiként, nem a megegyezésre és a korábbi szervezeteken belül, a problémák feloldására, a demokratikus és logikus forrásmegosztásra törekedtek, hanem kiváltak és új szervezeteket hoztak létre.

A szövetségnek a helyi egyesületek teljes önállóságára tekintettel nem volt és ma sincs olyan eszköze, amivel ezeket a folyamatokat befolyásolni tudná, bár ez demokratikusan működő rendszerben nem is lehet igazi cél. A mi véleményünk és következetesen alkalmazott gyakorlatunk szerint a demokratikus rendszerekben a szervezeten belüli konfliktusok megoldása csak demokratikus módszerekkel, helyi szinten lehetséges. Természetesen szakmai és „jószolgálati” segítséget, támogatást folyamatosan kínáltunk és kínálunk a helyi átalakulások megoldásához, ez azonban soha nem volt direkt beleszólás, és különösen nem volt diktátum.

Az általunk természetesnek tartott és elfogadott átalakulási folyamatban arra törekedtünk és törekszünk ma is, hogy az elkerülhetetlen változások során tudjunk olyan központi szereplő maradni, ahol fenntarthatók a közös célokért együttesen érzett felelősség és az érdekérvényesítés alapelvei, bevált gyakorlati, hogy megőrizhetők, sőt közös erővel fejleszthetők legyenek.

Sok vita, beszélgetés, kompromisszum eredményeképpen sikerült olyan tagi rendszert kialakítani, amely jól tudja kezelni a „nagy” egyesület, a „közepes” egyesület, a „kis” egyesület mozgalmi szimbiózisát.

A rendszer működőképességük bizonyult, hiszen ma a szövetség tagegyesületei közt vannak 5000–15 000 tagot tömörítő „nagy” egyesületek, 200–5000 fős „közepes egyesületek” és 10–200 fős taglétszámmal működő „kis” egyesületek. Kezelnünk tudtuk azt is, hogy a régiók létrejöttével szerveződtek regionális szövetségek is, amelyek ma szintén tagjai az országos szövetségnek.

Tulajdonképpen elmondhatjuk, hogy a ma Magyarországon mozgásszerű emberek által létrehozott civil szerveződések 98 %-a tagja az országos szövetségnek. Néhány kicsi, helyi egyesület ugyan nem tagszervezete a MEOSZ-nak, de folyamatosan együttműködő partnerszervezetként részt vesz az országos érdekérvényesítő mozgalomban is.

Ugyancsak jó partnerséget sikerült kialakítani a szövetségnek a tagi jogviszonyban nem álló, de hasonló célokért dolgozó, alapítványi formában működő civil szervezetekkel is.

Természetesen az idők folyamán nemcsak a helyi szervezeteink változtak, hanem a szövetség központja, a szövetség vezető tisztségviselői is.

Néhány, nem alapvetően lényeges ponton szükségessé vált az utóbbi közel 30 évben a szövetség alapszabályán változtatni, azonban az alapvető célok tekintetében az alapszabályban lefektetett elvek és szabályok időtállóan bizonyultak.

A szövetség alapszabálya szerint a MEOSZ választott tisztségviselői posztjain szükségyszerűen változásoknak kell bekövetkezni, hiszen az alapszabály időbeli korlátot szab az újraválaszthatóságnak.

Így változott a szövetség elnökének személye, az elnökség tagjainak személye és természetesen a más testületi tisztségeket betöltők személye is.

Ezek a változások azonban nem jelentettek a tevékenységben megtorpanást, hanem talán inkább előnyökkel jártak és járnak. A változásokat az eltelt közel 30 évben sikerült demokratikus módon, a létrehozott emberi és szervezeti értékeket megőrizve, a változásokkal érintett emberek tapasztalatait, tudását a mozgalomban megtartva és tovább felhasználva végrehajtani.

Ehhez természetesen az kellett, hogy legyenek alapvetően fontos értékeink, amelyek megőrzése, fejlesztése érdekében a korábbi tisztségviselők bármely más választott poszton, vagy külső segítőként, szakértőként is tudjanak megbecsült emberként, értelmesen, hasznosan dolgozni, részt venni a közös munkában.

Az eltelt évtizedek azt bizonyították, hogy sikerült ilyen értékeket teremteni, találni, mert a szervezet szükségyszerű fejlődése, átalakulása komolyabb megőrzéskódítások nélkül történt, illetve történik.

AZ ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS NÉHÁNY PÉLDÁJA A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Részvételünk az esélyegyenlőségi törvény előkészítésében és az elfogadás kiényszerítésében

A rendszerváltást megelőző években, amikor már új társadalmi gondolatok is teret kaptak a közgondolkodásban, a mi mozgalmunk igyekezett erős hatást gyakorolni a fogyatékos emberekkel kapcsolatos társadalmi tudat formálására.

Sokakkal találkoztunk, akik akkor még nem voltak politikai pozícióban, vagy ott voltak, de nem tudtak (nem mertek) áttörést elérni a korábbi gondolkodásmódon, azonban a mi gondolkodásmódunkat sikerült velük megismertetni és elfogadtatni.

A rendszerváltást közvetlenül megelőző időben már volt jó néhány olyan ember, – akik ismerve a fejlettebb országok tapasztalatait – elfogadták azt a gondolatot, hogy a fogyatékos embereknek nem különülten kell részt venniük a mindennapokban, hanem a társadalomban, másokkal együtt élve, hiszen részvételük az egész társadalom érdekét szolgálja.

Ennek érdekében szükségesnek tartottuk, hogy a fogyatékos emberek esélyegyenlőségének elfogadása a jogi szabályozás szintjén is megjelenjen.

Ehhez a gondolathoz partnereket, támogatókat kerestünk és találtunk az akkori Szabad Demokraták Szövetségében, amelynek tagjai akkor még nem voltak kormányzati tényezők, de politikai programjukban elsőként szerepeltették a fogyatékos emberek társadalmi esélyegyenlősége biztosításának szükségességét.

A rendszerváltás utáni első kormány idején megpróbáltuk a gondolatot az akkori Antall-kormány számára is elfogadottá tenni, ez azonban akkor nem sikerült.

Szövetségünk és más szakmai, politikai szervezetek, elkötelezett szakértők – köztük Könczei György professzor, valamint Béki Gabriella és dr. Szigeti György szabad demokrata országgyűlési képviselők és mások – közreműködésével célirányos szakmai munka kezdődött, aminek része volt az önálló jogszabály kidolgozását célul kitűző törekvés is.

A több évig tartó munka eredményeként, a Horn-kormány idején végre a kormány is foglalkozni kezdett a gondolattal. Társadalmi, szakmai vitákat folytattunk, részt vettünk társadalmi egyeztetési folyamatokban, a kormány szakembereivel egyeztettünk, lobbiztunk, s mindenek eredményeként az akkori kormány szakértői csoportot hozott létre a Szociális és Családügyi Minisztériumon belül egy lehetséges jogszabály terv kidolgozására.

A jogszabály-előkészítő csoport munkáját Könczei György és Kogon Mihály irányította.

Viszonylag rövid idő alatt nagyon modern, még az akkori fejlett Európa számos országát is megelőző jogi szabályozási koncepció jött létre.

A társadalmi egyeztetések kedvezőek voltak és úgy tűnt, hogy semmi sem akadályozhatja meg e nagyon modern, Magyarországon gyökeresen új gondolatokat tartalmazó jogi norma létrejöttét.

Az idő múlásával azonban egyre inkább az látszott, hogy a kormány a már elkészült és kodifikált, a Parlament számára benyújtásra alkalmas jogszabálytervezetet nem kívánja az Országgyűlés elé terjeszteni.

Ismerve a parlamenti mechanizmus menetét, 1997 őszén – amikor a MEOSZ elnöki posztján változás következett be – a MEOSZ új elnöke megkereste az akkori minisztert, tájékoztatást kérve tőle a törvény benyújtásával kapcsolatos tervekről.

A miniszter – dr. Kökény Mihály – akkor arról tájékoztatta a MEOSZ elnökét, hogy – bár jónak és elfogadhatónak tartja a kidolgozott törvénytervezetet – már nincs elég idő a törvény parlamenti benyújtására, ezt már csak a választás utáni új ciklusban lehet megtenni.

Ekkor a MEOSZ elnöksége úgy döntött, hogy a törvény benyújtása érdekében megpróbál a törvénytervezet kidolgozóival és politikai támogatóival együtt valamit tenni azért, hogy a fogyatékos emberek számára alapvetően fontos törvény bevezetése nem szenvedjen késedelmet.

Mivel az idő múlása miatt a „rendes” parlamenti menetben a kormány már nem tudta (nem akarta) benyújtani a törvénytervezetet, két elkötelezett szabad demokrata parlamenti képviselő: Béki Gabriella és dr. Szigeti György (aki vak emberként volt az SZDSZ-frakció tagja) az SZDSZ-frakció támogatásával önálló képviselői indítványként nyújtotta be a Parlament számára a törvényjavaslatot.

Ahhoz azonban, hogy az Országgyűlés soron kívül, a már benyújtott törvényjavaslatokon kívül napirendre tűzze a törvénytervezet vitáját, külön parlamenti döntésre volt szükség, és ehhez nem volt elegendő a Szabad Demokrata-frakció támogatása.

Ezért – egyeztetve az országgyűlési képviselőkkel – a MEOSZ támogató kampányt kezdett szervezni.

Abban az időben – 1997 végén, 1998 elején – még nem volt az szokásos Magyarországon, hogy civil szervezet nyílt, utcai akciót folytat, ilyen akciója korábban fogyatékos embereket tömörítő szervezetnek Magyarországon még soha nem volt, a MEOSZ sem csinált még soha ilyet.

A támogató akció több részből állt.

Tagszervezeteink rendkívül gyors mozgósításával utcai, nyíltszíni aláírásgyűjtő kampányt indítottunk az egész ország területén.

Aktivistáink – kerekesszékekben ülő és más, látványosan segédeszközt használó emberek – pályaudvarokon, aluljárókban, bevásárlóközpontokban, piacokon és más, forgalmas helyeken az arra járó embereket megszólítva konkrét kérdéseket tettek fel, például: Egyetért-e Ön azzal, hogy én is utazhassak vonaton? Egyetért-e azzal, hogy én is be tudjak menni a kerekesszékekkel a boltba vásárolni? Egyetért-e azzal, hogy a járdáról a zebrán át tudjak menni a túloldalra? stb. Ezekre a kérdésekre nehéz volt nem megállni és pozitív választ adni – nem is sokan mentek tovább megállás nélkül. Akik viszont választ adtak, azokat aktivistáink megkérték, hogy ha egyetértenek, akkor írják alá az aláírásgyűjtő ívet, amely az esélyegyenlőségi törvény napirendre tűzését kéri a Parlamenttől. Közben természetesen más területeken is folyt az aláírásgyűjtés, a mozgássérült

emberek rokonai, családtagjai, barátai is gyűjtötték az aláírásokat munkahelyükön, ismeretségi körükben.

Célunk az volt, hogy ne csak a fogyatékos emberek írják alá a kérdőívet, hanem az ép embereket is ügyünk mellé állítsuk.

Közben, az aláírásgyűjtés kapcsán nagyon széles médiakampányt is indítottunk az országos és a helyi médiumok megkeresésével azért, hogy a közvélemény minél szélesebb körben azonosulhasson céljainkkal, és a politikusokra minél erősebb nyomást gyakoroljunk, hiszen közeledtek az országgyűlési választások is.

Kampányunk rendkívül sikeres volt, három hét alatt több mint 130 000 aláírást gyűjtöttünk össze, ami akkoriban igen nagy szám volt, hiszen ennek az érdekérvényesítési módnak Magyarországon nem volt hagyománya és gyakorlata.

Az összegyűlt aláírásokat a MEOSZ elnöke két kerekesszéket használva élő aktivistával – akik az aláírásgyűjtésben a legeredményesebbek voltak – adta át az Országgyűlés akkori elnökének, Gál Zoltánnak, kérve személyes közreműködését is a napirendre tűzés érdekében.

Mindez természetesen a széles nyilvánosság előtt zajlott, az átadáson ott volt szinte minden országos médium.

Egy ilyen kampány után nagyon nehezen tudott volna a magyar Országgyűlés, különösen választások előtt olyan döntést hozni, hogy nem tűzi napirendre a törvényt.

Rövidesen le is zajlott a szavazás a törvény napirendre tűzéséről, azonban egyben megindultak a kormányzati akciók a törvény lényegi elemeinek kiirtása érdekében. Volt olyan szándék, hogy csak jellegtelen, használhatatlan törvényt fogadjanak el. Ennek észlelésekor a kampány folytatása mellett döntöttünk, és nagyon széles nyilvánosság előtt igyekeztünk érvelni a törvénytervezet megcsonkítása ellen. Ebben a harcban fő politikai partnerünk a Szabad Demokraták Szövetsége volt, de más politikai és civil erők is támogattak bennünket, így például a rehabilitációban dolgozó orvosokat és egészségügyi dolgozókat tömörítő Magyar Rehabilitációs Társaság tekintélyes személyiségei is határozottan kiálltak mellettünk, élükön pl. dr. Kullmann Lajos professzorral.

Végül a kormány is a törvénytervezet mellé állt, és dr. Kökény Mihály szociális miniszter a törvény vitájában támogatóan szólalt fel a Parlamentben.

1998 májusában, a tavaszi parlamenti ciklus utolsó napján, utolsó napirendi pontként, a magyarországi Országgyűlés egyhangú szavazással elfogadta a Fogyatékos emberek jogainak és esélyegyenlőségének biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvényt.

A magyarországi fogyatékos emberek szempontjából ez történelmi pillanat volt, több szempontból is:

- egyrészt európai mércével is korszerű törvény született a fogyatékos emberek társadalmi integrációja és felzárkóztatása érdekében,
- másrészt a fogyatékos emberek érdekérvényesítő mozgalma megmutatta, hogy képes határozott politikát alakító erőként fellépni,

- harmadrészt nyilvánvalóvá vált a MEOSZ és tagszervezeteinek egysége, ereje, határozottsága, érdekérvényesítő képessége.

Szövetségünk, tagságunk ezt az erőt és érdekérvényesítő képességet az azóta eltelt időkből is többször képes volt újra bizonyítani, s ezt néhány további példával kívánjuk megvilágítani.

A Tégny rá egy lapáttal nevű akadálymentesítési akció

Az esélyegyenlőségi törvény előírta a középületek akadálymentesítésének kötelezettségét, határidők kiszabásával. A törvény alapján az 1998-ban mandátumot szerzett FIDESZ által vezetett kormány megalkotta az Országos Fogyatékosügyi Programot és a kormány intézkedési tervét, azonban az akadálymentesítés ügye – különösen az önkormányzatok szintjén – „aludt”.

Ekkor, a 2002-es önkormányzati választásokat megelőző időben országos akciót hirdettünk.

Azt kértük tagegyesületeinktől, hogy válasszanak ki a területükön egy-egy fontos középületet, ahol nem valósult meg az akadálymentesítés, és társadalmi támogatók, vállalkozások segítségével készítsék elő annak egyszerű, demonstratív módon történő akadálymentesítését, az egész országban, azonos időpontban.

Az akcióra hívták meg politikusokat, közéleti személyiségeket, hivatalban lévő polgármestereket és polgármester-jelölteket azzal, hogy lapáttal a kezükben, személyesen is vegyenek részt a középület akadálymentesítésében, egy, a kerekesszékes emberek bejutását lehetővé tevő rámpa építésében.

Az ország mintegy 100 településén szervezték meg helyi egyesületeink az akciót, amelyekben több mint 1500 politikus és közéleti személyiség vett részt és „tett rá egy lapáttal”.

A Budapesten megrendezett iskola-akadálymentesítésen az első lapát betont dr. Lenkovich Barna, az állampolgári jogok akkori országgyűlési biztosa rakta a kiszaluzott rámpába, majd fővárosi és kerületi politikusok együtt fejezték be az építést.

Természetesen az akció nagy sajtó nyilvánosságot kapott országszerte.

Demonstráció a Kossuth téren

2003-ban hiába kezdeményeztük, hogy a fogyatékosügyi program és az akkor kezdődő első európai uniós pályázati időszak során meghirdetett pályázatok között teremtődjön meg olyan összhang, amely alapján az EU-pályázati programok tartalmazhatnának akadálymentesítést ösztönző és a szociális ellátó rendszert fejlesztő elemeket.

Ezen túl a 2004. évi költségvetési törvénytervezet benyújtása során a kormány igen jelentős forrásokat kívánt elvonni a szociális intézményeket fenntartó költségvetési normatívákból.

Mivel az érdeksérelem rendkívül nagy volt, és az általunk kezdeményezett egyeztetések nem vezettek eredményre, ezért december elején a költségvetési

törvény vitájának kezdetének napjára országos demonstrációt hirdettünk a Kossuth téren.

Ilyen demonstrációt korábban fogyatékos embereket tömörítő szervezetek Magyarországon még soha nem rendeztek.

A demonstráción az ország területéről több mint 5000 fogyatékos ember vett részt a mintegy mínusz 10 fokos hidegben, döntő többségben a MEOSZ tagszervezeteinek szervezésében. A békés, de nagyon határozott követeléseket megfogalmazó demonstráció hatására már az akció másnapján tárgyalások kezdődtek a Községi Támogatási Kereteket felügyelő akkori szervezettel, és megteremtődött az Országos Fogyatékosügyi Program és a meghirdetett EUtámogatási programok közti kapcsolat lehetősége. A parlamenti vita során benyújtott módosító indítványok hatására jelentősen csökkentek a tervezett elvonások.

Demonstráció az akadálymentes Budapestért, a Blaha Lujza téren

A MEOSZ és a kisgyermekes anyákat tömörítő frissen megalakult szervezet közös akciójaként, a DeJure Alapítvány és még számos szimpatizáns szervezet és magánszemély részvételével a főváros közterületeinek, valamint a közösségi közlekedés megállóhelyeinek és járműveinek akadálymentesítése érdekében demonstrációra volt a Blaha Lujza téri aluljáró előtti téren. A demonstráción a főpolgármesteri hivatal és a BKV illetékeseit szólítottuk fel arra, hogy gyorsítsák fel a főváros közterületeinek és közösségi közlekedési rendszerének akadálymentesítését, s ennek érdekében alkossák meg a Fővárosi Fogyatékosügyi Programot, és készítsenek akadálymentesítési ütemtervet. Az akcióban mintegy 600 mozgássérült ember és babakocsival demonstráló kismama vett részt.

Az akció hatására a fővárosi önkormányzat Budapesti Fogyatékosügyi Programot készített és létrehozta a Fővárosi Fogyatékosügyi Tanácsot, majd akadálymentesítési ütemtervet alkotott.

Demonstráció a Hősök terén

2005 őszén a kormány ismét jelentősen csökkenteni kívánta a 2006. évi költségvetési tervben a szociális intézményfenntartói normatív támogatásokat. Sajnos az előzetes egyeztetések nem vezettek eredményre, ezért a Szociális Szolgáltatók Egyesületével és más szociális intézményi fenntartók érdekvédelmi szervezeteivel közösen országos demonstrációt szerveztünk a Hősök terén, majd a Kossuth téren. Az akcióban több mint 3000 intézményi elhelyezésben élő fogyatékos, vagy időskorú ember és a róluk gondoskodó szociális munkatársak vettek részt.

A rendezvényen felszólaló és a „mundér becsületét” védeni kívánó minisztert a résztvevők kifütyülték, aki ezt követően kénytelen volt elismerni a követelések jogosságát és korrekciót ígért, amely részben meg is valósult.

A Bontsuk le a falakat akció a Petőfi Csarnokban, 2006

A 2006. évi országgyűlési választások előtti kampány időszakban a Fogyatékos Emberek Szövetségeinek Tanácsa nevében valamennyi parlamenti pártot felkértük, hogy a Petőfi Csarnokban a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetségével (MOTESZ) közösen rendezett Reha Hungary rendezvényen ismertesse a fogyatékos emberekre vonatkozó választási programját, majd jelképesen bontsuk le az ép emberek és a fogyatékos emberek között emelkedő láthatatlan, de érzékelhető falat.

A jelképes fal különböző, a fogyatékos emberek életét és társadalmi beilleszkedését akadályozó téglákból épült: „előítéletek”, „akadályokkal teli környezet”, „hiányos szociális ellátórendszer”, „politikai és társadalmi közömböség”, „forráshiány” stb. nevékből.

Arra kértük a parlamenti pártok képviselőit, hogy választási programjaik alapján emeljenek ki egy-egy téglát a jelképes falból, és velük, valamint a rendezvényen részt vevő közéleti személyiségekkel együtt bontsuk le a láthatatlan falat.

A rendezvényen a parlamenti pártokat képviselő politikusokon kívül falat bontott Nagy Bandó András, Farkasházi Tivadar, dr. Szalma Béla a MOTESZ főigazgatója, Soproni Tamás a REHAB Zrt. vezérigazgatója és mások...

Más szervezetek által kezdeményezett aláírásgyűjtési akciókban való részvételünk

- – Az ápolási díj összegének emelése és az ápolási díj rendszerének átalakítása érdekében kezdeményezett aláírásgyűjtési akcióban az összegyűlt mintegy 100 000 aláírás közül több mint 70 000 aláírást a mi tagszervezeteink gyűjtöttek össze. Az akció hatására a Parlament tárgyalta ugyan a kérdésről, de érdemi döntést nem hoztak, csak ígéreteket tettek a rendszer lépcsőzetes átalakítására.
- – Részvételünk az Európai Fogyatékosügyi Fórum (EDF) által kezdeményezett európai aláírásgyűjtési kampányban, amelynek célja az EU tagországokban legalább 1 000 000 aláírás összegyűjtése volt a fogyatékos emberek egyenlő jogait és lehetőségeit garantáló közös EU-direktíva kikényszerítése érdekében. A MEOSZ és tagszervezetei a Magyarországtól elvárt 25 000 aláírás helyett több mint 70 000 aláírást gyűjtöttek a Magyarországon a fogyatékosügyi szervezetek által összesen összegyűjtött mintegy 80 000 aláírásból. Ezzel a teljesítménnyel Magyarország az EU-tagországok közül a harmadik legnagyobb lakosságarányos teljesítményt érte el. Ezért Magyarországról több mint 90 fogyatékos ember vehetett részt Brüsszelben azon a rendezvényen, ahol az EDF átadta az EU vezetőinek az összegyűlt több mint 1 300 000 aláírást.

Részvételünk a jogalkotásban és a jogérvényesítésben

A hazai jogalkotási folyamatban sikerült kiharcolnunk, hogy a MEOSZ ne csak mint az Országos Fogyatékosügyi Tanácsba tagot delegáló szervezet, hanem önállóan is kapja meg előzetes véleménynyilvánításra a fogyatékos embereket érintő jogszabálytervezeteket.

Ennek kapcsán számos jogszabályt véleményeztünk az évek során, sok módosító indítványt, javaslatot tettünk és jelentős számú jogalkotási kezdeményezésünk volt. Ezzel elismerést vívtunk ki a minisztériumokban és a jogalkotásban részt vevő más szervezeteknél, mivel javaslataink, kezdeményezéseink szakszerűek, tárgyyszerűek és többségében megvalósíthatóak voltak.

A jogalkalmazás befolyásolása érdekében mintegy 15 évvel ezelőtt létrehoztuk országos jogérvényesítő, tanácsadó hálózatunkat, amelynek tagjai általunk kiképzett és felkészített, többségükben nem jogász végzettségű aktivisták, akik néhány jogász végzettségű szakember irányítása és felügyelete mellett segítenek a fogyatékoságból eredő emberi jogi jogsértések felderítésében és az érdekek védelmében.

Számukra évente képzéseket, felkészítéseket, szemináriumokat szervezünk, hazai és külföldi emberi jogi szakemberek közreműködésével.

Pereket indítunk...

Jogérvényesítő hálózatunk jelzései alapján a 2005-ben lejárt akadálymentesítési törvényi határidőt követően az akadálymentesítés elmaradására való figyelemfelkeltés céljából próbapereket indítottunk olyan középületfenntartók ellen, akiknek, amelyeknek az akadálymentesítési határidőn belül el kellett volna végezniük ezt a munkát, de ezt elmulasztották.

Jogérvényesítő hálózatunk aktivistái felmérték, hogy a területükön melyek azok a középületek, közintézmények, amelyek akadálymentesítésének elmaradása jelentős érdeksérelmet okoz az ott élő fogyatékos emberek számára.

A jelzések alapján 19 próbapert indítottunk polgármesteri hivatal, okmányiroda, bíróság, munkaügyi központ, földhivatal, általános iskola, középiskola, egyetem, gyógyszertár, orvosi rendelő akadálymentesítésének elmaradása miatt. A perbe vont épületfenntartók közt voltak fővárosi, megyeszékhelyi, kisvárosi és kistérségi lévő középületek fenntartásáért és működtetéséért felelős minisztériumok, polgármesteri hivatalok, vállalkozások.

A perek indításakor és egy-egy ítélet megszületésekor az ügynek széles nyilvánosságot adtunk a médiumok segítségével, annak érdekében, hogy a kötelezett, de az akadálymentesítést még meg nem valósító más épületfenntartók értesülhessenek arról, hogy nemcsak erkölcsi, hanem jogi kötelezettségük is van, és ennek kikényszerítése bírósági úton is lehetséges.

Valamennyi általunk indított per pernyertességgel zárult, a bíróságok kötelezték az épületfenntartókat az akadálymentesítésre, bár többségük már a peres eljárás folyamán elismerte felelősségét és bírói egyezségben vállalta az akadálymentesítést.

3. Közösségteremtő tevékenységünk

Szövetségünk megalakulásától kezdve fontos feladatának tartotta és tartja ma is olyan önszorgító, önérték-értékesítő közösségek létrehozásának és működésének támogatását, amelyek a társadalmi életbe átvezető, beilleszkedést, visszailleszkedést segítő csatornaként működhetnek a fogyatékos emberek számára.

A közösségi tevékenység döntő részét a tagegyesületek és azok helyi csoportjai végzik, de a szövetség tanácsot ad, támogat és szervez a feladatok végrehajtása érdekében.

A MEOSZ állami költségvetési forrásból származó bevételeinek döntő többségét továbbadja a tagegyesületek tevékenységének támogatására.

Külön, előre kiszámítható, normatív jellegű támogatási forrást biztosítunk, a küldöttközgyűlés döntése alapján, a tagokkal közvetlenül kapcsolatot tartó helyi, körzeti csoportok tevékenységének támogatására.

A szövetség elnöksége által évente meghirdetett elvek szerint pályázati úton támogatjuk regionális vagy megyei szabadidős, sport-, kulturális rendezvények megszervezését.

Működtetjük a Sérült Művészek és Alkotók Körét (SMAK) alkotótáborok, művészeti képzések, kiállítások érdekében.

Kétévente megszervezzük a Nemzetközi Abilympiai Mozgalom szabályai szerint a képességek és a készségek olimpiáját, ahol a kreatív alkotó kézműves szakmákban és a munkakészségekben és -képességekben jártas fogyatékos emberek mérhetik össze tudásukat és fejleszthetik képességeiket. Közülük a legjobbak nemzetközi megmérettetéseken is részt vehetnek segítségünkkel.

A fogyatékos gyermekeket nevelő szülők és családok számára önszorgító, tanácsadó közösségeket, hálózatokat támogatunk, ennek szervezése és megvalósítása érdekében mintegy 20 évvel ezelőtt létrehoztuk a BICEBOCA Alapítványt.

A fogyatékos fiatalok társadalmi beilleszkedése, a továbbtanulásuk anyagi forrásaihoz való hozzájárulás érdekében anyagi forrásokkal és a működési feltételek biztosításával segítjük az ösztöndíjat adó Hegedüs Alapítvány munkáját.

Szervezzük és támogatjuk továbbá a tagegyesületek keretei közt vagy önálló szervezetként működő ifjúsági csoportok, klubok létrejöttét és működését, ennek koordinálása és szakmai támogatása érdekében a szövetség központi szervezetében önálló ifjúsági szervezőcsoport működik.

A MEOSZ szervezeti keretei közt több önálló, betegségcsoport szerint szerveződött önszorgító csoport és klub működik, amelyek működési feltételeit a szövetség biztosítja, illetve támogatja.

Szervezünk és támogatunk külföldi és belföldi szabadidős programokat, üdüléseket elsősorban a súlyosan fogyatékos, szabadidős programokban segítség nélkül részt venni képtelen fogyatékos emberek számára.

Szövetségünk és néhány tagszervezetünk saját vagy bérelt üdülő, pihenő épületeket tart fenn a Balaton partján, illetve gyógyfürdőhelyeken, ahol a súlyos

fogyatékossgal élő emberek akadálymentes környezetben, kedvező áron vehetnek igénybe szabadidős szolgáltatásokat.

4. A fogyatékos emberek foglalkoztatása, illetve a foglalkoztatás elősegítése érdekében végzett tevékenységeink

Szövetségünk 1984 óta működtet egy önálló foglalkoztató szervezetet, jelenleg közhasznú, nonprofit zrt. gazdasági társaság formájában. Az országos hálózattal rendelkező ALFA Zrt. 9 telephelyén több mint 700 megváltozott munkaképességű ember dolgozik.

E szervezeten kívül tagszervezeteink tulajdonában további 5, megváltozott munkaképességű embereket foglalkoztató gazdasági társaság és 2 szociális intézményi foglalkoztató szervezet működik, amelyek összesen közel 6000 megváltozott munkaképességű ember számára jelentenek folyamatos foglalkoztatási lehetőséget az országban.

Szövetségünk Országos Távoktatási és Táv munka Intézete speciális munkaerő-piaci szolgáltatásokat is kínál. Álláskereső, állásközvetítő internetes szolgáltatásaink, munkavállalásra felkészítő akkreditált képzéseink és a tagszervezeteink által az ország különböző területein működtetett alternatív munkaerő-piaci programok segítségével évente több száz embernek tudunk segíteni a munkaerőpiacra való vissza-, illetve bekerülést segítő képzések megszerzéséhez, illetve konkrét állások betöltéséhez.

5. Szolgáltató tevékenységeink

Szövetségünk és néhány tagegyesületünk mintegy 20 évvel ezelőtt kezdte meg szociális, egészségügyi és közoktatási szolgáltató tevékenységét, intézmények alapításával.

Jelenleg a szövetség által működtetett közös minőségirányítási és minőségbiztosítási rendszerben az ország területén, a MEOSZ és a tagegyesületek fenntartásában mintegy 70 szociális, egészségügyi, közoktatási és felnőttoktatási intézmény működik. Ezek az intézmények egységes elvek alapján, a minőségbiztosítási rendszer által kontrollált, standard szolgáltatásokat nyújtanak az egész ország területén közel 3000 fogyatékossgal élő ember számára. E szolgáltatások keretei közt több száz munkahelyet tartanak fenn szociális, egészségügyi, oktatási szakemberek számára.

Az intézmények közt a legnagyobb számban a fogyatékos emberek otthoni ellátását biztosító támogató szolgálatok találhatók, de tagszervezeteink működtetnek lakóotthonokat, fogyatékos emberek átmeneti otthonát, fogyatékos emberek nappali intézményeit, szociális intézményi foglalkoztatókat, korai fejlesztő és gyógypedagógiai intézményeket, felnőttképzési intézményt, otthoni szakápolási szolgálatokat, gyógyászatisegédesszköz-javító, -forgalmazó, -kölcsonzó egységeket.

6. Információs, kommunikációs tevékenységünk

A MEOSZ a megalakulását követő évben, 1982 tavaszán létrehozta az azóta is működő Humanitás című havi lapját. A lap jelenleg havonta 17 000 példányban, előfizetéses rendszerben, színes, magazinós jellegű lapként jelenik meg, sok információval és színes tartalommal.

A szervezeten belüli információáramlás érdekében 1983 óta működtetjük a Mozgalmi Értesítő elnevezésű, jelenleg havonta 1000 példányban megjelenő kiadványunkat, amely a helyi, a körzeti csoportvezetők, a tagegyesületi vezetők, az együttműködő alapítványok és szervezetek vezetői, aktivistái, munkatársai számára közöl szervezeti és szakmai információkat.

Tagjaink és az érdeklődők számára közel 20 éve közvetít információkat az általunk működtetett Teletex-oldal.

Az informatika fejlődésével mintegy 12 évvel ezelőtt indítottuk el honlapunkat, amely ma már teljesen akadálymentes formában, vak emberek számára is hozzáférhető módon, tematikus szerkesztéssel tartalmaz on-line információkat nem csak szövetségünkről, hanem tagegyesületeinkről is. A központi honlap mellett természetesen tagegyesületeink jelentős része is működtet önálló honlapokat, amelyek megjelenését szakmai információk átadásával valamint konkrét pályázati források átadásával is segítjük.

A honlap fejlesztése jelenleg is folyik, rövidesen a már működő hanganyagok megjelenés mellett televízió jellegű megjelenési formában is az érdeklődők rendelkezésére áll.

Honlapunkon interaktív chatoldal és információs szolgáltatás is működik, de ebben a formában működtetünk álláskereső, állásközvetítő szolgáltatást is.

Az önálló információs csatornák mellett a fogyatékos emberek életét bemutató anyagokkal a médiapiac szereplőit is kiszolgáljuk. Sajtótájékoztatók, sajtóbeszélgetések rendezésével, sajtóközleményekben látjuk el az írott és az elektronikus sajtót hírekkel, tudósításokkal, témákkal, amelyek a fogyatékos emberek társadalomban való részvételét segítik. Törekszünk arra, hogy a fogyatékos emberekről az értékeik bemutatásával a közvéleményben pozitív kép alakuljon ki, ezzel is segítve az előítéletek felszámolását.

7. Külső kapcsolatrendszerünk

Együttműködési készségünk és képességünk kialakítása, fejlesztése és fenntartása, a szövetség megalakulása óta egyik legfontosabb szándékunk és feladatunk.

Ennek érdekében formális és informális kapcsolatokat tartunk fenn más fogyatékoscsoportokat tömörítő szervezetekkel. Egyik fő kezdeményezői voltunk és ma is egyik aktív mozgatója vagyunk a Fogyatékos Emberek Szövetségeinek Tanácsa (FESZT) elnevezésű ernyőszervezetnek. Ez a szervezet a különböző fogyatékosággal élő emberek országos szövetségeit fogja össze, így mintegy 600 000 fogyatékos ember érdekeit jeleníti meg.

A FESZT székhelye a MEOSZ épületében van, a szervezet adminisztratív és szervezési háttérét a MEOSZ biztosítja.

A fogyatékosággal élő emberek szervezetein kívül élő kapcsolatokat ápolunk szakmai civil szervezetekkel, hatóságokkal, emberi jogi jogvédő csoportokkal és szervezetekkel, ismert és talán elismert része vagyunk a hazai civil mozgalomnak.

A MEOSZ, illetve annak tagszervezetei szakértői, szakmai segítséget és háttérrel jelentenek önkormányzatok és azok szövetségei számára akadálymentesítési és egyéb kérdésekben.

Közeleg szövetségünk megalakításának 30 éves évfordulója, tagszervezeteink egy része már be is töltötte 30. születésnapját, így lehet már mérleget alkotni erről a mozgalomról.

Amit ma látni lehet rólunk, a fogyatékos emberekről, a mi tevékenységünk-ről, az:

„tájkép, csata közben”

Szerkesztette:

dr. Hegedüs Lajos
a MEOSZ elnöke

V. rész

Könczei György

**Honnan ered
a fogyatékosággal élő emberrel szembeni
előítélet?**

Tartalom

1. HONNAN ERED A FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ EMBERREL SZEMBENI ELŐÍTÉLET?	178
Történeti vázlatok	178
1.1. A régi zsidó társadalom	182
1.2. Az ókori Egyiptom	184
1.3. A görögök	186
1.4. A kelta mitológia	192
1.5. Egy-két forrás az ókori Rómából	192
IRODALOM	194
2. A FOGYATÉKOSSÁG MEGJELENÉSE AZ EURÓPAI MESEVILÁGBAN ÉS A MAGYAR MITOLÓGIÁBAN	196
2.1. A boszorkányfattyak	196
2.2. „Alácsempészett gyermekek”	197
2.3. Táltosok, törpék és vasorrú bábák	200
2.4. Néhány adat a középkorból	203
2.5. „Bolondok” – és mások	206
2.6. Töredékek az újabb korokból	208
IRODALOM	214
3. AZ ANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS ÉRTÉKE	216
3.1. Kultúrák és törzsek	216
3.2. Egészség vagy egész-ség? Kísérlet az „egész-ség” fogalmának megalapozására	221
3.2.1. Betegség – egészség – fogyatékoság	222
3.2.2. Máság	228
3.2.3. A fogyatékoságra ruházott ideológiai funkció	229
IRODALOM	231

1. HONNAN ERED A FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ EMBERREL SZEMBENI ELŐÍTÉLET? ¹

Történeti vázlatok

„Megfigyeltem, hogy akiknek így előre áll az ajkuk, azok is gonoszak, mint a törpék és a nyomorékok.”
(Egyik hajléktalan ember a másiknak;
Budapesten, a 2-es villamoson,
1999. március 17-én)

Nem ígérhetjük Olvasónknak, hogy e fejezet elolvasása után megnyugtató és végleges válaszokkal rendelkezik majd az előítélet eredetére vonatkozóan. Nem ígérhetjük, hiszen nekünk magunknak sincsenek ilyenek. Már annak is örülünk, ha a jövőben jobban figyel magára és másokra, ha eltöpreng, s ha tovább kérdez, vagy ha saját magatartását és előítéleteit górcső alá veszi.

Az emberi történelem során az egyes korok és kultúrák meglehetősen változatosan reagáltak a fogyatékosra, a sérültségre. De, ami ezzel némileg rokon: az öregségre, a súlyos betegségre is. Minden társadalmat szemléletesen jellemez a múltjához (az öregekhez), a jelenéhez (például súlyos betegekhez, a fogyatékos-sággal élő emberekhez) meg a jövőjéhez (a gyermekekhez) fűződő viszonya. Ugyanez az állítás régebbi korokra és más, például nem modern és nem európai kultúrákra, sejtésünk szerint, ugyanígy igaz lehet. Az emberi fogyatékos-ság története több szálon fut, semmiképpen sem lineáris. Ebben a fejezetben arra törek-szünk, hogy legalább néhány szálát megmutassunk belőle. A feladat hosszú távon annak rekonstruálása lesz majd, hogy milyen volt a fogyatékos-sággal élő emberek társadalmi státusza, milyen okokból váltak fogyatékos-sá, tudtak-e dolgozni, háza-sodni, született-e gyermekük, milyen mértékben voltak elválasztva a társadalom-tól, mi történt a súlyosan sérült gyermekekkel, és így tovább. Amikor e kutatásokat kezdtük, alig-alig voltak ilyen tárgyú publikációk. Ma már többfelé dolgoznak ezeken a kérdéseken a világon, mégis generációk közös munkája kell hozzá, hogy a jelenleginél lényegesen tisztábban lássunk.

Ami legelőször szembetűnik még ma is, az a fogyatékos-ság-történeti szakiro-dalom szinte teljes hiánya. Hiszen vannak orvostörténeti anyagok, például a ki-tűnő Holländer munkái², vagy egy-két „képeskönyv”, de ezek orvostanhalla-gatóknak nyújtanak ismereteket betegségtípusokról, máskor pedig többé-kevésbé elrettentő képeket, reprodukciókat mutatnak be, gyakorta a szörnyűködést kivál-

1 E rész a Könczei 1994 egyes fejezeteinek minden ízében újragondolt, kiegészített, átdolgozott változata.

2 Szilágyi János György hívta fel rájuk a figyelmemet.

tó látványért csupán, tehát társadalomtudományi elemzés, értelmezés nélkül. A kultúrába és korba ágyazott elemzések hiányoznak így legjobban, mert nem ismerjük meg sem az adott kultúrában élő, az adott korban élt sérült emberek mindennapi életét, sem pedig a társadalom tipikus reakcióit. Ráadásul úgyszólván mindig a *betegsége* és sosem a *fogyatékoságra* – akadályozottságra és így tovább – vannak tekintettel. Pedig az igazi feladat ez lenne: rekonstruálni régi korokból, kultúrákból a fogyatékossgal élő ember valóságos körülményeit. Ebben a munkában az osztályharcos szemlélet valószínűleg kevésbé lehet segítségünkre – sem az alkalmanként militáns marxi, sem pedig a talán valamelyest cizelláltabb másik változatában: Foucault 2000A, 230–233. –, de a mindennapi gondolkodásban is oly gyakori spekulációk (spirálitás, ismétlődés a történelemben stb.) sem sokkal inkább.

Két elv lesz különösen fontos vázlatos történeti áttekintésünk során: az egyik az asszirológus *Leo Oppenheim* (1977, 373–374.) gondolata: olyan szemléletre van szükség, amely „a múlt eredményeit a maguk körülményei között ítéli meg, és nem akarja mindenáron belegyömöszölni azokat egy mindent átfogó fejlődési skémába”. A másik pedig a bibliakutató *Herman Gunkel*, eredetileg *szövegekkel* kapcsolatos megjegyzése: minden tény és korabeli megállapítást életbe ágyazva (*Sitz im Leben*) kell elhelyezni. Úgy tűnik tehát, hogy ha egy korhoz vagy kultúrához nem a saját értékeivel és mércéjével, hanem saját előítéleteinkkel közeledünk, vajmi keveset fogunk megérteni belőle. Jó lenne hát, ha sikerülne az egyes, vázlatosan érintett korok fogyatékossgal élő emberének helyzetét, még ha kezdetleges szinten is, de mégis abban a formában felidézni, amint az a mindennapok valóságában megjelenhetett. A feladat kétségkívül igen nehéz. Nem lehet eleget hangsúlyozni, hogy ezzel a kutatásnak még mindig csak az elején, az első lépéseknél járunk.

A fogyatékossg testli vagy szellemi természetű lehet. Az ilyen emberhez fűződő közösségi-társadalmi viszony egyik kétségkívül meghatározó tényezője az a kép, amelyet kora az emberi testről, szellemről alkotott. Szociológusok például kimutatták, hogy a testi megjelenés („hexisz”) könnyörtelenül elhatárol egy társadalmi réteget egy másiktól. De ugyanígy az emberi testről alkotott kép is szigorúan megkülönböztet korszakokat, kultúrákat egymástól. Ehhez a képhez minden esetben értékek fűződnek, amelyek azonban nem feltétlenül etikaiak vagy esztétikaiak – pl. Rubens nőalakjai –, hanem gyakran egészen mások (egészség). Az értékek vizsgálata azért különösen fontos, mert tipikus szerepük az emberi viselkedés vezetése. Szemléletesen mutatja ezt a modern társadalmak esete. Ma az akadályozott ember ritkán élvez elismerést, megbecsülést. Ez a tény több további tényezővel együtt összefügg az uralkodó értékrend összetételével is. A modern társadalmak tagjai számára például – a média, a reklámok által is erősen sugalltan – kiemelkedő értékek az egészség, a fiatalság, a produktivitás, a függetlenség és a szépség. Az „ami szép, az jó is” sztereotípiája működik a társadalom tagjainak mindennapi gondolkodásában. Bár a következőkben még meg kell különböztetnünk *látható és nem látható fogyatékossgot*, annyi már itt, a tévedés különösebb veszélye nélkül leszögezhető, hogy az említett értékek nem kifejezetten kedveznek egy ritkán tökéletes egészségű, gyakran még csak nem is fiatal, többnyire

nem produktív és nem független, ráadásul a köznapi értelemben általában nem is szép, vagy *másképpen szép* sérült ember respektusának.

A fogyatékoság problémája bizonyosan egyidős magával az emberrel, de mai, roppant szélesen elterjedt, súlyos formájában meglehetősen új keletű: egyfelől folyamatosan, lassan, másfelől mégis a XX. század közepétől vált világméretű problémává. A régi időkben a sérülten született, vagy fogyatékosá lett emberek általában viszonylag korán meghaltak. *George Morris Piersol* közismert fordulata szerint a modern medicina éveket adott az élet számára, most nagy és közös felelősség életet adni az évek számára. (Ez természetesen nemcsak az idősekre, hanem legalábbis azonos súllyal a nagyszámú fogyatékosággal élő emberre is vonatkozik.) Annál is inkább, mivel a modern kor igen változatos módokon *termeli* a fogyatékoságot. A nagyipari munka, a zsúfolt, veszélyes közlekedés, az egészségtelen életmód, a nem megfelelő és túlzott gyógyszerfogyasztás, a hatalmas mennyiségű káros kémiai anyag bevitele a szervezetbe, a felfokozott stresszhatások, az erősen szennyezett környezet csak néhány a jellemző és roppant veszélyes, fogyatékoságot előidéző tényezők közül. Ennek megfelelően a rehabilitációs szemlélet is csak néhány évtizede terjedt el a világon.

Az állatvilágban a sérült egyed az esetek túlnyomó többségében pusztulásra ítéltetett, részben a természetes kiválasztódásnak nevezett folyamat eredményeként. Gyakran éppen ép társai pusztítják el. Az emberi társadalom különbsége az állatitól sok egyéb mellett ebben áll: az embert kultúrája, az általa felépített egészen komplex rendszer teszi képessé olyan társadalmi intézmények működtetésére, amelyek folytán az állatok szintjén bekövetkező, említett következmények kikerülhetőkké válnak. A fogyatékosággal élő emberrel szembeni előítélet végső, legtávolabbi forrása részben mégis feltehetőleg éppen ez az *atavisztikus, ősi ösztön, amelynek hatása újra és újra, korról korra átüt a kultúra védőszövedékén*. Az előítélet keletkezésének egyik okát ebben az összefüggésben találtuk meg.

További, az előítélet keletkezése felé vivő megfigyelés, hogy a fogyatékoság maga – minden általunk vizsgált történeti korban és a kultúrák zömében – egészen mélyen összekapcsolódott a *transzcendenciával*: az emberek, a különféle népek a történelemelőtti koroktól kezdődően egészen a mai, modernnek nevezett időkig úgy vélték, hogy eredete valahol a látható, tapasztalható világon túl van. Az ember úgy van a sérülten születéssel, a fogyatékosá válással, mint a *halállal*: nehezen képes elfogadni, hogy lehetséges, s ha lehetőségességét *létezéséből* látja is, nem képes értelmezni, hogy miféle okok idézik elő.

Az előítélet forrásvidékén ott találjuk a mai időben sokak által számottevő magyarázóerővel felruházott és nagyra értékelt, mások által átkozott *másságot* is, mely gyakran szemmel láthatóan, máskor viszont láthatatlan módon jelzi a fogyatékosággal élő és a nem fogyatékosággal élő ember közötti különbséget.

A rehabilitáció és a fogyatékoság történeti és kultúranropológiai vizsgálata ma még gyerekcipőben jár.³ Jószerével szakirodalma is alig van, így valóban csak

3 A múlt század nyolcvanas éveitől a publikációk száma megnőtt. Említhetőek például akár a Yale Egyetem kutatójának, Nora Groce-nak a publikációi, pl.: Groce 1985; ill. Ingstad – White 1995, Garland 1995, vagy Connors – Donnellan 1993, ill. Gwaltney 1970.

nagyon óvatosan lehet néhány eredményt elővételezni most. Bár a kutatások által még mindig nem megfelelően igazolt, mégis megkockáztatható, hogy *maga a kultúra*, tehát a nagy humán kultúrák, mint például a régi zsidó tradíció, az ógörög hagyomány, az óegyiptomi kultúra vagy a kereszténység – és így tovább – *nem diszkriminálnak*.

S ha ez így van, akkor a fogyatékosággal élő emberrel kapcsolatos előítéletek nem a nagy kultúrákból erednek, hanem atavisztikus, ősi ösztönök, pogány babonák, vallásos balhiedelmek és a fogyatékosággal élő ember mássága folytán az egyes nagy kultúrák *dominanciája mellett*, ezekkel való kölcsönhatásban termelődnek és születnek újjá. Kultúrhistoriai vizsgálódásaink rövid, előzetes összefoglalója eddig tart, a részleteket a következő oldalak tartalmazzák.

A történeti példák

Ezek sorát a *Mezopotámiából* ránk maradt ékírásos táblák tanúságával kezdjük. Itt érhetjük először tetten az imént említett, egészen alapvető összefüggést: azt, hogy a sérültség, a fogyatékoság az emberi és a társadalmi tudatban a legmélyebben kapcsolódik egybe a transzcendencia keresésével. A társadalom tagjainak a fogyatékosággal élő emberhez való viszonyáról, az akadályozott embernek a közöségben elfoglalt helyéről igen keveset tudunk meg belőlük. Az egyetlen nyom talán csak az, hogy nemcsak olajból és füstből, hanem „torzszülöttekből” is jósoltak. Prognosztikus ómeneknek, azaz a jövőre vonatkozó előrejelzést lehetővé tevő jeleknek tulajdonították létezésüket, túlvilági erők hatását sejtve bennük. Ha a fogyatékoságra racionális, evilági magyarázat nem adódott, valamiféle nem evilágit kerestek reá. Ha a fogyatékoság túlvilági eredetű, akkor valóban alkalmasnak tűnik arra, amire az evilági gondolkodás általában képtelen: hogy megláttassa a jövőt.

A veleszületett vagy szerzett fogyatékoságot okozó isteni büntetés motívuma nem csupán a mezopotámiaiban, hanem számos egy- és többisten-hívő kultúrában megtalálható. A mintegy 350 esztendővel ezelőtt Európa-szerte ismert szakíró, *Ulisse⁴ Aldrovandi* így vélekedik: „A monstroomok [azaz a súlyos fizikai fogyatékosággal, kifejezetten torz alakokkal született csecsemők – K. Gy.] Isten intései, hogy elkerüljük a bűnöket, vagy legalább bűnbánóan megtérjünk Hozzá.” Aldrovandi másutt a fogyatékoságtól való megszabadulás lehetőségét is transzcendens erőktől reméli: „A mi korunkban azonban a mindenható Isten kegyelme elküldte nekünk egyszülött Fiát, hogy vérével megváltsa az emberi nemet, s azóta minden gonosz szellem eltűnt” (vö.: Czeizel—Sibelka 1986). Bár valóban így lenne! Mindenesetre az egyes korokban jól megérett e felfogás a természet hibás működésének, a vak véletlen játéknak hangsúlyozásával. Sajátos módon, s bizonyos hangsúlyeltolódásokkal, de így van ez még ma is.

4 A keresztnév helyesírásának korrekcióját kötetünk egyik lektora, dr. Vekerdi László javaslata alapján végeztük el.

1.1. A régi zsidó társadalom

„A levéltárak porában és a múzeumok csendjében is az élő embert kell keresni.” (Marc Bloch)

A régi zsidóság életének egyik legjelentősebb dokumentuma a *Tóra*. Az öt könyv az áldozatokkal kapcsolatban nemcsak azt rögzíti alapvető szabályként, hogy csak hibátlan állat áldozható (Leviticus 22, 21.). Ennél sokkal többről van szó a papok kötelességei között: „Senki... akin hiba van, ne közeledjék bemutatni Isten kenyerét... vak ember vagy sánta, vagy csonka, vagy hosszú tagú, vagy az, akinek lába törött, vagy keze törött, vagy púpos, vagy törpe...” (Leviticus 21, 17–20.). A szöveg további részei más szigorú tisztasági megköveteléseket is tartalmaznak. Súlyos regula alá esik a kor egyik elterjedt betegségétől fogyatékosá lett ember: a *poklos*, a *leprás*. Ha valakinek leprás volta beigazolódott, akkor ezt rágalmazásért, mások megszólásáért kapott „gondviselészerű büntetésnek” tartották, a fertőzöttest tisztátalannak jelentették ki, és a táboron kívül kellett élnie. Esetleges meggyógyulása után „formálisan újra fel kellett szentelnie magát Isten szolgálatára” (Hertz 1939, 115.), és visszatérhetett a közösségbe.

A kérdés ezek után már csak az, hogy – úgy van-e, amint dr. Borsay János, az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet egykori igazgatója, a neves orvosprofesszor magyarázgatta népes gyógypedagógus-hallgatóságának néhány évvel ezelőtt – a fogyatékosággal élő ember megvetése, a vele szembeni súlyos előítéletek voltak-e, amelyek miatt elszigetelték őt, és kizárták a közösség életéből. Vajon valóban a zsidóságtól eredeztethető a sérült emberekkel szembeni előítélet? A *válasz egyértelmű: nem*. S, hogy miért nem? Vegyünk sorba a korabeli zsidó nép reális szemléletét, attitűdjét kiformaló szent szövegeik közül néhányat. Az elsőt mindjárt a zoltárokból:

„Boldog, aki gondol a szűkölködőre és a szegényre,
az Úr megmenti majd a csapás napján.”

(Zsolt. 41,2)

Ez a mondat kultúránk, a zsidó-keresztény kultúra hajnalán megfogalmaz egy – a forrás természetéből adódóan részben transzcendens irányultságú – szabályt. Ez a szabály fontos, mivel zsinórmértékként működött, és, ha a modern időkben talán korlátozottabban is, működik ma is. Említést érdemel, hogy a transzcendens összefüggés és a parancs-jelleg mellett a szöveg *rejtetten* tartalmazza azt a további jelentést is, hogy a fogyatékosággal élő, a társadalom peremére szorult, kirekesztett, nehéz sorsú személynek is joga van⁵ arra, hogy a társadalom többi tagjával azonosan *emberi életet* élhessen. Így adódik a segítségnyújtás „kötelezettségének” alapja.

5 Ez a személy joga, az angolban right to.

Egy következő példáért a Leviták könyvéhez fordulunk:

„Ne átkozd a némát és ne tégy akadályt a vak útjába, hanem féld Istenedet.”

(Lev. 19, 14).

A kijelentés a maga közvetlen és széles szövegkörnyezetében és pozitív parancs-tartalmával egyfelől ismét transzcendens értelmű. A második tagmondat másfelől negatív formájú parancs, tiltás: ne tégy így, hanem tégy amúgy. A vak útjába történő akadály-tevés nem más, mint az ő fogyatékoságának kevésbé értelmes, mint inkább gonosz kihasználása. A néma átkozása utalás arra a korabeli, de a köztes történelmi időben és a modern társadalmak egyes rétegeiben is meglehetősen elterjedt hiedelemre, amely szerint a némaság (a kommunikáció súlyos korlátozottsága, de a sérülten születés, vagy egyéb fogyatékoságok is) a *bűn következményei*. Ha a némaság a bűn következménye lenne, isteni büntetés eredménye, akkor sajátos, de logikus következtetésként adódhatna, hogy az ilyen ember „rászolgált” az átokra.

Ám, ha profán módon kívánjuk elemezni ezt a szövegrészt, akkor az összetett mondat második részétől el kell tekintenünk. Mit jelent hát az első tagmondat? Egyszerűen ennyit: a néma, a vak embernek is *joga van* ahhoz, hogy a társadalomban annak többi tagjával azonos módon éljen, s hogy *fogyatékosága miatt ne érje hátrányos megkülönböztetés*.⁶

Más megközelítésből nézve számos egyéb érv is rendelkezésre áll. A korabeli zsidóságnak a tisztasághoz, a tisztuláshoz, az egészséghez és a fogyatékoság különféle fajtáihoz fűződő viszonyának két klasszikus magyarázata a „*higiénikus*” és a „*levitikus*” értelmezés. Az első szerint Mózes öt könyvében a *tisztátalanság forrásai elsősorban testi természetűek*, így az ezektől való megszabadulás is *fertőtlenítés* útján történhet. Az olyan eset is igen gyakori, amikor a tisztátalanság bizonyos várakozási, tisztulási idő után magától elmúlik. A másik, a levitikus – tisztán vallási – magyarázat szerint azonban az előzővel szemben nem a higiéné, hanem a szentségre nevelés a nagyszámú életszabály felsorolásának és zsinórmértékké tételének célja. Így döntően fontos kikötés lett, hogy a legszentebbhez, a tökéleteshez és annak dolgaihoz csak – az úgymond – *hibátlan* ember közeledhet. Ezt a megfontolást támasztja alá az a tény is, hogy a törvények legnagyobb többsége a szentélyhez és az ahhoz szorosan kötődő dolgokhoz fűződött.

Van azonban egy kétségkívül sorsdöntő szempont, amely mindkét magyarázatot érvényesnek mutatja, ez pedig nem kevés: a *fennmaradás*, a *létben maradás elemi szükséglete*. Bizonyos, hogy a higiénikus és a levitikus szemlélet valóra váltása egyaránt szolgálta egy kis nép idegen miliőben való életben maradását (küzdelem a fertőző betegségek ellen) és – ennek szerves részeként – önazonosságának, identitásának megőrzését. Ezt szolgálta az egyistenhit, a *Szentnek*, a *szentségnek* a védelme mellett a vegyes házasságnak és a más népekkel történő

6 Vö. pl. az Európai Unió Amszterdami szerződése – új számozás szerinti –, a fogyatékosággal élő személyek negatív diszkriminációjának tilalmát rögzítő 13. cikkelyével!

keveredésnek a tilalma is. A brit birodalom egykori főabbija, a bibliakutató, *J. H. Hertz* szerint a *Leviticus* első tíz fejezetének a fizikai életet érintő – itt a dolog természete folytán csak kicsiny töredékében ismertetett – szabályait az „ép testben ép lélek” szemlélet ideálja hatja át, s ezért értékük örök.⁷

1.2. Az ókori Egyiptom

Az óegyiptomi kor a törpe növésű emberekkel kapcsolatban nyújtja a leginkább figyelemreméltó példákat. A törpeábrázolások közül kiemelkedik a *Táncoló törpék* szoborcsoport, a XII. dinasztia idejéből, az i.e. XX. századból. Közülük három törpét a Kairói Múzeumban őriznek, egy negyedik – valószínűsítetten – „testvérük” pedig New Yorkba, a Metropolitan Múzeumba került. A négy apró figura eredetileg valószínűleg valamiféle gyermekek vagy felnőttek számára készített játék volt: ha mozgatták mögöttük a hátteret, maguk is mozogni, táncolni látszottak.

A *törpe Khnumhotep portréja* másik példánk az i.e. XXII–XXI. századból, a VI. dinasztia uralkodásának idejéből. Sokat nem tudunk róla: rabszolga-felvigyázó lehetett, hosszú szoknyát visel, de parókát nem, nyitott tenyere és beszédes tekintete, szinte szóra nyíló ajka sajátos külsőt kölcsönöz neki.

Erősen eltér azonban az említettektől *Szeneb, a törpe*, akit családja körében láthatunk. Ő maga hatalmas kötömbön törökülésben – a jól ismert írnoktartásban – ül felesége mellett, előttük két apró, de nem törpenövés szerinti testvérük áll. (Ezt a szoborcsoportot, akár az előbb említett szobrot, szintén Kairóban láthatjuk.) A család szobra az i.e. XXIII. századból való, és Szeneb saját sírboltjából, Gízából került elő. Ez az ember nemcsak szociális rehabilitációs szempontból méltó figyelmünkre, hiszen – mai látásmódunk szerint – meglehetősen súlyos fogyatékkal nőtt, és gyermekeket is nemzett, hanem foglalkozási rehabilitációs szempontból is. Ugyanis a fáraó hatalmas textilüzemének feje volt, fontos és elismert személyiség korának társadalmában, aki számos címet is viselt, feleségét pedig a „hercegnő” megszólítás illette meg. Képzőművészeti szempontból a szoborcsoport külön érdekessége, hogy nemcsak a családi ábrázolás volt igen ritka az óegyiptomi korban, hanem az is, hogy az egész műalkotás eltér a kifejezetten szép testek ábrázolásának a korban elterjedt tradíciójától. A leginkább eredeti elem azonban kétségkívül a két felnőtt kissé félrefordított fejtartása, s az asszony

⁷ Megjegyzést érdemel még két összefüggés.

Az egyik az, hogy az Ortodox Egyház (görögkeletinek is nevezik) papi gyakorlatában van egybeesés a Tóra szabályaival. Az Apostoli Kánonban találjuk, még az őskeresztény hagyományban, az első Egyetemes Zsinat előtt elfogadott 77-es kánont: „Ha valaki egyik szemét elveszítette, vagy egyik lábára sántít, minden más tekintetben viszont eleget tud tenni a püspöki hivatalnak, akkor felszentelhető (ordinálható), mivel nem a testi hiba gyalázza meg az embert, hanem a lélek bepiszkolódása.” És a 78-as kánon szerint: „Ámde, ha a férfi siket vagy vak, ne legyen püspök belőle, nem mintha megbecsületlenített lenne, hanem mert az Egyház érdekei nem szenvedhetnek csorbát.” (Plumlee 1979, 124.). Az összefüggés tisztázásában nyújtott segítségéért dr. Berki Feriz urat illeti köszönet.

A másik: a qumráni közösség irataiban több alkalommal van utalás fogyatékosághoz kapcsolódó összefüggésekre (ilyenek pl.: a bolondságot, gyengeelméjűséget jelentő petaim szó használata; itt-ott a leprára történő utalások, vagy az, hogy fizikai fogyatékosággal élők nem mehetek háborúba), de ezek egyike sem ad alkalmat mélyebb elemzésre (Amuszin 1986, 145–150).

mosolya – a régi egyiptomi művészetben szinte teljesen egyedülállóan – a családi szoboregyüttes tagjai közötti meleg, intim kapcsolatot mutatja.

A fáraó szolgálatában álló legkülönbélebb szolgálok, tisztviselők közül kiváló törpéket – jelen tudásunk szerint – hitelesen ábrázolta az egyiptomi képzőművészet. Közülük mindenképpen kiemelkedik az említett Szeneb, aki nem csupán hűségéért kapott különféle ajándékokat az uralkodótól. A sírboltban talált ábrázolás oka elsősorban az, hogy „ka-lelke” megtestesüljön a szoborban. Az említetteken túl kiemelendő vele kapcsolatban még az is, hogy nem csupán az udvari szövőműhely főnökeként működött, hanem Kheopsz és Dzsedefré fáraók piramisainak papi rangját is viselte (Kákosy–Varga 1970, 220).⁸ Az ábrázolóművész hiteles képet alkotott róla. Kákosy elbeszéli, hogy Szeneb egyik többletjoga volt az is, hogy hordszékben közlekedett. Igen jelentős, számos gazdag arisztokratánál is teteme-sebb vagyona volt. Sírfeliratai szerint 10 027 bikája, 10 000 tehene, 12 017 szá-marcsődőre, 10 200 számarkancája, 10 205 kosa és 10 103 nőtényjuha volt.

Mindemellett van itt egy egészen sajátos, egészen egyedi mozzanat. Szeneb karrierjét, magas méltóságát ugyanis feltehetőleg nem egyedül mesterségbeli tudása, vagy kiváló szervezői, irányítói képességei révén érhet-te el. Valószínűsíthető, hogy szerepet játszottak vele kapcsolatban pozitív irányú „előítéletek” is: éppen apró termete miatt. Hiszen voltak az egyiptomi népnek külsőre talán nem mindig vonzó, többségükben mégis egyértelműen pozitív szerepet játszó törpe istenei. Rög-tön először ott van *Ptah*, akinek a források szerint szintén „lehetett törpe alakja”. Ő Memphisz antropomorf ós-főistene, aki a világot teremtette, és tőle indult minden fejlődés. Számos ábrázolás szerint magát a Napot is ő irányítja. Múmiaszerűen ábrázolták, szorosan be-burkolt testtel. A művészetek teremtő isteneként és a kézművesek nagy pártfogójaként tisztelték. Jellemző, hogy így is nevezik: „Ptah-Héphaisztosz”. (Héphaisztosz szerepét lásd a következő alfejezetben.)

Ugyanakkor „Ptah köréhez sorolták a főként amulettként előforduló törpe pataikoszokat, ...veszélyes állatok ellen reméltek védelmet tőlük” (Kákosi 1979, 322.). A pataikoszok amulett jellegére utal az is, hogy a főníciaiak ilyen kis szob-rokat tűztek három evezősoros hajóik orrára (Hérodotosz III. 37.) Effajta ábrázolá-sokat bőséggel találhatunk nagyobb múzeumok ókori gyűjteményében.

De – a Ptahnál alacsonyabb rangú – *Bész* isten is törpe volt. Némileg ijesztő, bár gyakran humoros, karikírozott, torz külsejű alak, rövid, görbe lábakkal és álla-ti fülekkel; ritkán farokkal jelenik meg az ábrázolásokon. Védőistenség ő is, aki távol tartja a gonosz erőket, a mérges kígyókat, a krokodilokat – krokodilfejen áll-va is ábrázolták –, vigyázza az alvók álmát és a szülő nők egészségét.

A bemutatott okokból úgy tűnik tehát, hogy az óegyiptomi kultúrában a törpék kiemelkedő szerepet tölthettek be. Ezt látszik igazolni II. Pepi fáraó levele is.

8 Kákosy és Varga 1970-ben „nyomorék”-nak nevezik még őt. Valószínűsíthető, hogy ma már nem tennék.

A levelet lelkesedésében írta, mivel egyik expedíciójáról törpe növésű embert hozott magával:

„ismeretessé vált leveled tartalma, melyet a királynak a palotába küldtél, hogy hírül adjad, hogy békén megjöttél Jamból, azzal a sereggel, mely veled volt. Azt közlöd – mondod – e leveledben, hogy mindenféle kiváló ajándékokat hoztál, amelyeket Hathor, Imemaau úrnője ad Felső- és Alsó- Egyiptom királya Noferkaré kája részére, aki örökkön-örökké éljen. Azt mondod ebben a leveledben, hogy egy törpét hoztál magaddal, egy isteni táncost, a Fény-föld lakóinak országából, ahhoz a törpéhez hasonlót, akit az istenek kincstárnoka Baurdzsed hozott Isszi király idejében. Te azt mondtad őfelségének, nekem: Még sohasem hozott ehhez hasonlót, aki Jamban volt... Hozd magaddal a törpét, akit élve... idehoztál, istenek táncaira, a szív öröme és Felső- és Alsó Egyiptom uralkodója, Noferkaré, aki örökké él szórakozására... Én felségem kívánja látni a törpét, jobban, mint a bányák és Punt ajándékait.”⁹

(Kákosy—Varga 1970, 121–122.)

Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy az ókori Egyiptom népe a törpe növésű embert egyáltalán nem vásári mulattató figuraként „tisztelte”, mint azt annyi más kultúrában tették, sokkalta inkább pozitív tulajdonságokat társítottak hozzá. Emberieket és istenieket. Mindez nagyban hozzájárulhatott Szeneb eredményes – modern szóval – szociális és foglalkozási rehabilitációjához.

1.3. A görögök

Az antik görög világ ideáljai között első helyen szerepelt az egészség és az épség. Az ember egészsége talán az értékhierarchia csúcsán helyezkedett el. Mindennapi életükben, gondolkodásukban nem vált szét élesen a test és a lélek egészsége. Az emberi ideálhoz a testi-lelki kiegyensúlyozottság, épség éppúgy hozzátartozott, mint a harmónia vagy a szépség. (Figyelem: itt valóban magukról az ideálok-ról van szó, nem pedig arról, hogy az idős Szókratész diszkoszvetésben vagy futásban, esetleg akár külső, fizikai szépségben fölvehette volna a versenyt a legjobb atlétákkal, vagy hogy azok szellemi párbajban legyőzték volna őt.)

Van a régi görög kultúrának egy nevezetes eszménye, amely párba, sőt akár szembe is állítható az „ép testben ép lélek” maximájával, ez pedig a *kalokagathia*. Maga a szó meglehetősen széles jelentésudvarú: eredetileg „tökéletes férfiút” jelentett (Arisztotelész: *Politika* 1293b), később morális értelemben „tökéletes jellemet” (pl. Arisztotelész: *Nagy etika* 1207b). Platónnál is gyakran előfordul – *kalosz kai kagathosz* – több jelentésáramlatban. Lényegét tekintve nemességről, igazlelkűségről, derékségről van itt szó. Más felfogásban – Nissotis 1980 – az egész ember egész voltát, a test és a lélek egymásnak megfelelését, sőt nemességét is kiolvashatjuk belőle.

9 Wessetzky Vilmos fordítása.

Ami a görög ember mindennapjait illeti, korabeli képzőművészeti alkotások az életnek olyan eseményeit és helyzeteket is pontosan rögzítették – például egy bányászokat ábrázoló korinthoszi agyagtáblácska az i. e. VI. század első feléből, vagy a „gerendaprésben” dolgozók nehéz munkája korai görög vázaképeken –, amelyek súlyos és maradandó fizikai sérülés, belső szervi elváltozás közvetlen lehetőségét hordozták magukban. Számos módja volt a fogyatékosná válásnak Hellaszban a nehéz fizikai munkán kívül is, például a rengeteg, főként a perzsákkal folytatott háborúskodás. És ha sokat nem is, azt azért például biztosan tudjuk, hogy a csatában súlyos sérülést szenvedett harcost köztisztelet, közmegebecsülés övezte Spártában.

Hérodotosz is számos egyéb fogyatékoságról tesz említést. Maiandriosz türannosz testvére például elborult elmével él (III. 145), Zópürosz, Dareiosz hadvezére önmagát csonkítja meg hadicselből: orrát is, fülét is levágja (III. 154). Kroiszosz egyik gyermeke siketnéma (I. 38), egy korinthoszi, a *Labda* nevű leány testi fogyatékosága miatt sokáig nem kap férjet magának, később megszülető gyermeke, Küpszelosz azonban türannosz lesz (V. 92).

Sok férfit férfiasságától fosztanak meg, bosszú vagy „üzleti okok” folytán (pl. VI. 32). A csonkítás, különféle testrészek lemetszése – nemritkán asszonyoké is – gyakorta előforduló büntetésforma a korban, különösen a perzsák körében (VIII. 116, IX. 93, 112). A nagy számban előforduló példák közül talán mégis Hégészisztratoszé a legsajátosabb, akinek a lakedaimóni fogságból történt megmenekülését Hérodotosz is és a sokat látott, harcedzett spártai harcosok is ámulattal vették tudomásul. Egyik lábát megvasalt kalodába zárták, de ő lábfejét levágva, szigorúan őrzött börtönén falat bontva gyalogszerrel menekült éjszaka, míg nappal az erdőben lapult. Így jutott célhoz a harmadik napon. Még a protéziskészítés egyik őspéldája is *Hégészisztratosz* nevéhez fűződik, mivel sebe begyógyultával műlábát faragtatott magának. Ezzel járkált, s fennhangon szidta a spártaiakat (IX. 37).

Számottevő eleme a fogyatékosággal élő emberhez fűződő viszonyoknak a kor görög kultúrájában, hogy a fizikai fogyatékoságot szinte sosem párosították automatikusan jellembelivel is. Párját ritkító kivétel ez alól Agriosz fia, az akháj Therszitész, a leghitványabb és legrútabb harcos, akiről az *Iliász* egyáltalán megemlékezik. Hol saját serege vezéreit gúnyolja durván, hol meg Akhilleusz szerelmét teszi nevetség tárgyává¹⁰.

„...kész volt a királyokkal civakodni,
és csak azért, hogy az argoszi nép mind rajta nevessen.
Legrútabb volt ő mind közt, aki Trója alá jött:
kancsal volt és sánta a féllábára, a válla
ferde, s a melle behorpadt volt, fejbúbja csücsökben
végződött, s tetején ritkás pihe szálai lengtek.
Őt mind közt Akhilleusz és Odüsszeusz útalta leginkább;
őket szokta gyalázní, de most ragyogó Agamemnónt
ócsárolta süvöltő hangon...”

(*Iliász* II. 214–222.)

10 Devecseri Gábor fordítása.

Ha nem is görög példa, ideilleszkedő a világirodalomban is hasonlóképpen kivétel: Shakespeare III. Richárdjának figyelemre méltó részlete:

„... én aki nem játszani születtem,
 Sem tetszelgő tükröknek udvarolni,
 Kit durván véstek és szerelem fénye nélkül
 S riszáló nimfák előtt nem feszíthet,
 Kit megfosztottak minden szép aránytól
 S a természet becsapott természetemmel,
 Ki torzult, félig-kész, s idő előtt
 Küldettem el e lélegző világba,
 Bénán s idétlenül, hogy a kutyák
 Megugatnak, ha bicegek előttük –
 Én ilyen fuvolázó békekorbán
 Nem is tudok egyébvel szórakozni,
 Mint hogy a napon nézem árnyamat
 És csúfságomat magam magyarázom:
 Én, mivel nem játszhatom a szerelmemet,
 Hogy eltöltsem e csevegő időt –
 Úgy döntöttem, hogy gazember leszek
 S utálom e kor hiú gyönyörét.
 (Shakespeare: III. Richárd; Vas István fordítása.)

A másik nagy történetírótól, *Plutarkhosztól* tudjuk, hogy Lükurgosz korában Spártában létezett egy hagyomány, amit modern nyelven egészen pontosan a *habilitáció* – azaz a fogyatékosan született gyermekek intézményes segítése – elmentéteként fogalmazhatunk meg:

„Az újszülött csecsemővel apja nem rendelkezett, hanem karjába vette és elvitte a Leszkhé nevű helyre, ahol a törzsek vénei összegyülekeztek, és megvizsgálták a kisdedet. Ha egészséges alkatú és erőteljes csecsemő volt, utasították az apát, hogy nevelje fel, egyben pedig kijelölték neki egyet a kilencezer spártai parcellából. De ha idétlen vagy nyomorék volt, bedobták a Tajgetosz Apothetai nevű szakadékába – azzal a meggyőződéssel, hogy nem előnyös sem a gyermeknek, sem az államnak, ha egy születésétől kezdve gyenge és életképtelen ember életben marad. Ezért fürdették meg az asszonyok az újszülöttet borban és nem vízben, hogy kipróbálják szervezetének állóképességét. Ha ugyanis epilepsziás vagy gyenge, beteges szervezetű volt a gyermek, görcsöt kapott az erős bortól, és elpusztult, de ha egészséges volt, még izmosabb lett.”
 (Lükurgosz, 16. 1–3; Máthé Elek fordítása.)

E gyakorlatot egyébként Platón is említi – „...akik... csenevésznek születtek, egy megközelíthetetlen, titkos helyen annak rendje és módja szerint eltüntetik” (*Allam* 460c) –, de Arisztotelész sem helyteleníti: „...semmilyen korcszülöttet nem szabad fölnevelni...” (*Politika* 1335b).

Az újszülött hasadékba dobását, vagy kitevését megelőzte, hogy nyomban születése után bemutatták apjának, akinek megvolt a joga, hogy ne fogadja el őt. A nemzetség véneinek megmutatás különösen Spártában dívott. A kitevésnek, letaszításnak, azon túl, hogy régi korok elsőszülöttjei isteneknek áldozásával volt rokon – akárcsak más korokban és kultúrákban – itt is megvolt a közösség mindennapi megélhetését is védő funkciója. Hiszen gyakran megesett az is, hogy egy-egy háború kirobbanásának okai között ott szerepelt, hogy a népszaporulat következtében a felosztott föld darabjai, a kléroszok már nem voltak elegendők a rájuk utalt lakosság eltartására. Az újszülöttek kitevését, letaszítását annak ellenére gyakorolták, hogy (persze a különböző korokban különféle mértékben, de) a halott eltemetése a görög kultúra egyik kiemelkedően fontos vonása volt, gondoljunk például Szophoklész Antigonéjára. Az el nem temetés a legszörnyűbb büntetés: a temetetlen halott – öngyilkos, szentségtörő – lelke sosem talál nyugalomra, bolyong az idők végezetéig. Ebből a jelenségből, illetőleg a kitevésből, a letaszításból úgy tűnik, hogy a korabeli görög társadalom a sérült csecsemőt nem is tekintette igazán embernek.

Az iméntihez kapcsolódó összefüggés a homéroszi korban az általános félelem a halott visszatértétől. Ez alól kivétel volt, ha valakit elhamvasztottak, vagy holttestét erősen megcsonkították, vagy, ha „holttestét minden gyászisztesség nélkül kivitték a határra, tehát mintegy «kiúzték»” (Mireaux 1962, 169.)

A kitevés, letaszítás – mint korábban említettük – a transzcendenciával, a túlvilági erőkkal, az istenekkel kapcsolatos. Jól mutatja ezt a bűnös, istennel szemben vétkes felnőtt büntetése. Őt olymódon szolgáltatják ki az isteneknek, hogy magas szikláról taszítják le, vagy föld alatti mély üregek, Hádész-szajak (Mireaux 1962, 191.) valamelyikébe dobják, esetleg magas tengerparti szirtekről lökik a mélybe. Lényegében egybevág ezzel James George Frazer megállapítása is, aki utal rá, hogy a spártaiak az áldozatot a Tajgetosz csúcsán mutatták be, „azon a csodálatosan szép hegyláncon, amely mögött minden este eltűnni látták a nagy fényt” (Frazer 1965, 54.). A régi görögök úgy hitték, Héliosz harci szekeret hajt az égen. Ezért áldoztak neki a Napot fő istenségként imádó rodosziak minden évben lovakat és harci szekereket, s hasonló okból a spártaiakon kívül más népek is. Az áldozat helye egybekapcsolódott az istenség eltűnésének helyével; a rodosziak áldozati adományait a tengerbe vetették.

Van egy hamisítatlan görög hős, a történetekben minduntalan felbukkanó alak, aki istent és embert egyaránt elkápráztat kezének utolérhetetlen kovácsmunkájával. Súlyos, veleszületett fizikai fogyatékosága ellenére is teljes értékű polgára a mitológiának: *Héphaisztosz*. Maga is isten, Héra gyermeke. De anyja, aki – a több különféle születési változat egyike szerint – *egymaga* szülte őt, akárcsak Zeusz Athénét, a világra jött gyermeket azonnal eltaszítja magától: *leveti* az Olümposzról (iász XVIII. 395–398.). Héphaisztosz kis híján odavész.

Héra az Apollónhoz írt homéroszi himnuszban így mondja el a történeteket (*h. Ap.* 315–323.):

„Istenek és istennők mind, hallgassatok énrám,
mint kezd sérteni engem a fellegtorlaszoló Zeusz,
mert szeretőszívű feleségül vett maga mellé
és most nélkülem is megszülte a bagolyszemű Pallaszt,
boldog öröklétűek közt aki úgy kimagaslik;
míg, akit én szültem, nyomorék volt, minden örökké-
élők közt, a fiam, Héphaisztosz, torz vala lába;
szégyenem és csúfságom az égben, kit magam egykor
fogtam és messzehajítva a nagy tengerbe ledobtam.”
(*Devecseri Gábor fordítása*)

Más verzió is van, ez is igen emberi és rendkívül jellemző: egy *Apollodórosz* néven ismert szerző szerint büntetésből szenved el Héphaisztosz a nagy zuhanást az Olümposzról, s így a fogyatékosná válást is, mivel Zeusz – amiatt, hogy civódásukban nem az ő, hanem anyja, Héra oldalára állt hősünk – lehajítja őt (*Mitológia* 1.3.5.). Tehát, bár isten maga Héphaisztosz is, (fő)isteni büntetés következménye fogyatékosága! Lám, újabb példa rá, hogy a görög gondolkodásban is megtalálható az örök emberinek tűnő vonzódás a fogyatékoság isteni eredetű büntetésből való származtatására.

A gyermek Héphaisztosz *Kerényi Károly* – 1951, 105. – jellemzésében „születésétől fogva mindkét lábára sántított, mert talpa és lábujjai hátrafelé állottak, nem lehetett járni rajtuk, csak előre hengergetni az egész testet”. (Egy Caerében az i. e. VI. században készült vázaábrázolás egyébként jól láttatja ezt.) Az isteni kovácsról maga a nagy Homérosz így emlékezik meg az *Iliás*ban (XVIII. 410–411. és 414–415.):

„...üllőjétől fölkelt nagysebten az órjás
és bicegett, hitvány lábszárai lent karikáztak.
...majd pedig... a kezét letörölte szivaccsal,
és mellét, a bozontosat, és jóízmu nyakát is.”
(*Devecseri Gábor fordítása*)

Amikor asszonya, Aphrodité megcsalja Arésszel, a hadistennel, egy maga kovácsolta, láthatatlan láncsal ejti foglyul őket, és az isteneket dühödt keserűséggel hívja tanúul: „Jertek és lássátok, mi történik itt neveltségre és szégyenszemre! Hogy csúfolja meg minduntalan a becsületesemet, mert nyomorék vagyok... Aphrodité! A pusztító Arészt szereti, mert szép, és egyformák a lábai, míg én sántítok.” (Kerényi 1951, 52.) Héphaisztosz nem feltétlenül csupán azért invitálja az isteneket a házasságtörés színhelyére, mert maga ügyefogyott és nem tudja a dolgot csendben elrendezni. A homéroszi kor egyik fontos jogi intézménye rejlik tette mögött. A házasságtörésért, de a nemi erőszakért vagy a lopásért is akkor lehetett büntetést kieszközölni, ha az elkövetőt, lehetőleg tanúk jelenlétében, rajta csípték.

Máskor azonban, amikor az istenek Zeusz és Héra súlyos civódása miatt erősen elkedvetlenednek, Héphaisztosz vidítja fel őket, önszántából vállalva a mókamester szerepét (*Iliász* 1. 597–600. – itt is Devecseri Gábor fordításában):

„...az égilakóknak mind töltötte az édes nektárt, jobbrahaladt, meregette a nagy keverőből. És ki nem oltódó nevetésre fakadtak a boldog istenek ott, látván Héphaisztosz mint sűrög és fúj.”

Mindmegannyi tipikus fogvatékokszerep és -helyzet! Ráadásul az olümposziak között ő az egyetlen, aki gyakran tölti napjait kemény kézműves munkával. Székei, asztalai nemcsak aranyból és ezüsből készültek. Lábukkal gyakorta oda is tudtak menni, ahol szükség volt rájuk. Héphaisztosz mindezek ellenére sem változatos alakú „vadász”, mint Zeusz, de nem is tökéletes, mint Pallasz Athénéé, hanem *verítékes, borzas üstökű*. Bár a görög világlátásban a kézműves munkája *tekhné*, tehát alkotó, művészi tevékenység, távolról sem a legnehezebb rutinmunkákat gépiesen végző rabszolgáéhoz hasonló, első látásra azért egyáltalán nem tűnik problémamentesnek beillesztése a nemes tulajdonságokkal felruházott magas, isteni társaság soraiba.

Ezt – a számunkra külön érdekességgel bíró – problémát a klasszika-filológus *Moses I. Finley*, publikálása idején sok vihart aratott könyvében, az *Odüsszeusz világában* kérdésként fogalmazta meg: „...hogyan lehetett velük egy sorba állítani a kézművest, aki az arisztokraták palotáját építi, fegyvereiket, tálaikat, díszeket készíti, hogy ezzel árnyékot ne vetnénk az értékek és státusok ama hierarchiájára, melyen a társadalom alapul? Egy isten készíthet kardot a többi isten számára, ám a kardkovács nem lehet ugyanolyan isten, mint azok.” (Finley, 1977. 100.) A homéroszi megoldás ügyes, nagyon is ügyes: Héphaisztosz a mesterember, aki – így mondja Finley – „sántának született, és egész személyisége magán viselte szégyenének bélyegét. Következésképpen a többi istenek az emberiség alá süllyedtek volna, ha nem kacagják ki unos-untalan őt... Odüsszeusz világának társadalmi szövedéke meg volt mentve.”

Világos beszéd. De vajon csak ügyes fogás volt-e a „mesteri dalnok” részéről a megoldás? Bizonyára nem. Hiszen aki a görög mitológiában barangol, mindig valahol a mítosz és a valóság határán jár. Tehát nem valamiféle „harmadik létállapotban”, inkább: egyszerre itt is, ott is, mivel a mitológia tipikus megoldásainak, a problémákra adott tipikus válaszainak fő forrása nem más, mint a reális mindennapi élet. Ha tehát mást nem is vennénk alapul a görög elemzés során, mint a mitológiában követett megoldásokat, a fogvatékokossággal élő embernek a görög világban elfoglalt tipikus pozíciója néhány ritka esettől eltekintve, legalábbis nem lehetett könnyű. Hiszen Xenophanész (i. e. 540–470) megállapítása maradéktalanul igaz:

A trákoknál kékszemű, rőthajú mind.” (B 16.)
„Az etiópoknak fekete és laposorrú az isten,

De azt is láttuk, mi történt a sérülten született csecsemővel, láttuk, hogy Labda, az ifjú sérült leány *nem tudott férjhez menni*, az istenek pedig *nevezték* Héphaisztoszt, Héra pedig kísérteties hasonlósággal cselekedte *ugyanazt* „torz”-nak született gyermekével, amit a spártaiak tettek.

1.4. A kelta mitológia

A kelta mitológiában él Héphaisztosz párja, egy másik sánta kovács, a *Völund* nevű. Királynak fia volt, nem akárki: híres kovács, művész, aki, mikor tündérleány felesége elhagyta, hétszáz gyönyörű drágakő-berakásos aranygyűrűvel várta vissza őt. Eme aranygyűrűk felkeltették Nidud király érdeklődését, aki arra akarta kényszeríteni Völundot, hogy álljon szolgálatába. Mikor pedig az ellenállt, lábain az inakat úgy vágta el, hogy soha többé ne tudjon járni. Így dolgozott a királynak egy elhagyott szigeten egyes-egyedül, boldogtalanul.

De hogy kimondottan foglalkozási rehabilitációs szempontból milyen volt Völund helyzete, azt a múlt század ismert magyar kutatójának, Katona Lajosnak egy dolgozatából láthatjuk legszemléletesebben: „Völund mesés művészete és sokoldalú csodás ügyessége élt fenn északon minden néposztálynál, s amely be-légyszeresedett a nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány útján minden skandináv ember tudatába, hogy közkeletű szólásmódok, a mindenkitől könnyen értett képletes kifejezések sorába tartozott bármely ritka műgonddal készült hol-minak, de különösen fegyvernek becsét Völund emléktől kölcsönzött hasonlattal dicsérni.” (Katona 1884, 71.)

1.5. Egy-két forrás az ókori Rómából

Claudius, a császár (Gyarmati 2000) maga is fogyatékossgal élt. „Antonia, az anyja is azt mondogatta róla, hogy emberi szörnyszülemény, melyet a természet csak megkezdett, de nem fejezett be; s ha valakire a korlátoltság bélyegét akarta rásütni, azt szokta volt mondani: »Butább, mint az én Claudius fiam.« (Suetonius, Claudius 3). Másutt a történész a következőt állapítja meg: »Járás közben nem vált előnyére, hogy térde rogyadozott, s ha vidám volt, ha komoly, sok minden elcsúfította; illetlen nevetése például; még rútabb volt, ha haragudott, ilyenkor habzott a szája és folyt az orra, ehhez járult még, hogy nyelve is nehezen forgott, amúgy is mindig remegő feje minden mozdulatnál csak még inkább ide-oda járt» (Suetonius, Claudius 30).¹¹

Seneca pedig így beszél róla: „nézzétek meg a testét: haragjukban hozták létre az istenek” (Seneca 1963, 10), de Montesquieu sem volt sokkal jobb vélemény-nyel róla, egyik intézkedését „egy hülye szeszélyeként” értékelte (Montesquieu, 1997).

Kevesen tudják, hogy Decimus Iunius Iuvenalistól, az első század derekán Rómában széles körben ismert szatíraírótól származik a gyakran idézett mondás:

¹¹ A források feltárásában Gyarmati 2000 volt segítségünkre.

„ép testben ép lélek”. De csak ép testben volna ép lélek? Ép testben biztosan ép a lélek? Ha valakinek a teste nem ép, annak nagy valószínűséggel a lelke (szelleme, pszichéje stb.) se volna teljesen tökéletes? Remélhető: ez a könyv bizonyíték lesz rá, hogy nem így van. Ráadásul az eredeti Iuvenalis-idézet egyáltalán nem ezt sugallja, főleg nem, ha teljességében olvassuk (*Saturae*, X. 356):

„Bízd rájuk, döntsék maguk el majd isteneink azt,
 hogy hozzánk mi való és jóllétünkre mi szolgál.
 Ők, mi legüdvösebb adják ahelyett, ami kedves,
 s jobban féltik az embert, mint maga! Lelki szeszélyek
 elvakuló, sodró vágyak visznek, mikor asszonyt
 választunk, ki nekünk gyereket szül. Csakhogy előre
 tudják ők: fiaink milyenek lesznek, s feleségünk.
 Hogy kérj hát valamit, s a fehér disznó zsigereivel
 s szent kolbászaival tiszteld áldozva az oltárt:
 ép testben legyen ép lélek – kérd ezt az imádban;
 hősi szívért könyörögj, mely nem fél semmi haláltól...”
 (Muraközy Gyula fordítása)

S bár van egy sora Vergiliusnak is: „Szép testben vonzóbb az erény is” (*Gratior est pulchro veniens a corpore virtus: Aeneis*, V. 344), mégse tűnik mindez eleendőnek ahhoz, hogy a római kultúrából egyértelmű fogyatékosellenességet vezethessünk le, azok sokkal inkább a szépség és a harmónia dicséretét hirdetik.

Kérdések, problémák:

- Összefügg-e a modern társadalmak világképében a transzcendencia a fogyatékos-sággal?
- Mi a szép? Lehet-e szép a sérült ember?
- Valóban termeli-e a modern kor a fogyatékos-ságot? Inkább-e, mint a korábbiak?
- Valóban igaz-e az a hipotézis, hogy a nagy humán kultúrák maguk nem diszkriminálnak?
- Kimondható-e, hogy létezik az előítélet kialakulásának egyetlen, ősi forrása?
- Miképpen reprodukálódik?
- Ép testben ép-e a lélek?

IRODALOM

- Amuszin, I. D. 1986: A Holt-tengeri tekerccsek és a Qumráni közösség. Gondolat, Bp.
- Arisztotelész 1984: Politika. Gondolat, Bp.
- Arisztotelész 1975: Eudemoszi etika. Nagy etika. Gondolat, Bp.
- Barnes, Colin – Geof Mercer – Tom Shakespeare 1999: Exploring Disability. A sociological introduction. Polity Press, Cambridge
- Connors, L. – Donnellan, Anne M. 1993: „Citizenship and Culture: the role of disabled people in Navajo society”, *Disability, Handicap and Society* Vol. 8, No. 3, 265–279.
- Czeizel Endre – Sibelka Perleberg Artur 1986: „Ulysses Aldrovandi 1642-ben kiadott, »A torzszülöttek története« című művének ismertetése és értékelése.” *Orvostörténeti Közlemények* 113–114. sz. 9–36. old.
- Finley, Moses I. 1977: Odüsszeusz világa. Európa, Bp. 1985
- Foucault, Michel 1961: *Histoire de la Folie*. Sorbonne, Paris
- Foucault, Michel 1961: „Stultifera navis.” *Nagyvilág*, 1990. 9. sz.
- Foucault, Michel 1975: *Felügyelet és büntetés*. Gondolat, Bp. 1990
- Foucault Michel 2001A: *Nyelv a végtelenhez*. Latin betűk, Debrecen
- Frazer 1965
- Garland, Robert 1995: *The Eye of the Beholder. Deformity and Disability in the Graeco-Roman World*. Duckworth, London
- Gwaltney, John L. 1970: *The Trice Shy: Cultural Accomodation to Blindness and Other Disasters in a Mexican Community*. Columbia University Press, New York, London
- Grimm, Jacob és Wilhelm: *Gyermek- és családi mesék*. Magvető, Bp. 1989
- Gyarmati Krisztina 2000: *Claudius: Egy fogyatékosággal élő császár arcképe*. Bp., kézirat
- Ingstad, B. – White, R. S. 1995 (szerk.): *Disability and Culture*. Berkeley, Ca., University of California Press, Springfield, Illinois
- Iuvenalis: *Szatírák*. In: *Persius és Iuvenalis: Satírák*. Európa, Bp. 1977
- Kákosi László 1979: *Ré fiai*. Gondolat, Bp.
- Kákósy László – Varga Edith 1970: *Egy évezred a Nílus völgyében*. Gondolat, Bp.
- Kerényi Károly 1951: *Görög mitológia*. Gondolat, Bp. 1977

Mireaux 1962:

Montesquieu 1997: A rómaiak nagysága és hanyatlása. Kossuth Kiadó, Bp.

Nissotis: Nikolaus 1980: „Reisinger János beszélgetése Nikolaus Nissotis görög professzorral, a Nemzetközi Olimpiai Akadémia elnökével.” *Vigilia*, 45. évf. 6. sz. 388–391. old.

Oppenheim, A. Leo 1977: Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja. Gondolat, Bp. 1982

Platón: Állam. In: Platon Összes Művei. II. köt., Európa, Bp. 1984

Seneca 1963: Játék az isteni Claudius haláláról. (Apocolocyntosis). Magyar Helikon, Bp.

Stiker, Henri-Jacques 2000: A History of Disability. University of Michigan Press

Suetonius 1994 Caesarok élete. 12 életrajz. Európa Könyvkiadó, Bp.

2. A FOGYATÉKOSSÁG MEGJELENÉSE AZ EURÓPAI MESEVILÁGBAN ÉS A MAGYAR MITOLÓGIÁBAN

2.1. A boszorkányfattyak

Walter Bachmann¹² német professzor nagy hatású könyvet jelentetett meg az 1980-as évek közepén: *A kereszténység áldatlan öröksége: a boszorkányfattyak* címmel. Bachmann könyve üdítő kivétel az előző fejezetben idézett rossz történeti művek közül. Ő ugyanis nem illusztrál, bemutat, neki fontos, hogy értsen és értesen. A tudományos gondolkodást éppen az olyan hipotézisek viszik előre, mint a Bachmannéi. Fő tézise így hangzik: „Az értelmi fogyatékos, a ... testi fogyatékossgal élő emberek, mint ahogy az elmebetegek története is, valójában a XIX. századig kevésbé pogány babonák története, mint dokumentálhatóan inkább teológiai spekulációk, elsősorban a katolikus egyház inhumánus felfogásának következménye. Eme, a fogyatékossgal élő emberekkel szemben tanúsított elutasító magatartás hatásai és az ezzel járó kultúrsook a mai időkig vezetnek, és részben rejtetten, részben nyíltan mindig újra jelentkeznek.” (Bachmann 1985, 9.). Lám, lám. Ismét a transzcendencia. Most nagyon is evilági köntösben.

Az alaposan dokumentált kötet nem csupán több évszázados grafikákat, korabeli elretentő rajzokat közöl, hanem meglehetősen régi keletű szövegeket is. Felidézhetjük közülük M. G. Voigts: *Természettudományos vizsgálódás az alácsempészett gyermekekről* szóló művét 1667-ből, Wittenbergből, vagy M. J. V. Merbitzio hasonló tárgyú és szemléletű munkáját 1678-ból. E nagybecsű kordokumentumokból megtudhatjuk egyebek mellett azt is, hogy az *alácsempészett gyermekek – untergeschobene Kinder – nem emberek*. Hogyan is volnának azok, amikor a gonosz erők csempészik e szörnyszüleményeket a megszületett „embergyerek” helyébe, azalatt, míg az anya vagy a bába egy pillanatra éppen félrenéz. S ha az évszázadokkal ezelőtti, *meglehetősen európai* ember így vélte a dolgot, akkor már konzekvensen e szerint is cselekedett: vígan, nagy felhajtás közepette elpusztította – természetesen szigorúan törvényes keretek között – a gyermeket is, és az őt szülő édesanyját is.

A jelenséggel kapcsolatosan egy rendkívül fontosnak tűnő társadalomlélektani összefüggésre kell utalnunk. Nem árt fölfigyelni rá, hogy ez az egész kérdés legalább annyira szociálpszichológiai, mint történelmi. Példánk időben is, térben is messze nyúlik a több évszázaddal ezelőtti Európától, mégis igen figyelemreméltó. A vietnami háború során a kis *Mi Lay* falu asszonyait és gyermekeit legyilkoló és ezért az Egyesült Államokban bíróság elé állított amerikai tiszt, William Calley

12 Semmiképpen sem Bachmann a téma első kutatója. Bachmann hipotéziséhez hasonló eredményekre jutott Bloch 1965 és Häfner 1968, de vele éppen ellentétesekre Cusack 1997. Cusack azt igyekszik igazolni, hogy a fogyatékossgal élő ember a középkori keresztény kultúrában Isten különleges ajándékait, kegyelmét hordozza.

hadnagy hivatalból kirendelt pszichiáter megfigyelőjének a tárgyaláson elmondott beszámolója szerint a vádlott a *vietnamiakat egyszerűen nem tekintette embereknek*. Szörnyű cselekedetének elkövetésében ez a tény már befolyásolta őt, de később, *utólag* az önigazolásban is segítette (*kognitív disszonancia*)! Ne feledjük tehát, hogy a hiedelem, miszerint az alácsempészett gyermekek nem emberek, igen elterjedt volt különösen a középkorban. A kollektív önigazolásra – mint Calley hadnagy esetében – a gyilkos cselekedet elvégzéséhez és utólagos elviseléséhez egyaránt szükség volt. Jogos tehát azt mondani Elliot Aronsont parafrázálva, hogy „miután lemészároltam az alácsempészetteket, akkor még inkább azt fogom hinni, hogy nem emberek, mint mielőtt tűzbe vagy folyóba dobtam volna őket”. (Aronson 1976, 170.). Lényegében ugyanezt láttuk a görög hagyományban a csecsemők esetében néhány oldallal ezelőtt.

Jól megalapozottnak tűnő sejtésünk, hogy éppen ez az összefüggés rejlik a sérült emberek kirekesztése, hátrányos megkülönböztetése és a velük szembeni előítéletek mögött. Leggyakrabban bizonyára nem tudatosan, de mégis az lehet a diszkriminatív működések mozgatója ilyenkor, *mintha valójában nem is volnának emberek*. Az antropológiai alapozású, többdimenziós egészségfogalom kimunkálása – egyéb hasznai mellett – éppen e rejtettségében is ható előítéletet cáfolta.

A *boszorkányfattyú* nem más, mint a súlyos fizikai fogyatékossgal született gyermek eredetmeséje: az asszony az ördöggel hál, boszorkánnyá lesz, s gyermeke a boszorkányfattyú. Ezt az elemet egyébként –Grimméktől – átveszi a XIX. század magyar mitológiai kutatója, Ipolyi Arnold is: „...az ördög maga jó, s csábítja a nőket; a külföldi boszorkánypörök dúsan tudják még képleteit, hogy mint hetyke legény forgósan jelenik meg, mint előkelő uracs, fekete vagy zöld ruhában, mint vadász, s ígérete által elcsábítja a nőt a fajtalanságra, gazdagságot ígérve, pénzt, aranyat ajándékozva nekik; a nő csak későn veszi észre és ismeri meg kilógó ló-, sőt lúdlábáról.” Mindezt szórványosan, de feljegyzik a honi hiedelemkutatók is, például éppen az imént idézett: „...az ördögh éjjel járt hozzá, szép legény képében elváltozott” (Ipolyi 1854, 417.)

Ilyen tartalmú gondolatot Ulisse Aldrovandi már idézett, 1642-es munkájában is találunk, aki azt is hozzáfűzi, hogy a megrontott asszonyok ennek nyomán szültek állatra emlékeztető alakú szüleményeket. Talán a veleszületett rendellenességek magyar nyelvű megfelelői is innen erednek, legalább részben (farkastorok, lúdláb, nyúlszáj, tyúkmell). És ha mindez valóban így volna, ki is kételkedne a boszorkányfattyú nem emberi eredetében?

2.2. „Alácsempészett gyermekek”

Ekképpen van a dolog az alácsempészett gyermekekkel is, akiket a régi balhiedelem szerint az egészségesen született helyébe csempész a szülést követően valamely gonosz túlvilági lény. Az alácsempészett gyermek – német, angol megfelelő-

je is van: *untergeschobene Kinder, changelings* – nemcsak nyugat-európai elképzelés, Magyarországon is megleljük: „váltott gyermek” a becsületes neve.¹³

„...Szépasszonyunk, az Ördöngös vénasszony leánya... mint rossz lény, a Boszorkányok feje, seregével csoportosan jár-kelel az emberiség megrontására... Nem kímélik a gyermeket sem... »mikó az asszony lébetegszik, oszt’ aszt akarják, hogy a kisgyerököt ne verjék mög szömmel, a nagy kést a feje alá tőszik« (Szőreg)... »A fürdőbe kés’ villát tősznek, oszt’ abba fürösztik a kisgyerököt, ha ojan sorvadós, *mög akit föl váltik*, annak csinálják aszt« (Szege-Rókus)... Ha sorát ejtheti a Szépasszony a társaival, a gyermeket felváltja, vagyis a boszorkányok az anya gyermeke helyébe a magukét teszik, az anyáét pedig elrabolják. Az ily gyermek ismertetőjelei közé tartozik, hogy szakálla van, nagy fejű, szóvalan, a neve Váltott. Az anyának és környezetének nagy feladata kitudni, hogy övé-e a gyermek, vagy pedig váltott, hogy azután visszaszerezhessék a sajátjukat, ami nem is oly nehéz. »Mikor a váltott gyerök sokáig nem tudott szólni, se járni, csak a feje nyílt neki – ojan feje vót mán, akkora, mint az embörnek«... A hiedelem azt tartja, ha a váltottat sütőlapáton tüzes kemence szája felé viszik, a boszorkányok a magukét elviszik, és az anyáét teszik a helyébe.” (Kálmány 1893, 343–345.)

A nagy mesemondó, Benedek Elek a *Váltott gyermek* című hiedelemmondájában így beszéli el a történeteket:

„Hol volt, hol nem volt, hetedhét-országon is túl, volt egyszer egy király és egy királyné. Egyetlen fiuk volt, de ebben sem volt semmi örömük, mert ez a gyermek sem járni, sem olvasni, sem beszélni nem tudott. De még ülni sem, ha nem támogatták.

Búsult a király és a királyné, majd felvetette a búbánat. Ahány csudadoktor volt a világon, mind elhívták, de egy sem tudta meggyógyítani a gyermeket. Már tizenkét esztendő volt a fiú, s nem tudott talpra állani, mert olyan nagy volt a feje, hogy elhúzta.

Egyszer fölmege a királyhoz egy obsitos katona, s mondja:

– Felséges királyom, valamit mondanék, ha meg nem bánthanám.

– Mondjad, fiam, mondjad!

– Az a gyermek, aki miatt annyit búsul felséges királyom, nem a felségedé. Az igazi fiát még első éjjel elvittek a boszorkányok, s ezt hozták helyébe.

– Hát azt te honnét tudod?

– Tudom, ahonnét tudom, felséges királyom, s ha megengedi, meg is mutatom, hogy táltos ez a nagy fejű gyermek. Tud az jól beszélni, csak felséged előtt nem akar.

¹³ Ez etimológiailag az angol kifejezéssel rokon.

Azt tanácsolja az obsitos, hogy ültessék be a gyermeket a szoba közepére, tegyenek eléje egy kis bögre tejet, a bögrébe egy nagy fakanalat, aztán hagyják magára, s hallgassák meg a kulcslyukon, hogy mit beszél.

Úgy tesznek, ahogy az obsitos mondotta. Leültetik a gyermeket a szoba közepére, elébe teszik a bögre tejet, a bögrébe nagy fakanalat, azzal magára hagyják.

Ahogy kijönnek a szobából, nagyot kacag a táltos fiú, s azt mondja:

– No még ilyet sem láttam, pedig hetvenhét esztendő vagyok, de sohasem adtak nekem kis bögrében nagy kanalat. Hogy egyem én ezzel?!

Beszalad a király, s mondja a fiúnak:

– Na, fiam, hallám, hogy tudsz beszélni, mondj még valamit!

De a gyermek többet egy kukkot sem szólott.

Hej, uramteremtőm, tűnődni, búcsálódni kezdett a király, hátha mégis az ő fia, s nem mond igazat az obsitos. Mondja is az obsitosnak:

– Már akárhogy történt, így vagy úgy, ez az én gyermekem. Szeretném, ha legalább beszélni tudna!

– Jól van – mondotta az obsitos –, vegye a karjára felséged, vigye a Benedek-rendi papokhoz, azok majd meggyógyítják.

A király megfogadta az obsitos tanácsát, karjára veszi a gyereket, elindul vele, s amint megy, mendegél, ér egy tóhoz. A tavon keresztül palló volt, rálépett a király, s szépen ment a tó túlsó partja felé. Amint megy, valaki csak kikiált a tóból:

– Hová mégy te kukri-mukri?!

Visszafelelt a gyerek:

– Ótesz-fótesz Szent Benedek.

Hej, megharagszik a király!

– Ejnye, ebadta kölyke, hát itt tudsz beszélni, s otthon nem?!

Nagy haragjában belevágta a gyereket a tóba, s abban a pillanatban, ahogy az eltűnt, kibukkant a tó vizéből egy szép aranyhajú ifjú. Nyújtotta a karját a király felé:

– Apám, lelkem apám, húzzon ki!

De bezzeg hogy kihúzta az édesfiát, karjára vette, keblére szorította, s vitte haza nagy örömmel.

Még ma is élnek, ha meg nem haltak.”

A váltott gyermek motívuma, mely tehát elterjedt volt szerte Európában, s eredetét a VIII. századra teszik, több más hazai mesében is előfordul. Megtaláljuk például a *Kevélység*, *Kedvesség*, *Szívesség* (Benedek 1901, I. köt. 404–407.), illetve az *Aranyhajú királyfiak* (uo. 426–431.) című mesében is. Az elsőben kutya-

kölyköket csal az újszülöttek helyébe két gonosz nővér, a másikban is ilyeneket csempész oda az ördögös szüle. A kutyakölykök szülése pedig félreérthetetlen jele volt annak, hogy az asszony valóban magával az ördöggel cimborált. Ez a motívum a Grimm testvérek meséiben is számos alkalommal szerepel (pl. *A levágott kezű lány*: Grimm 1989, 137–141.).

Más mesékben másfajta – szerzett – fogyatékokat találunk. Kétségkívül fogyatékos ugyanis az elátkozott királyfi, akinek az átok miatt „sárga kicsi kígyóként” kell tengetnie napjait hét kerek esztendőn át. Hasonló, szintén Benedek Eleknél „a félkegyelmű” alakja. De ennél is karakteresebb ugyanott *Igazság és Hamisság* konfliktusa, amelyben Hamisság megvakítja társát, sőt karjaitól is megfosztja Igazságot, aki ezt követően véletlenül fültanúja lesz az ördögök beszélgetésének, amelyből megtudja, hogy „amely nyomorék ember újhold péntekének éjjelén meghengergőzik a harmatos fűben, annak ismét ép lesz minden porcikája, s amely vak ember megmosdik ezen az éjjelen a fű harmatjában, visszanyeri ismét szeme világát”. (Benedek 1901, I. köt. 383.)

De hogyan is volt Bachmann-nál? Valószínűsíthető, hogy hiba volna a kereszténységet és a katolikus egyházat akár csak e tekintetben összemosni. Hiszen, bár évszázadok hosszú során át együtt vezetett útjuk, a nagy egyházszakadások óta, mai ésszel tekintve a dolgot, másról van szó az egyik és a másik esetében, bár az előbbi kétségkívül magában foglalja az utóbbit. Az ugyanakkor maradéktalanul igaz, hogy az egész kereszténységnek, így természetesen a katolikus egyháznak is megvan a maga súlyos történelmi felelőssége az előítéletek kialakulásának és újratermelődésének sok évszázados folyamatában. Ennyiben az érvelés feltétlenül helytálló. A többit viszont nehéz elfogadni. Ez esetben ugyanis *képtelenek voltunk a kereszténység által nem megérintett különféle – például törzsi – kultúrák fogyatékosellenességét, illetve a kereszténységet megelőző korok előítéleteit magyarázni*. Egyetemesebb és mindig az adott korhoz, kultúrához kötött, vagy azokban működtetett magyarázóelvekre volna hát szükség. Úgy véljük, ezt találtuk meg egyrészt a *mátság* fogalmában, másrészt a kultúrába és korba ágyazás eddig alkalmazott módszere folytán.

2.3. Táltosok, törpék és vasorrú bábák

A pogány magyarok hitvilágában és mindennapi életében fontos szerepe volt a táltosnak. A *táltos* különleges képességekkel megáldott ember, legfontosabb tulajdonsága talán mégis az, hogy a jövőbe lát. Születésekor már ott a jel, mely mutatja, hogy az újszülött táltos-szerepre szánt. E jel pedig a mi nézőpontunkból a *fogyatékoság jele*, hisz' *fölös számú* csontja, illetve foga van! Azaz rendszerint eggyel több foga, de gyakran kettőnél több keze, lába, esetleg hat ujja. Sőt, nemcsak hogy *már eleve foggal születik* – eggyel vagy kettővel –, de még felnőtt korában is több foga van a normálisnál. Korabeli elbeszélések szerint még az is megesett, hogy alsó és felső állkapcsában egyaránt két sorban álltak a fogai.

A foggal születés: „táltosfog” csak jel: táltos válhat az újszülött gyermekből. Ha majdan, nagykorában elfogadja a hivatást, akkor napokon keresztül alszik, ha-

lottnak is hiszik. A procedúra kimerítő és fájdalmas: a táltos-jelöltek közül sokan elájulnak, hisztérikus rohamokat, idegösszeomlást is kapnak, mások epilepsziások lesznek („sámánbetegség”). Végül a táltos alvó, esetleg tudatvesztett állapotban nyeri el tudományát.

Ha azonban a táltosjelölt nem fogadja el a kiválasztást, akkor nem kerülheti el a büntetést, hogy a többi táltos megnyomorítsa. „Él itt a faluban egy sánta ember, Boda Károlynak hívják. Azér’ sánta, hogy foggal született, és kicsavarták a lábát. A táltosok tették így...” (Diószegi 1967, 36–37.) Hasonló motívumok más népek hiedelmei közt is megvannak: „az altaji törököknél... a kiválasztott vagy eszelőssé, vagy nyomorékká válik, sokat szenved, vagy meghal. A minuszinszki vidék török törzseinél az a személy, aki nem fogadja el a sámánhivatást, egész életére esztelen marad. A jakutok szerint a sámánjelöltet... a szellemek egész életére nyomorékká teszik, vagy megölik.” (Diószegi 1967, 36–37.).

A táltos „fölösleges csontja” vagy hatodik ujja, többletfogsora, tehát *fogyatékosága* éppen, hogy nem képességcsökkenés, hanem valamiféle képességtöbblet jele. Ugyanakkor azonban táltosnak lenni nemcsak kitüntetett állapot. Hiszen a népek tartanak is a táltostól, igyekeznek távol lenni tőle. Szép, nekünk való példa ez. Sajátosan együtt áll a fogyatékoság a többletképességgel, mint ahogy társadalmi státuszában, megítélésében is egymás mellé kerül az elismerés és a halvány félelem, a tisztelettel vegyes távolságtartás. De lássunk erre is egy élményszerű beszámolót! „Valamikor az 1870-es évek elején történt, surbankó [siheder] koromban. Nagy darab földet béreltünk a Csífen. Nacsak, ahogy egyszer idesapám, én, meg három szolgálégény ott tüzelgettünk a földön, a lovak faránál, hát valaki szép csendesen benyitja az ajtót. Hát egy olyan 16-17 éves forma fattyú húzódott be. Kínálta idesapám kenyérszalonnával, de nem kellett neki. Nézte csak a tüzet. Nagy szeme volt. Semmit se szólt. Egyszer azon vesszük észre, hogy amint ott ült az ágasfának vetett háttal, hát lassan hátrabicsaklott a feje. Feri bátyám éppen felállott, hogy a lovakhoz megy, oszt meglátta. Intett, hogy nézzük csak. A fiú nyitott szájából kilátszott a foga, és pedig alul-felül két-két sor. Na ehol van ni! – gondoltam. Azt mondja édesapám: »Isteni szerencse, hogy jól bántunk vele! Táltos ez te. Ellent ne vessetek neki!«.” (Idézi Diószegi 1967, 52–53.)

Ha igaz volna, amit Walter Bachmann állít, vajon miképpen lehetne maradék nélkül megmagyarázni például az észti nemzeti eposz, a *Kalevipoeg* második énekének elején található passzust?

Váltogatod topánodat
Hajnalonta, hogy a sátán
Ne surranjon sarkad után.
Rövid idő elfolytába
Fiút hozol a világra.

A Bán Aladár fordításában idézett elképzelés szerint sokféle bajtól, rontástól fél a gyermekét váró asszony. Cipőjét azért kényszerül váltogatni, mert így a Gonosz elveszíti nyomát, s nem tud ártani sem neki, sem magzatának. (A nagy nemzeti eposzok a fogyatékoságra, bizonyos fajta fogyatékoságokra tett utalásai némi

rokonságot tartanak más, szintén gyakran előforduló jegyekkel, például a kovács szerepével. A kovács lehet sánta, mint Héphaisztosz vagy Völund, hiszen e fogyatékoság munkájában nem akadályozza jelentősen, azonban nem muszáj annak lennie. Az viszont fontos, hogy a kovácsnak, a régi mindennapok kulcsfontosságú mesterének alakja egyáltalán szerepeljen, mint például a *Kalevalában* Ilmarinen vagy akár a többiek.)

Vagy vegyük a törpékről elterjedt hitregei képzeteket Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiája* alapján! „...külön faj, és saját népségként jönnek elő... kicsiny, gyermekies, idétlen apró alak... torzalak mellett ügyesség... ravaszság a jellemző fő vonás...” (Ipolyi 1854, 138.). De mivel *Babszem Jankó*, *Pöttöm Panna* és *Hüvelyk Matyi* apró alakja is jól ismert Európa mesevilágában, érthető, ha itt-ott a törpéknek egyéb tulajdonságait is figyelmünkbe ajánlják: nekik van a „legjobb szívük”, de legalábbis gyakran jók s rosszak egyaránt, egy személyben (Kandra 1897, 394–395.). Másutt, *A csodaóra* című mesében (Benedek 1901, II. köt. 69–74.) egy öreg törpe segíti meg szorultságában a királyfit. Hogyan is ne volnának hát jelen a mitológiai, mesei képzetek az élő, hús-vér s roppant kis növésű emberek mindennapi megítélésében?

Hát a „sánta” embernek tulajdonított negatív tulajdonságok? Lássuk csak! „...az ördög régi, kiváló tulajdonságainak egyike a néphitben a sántaság... az ördögök közt is a sánta a leglatrabb bohós fordulattal, ily sajátos okot akarnak tudni: az ördög kalugyerré [ortodox szerzetessé] lett fíjját agyon akarván ütni, buzogánya saját lábszárát csapja le, s azóta egész házanépével sántít.” (Ipolyi 1854, 49.)

Figyelemre méltó a földet verő vasorr megjelenése is több európai nép meséiben. Amíg a boszorkány a hiedelmek alapja, és természetfölötti erővel is bír, addig a vasorrú bába a mesék hőse és természetfölötti lény. Hol sárkányok anyja, hol az ördögök királyáé – *A vasorrú bába*, Benedek 1901, I. köt. 118. –, rút és öreg. „...vasorrú, mohosképű, orra a földig ér, szeme a vénségtől megmohosodott, borzas ősz haja feláll, mint a serte, nagy zöld fogait vicsorgatja, pofája rancos, mint a darázs-fészek.” (Ipolyi 1854, 67.). A vasorr – melyre az imént idézett mesében a főhős, a szegény ember fejszéjével rásújtott, s az egész erdő belerendült, de még a pokolba is lehallatszott – emberi szemmel nézve súlyos fogyatékoság. Alkalmanként mégis jól használható, mert a banya, ha falat akar dönteni vele, hét mérföldről ugrik neki vele!

Mostani témánk szempontjából érdemes megidéznünk Dömötör Tekla magyarázatát is, aki egyébként azt is elmeséli, hogy őt magát miképpen nézték boszorkánynak, amikor falun néprajzusként vizsgálódott. Így szól: „a vallás is, a néphit is a rontó tevékenységet az » ördög művének« tarthatja, éppúgy, mint például a boszorkányok létét és működését... A néphittől remélt segítséget a falu olyan szituációkban, melyekben mindenki más cserbenhagyta... a régi öregek tanításában jobban hitt, mint az uraktól jött tanítóéiban, saját »tudományosai« felé fordult a legnagyobb bizalommal... A vallás tanait is elfogadta, de emellett saját külön jelképrendszert alakított ki, mely a külvilágot számára érthetőbben és konkrétan fejezte ki, mint a hivatalos vallás.” (Dömötör 1981, 13.)

2.4. Néhány adat a középkorból

Hogy kissé közelebb kerüljünk mindeme hiedelmek gyökereihez, érdemes volna felidézni a középkori ember gondolatvilágát. Ez a kor, mikor az említett hiedelmek közül számos megerősödött, megalapozódott, s az az ember, aki Európában szerteszét szórt kicsiny településeken élt. Milyen ember volt? Nehéz válaszolni, de annyi bizonyos, hogy talán még a mai embernél is szívesebben népesítette be közvetlen környezetét, mikrovilágát a legkülönbébb csodalényekkel: ördögökkel, ördögszüleményekkel, boszorkányokkal, farkasemberekkel, vérszopó fenevadakkal. A csoda uralta képzeletét. A fogyatékosággal születés nem volt meglepetés számára, hiszen már kora gyermekkorában ott éltek az őt körülölelő környezet hiedelmeiben, regés-regényes elbeszéléseiben szirénasszonyok, a legkülönbébb formájú, torz alakú váltott gyermekek, állatfejű-embertestű, emberfejű-állatstű furcsa-izgalmas létezők. Tündérek, kik éjjeli órán az erdőben arra tévedő férfit halálra táncoltatták. Mindez legkevésbé sem volt meglepetés számára, de mégis a csoda kategóriájába tartozott. Aki ilyen elbeszéléseket hallott, kötelességének érezte, hogy bővített, színezett formában adja őket tovább.

„A középkori keresztény világnézet megszüntette, egyetemes, világfölötti kategóriákba tette át a valóságos ellentmondásokat” – a középkori ember életének egyik elismert kutatója fogalmazta meg ezt a gondolatot (Gurevics 1974, 12.) Jól rímél az említett tendencia az időszámítást követő évszázadokban, de csökkenő mértékben később is a keresztény világmagyarázat mögött meghúzódó korábbi archaikus hiedelmek, világértelmezések halványan, rejtve megmaradó tradícióira. Mindezek a szemléleti keretek nemzedékről nemzedékre hagyományozódnak át emberekre, embercsoportokra, jellemző formát adva gondolkodásuknak. Az áthagyományozódnak ez a módja nem kényszerű befogadáson, hanem szerves beidegződéseken keresztül megy végbe, a mesemondás, a regélés, a mindennapi tapasztalatok (emlékezzünk a hátrabicsakló fejű táltos-legényke esetére!) útján. Ezzel párhuzamosan létezik egy másik jellemző összefüggés is – érdemes most egy pillanatra ismét Gurevicshez fordulnunk, annál is inkább, mert megállapítása a hatalmi viszony markáns megjelenésére utal –, a társadalom egyes uralkodó rétegei „ellenőrzésük alá vonják a kultúra egynémely kategóriáját... akadályozzák ezek szabad interpretálását, és azokban, akik a tradicionális és »ortodox« felfogástól eltérnek, eretnekeket, szakadárokat látnak – ahogyan ez a feudalizmusban történt”.

Figyeljünk itt fel az *áthagyományozódás* nemzedékről nemzedékre zajló folyamatára! Szerepe az, hogy annak, aki felé az áthagyományozódás mutat, a kétszen talált szemléletek, ítéletek, értékek révén mintegy formát kap a gondolkodása. Nos *éppen* ez az előítélet funkciójának alapja, de egyben fennmaradásának is a garanciája. Az előítélet ugyanígy öröklődik apáról fiúra, anyáról leányra, korról korra, biztonságot, stabil fogódzópontokat nyújtva a társadalomban szükséges közlekedéshez, magához a világhoz. Így szól: „Figyelj: ez ilyen, az olyan; ez jó, az rossz; ezt kerüld, azt keresd.”

De ha a középkor embere a jót, a szépet, a tökéleteset a jó Istentől származtatta, akkor a nem szép, a nem tökéletes, sőt „torz” valóság mögött gonosz túlvilági erők ármányát, vagy máskor Isten büntetését sejtette. Bizonyíték erre éppen a világkép és gondolkodásmód kristálytisztá kifejeződése, óriási víziója: Dante *Istenei színjátéka*. A fogyatékoság szempontjából kiemelkedő fontosságú összefüggéseket a Pokol című részben találjuk. Az itt szenvedő szerencsétlenek közül egy sem volt fogyatékos fizikai vagy szellemi értelemben evilági élete során. Mégis valamennyien azok voltak, hisz’ a pokolban kevésbé súlyos és nagy horderejű *jellemlhibáik* – közönyösség, kéjsóvárság, mértéktelenség, pénzsóvárság, haragosság, eretnokség, erőszakosság, csalás, képmutatás, lopás, rossz tanács adása, viszályszítás, gyilkosság, árulás és így tovább – torolatnak meg a pokoli kínokkal, isteni büntetés révén.

Danténál a súlyosabbnál súlyosabb büntetéseket az ellentét (*contrapasso*) szabálya szerint nyerik el a bűnösök: a szerelmi bűnökben vétkeket beteljesületlen vágy gyötri, a jókat meg, akik egész életükben a jövőt fürkészték, az, hogy csak hátrafelé nézhetnek. Megesik, hogy az evilági súlyos, de jellembéli hiány büntetése a pokolban fizikai fogyatékoság. A rossz tanács adójának nyelve kitépve; a „Fődolog a tett!” jelszóval egy ember meggyilkolását javasló Mosca dei Lambertinek meg levágják a karját. A háborút igen kedvelő trubadúrnak, Bertran de Bornnak, aki II. Henrik angol király fiát apja ellen lázította, saját levágott fejét kell minduntalan kezében hordva járnia, s szenvednie „háborús módon”:

„...»Ez az, de nem beszélhet.
Ő volt, aki Rubicon akadályát
kétlő Caesárral átlépette, vélvén,
hogy a késznél késni megtermi kárát.«
Ó, mint bámultam elcsüggedt személyén,
amint nyelv nélkül tátogott a torka,
mely hajdan oly hangos volt, beszélvén.
S egy másik ottan – mindkét keze csonka –
karja csutáit a fekete légbe
emelte, hogy a vér arcába csorga,
s »Ne feledkezz el Moscáról se« – kérte –
»én mondtam, jaj! hogy: *Fődolog a tett*,
s ez hozott átkot a toszkáni népre«...
S én ott maradtam a csonkák hadában,
s láttam oly dolgot, mit csak elbeszélni,
bár túl vagyok rajt, borsózik a hátam...
Láttam (és szinte most is látom, írva)
egy fej nélküli törzset menni itt e
bús nyáj közt, mely bűnét vérezve sírja.
S leszelt fejét hajánál fogva vitte
s kezében lógva, mint a lámpa lángja:
»ó, jaj« – szólott a fő s ránk tekinté...
s ily szavakat mond: »Nézz az én kinomra,
te, ki a holtakat vizsgálod élve,
mondd, van-e még ilyen a mély pokolba!
És hogy rólam hírt mondj a földre érve,
tudd meg, Bertran de Born vagyok, ki ottan
az ifju királyt rontottam dicsérve.

Fiút az apja ellen lázitottam...
 S mert harcba szavam oly párt uszított,
 kik természetől voltak öszekötve,
 azért lett fõm a törzstõl elhasított.
 És a nagy bosszu rajtam így tellett be!«”
 (Pokol XXVIII, 96–142 – Babits Mihály fordítása.)

A pokolbéli, a bûnösökre bûnük folytán, a Mindenható által kirótt, minden képzeletet felülmúló szenvedés, a fogyatékoság, a csonkítások az evilági szenvedés leképezõdései. Isteni büntetésnek tûnik fel a fogyatékoság ismét, az ókori-középkori eredetre visszanyúlóan. Kifejezetten a kereszténységhez köthetõ gondolat volna ez? Talán csak annyiban, amennyiben általános emberi gondolat és vélekedés. Hiszen olyan magától értetõdõ természetességgel kérdezik Jézus Krisztust is tanítványai a vakon született ember láttán: „Mester, ki vétkezett, ez, vagy a szülei, hogy vakon született?” – lényegében egészen a kereszténység elõtti társadalmi és társadalomlélektani tapasztalat alapján. A válasz pedig hasonló magától értetõdõ természetességgel érkezik: „Sem ez nem vétkezett, sem a szülei...” (Lejegyezte a neves szerzõ, akinek vezetékneve János, keresztnéve pedig Evangelista: 9, 2–3).

A csonkaság a fizikai fogyatékoság súlyos formája. Az ilyen embert látva – gyakran épp a felsõ hatalmaktól hitt eredet folytán – máris megszületik, és mûködni is kezd a megbélyegzõ elõítélet vele szemben. Vegyük még ehhez hozzá, hogy az ókorban, a középkorban, de még az újkorban is gyakran büntetett bizonyos fõbenjáró *bûnöket* csonkítással a nagyon is evilági igazságszolgáltatás.¹⁴

Középkori példánk Újlakról való, de a korból más településekrõl, sõt akár az iszlám mai gyakorlatából is hozhatnánk hasonlókat. A város 1525-bõl származó jogkönyve így ír a becsületet beszennyezõ gyalázkodó szavakról: „Ha valakit olyan gyalázkodó szavakkal illetnek, amelyek nyilvánvalóan tönkreteszik a másik becsületét és jó hírét, azt állítva, hogy az illetõ kurafi, tolvaj, rabló, gyújtogató, hamisító, esküszegõ pap vagy szerzetes, házasságtörõ, gyilkos, varázsló vagy boszorkány, vagy eretnek fia... és ha ezt a gyalázkodást kielégítõ tanúbizonyossággal lehet igazolni, akkor a bûnös álljon a városháza ajtajába, vagy ott, ahol nagyobb néptömeg gyûlik össze... mondja el hangos szóval mindenki hallatára... mindazokat az esztelen, gyalázkodó szavakat, amelyeket becsületsértõn kimondott, és legyen kutyaszar a kezében, háromszor mondva, hogy mindazzal, amellyel az engem vádló jó ember ellen mondtam, kutyaként hazudtam... és mind a három alkalommal üsse meg a száját a kutyaszarral. Ha pedig ezt nem akarja megtenni... akkor a nyelvét vasharapófogóval húzzák ki és vágják le.” (Hegedûs 1983, 125.)

Ehhez a III. jogkönyv 2. fejezetében található büntetõ ellenintézkedéshez kapcsolódik a két vagy három aranyforint értékû lopásról szóló (52. fejezet) és a fiatal

14 A legújabb hazai folklór szerint a mai magyarországi alvilágban csonkítással szintén „nagyon is evilági” magánhatalmak foglalkoznak. A megbízó megítélése szerint kisebb vétségeért ujjak levágása jár, nagyobbakért a kéztõ csonkolása és így tovább.

gyümölcsfákat lopók elleni drákói regula (60. fejezet), amikor is a bűnös egyik fülét – első eset –, illetve kezét vágták le.

Az antikvitást követően, a nagy középkor évszázadai során nem előzmények nélkül, és Európában a zsidó–keresztény kultúra hatására az addiginál sokkal inkább a figyelem középpontjába került a szegény, az elesett, a fogyatékossgal élő ember. (Ezt megerősítő adatokat később, az *Antropológiai megközelítés értéke* című fejezetben idézünk még.) Ám megítélésük, a kereszténység dominanciája mellett is, erősen ambivalens volt. Amíg a róluk történő gondoskodás kiemelkedően fontos erkölcsi kötelességnek tűnt fel, addig a fogyatékossgot továbbra is a Gondviselés valamiféle megtorló akciójának vélték. Így kerültek át és termelődtek újjá a mindennapokban a korábbi, az európai kultúra fejlődését jelentősen befolyásoló görög, sőt asszír, illetve a továbbélő régi zsidó társadalmi tradíció egyes karakteres elemei. A zsidó társadalom embere, mint láttuk, egyértelműen az elkövetett bűn következményének tekintette a súlyos betegséget és a fogyatékossgot, amelytől azonban tisztulás útján gyakran volt menekülés. A görögség a betegséget, a károsodást az istenek bosszújától származtatta. A régi Mezopotámiából ránk maradt ékírásos táblák is a betegség, a szenvedés okai közt első helyen említik a gonosz rontást, s a bűnöket. Ez az egész mozgás azt sugallja, hogy lehet és kell is a fogyatékossgal élő emberről *gondoskodni*, feje fölött döntéseket hozni, őt kiszolgáltatott pozíciójában megtartani, *rajta* – megkülönböztetett szeretettel – *uralkodni*.

2.5. „Bolondok” – és mások

Ismeretes *Marco Polo* (1298, 257–258.) a XIII. századból, Ázsiából származó elbeszélése, amely egy érdekes és lényegében rehabilitációs célzatú intézményt ír le Kinszé (King-caj = időszakai főváros) városából. A gazdag Kinszé – aminek helyén a mai kelet-kínai Hangcsou városa épült – az utazó korában a birodalom fővárosa volt. „Miótán a Nagy Kán a várost elfoglalta, elrendelte, hogy a tizenkét-ezer híd mindegyikére tíz főből álló őrséget állítsanak, a zavargásoknak elejét vevendő... Az őrség egy része az utcákon cirkál... ha valakit törvény tiltotta órában az utcán találnak, lefognak és reggel a bíróság elé viszik. Ha pedig napközben egy szegény csonka-bonkát látnak koldulni, kórházba viszik, mert a régi királyok sok ispotályt építettek a városban; ezeket gazdag adományokból és segélyekből tartják fenn. Ha viszont munkaképes, munkavállalásra kötelezik.”

A Marco Polo által leírt intézményt egy három és fél évszázaddal későbbi európai fejlemény teszi különösen érdekessé. A kitűnő francia gondolkodó, Michel Foucault kutatásaiból tudjuk, hogy a társadalomból történő kizárás, az *elzárás* a modernné váló világban csupán az 1600-as évek közepe táján veszi kezdetét. Lásd elsősorban az azóta számos nyelvre lefordított 1961-es doktori értekezést, *Az őrültség történetét, a Felügyelet és büntetést* (Foucault 1988), vagy akár *Az igazság és az igazságszolgáltatási formákat* (Foucault 1998) és *A szexualitás történetét* (Foucault 1996, 1999, 2001B). Ezidőtájt jön létre Párizsban az a kórház (1656-ban), melybe – királyi ediktum nyomán – ezrével zárták a hajléktalanokat,

a munka nélkül csavargókat, meg a koldusokat, tehát a „semmittevőket”, és persze a „bolondokat” is. A korábbi korok – s feledkezzünk most meg egy időre az iménti kínai példáról – képesek voltak együtt élni mindannyiukkal. A „falubolondjának” intézményét egy-egy kisebb település könnyen elbírta még. Ezt az idillinek tűnő képet a városiasodás mellett a gazdasági fejlődésből következő jegek, például a manufaktúrák adóterheinek növekedése törölte el. A folyamat mögött ott sejthetjük egyebek mellett az orvoslás tudományának folyamatos fejlődését és részben ennek következményeként az emberiség létszámának demográfiai jól értelmezhető folyamatos növekedési trendjét.

A folyamat egyébként egészen sajátos. Úgy tűnik, az ókori társadalmakban még tetten érhető volt a szenvedő, a szegény, az elesett, a fogyatékossgal élő ember, mint *szakrális jel*. Szakrális annyiban, hogy a transzcendencia jele: a zsidó-keresztény alapozású kultúrában Isten felé mutat. Isten az, akiről a mindennapi tudat feltételezi, hogy oka a szenvedésnek stb., de azt is, hogy az elesett, vagy súlyos fogyatékos-lét megszüntetője is lehet. Ez a sajátosság a középkorban töredékesen még megtalálható volt. Igaz, az elzárás, a kizárás, a kitesztítés nyomokban felfedezhető volt korábban is, akár a XIII. század vége óta úszó „bolondok hajóiban”, de tipikussá, intézményessé csak a valódi, a társadalom testébe zárványként ékelődő, *zárt, totális intézmények* elterjedésével vált.

„A bolondok akkortájt könnyen csavargósorsra jutottak. A városok könnyűszerrel elűzték őket falaik közül, hagyták, jussanak távoli vidékekre, zarándokok vagy kereskedők csapataira bízták őket. Ez a szokás különösen Németországban dívott: Nürnbergben, a XV. század első felében hatvankét bolondot vettek nyilvántartásba; harmincegyet elhelyeztek közülük; a rá következő ötven évben még huszonegy kényszerű távozást jegyeztek fel; s ez csak a városi hatóságok által letartóztatott bolondokat jelenti. Gyakran megesett, hogy hajósokra bízták őket: Frankfurtban 1399-ben tengerészeket bírtak rá, hogy szabadítsák meg a várost egy bolondtól, aki meztelenül sétálgatott.”

(Foucault 1961, 1378.)

Rendelkezésünkre áll még egy XVII. századi forrás is, a már idézett Ulisse Aldrovandinak *A torzszülöttek története* című műve, mely további, bár némileg más természetű adatokkal szolgál. Legelőször is kétségkívül sajátos és jellemző az a mód, ahogyan könyve ajánlásában megkülönböztetett tisztelettel közeledik a Nagyherceghez. Majd a „boldogtalan nyomorékok által világra hozott szörnyű torzszülötteknek” kér figyelmet tőle, hozzátéve, hogy ők „az elterjedt hiedelemmel szemben *nemcsak Afrikában* jönnek a világra”. Aldrovandi munkájának talán legfontosabb tanulsága, s ez az előítéletek eredetének dokumentálása szempontjából mulhatatlan jelentőségű, hogy a valóban létező veleszületett fogyatékossgok remekül megférnek a régi korok emberének tudatában a fantasztikussá cizellált és nagyított valószerűtlen eseteleírásokkal, a fantázia szüleményeivel. Aldrovandinak a *budai torzszülöttet* ábrázoló képe például (Czeizel–Sibelka

1986) egy négykarú, állatcombú, ördögszarvú lényt mutat, akinek tollas madár-szárnyai egyenesen a farából nőnek ki.

Ilyen illusztrációkat százával választhattunk volna Aldrovandi, Bachmann és Holländer anyagaiból. Ha ezenk az emberi agy-, s nem anyaméh-szülemények valóban ilyenek lettek volna, némileg talán érhetőbbnek érezhetnénk a kor emberének reakcióit. Azonban nem ilyenek voltak, s hogy nem is lehettek, arra a számos bizonyíték közül idézzük most fel a syrenomaliával, azaz csökevényes, összenőtt alsó végtaggal született újszülöttek esetét. Hiszen látványuk egy kicsi újszülött látványa, s nem az emberi képzelet által létrehívott haltestű, emberfejű alak. Ráadásul „cyclops” is létezik (szeme az arc közepén, az orrszerű képződmény felett helyezkedik el). Ám az így született gyermek röviddel világra jövetelét követően meghal, mert agyfejlődési rendellenességből származó fogyatékosága olyan súlyos, hogy egyszerűen életképtelen. Sosem lesz belőle „egyszemű felnőtt”, ahogyan az több évszázados rajzokon látható. (A két példa forrása az 1986-ban megjelent Czeizel—Sibelka-tanulmány). Mindez részben arra bizonyíték, hogy a sérült emberekkel szemben élő súlyos, negatív előítéletek egy része abból származott, hogy a társadalom az adott fogyatékoságot nem a maga valóságos jellemzői szerint, hanem száj-hagyomány útján terjedő, erősen kiszínezett formában vette figyelembe.

2.6. Töredékek az újabb korokból

Az ókori példák közül több elhangzott már. Az újkort a „véres törvények” időszaka idézi a kapitalizmus hajnalán Albionban: a földjükről elűzött parasztot fülének levágásával, a testébe ütött bélyeggel kényszerítették munkára.

Az ipari forradalom ezen a területen is figyelemre méltó következményekkel járt. A női és a gyermekmunkaerő sosem látott mértékű alkalmazása mellett egy igen sajátos foglalkozási rehabilitációs formával is találkozhatunk az 1690-es évek Angliájában. A „dolgozó népesség állapotának történetét” író J. D. Tuckett 1846-ban megjelent könyvében – melyet Karl Marx *A tőke* egyik forrásmunkájaként használt – például elmondja, hogy volt olyan manufaktúra, amelyben, mai szóval, értelmi fogyatékosággal élő embereket („...*mental imbecility... ignored and stupid persons*”, Tuckett 1846, 148.) foglalkoztattak. A cél pedig nem volt más, mint a manufaktúra gyártási titkainak megőrzése.

Ha egyszer a fogyatékoság történetét összefoglaló mű anyaga összeáll, akkor az egyik kutatási és szerkesztési elv biztosan a fogyatékosági formák szerinti felosztás lesz. Mivel egészen más a vakságra, más a leprára, más a mozgáskorlátozottságra, és ismét más az értelmi fogyatékoságra való tipikus közösségi, társadalmi és egyéni reakció. Akár a különféle kultúrákban, akár a történelemben. Mindebből természetesen minden korban összeáll egy kép az egészre nézve. E tekintetben megelégszünk itt egyetlen példával.¹⁵ Az értelmi sérült gyermekek szer-

¹⁵ E példa a különféle gyógypedagógia-történeti tanulmányokban is megjelenik. Az, hogy itt idézzük, nem teszi kötelezővé számunkra, hogy mellékesen megírjuk a gyógypedagógia történetét, vagy a gyógypedagógiai oktatás, képzés történetét is. Azzal foglalkozunk, amihez értünk, azzal, amit kutatunk, amiről mi magunk elgondolkodtunk. A többi tanult kollégáinkra hagyjuk.

vezett gondozása csak az 1700-as évek derekán, az újkorban kezdődött a spanyol *Jacob Rodrigues Pereire* munkássága révén, amit azután *Jean Marc Gaspard Itard* (szül.: 1774) folytatott. A kezdetek legnagyobb alakja talán mégis a kiváló svájci *Johann Jacob Guggenbühl* (szül. 1816) volt, az első intézet, az abendbergi megalapítója. Itard és Guggenbühl egyaránt igen ellenséges és provokatív társadalmi légkörben dolgozott. Az utóbbinak nagy érdeme, hogy következetesen egészséges és természetes, természet-közeli légkörben nevelte a gondjaira bízott „lelkeket”. A nyugati félteke első intézetét *Samuel Gridley Howe* (szül. 1801) alapította Massachusettsben. Ő később, a híres bostoni Perkins Intézet megalapítása során is sokat merített Guggenbühltől, nagy tisztelettel emlékezett meg róla, Abendberget pedig „szent hegynek” nevezte. (Ld. bővebben: Kanner, 1964, 12–44.)

A XIX. századra a „falu bolondja”, mint intézmény megrendült. Foucault 1996, 34. itt következő példája ugyanakkor a hatalmi viszony megmutatkozására, az alávető hatalom szigorú aránytalanságára egyaránt utal. A Lapcourt nevű faluban egy értelmileg akadályozott fiatalember 1867-ben aszerint, ahogyan másoktól oly gyakran látta, visszaélt egy kislány tudatlanságával: az erdőszélen a kislánnyal szexuális játékba kezdett. Mivel a kislány szülei panaszt tettek emiatt a polgármesternél, a panasz a csendőrségre került, vádat emeltek ellene, orvos-szakértőkkel vizsgáltatták meg, akik publikálták is jelentésüket. Foucault így értelmezi a helyzetet:

„a történet csip-csupsága nem az, hogy a falusi szexualitásnak ez a hétköznapi esete, ez a jelentéktelen mezei szórakozás egy meghatározott időponttól fogva mintegy kihívja maga ellen a kollektív türelmetlenséget, hanem, hogy jogi eljárás, orvosi beavatkozás, alapos klinikai vizsgálat és elméleti feldolgozás tárgyává válik. Az a fontos, hogy bár a fickó addig teljesen belesimult a paraszti életbe, most egyszerre megméri, mennyi a koponyája kerülete, tanulmányozni kezdik az arccsontját, szemügyre veszik testfelépítését, csakhogy kimutathassák a degenerálódás kétségbevonhatatlan jeleit; az a fontos, hogy a fiatalembert kihallgatják, hogy mindent megtudjanak, gondolatai, hajlamai, szokásai, érzései, vélekedése felől. Az a fontos, hogy végül felmentik a vád alól, hogy elméletileg tanulmányozható klinikai esetet csináljanak belőle: a fiatalembert el is rejtik, élete végéig bezárják a maréville-i kórházba, de a róla készült részletes elemzéssel mégiscsak értesítik az esetről a tudós világot... De hát ez volt az egyik feltétele annak, hogy a tudás és a hatalom intézményei ünnepélyes diskurzusukkal végülis elfoglalják a mindennapok színpadát. E megszokott eset ellen, a futó örömeik ellen, amelyekkel egy-egy koravén gyermek ajándékozta meg a falu bolondját, a mi társadalmunk, íme alighanem először a történelemben a diskurzus, az elemzés és a megismerés gépezetét veti be.”

Ha meg is fogalmazódott már a sérült ember gondozása a középkorban – később, a kórházfejlődés kapcsán visszatérünk még erre –, legitimmé csak az úgynevezett 1793-as francia alkotmánnyal vált, amelynek június 24-én a Konvent által elfogadott 21. cikkelye fogalmazta alkotmányjogi szabállyá a következőket: „A köztámogatás szent adósság. A társadalom köteles eltartani szerencsétlen polgárait, akár úgy, hogy munkát szerez számukra, akár azáltal, hogy biztosítja a létfenntartáshoz szükséges eszközöket a munkaképtelenek számára.” Ezzel tehát együtt állt két elengedhetetlen feltétel a modern értelemben vett rehabilitáció kialakulásához¹⁶. Az egyik, az alapvető elv, mely szerint a rehabilitációs folyamat középpontja a fogyatékosággal élő ember. Az eddigiek alapján tudjuk már, hogy ezen elv eszmei eredetét és gyakorlattá tételének kezdeteit a középkorban találjuk. A másik pedig a francia hagyomány: törvény által rögzített és legitimált gyakorlat; a fogyatékosá vált polgárokért, legyenek bár fiatalok vagy öregek, a társadalom alkotmányosan felelősséget vállal. De a rehabilitációs munka lényege ekkor még mindig a gondozás volt.

Az áttörést a XX. század nagy háborúi hozták meg. Már az első világháború óriásira emelte a sérültek számát. Erre sokféle válasz született a világon: Lengyelországban megindult a rokkantszövetkezeti mozgalom, több országban létrejöttek nagy gondozóintézmények, és a tömeges igény hatására a csoportos foglalkoztatás keretei is kialakultak. Az egyik legősibb, de már modern értelemben vett gyógytelepet 1916-ban a Brit-szigeteken létesítette *Pendril Charles Varrier-Jones, Sir Clifford Allbutt*, egy korabeli vezető szakorvos tanácsa szerint. Tuberkulózisban megbetegedett páciensek éltek és dolgoztak itt – előre meg nem határozott ideig – családjukkal.

A háborúban relatíve kisebb veszteségekkel sújtott országokban ez a folyamat közvetlenül a háború után még nem kezdődött el. De az Egyesült Államokban és Kanadában már az 1910-es, 1920-as években léteztek elsősorban vakok számára segítő intézmények és pénzügyi támogatás (pl.: *Blind Persons Allowances*). Az első rehabilitációs törvényt az USA-ban hozták 1919-ben; ennek nyomán az Államok már az 1920-as évek óta rendelkezett szövetségi rehabilitációs programmal. Sőt, egy forrás szerint Clevelandben már 1889-ben létezett Rehabilitációs Központ. Az első nagy háborúból kimaradt Hollandiában is csak 1919-ben alkották meg az első jogszabályt, amely szerint időleges vagy végleges képességcsökkenés esetén, de általában 52 hét után rokkantsági nyugdíjat folyósítottak. 1945-ben jött létre egy központ a háborús sérültek rehabilitációjára (*revalidatie*), ez szolgált később mintául civileket gondozó hasonló intézmények létrehozatalakor is.

16 „A »rehabilitáció« fogalma arra a folyamatra utal, amelyben a fogyatékosággal élőket képessé teszik arra, hogy elérjék és fenntartsák optimális fizikai, érzékszervi, értelmi, pszichés, illetve társadalmi funkcióik szintjét, így pl. ellátják őket azokkal az eszközökkel, amelyekkel magasabb fokú függetlenséget érhetnek el. A rehabilitációhoz tartozhatnak intézkedések bizonyos funkciók biztosítására vagy helyreállítására, illetőleg egy bizonyos funkció elvesztésének vagy hiányának, esetleg bizonyos funkciók korlátozottságának kompenzálására. A rehabilitációs folyamatnak nem része a kezdeti orvosi ellátás. De hozzátartozik az intézkedések és tevékenységek széles köre az alapvető és általános rehabilitációtól a célorientált tevékenységekig, pl. a foglalkozási rehabilitáció.” (ENSZ 1993: Alapvető szabályok).

A 40-es évek után nemcsak humánus példákat produkáltak. Világossá kellett válnia annak, hogy a holokausztnak nincs határa. A zsidó emberek elpusztítását kitűző elképzelések mellett 1933-tól sorra születtek az újabb és újabb szempontok Németországban, melyek szerint újabb és újabb embercsoportokat ítélték sterilizálásra, halálra. Emögött természetesen kemény ökonómiai, mindenekelőtt gazdaságossági szempontok is meghúzódtak, az ideológiában ezek megfelelője az „értéktelen élet” kegyetlen eszméje volt, egyáltalán nem is rejtetten. (A mai fasiszmisszámok pontosan feltárták e szféra mozgatórugóit és működését. Lásd például Kaupen-Haas 1988-as kötetét). Megindult tehát és a Harmadik Birodalom számos színhelyén gőzerővel folyt az örökletes betegségekben szenvedők kényszersterilizálása, a súlyos értelmi fogyatékos és a fizikai fogyatékos születt gyermekek szervezett legyilkolása – „gyermekakció” –, a felnőtt elmebetegek és értelmi fogyatékosok pusztítása – T/4-es akció –, és a munkaképtelenek pusztítása, a 14.f.13-as különleges kezelés (vö.: Lányiné 1990, Wolinsky 1999).

Később, s ez a XX. századnak immár pozitív eredménye: a rehabilitáció fejlődésének folyamata a gondozás és a segélyezés által meghatározott alapszemlélettől az utóbbi évtizedekre egyre inkább az önellátás, a függetlenség, az integrálás és a közösségbe fogadás felé tolódott el. Az említett folyamatokba illeszkedik egyfelől az önálló életvitel – független élet – mozgalom, amelyről karizmatikus vezetője: Ed Roberts és társai kapcsán egy későbbi fejezetben részletesebben ejtünk szót. Másfelől pedig az *értelmi sérült emberek és szüleik mozgalma is a kitagolásért*¹⁷, vagy más szóval *intézménytelenítésért* (deinstitucionalizáció), azaz, a nagy, zárt intézmények lebontásáért és az emberi jogokat inkább biztosító kisebb, emberléptékű, humánus életkörnyezet kialakítása érdekében. Szintén angolszász kezdettel. Ez a folyamat – melynek, mind kezdetben, mind a továbbiakban legszámottevőbb letéteményesei maguk a *szülők* – nem zajlott sem harc, sem áldozatok nélkül sehol a világon. Így Magyarországon sem. Vannak, voltak és még sokáig lesznek súlyos érdekkonfliktusok, mint mindig, mindenfajta reformfolyamat esetében. De ma már legalább van remény rá, hogy e hosszú távú harc kedvezményezettjei, igazi nyertesei végül talán mégis maguk a(z értelmi) sérült emberek lesznek.

E két mozgalom hatásaként, s annak folyamánként, hogy ezek a nemzeti keretből a nemzetközi porondra léptek, születtek új, nemzetközi jogszabályok (lásd *A jog ereje és korlátai* című fejezetben később), és alapjaiban változott meg a sérült emberhez való viszony szerinte a modern világban. Az orvosi, az individuális, a „magánpech”-jellegű megközelítéstől – ld. ezt pl. a következő résznek a WHO definíciójának változását tárgyaló alfejezetében – az egész társadalom felelősségét hangsúlyozóig.

Történetileg is jelentős következmény, hogy az Egyesült Államok Kongresszusa 1973-ban elfogadott egy rehabilitációs törvényt, amelynek 504. szakaszában megtiltja a minősítetten fogyatékos egyénekkel szembeni diszkriminációt, a szö-

17 Lányiné dr. Engelmayer Ágnes által a Soros Alapítvány fogyatékosügyi programjai kapcsán a '90-es évek közepén bevezetett fogalom.

vetségi költségvetés által támogatott bármiféle program vagy tevékenység keretében. Az 1973-as év így mindenképpen korszakhatár volt, nemcsak az amerikai szociálpolitikában, hanem a világ rehabilitációs mozgalma történetében is. A jogszabályt sokáig a *fogyatékosággal élő személyek polgári jogainak törvényeként* emlegették. Hamar kiderült, hogy a hátrányos megkülönböztetés e jogszabály következtében számottevően nem csökkent, így a nyolcvanas évek közepétől új jogalkotási hullám indult a területen az USA-ban.

Alig két esztendővel ezután, 1975. december 9-én az Egyesült Nemzetek (ENSZ) közgyűlése elfogadta a fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló kiáltványt. Ebben a legfontosabb, őket megillető jogok vannak összegyűjtve 13 pontban, az emberi méltósághoz való joguktól, polgári és politikai jogaiktól a kizsákmányolás minden fajtája esetén őket megillető védelemig, a családban élés jogáig. Az ENSZ következő nagy tette az 1980-as évek legelején meghirdetett „Fogyatékosok Éve” után a fogyatékosággal élő emberek esélyegyenlőségének¹⁸ megteremtése érdekében hozott Standard Szabályok (az ún.: *Standard Rules*) elfogadása volt a '90-es évek első felében. (E dokumentumokat részletesebben később, a jogról szóló fejezetben mutatjuk be.)

A XX. századi történet egyik újabb, említésre érdemes eseménye szintén az Amerikai Egyesült Államokban történt. Igaz, hogy az antidiszkriminációt és az esélyegyenlősítés problematikáját 1977-ben a kanadai Emberi Jogok Törvénye oldotta meg modern módon először, a legteljesebb megoldást máig mégis az Amerikai Egyesült Államok produkálta: 1990. július 6-án írta alá Bush elnök a „Fogyatékosággal élő amerikaiakról szóló törvényt” (*Americans with Disabilities Act*), mely a század eseményei közül jelentőségét tekintve magasan kiemelkedik. Ugyanis immár nemcsak a foglalkoztatás területén, hanem a telekommunikációban, a közlekedésben és a bárki által igénybe vehető szolgáltatások (szálláshelyek stb.) területén is megtiltja a hátrányos megkülönböztetést. Mérföldkő a jogszabály egyebek mellett az akadályozott emberek harcai, az eredményes jogalkotás szempontjából is. A történet persze nem áll meg. Könyvünkben visszatérünk még ide, előbb a *jog erejéről és korlátairól* szóló fejezetben, majd az esélyegyenlőségről szóló legutolsóban is.

Vázlatosan áttekintve a fogyatékosági problematika történetét, számos különféle súlyú, különféle tartalmú jellemzőt és folyamatot sikerült rekonstruálnunk. Az ún. „*humánus megközelítés*”, a *transzcendens elem*, a *szakralitás* sokáig dominálta a főfolyamatot. A fogyatékosággal élő személy joga még egyáltalán nem hangsúlyozottan, egészen rejtetten, mégis megragadható, megmutatható formában volt jelen a korai időkben. Ugyanakkor ezek mellett, korok szerint változó okokból, eltérő súllyal, de újra és újra felbukkan a *kizárás*, a *kirekesztés*, a *margóra tolás*,

18 „Az »esélyegyenlőség biztosítása« azt a folyamatot jelenti, amely által a társadalom különböző rendszerei és a környezet, így a szolgáltatások, a tevékenységek, az információk és a dokumentációk mindenki, de különösen a fogyatékosággal élők számára hozzáférhetőkké válnak.” (ENSZ 1993: Alapvető szabályok).

vagy ezek legszélsőbb változata: az *elpusztítás* markáns mozzanata. Még a zsidó-keresztény kultúra alapján felépült társadalmak sem homogének a fogyatékos-problematika szempontjából. A történeti vizsgálódásban mindvégig megmutatkozott a hatalmi viszony számottevő dominanciája.

A hatalmi viszonyban a XX. század végére, a fogyatékos-mozgalmak zászlóbontásának hatására határozott eltolódás ment végbe mezoszipen (város, település) és makroszipen (a társadalom egésze). Ez a sérült ember mindennapjaira, életminőségére: a mikroszipen (közösség, család) és a szubmikroszipen (személyközi érintkezés) is hatást gyakorol. Visszavonhatatlanul áttevődött a hangsúly a korábbi, a szakralitás, a transzcendencia által meghatározott, alapvetően pateralista, később medikális, sajnálkozó és lenéző attitűdről az *emberi jogi megközelítésre* és az *esélyegyenlőség* megvalósításának szükségességére. Lényegében mindegyik eddig feltárt elem jelen van a posztmodern társadalomban is, csak a korábbiakhoz képest erősen megváltozott súllyal.

Kérdések, problémák:

- Keressünk a fogyatékoságügy területéről további példákat a kognitív disszonancia jelenségére!
- Milyen más mesékben jelenik meg még a fogyatékoság problémája?
- Milyen további következtetések vonhatók le ezekből?
- Vizsgáljuk meg újra az előítélet keletkezésének és áthagyományozódásának folyamatát további példákön!

IRODALOM

- Aronson, Eliot 1976: *A társas lény*. KJK, Bp. 1980
- Bachmann, Walter 1985: *Die unselige Erbe des Christentums: die Wechselbälge*. Institut Connors, Jeanne Barnes, Colin – Geof Mercer – Tom Shakespeare 1999: *Exploring Disability*. A sociological introduction. Polity Press, Cambridge
- Benedek Elek 1901: *Magyar mese- és mondavilág*. I–III. köt. Téka és Móra, Bp. 1988–1989
- Bloch, M. 1965: *Feudal Society*. London, Routledge and Kegan Paul
- Czeizel Endre – Sibelka Perleberg Artur 1986: „Ulysses Aldrovandi 1642-ben kiadott, »A torzszülöttek története« című művének ismertetése és értékelése.” *Orvostörténeti Közlemények* 113–114. sz. 9–36. old.
- Cusack, Carole M. 1997: „Graciosi: medieval Christian attitudes to disability”, *Disability and Rehabilitation*, Vol. 19, No.: 10, 414–419.
- Dante, Alighieri: Isteni színjáték. In: *Dante Összes Művei*. Magyar Helikon, Bp. 1962
- Diószegi Vilmos 1967: *A pogány magyarok hitvilága*. Akadémiai, Bp.
- Diószegi Vilmos 1978 (szerk.): *Az ősi magyar hitvilág*. Gondolat, Bp.
- Dömötör Tekla 1981: *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, Bp.
- Foucault, Michel 1961: *Histoire de la Folie*. Sorbonne, Paris
- Foucault, Michel 1961: „Stultifera navis.” *Nagyvilág*, 1990. 9. sz.
- Foucault, Michel 1975: *Felügyelet és büntetés*. Gondolat, Bp. 1990
- Foucault, Michel 1996: *A szexualitás története I*. Atlantisz, Bp.
- Foucault, Michel 1998: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Latin betűk, Debrecen
- Foucault, Michel 1999: *A szexualitás története II*. Atlantisz, Bp.
- Foucault, Michel 2001A: *Nyelv a végtelenhez*. Latin betűk, Debrecen
- Foucault, Michel 2001B: *A szexualitás története III*. Atlantisz, Bp.
- Gurevics, Aaron Ju. 1974: *A középkori ember világképe*. Kossuth, Bp.
- Haffter, C. 1968: „The Changeling: History and Psychodynamics of Attitudes to Handicapped Children in European Folklore”, *Journal of the History of Behavioural Studies*, No. 4, 55–61.
- Hegedűs Antal 1983 (szerk.): *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék

- Ipolyi Arnold 1854: *Magyar Mythológia*. Heckenast, Pest
- Kandra Kabos 1897: *Magyar Mythológia*. In: Diószegi 1978
- Kanner, Leo 1964: *History of the Care and Study of the Mentally Retarded*. Charles C. Thomas Publ.,
- Kálmány Lajos 1893: „Gyermekijesztők és -rablók nyelvhasználatunkban.” In: Diószegi 1978
- Lányiné Engelmayer Ágnes 1990: A „T/4-es akció” és hatása az NSZK gyógy-pedagógiájára. Kézirat, Bp.
- Polo, Marco 1298: *Utazásai*. Gondolat, Bp. 1963.
- Tuckett, J. D. 1846: *A History of the Past and Present State of Labouring Population*. I. köt., London
- Wolinsky, Sidney (é.n. 1999, szerk.): *Forgotten Crimes: The Holocaust and people with Disabilities*. Disability Rights Advocates, (h.n.) California

3. AZ ANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS ÉRTÉKE

„Az antropológus hisz minden fajta – legyen az fehér, barna vagy fekete – jogában, és abban, hogy minden kisebbségnek joga van az egyenlő bánásmódhoz.”

(Bronislaw Malinowski)

Vajon mi az a megfelelően elvont fogalmi apparátus, amelyben *már* nem az egyes fogyatékosokról és az azokhoz tartozó magatartásmódokról beszélünk, hanem a fogyatékosról általában, amely azonban *még* alkalmas releváns összefüggések, elvek és értékek rögzítésére? A fogyatékossgal élő ember helyzetéhez leginkább illő szemléletet az embertan, pontosabban a kultúrantropológia keretében lehet megalapozni.

3.1. Kultúrák és törzsek

A probléma lényegében még mindig nincsen feldolgozva az antropológiai szakirodalomban. Nem foglalkozik vele az embertan kvantitatív-mérési vonulata, de az orvosi antropológia – *medical anthropology* – nagy summái és az elméleti összefoglaló kézikönyvek, tankönyvek sem szentelnek figyelmet neki¹⁹. Egy távoli határterület, a történelem előtti koponyalékelések elemzését még megtalálhatjuk, bár ez sokkal inkább orvostörténeti, orvoslástörténeti, semhogy témánkba vágna.

Holott nyilvánvaló, hogy a fogyatékossgal élő ember beilleszkedése számottevő mértékben függ a kultúra kifejltségétől, bár kétségkívül paradox módon. Először úgy tűnik, hogy minél fejlettebb ugyanis egy gazdaság és minél bonyolultabb egy kultúra, annál több lehetőség teremődik a fennmaradásra és a társadalom életébe történő integrálódásra. A dolog azonban egyáltalán nem ilyen egyszerű. E bonyolultság azonban egyben meg is nehezíti a benne történő tájékozódást. E paradox összefüggést külföldön több antropológus – J. Scheer—N. Groce –, a hazai irodalomban, pl. Pálhegyi (1987) leírta már. Ugyanakkor feltétlenül megjegyzendő, hogy az eddig publikált vizsgálatok egyértelműen nem bizonyítják, de nem is cáfolják a kultúra „bonyolultsága” és a beilleszkedéskirekesztés összefüggését.

A fogyatékossg megítélése, az ilyen ember beilleszkedésének lehetőségei nemcsak korhoz, hanem kultúrához is erősen kötöttek. Az epilepsziások állapotát – fontos tudni és megérteni, hogy az epilepsziás ember helyzete sokkal inkább a fogyatékossgal élő emberekéhez, mint a betegéhez hasonló – itt érénynek, kiváltságnak, ott pedig éppen ellenkezőleg: bűn következményének vélték. Némely kultúrákban a hallucinációs, epileptikus helyzeteket egyenesen természetfölötti erővel való érintkezés bizonyítékának tulajdonították. A braziliai népesség bizonyos részeiben és egyes afrikai törzseknél az ilyen „adottságokkal” megáldott médium vagy boszorkány-orvos magas presztízszű társadalmi szerepet töltött be

19 Van néhány üdítő kivétel, pl.: Buday kutatásai, de ezek nélkülöznek a társadalomtudományi megközelítést. Torda bibliográfiái alapján.

(Safilios–Rotschild 1970, 4.). Az epilepszia misztifikálása a mai világban is meglepően elterjedt maradt, pedig a nagy görög orvos, a kósi Hippokratész közel két és fél ezer évvel ezelőtt megállapította már – *De Morbo Sacro* 1 és 21 –, hogy e „szent betegség” egy csöppet sem szentebb, mint a többi, és ugyanolyan természetes okok folytán jön létre, mint azok.

De nem ez volt az egyetlen, fogyatékosághoz fűződő balhiedelem. Széles körben elterjedt volt bizonyos kultúrákban például, hogy az asszony „olyat szül”, amilyet, vagy amit terhessége idején lát. A nem normális szüléseket is ezzel magyarázták. Ilyen okot véltek felfedezni egy „pikkelyes testű lényt” szült ír asszony esetében, aki a Loch Ness-i szörnyet a *tulajdon szemével* látta. Hasonló esetet 1066-ban is följegyeztek Kínában, ahol egy *Chup’si* nevű gazdaember szárnyasállatait megtizedelte egy macska. Bosszút állt az állaton: levágta mind a négy lábát. Később hasonló módon csonkított meg más macskákat is. Felesége, aki végignézte az állatok kínszenvedéseit, kétszer egymás után kar és láb nélküli gyermekeket szült. (Berndorfer 1960, 104–105.)

A hiedelemtörténet feljegyzett olyan, egyes kultúrákban elterjedt balhiedelmeket is, melyek szerint a férfi magja a nő gyomrába jut, ott fejlődött ki a gyermek, s nem a méhben. Veleszületett súlyos fogyatékoságokat reméltek helyesen magyarázni ezzel. Bizonyos kultúrákban – így az észak-labradori inuitok, a fehérembertől származó elnevezés szerint az „eszkimók” körében is – az „idősektől való megszabadulás” gyakorlata morális kötelesség, éspedig éppen a társadalom, a fiatal és az egészséges népesség védelme érdekében. („Sok az eszkimó, kevés a fóka.” – mondja Madách). Ezzel szemben az ókori Kínában az idősek egészen mély tiszteletével is találkozhattunk (Straus 1966, 3.).

Hérodotosz egyik leírása (III. 99–100) pedig éppen arról tesz tanúságot, hogy nyers húst evő nomád ind törzsek, a padaikoszok tagjai a betegségtől lesoványodott embert is – attól tartván, hogy húsa elromlik – lemészárolták, megették. A beteg asszonyt asszony rokonai, a beteg férfit pedig férfi rokonai pusztították el. Más indeknél az volt a szokás, hogy a beteg elvonult, társai pedig nem törődtek vele, sorsára hagyták.

Orvosetnológiai leírások szerint a Kongó folyó vidékén élő bennszülött törzsek közösségeinek törpe, albínó és veleszületetten súlyos mozgássérült tagjai köztiszteltetben állnak (Berndorfer 1960, 107.); a helyzet Új-Giuneában ugyanez (Garland 1995, 2.). Eközben Szenegálban baljóslatúnak, rosszat sejtető jelnek tekintik őket.

A mai időben is léteznek a világon olyan primitív törzsek, melyek a súlyos betegségtől, fogyatékoságtól szenvedő embert – mert félnek, tartanak, s ezért menekülnek tőle – egészen magára hagyják, izolálják, s így az szociálisan már jóval azelőtt halott, mielőtt a betegség fizikailag végezne vele. Például ilyen helyzetben voltak egy húsz évvel ezelőtti beszámoló szerint az epilepsziások – 1,5%-os előfordulás mellett (!) – a tanganyikai wapagora törzsnél (Sigerist 1940; Grand–Grand 1974, 16.). Másutt, a Nyugat-Csendes-óceánban elterülő Új-Hebridák egyik szigetén, a mallicolói (Malekula) Port Sandwichben a múlt század végén élt bennszülött törzs tagjai, amellet, hogy a magzatelhajtás is igen gyakori volt, a fogyatékosan született csecsemőt nyomban és anyjával együtt pusztították el.

Éppen ezen alapvető eltérések miatt fontos, hogy a fogyatékos-helyzetet mindig az adott kultúrába, korba ágyazottan lássuk. Nincsen ugyanis semmiféle egységes és egyetemes mérce, amely akár csak azt meg tudná mutatni és mérni, hogy *minek folytán és mit* tekintünk fogyatékoságnak. Hiszen például számos afrikai törzsnél gyakorta végzett ajak-, emlő-, nyak- és fültorzítások éppen hogy valamilyen értékesebb állapot elérését célozzák, s nem könnyen minősíthetők fogyatékoságnak, ha mégoly kézenfekvőnek tűnne is ez a világalomra jutott európai civilizáció értékrendje alapján. Erre utal Garland 1995, már könyvének címevel, de tartalmával is lényegében azt állítja, hogy mindig az a kérdés, *kié a tekintet*, amely figyel (The Eye of the Beholder).

Ma a Tibetben élő emberek körében a súlyos, akár értelmi, akár testi fogyatékosággal született gyermeket a család „nem adja ki”, befogadja. „Habilitációját” saját maga oldja meg. Itt ez a természetes és valójában az egyetlen érvényes megoldás. Az antropológus Bronislaw Malinowski műveinek magyar válogatásában, a *Balomában* a problémával lényegében nem szembesülünk. Egy utalása van, ez sem kifejezetten karakteres, ám bizonyos fogyatékos-csoportokkal szembeni előítéletre azért utal: egy, a Trobriand-szigeteki bennszülöttek által elítélt cselekedettel, az onániával kapcsolatban idézi a törzs tagjainak véleményét: azt csak „idióta, valamelyik szerencsétlen albínó vagy beszédhibás csinálja” (vö.: Malinowski 1929, 216.).

Nora Groce 1985 olyan települést vizsgált Massachusettsben, ahol különösen magas volt a veleszületett siketességgel élő lakosok aránya (Martha’s Vineyard). Mivel nem maroknyi kisebbség a siket populáció, máris egyenlőként kezelik. Dolgoznak, részt vesznek a közösség életében, házasodnak, gyermeket nevelnek, akárcsak bárki más. Következésképpen a lakosság számottevő része kétnyelvű, mivel az amerikai angol mellett a jelnyelvet is használja. Hasonló a helyzet egy Amazonas-környéki törzsnél, ahol szintén a jelnyelv használata miatt nem vált stigmává a siketség (Garland 1995, 3). Ugyanakkor a Bayaka nevű kongói törzs tagjai istenítik, félve tisztelik vakjaikat, a törzs siket tagjait gúnyolják.

Léteznek társadalmi szerepek, melyek teljesítését a fizikai fogyatékoság erősen korlátozza vagy ki is zárja. Ilyen a papi szerep betöltése az ókori zsidó társadalomban – láttuk –, s az ehhez valamelyest közelítő tradíció a mai orthodox egyházban. Ám nem papi, hanem uralkodói szerepet korlátozott a fizikai fogyatékoság a még két-háromszáz esztendeje is élt hagyomány szerint a kaffir Sofala királyságban. Itt a királyokat istennek vélték, akikhez jó időért, esőért, a bajok távoltartásáért könyörögtek, (ugyanilyen megfontolásból védte Spártát is jóslat béna király uralmától). Ha ugyanis a testi erő vagy a tökéletesség csorbulását fedezték fel rajtuk, kérlelhetetlenül elpusztították őket. A királyok impotencia, súlyos fertőző betegség, metszőfoguk elvesztése vagy más maradandó, küllemüket elcsúfító testi fogyatékoságok bekövetkezése esetén gyakran nem is várták meg a kívülről érkező halált, hanem saját maguk pusztulását idézték elő, mérreg használatával. Ez a szokásrendszer igen sokféle érvényes volt, ha módosulásokkal is (Frazer 1965, 145–146.).

Széles körben elterjedt az uralkodói szerephez kapcsolódó mágikus erőhöz fűződő hiedelem. Eszerint – például az ősi hindu *Manu törvénykönyvében*: „Az olyan országban, ahol a király nem ragadja magához a halandó bűnösök vagyónát, a férfiak a kellő időben születnek és sokáig élnek. A földművesek terményei megnőnek, úgy, ahogyan elvetették őket, a gyermekek nem halnak meg, torzszülöttek nem látnak napvilágot.” (Frazer 1965. 61.)

A *fogyatékoság eredetére* vonatkozóan számos hiedelem van forgalomban. Az első mindjárt az, amit James George Frazer *átviteli mágiának* nevezett. E világszerte – a délkeleti bantukhoz tartozó basutóktól Sussexig, sőt a Rarotonga-szigeten és Németországban is – elterjedt hiedelemben téves képzetek kapcsolódnak egymáshoz: ha például valaki egy másik ember testének leválasztott darabját, akár körmét, fogát, akár haját megtalálja, azzal mágiát gyakorolhat az illetőn. A számos kínálózó példa közül most az 1850-es évekből egy sussexi cselédnő esetét választjuk, aki tiltakozott kiesett tejfogának elhajítása ellen. Azzal érvelt, hogy ha azt egy állat megtalálja és megrágja, akkor neki éppen ugyanolyan foga nő majd, mint annak az állatnak. Állítását egy, környezetében ismert esettel támasztotta alá: valakinek felső állkapcsában nagy disznófoga nőtt, mert anyja egyik tejfogát a disznóvályúba dobta!

A sérültté válás másik, a hiedelmek szintjén megfogalmazódó oka például bizonyos faimádó szokásokban, amikor egyes fákról azt feltételezik, hogy szellemek laknak bennük. A selyem-gyapotfákat Nyugat-Afrikában sokfelé tisztelik magasra, messze a többi fa fölé nyúló törzsük miatt. Egy dalmáciai helységben az ilyen „lelkes fák” kidöntőinek ugyanazon fejszével a fák tönkjén egy élő tyúk fejét kell levágniuk, hogy elkerüljék az azonnali halált vagy a fogyatékosná válást (Frazer 1965, 69.).

A múlt század egyik nagy hatású orvostudomány-történésze, a párizsi születésű Henry Ernest Sigerist (1891–1957) volt. Nyolc kötetre tervezett nagy medicina-történetének munkáit az első kötet – primitív és archaikus gyógyítás – megírása és a második – görög, hindu, perzsa orvoslás – megjelenésének előkészítése közben a halál szakította meg. Sigerist, nagy empirikus anyag felhasználásával, de meglehetősen kezdetleges tipológiával a szociális viselkedés két csoportját különböztette meg a primitív társadalmakban. Az egyik a súlyos betegeket, a fogyatékosággal élő embereket és az időseket a közösség korlátjának tekinti, mert nem képesek részt vállalni a munka megosztásából, és mert nem tudnak hozzájárulni a közgazdagodáshoz. Ezek gyakorta meg is gyilkolják őket – az eddig említett példákon túl még Új-Kaledóniában – is, míg másutt „családi tanács” dönt sorsukról: így például Ecuador záporosai között. A másik típusba tartozók befogadják, gondozzák, gyógyítják öregeiket, betegeiket, még a reménytelenül súlyos fogyatékosággal élőket is (Közép-Ausztrália törzseinél, Új-Angliában, Melanéziában, Tibetben). Az előbbi csoportot vadnak, kegyetlennek nevezi, az utóbbit „civilizáltabbnak” (Sigerist 1951, 154–155.). Valószínűsíthető azonban, hogy nem pontosan erről van szó. Legfeljebb a társadalmak önvédelmi reflexe lép ilyenkor működésbe.

A fizikai, vagy értelmi fogyatékosággal élő embereknek a navajo társadalomban betöltött szerepét számos, a kultúrára jellemző sajátos vonás határozza meg. Connors és Donnellan 1993-ban publikált eredményei szerint a navajóknak valójában nem volt „gyermek”, „gyermekkor” fogalmuk. Rendelkeztek viszont a „fejlődni”, „valamilyenné válni” fogalmakkal. A gyermeknek nagy szabadságot adtak. Mivel úgy vélték, hogy a gyermek nem képes helytelenül cselekedni, hozzávetőleg hatéves korukig nem is szidták őket. Bár magára a fogyatékoságra sem volt leíró fogalmuk (Connors – Donnellan 1993, 275), a fogyatékosággal élő személyt olyanak tekintették, mint a gyermeket. Egy, a betegeknek gyógyulást hozó éneket éneklő dalnokuk szerint: „Mielőtt eljött a fehér ember, vakok voltunk (a fogyatékoságra). Ti elhoztátok nekünk a látás ajándékát. Boldogabbak lennénk, ha nem látnánk” (Connors és Donnellan 1993, 279).

Az efféle cselekedeteknek mindig megvolt a maguk racionalitása: az egész népesség védelme, amit nem egy szobatudós által megfogalmazott „racionális etika”, hanem a fennmaradásnak a mindennapi élet által kikényszerített törvénye alapján gyakoroltak. E cselekedeteket könnyű lenne elszörnyülködve „vadnak” vagy „barbárnak”, „kegyetlennek” nevezni a modern légkondicionált és inkubátorokkal gazdagon felszerelt csecsemőosztályok ismeretében, ám ez valószínűleg egyáltalán nem volna helyes. A kultúrantropológiai nézőpontból adott, életbeágyazott leírást és magyarázatot ugyanis nem helyes összekeverni azzal, amit a mai, európai értékrend alapján vélnénk „civilizáltnak”, kívánatosnak, tehát normának. (Éppen ezt alapozta meg a 2. fejezetben a *Sitz im Leben* fogalma).

Mindezek után feltétlenül érdemes még utalnunk az ausztráliai professzor, Peter Singer által sok éve tett, mégis nehezen elfeledhető, a fogyatékosan született gyermekek elpusztítását célzó, világszerte nagy viharokat és vitákat kiváltott javaslatra. Singer racionális-utilitarista etikájában érvelésének kiindulópontja, hogy a gyermekek születésük előtt, de még a *világrajövetelüket követő néhány hónappon át sem* tekinthetők személyeknek. Következésképpen súlyos, veleszületett fogyatékoság esetén elpusztíthatók, sőt el is pusztítandók. Mivel ők az örömet, a boldogságot korlátozzák, ezért az ezeket az egyéneket és környezetüket számára célul tűző utilitarista etika szerint a magas célok (öröm, boldogság) elérése szempontjából kifejezetten károsak.²⁰

Problémát jelent azonban, hogy az európai kultúrában, annak forrásvidékétől egészen a mai, modernnek nevezett időig mindvégig központi helyen szerepelt az ölés tilalma. Egyszerűen és világosan: „Ne ölj!” – az ötödik parancs. Természetesen képmutatás volna azt állítani, hogy Európa ettől a parancstól ne tért volna el. De más a szabálytól, a törvénytől való eseti vagy akár gyakori eltérés, és más az, ha megegyezés, elhatározás születik egy embercsoport kiirtásáról. Azt talán nem mondhatjuk, hogy egy új holokausztról lenne itt szó, mert hiányzik annak számos, lényegét érintő jegye (Singer 1979, Zászkaliczky 1990), de azt igen, hogy az emberiség egyik valaha volt legnagyobb tragédiája lenne bevezetése és intézményesítése.

²⁰ A téma filozófiai antropológiai tárgyalására ld. pl. Zászkaliczky Péter munkásságát.

3.2. Egészség vagy egész-ség? Kísérlet az „egész-ség” fogalmának megalapozására

„...először ember, s csak azután különleges ember.”
(L. Sz. Vigotszkij)

Arnold Gehlen filozófiai antropológiájában szembeállítja egymással az embert és az állatot. Arra a következtetésre jut, hogy az állat számos adottságában jócskán fölülmúlja az embert, aki biológiai-fiziológiai felépítettsége tekintetében például jócskán elmarad tőle. Ezután kézenfekvően adódik a gyönyörű gehleni kérdés: „Hogyan lehet életképes egy ilyen torz lény?”

Hogyan lehet egyáltalán életképes egy ilyen torz lény? Ecce homo. Maga Gehlen így válaszol: az ember úgy van megalkotva, hogy csak akkor lehet képes egyáltalán az életre, ha átalakítja és meghódítja a természetet, ha tapasztalatot tud szerezni a világról. Életének szolgálatára alkalmassá tett környezetét nevezzük kultúrának: „pontosan ugyanazon a helyen, ahol az állatnál a környezet áll, az embernél a kultúra világa található” (Gehlen 1971, 49.). Szép.

És a fogyatékossgal élő ember? Ő ugyanez az ember, csak organikus eszközei talán még korlátozottabbak, morfológiailag, fiziológiailag még specializáltlanabb – vakság, hallásképtelenség, végtaghiány, intellektuális fogyatékossg, súlyos kommunikáció-képtelenség stb. –, tehát talán még „kialakulatlanabb”, még határozottabb, még kiszolgáltatottabb. Nem *kevesebb* tehát, hanem egész egyszerűen: *más*. Tehát ebből a szigorúan antropológiai szempontból véve az az ember, aki látását, hallását, karját, lábát, értelmi képességeinek egy részét elveszíti, minőségileg éppen ugyanolyan ember, mint bárki más. Ami pedig a „csökkentértékűséget” létrehozza, az nem egyéb, mint a kultúra korlátozódása. Egyfelől a kultúra fizikai korlátozottsága maga vezethet fizikai fogyatékossgához (az élelmiszerek, a levegő vagy akár a víz szennyezése), másfelől a „csökkentértékűség” érzetét igen nagy részben a kirekesztés, a gúnyolódás, másságának nem elfogadása, azaz az éppen kulturálisan korlátozott környezet hozza létre és termeli újjá.

Ráadásul – *ceteris paribus*, azaz egyéb tényezőket változatlanul feltételezve – a közösség, a társadalom kultúraszintje adja meg a közösségben, a társadalomban jelenlévő tolerancia szintjét. És magas szintű tolerancia, elfogadás, illetve intézményes segítség nélkül nem is lehetséges eredményes beilleszkedés, nem következhet be a fogyatékossgal élő ember előtt meredező korlátok ledöntése. Ezek hiányában csak súlyos előítéletek vannak, melyek sziklaszilárdan, falként magasodnak közte és a többi ember között. A kultúrszint persze nem önmagában áll. Összefügg olyan további, döntő jelentőségű tényezőkkel, mint amilyenek mondjuk egy adott konkrét csoport – például a sérült embereké – *ismertsége* és a *többi csoporttal megvalósult egymásra utaltsága*.

3.2.1. BETEGSÉG – EGÉSZSÉG – FOGYATÉKOSSÁG

„Értelmileg akadályozottnak lenni, ez elsősorban megnyisvási mozzanatot jelent”.

(M. Thalhammer)

Egy 1999 nyarán rendezett fogyatékoságügyi konferencia során esett meg Gánt-Bányatelepen, hogy az ebéd megrendelése miatt a konferencia szervezője és az egyik résztvevő – aki történetesen röviddel azelőtt nyert meg egy nagy, nemzetközi kerekesszékes távolsági versenyt –, a közeli vendéglőbe mentek. Miközben a megrendelt ételekről esett szó, a vendéglős a kerekesszéket használó férfira mutatva a szervezőhöz fordult és megkérdezte:

– És mondja, ez a beteg is mindent ehét?

A sérült ember sikeres beilleszkedését erősen gátolják a közgondolkodásban jelenlévő súlyos előítéletek és féligazságok. Ilyen például az, hogy őket átok sújtja, és ezért szerencsétlenek. Vagy az, hogy betegek, ezért állandó ápolásra szorulnak. Mi most az antropológiához azzal a nem titkolt szándékkal fordulunk, hogy megfelelő mélységben megragadva a problémát, a helyzet jobb értéséhez, esetleg a feszültségek oldásához is közelebb jussunk. E cél szolgálatában áll egy többdimenziós egészségfogalom kidolgozása. Az elvégzendő feladat annál is inkább kihívásszerű, mivel az „egészség” szó használata a mindennapi nyelvben egyáltalán nem egyértelmű.

A legfontosabb problémát világosan vetíti elénk a következő gondolat: „Ha valakinek egy szerve megbetegszik, aztán... állapota rendeződik ugyan, de a szerv már nem nyeri vissza tökéletes élettani állapotát, akkor rokkantnak mondjuk. Azt hiszem, mindenki egyetért azzal, hogy a rokkant se nem beteg, se nem egészséges. Akinek hiányzik a fél lába, fél szeme vagy fél veséje? Akinek szívbillentyűje visszacsorgatja a vért, de a szívizom kompenzálja a bajt? Akinek ép tüdőlebe nye pótolja a tönkrementnek munkáját? Nem betegek, nem is egészségesek: rokkantak, talán azt is hozzátesszük: különben egészségesek. Rokkant az, akinek szervezetében valamely rész tartósan vagy véglegesen nem működik, vagy hiányosan működik, a hiányt azonban a szervezet többi része kiegyenlíti. Előáll tehát valamiféle egyensúlyi helyzet, amelyet gyakorlatilag egészségesnek is tekinthetünk, de akkor feladjuk azt az álláspontot, hogy a szervezet hibátlan működése az egészség. Kiderül, hogy az egészség hiánya egészen jól összefér az egészség fogalmával.” (Benedek 1978, 302–303.)

Az eddig mondottakból is sejlik, hogy a hagyományos egészség-felfogás helyett érdemes lesz más alapra helyezkedni. Kiindulópontul válasszunk egy példát. Mindannyian jól ismerjük, sőt gondolkodásunkban gyakorta használjuk a következő sémát: „...egészség-betegség, vagy ha tetszik: fájdalom-jó közérzet elválaszthatatlan fogalom párok”. Igen gyakori azonban, hogy ez a gondolkodási séma nem, vagy nem jól működik. Próbáljunk most meg másképp fogalmazni. Tehát: egészség és betegség, fájdalom és jó közérzet nemcsak elválasztható, hanem *el is választandó* fogalom párok. Persze sokan azt hiszik, hogy az egészséges, aki nem

beteg, és annak van jó közérzete, akinek nincs fájdalma. Érdekes módon azonban az egészség nem a betegség ellentettje, hanem valami egészen más. Az egészséggel, épséggel, teljességgel, tehát az *egész-séggel* a nem teljesség, a töredékesség, a fogyatékoság áll szemben, míg a betegséggel a *nem beteg-ség*. Vigyázat! Ez nem szóbüvészkedés, hiszen a fájdalomnak sem a „jó közérzet” a fogalompárja, hanem a fájdalommentes állapot. A sok komponensből összetevődő *jó közérzet* párja pedig a szintén több negatív paraméterből összetevődő *rossz közérzet*! E paraméterek közül azonban csak egy a fájdalom.

Egészség és betegség a modern korban hagyományosan orvosi kategóriák. A gyógyítás pedig egyedül az orvosok privilégiuma. De ez nem mindig volt így. *Stefan Zweig* például a következőképpen jellemzi az embernek a betegséghez fűződő viszonyát:

„Az egészség az ember természetes állapota, a betegség természetellenes. Az egészséget a test mint magától értetődőt fogadja el, mint a tüdő a levegőt, mint a szem a fényt, benne van, egyre gyarapodva az élet egyetemes érzésében. A betegség azonban hirtelen, mint valami idegen tör be, szinte véletlenül ront a megsérült emberre, és a kérdések tömkelegét ébreszti fel benne... Az egészség nem magyarázza magát és nem kíván magyarázatot, mivel az emberhez természetesen hozzátartozik. Fájdalmára azonban minden szenvedő mindenkor értelmet és magyarázatot keres...”

(*Zweig 1930, 5–6.*)

E magyarázatot az ember mindig más és más gyökérről eredeztette. Minden kornak megvolt és megvan a maga betegségfelfogása, egészségszemlélete és egészségideálja. Az orvoslás a kultúra része és a medicináról alkotott képet erősen befolyásolja a kor és a kultúra csak magára jellemző *világszemlélete*.

A már említett Sigerist – 1931, 17. – szerint a primitív medicina igen bonyolult karakterű. Három összetevője van: az empirikus, a mágikus és a vallásos. A betegséget túlvilági hatalmak túlvilági erejének tulajdonítják, így aztán érthető, hogy a betegséggel szembefordított gyógyító gyakorlatnak is mágikusnak, vallásosnak kellett lennie.

A mezopotámiai ékírási táblák legkorábbi, orvoslással foglalkozó szövegei a 2. évezred közepéről hagyományozódtak ránk, Hattusából. Ezek óbabilóniai eredetű írások másolatai. Aztán az i. e. 1000 és 612 közöttiek következnek. Közülük az úgynevezett prognosztikus ómenek szóhasználatában a gyógyítással foglalkozó szakember neve még *nem orvos, hanem varázsló*. A betegségek kezelésére zömmel gyógyszert és ráolvasást alkalmaztak. A mai szemléletben éppen ezen eszközök szerint határolódott el egymástól a mezopotámiai orvoslás két hagyománya. Az egyiket „tudományos”, a másikat „gyakorlati” iskolának nevezte Oppenheim, 1977. 357.

De például még Szókratész, Platón korában is Aszklépiosznak, a gyógyítás oltalmazó istenének papjai gyakorolták Hellaszban a gyógyítás tevékenységét. Az

Aszklépiosz-tisztelet helyei az Aszklépeionok voltak ahol az orvos-papok működtek. Eme félig kórház, félig templom jellegű helyeken először rituális tisztulási szertartásokban – böjtölés, megkenések, fürdők – vettek részt a betegek. A következő szakasz az áldozati állat bemutatása volt. Az ezt követő éjszakát annak az állatnak a bőrén fekvve töltötték, melyet feláldoztak (Mireaux 1962, 90.). Itt a sötétség csöndjében, a szelidített kígyók – Aszklépiosz-jelkép! – surranása közben víziót látó, isteni hangot halló páciensek a reggeli ébredés után elmesélték éjszakaijukat, éjszakai álmukat. Az orvos-papok ezen elbeszélések alapján határozták meg a gyógyszereket.

Csak Hippokratész – kb. 480–377 – kezdte, egészen új alapokon, bevezetni a betegágy melletti gyógyítást: ez volt a *kliniké*. Aszklépiosz isten gyógyító hatalmát a különböző források különböző módon beszélik el. Arisztophanész a *Plutosz* című vígjátékban például leplezetlen iróniával, maró gúnnyal. Aszklépiosz epidauroszi szentélyének sok fogadalmi felirata, úgynevezett votívtáblája azonban súlyos és kevésbé súlyos betegségekből történt felépülésekről is tanúskodik. Van, aki az állkapcsában már hat éve benn levő lándzsahegy eltávolítását, más szeme világának visszanyerését, ismét más a köveitől való megszabadulást köszöni neki.

A régi görög világ több Aszklépiosz-szentélye közül az epidauroszi egy tágas épület volt. Itt mutatták be a hálaadó és kérőáldozatokat. Sok gyógyulni vágyó messze földről zarándokolt ide. A gyógykezelést megelőző estét imádkozással töltötték, testüket alaposan megmosták, egy áldozati állatot leöltek, ettek és aludtak. Gyakorta az úgynevezett templomi alvás bírt gyógyító erővel. Sokaknak maga Aszklépiosz jelent meg álmukban és gyógyította meg őket.

A tehetősebb poliszokban volt ingyenes, a városállam által finanszírozott orvosi szolgáltatás is, de mindenütt megtalálhatók voltak a honoráriumból élő orvosok magánrendelői –*iatreia* – is. Ha az Aszklépiosz-szentélyeket a csoportterápia őseinek véljük, akkor a magánorvosi rendelőt az ókori nyugati kórházak őseinek kell tekintenünk. Itt valószínűleg ágyak is voltak, így a súlyos betegek huzamosabb ideig tartó kezelése is megoldott volt. (Bővebben ld.: Vekerdi 1969, 422.; Sigerist 1961, 307.; Gask–Todd 1953, 122.; Szabó—Kádár 1984, 252–256. és 349–404. old.) Később, részben talán görög orvosok közvetítésével is Rómában a *valetudinariu-moknak* és a *xenodochiumoknak* nevezett közkórházakkal folytatódott a kórház története. Itt, akárcsak szerte a középkori Európában, az orvosi praxis mellett jelentős hányadban űzték női és férfi szerzetesrendek a gyógyító gyakorlatot.

A mai, igen sematikus, a korábbihoz képest súlyosan leegyszerűsített, ám hatékony orvosi egészségfelfogás szerint egészséges ember az, akinek életműködése zavartalan, szervezete, szervei normálisan működnek – tehát, aki *nem beteg*. Többé-kevésbé e szemlélet hatására alakult ki a mód, ahogyan a mindennapokban gondolkodunk az egészségről: „egészséges vagyok, mert nem vagyok beteg”. Vagy: „nem vagyok jól: bizonyára beteg vagyok”; kisgyermek született: „csak egészséges legyen!” – más jószerevel nem is számít.

A probléma ott van, hogy az orvos gondolkodás, akárcsak a mindennapi gondolkodás is, csak a gyógyításra szoruló beteg testrészt, esetleg testet, szervet tekin-

ti. Innét ered azután a mai modern orvosi gyakorlat több súlyos fogyatékosága és szembetűnő gyöngesége. Ilyen például a gyógyítás elembertelenedése, elszemélytelenedése, gépiessé és idegenné válása. Az egész aktus hovatovább teljességgel automatizált: bedobod a panaszt, majd egy kis zörgést hallasz, és kijön a medicina. E cukorka- vagy kávéautomatához hasonlatos gyakorlatot kritizálta szenvedélyes hévvel 1974-ben bombaként robbant könyvében Ivan Illich, a társadalomtudós, a kalandos életű egykori katolikus pap. De lényegében ugyanezen kesergett a neves francia irodalomszociológus is: „talán ha az orvos kevesebbet tudna a tömegorvoslásról és egy kicsit többet az emberi érintkezésről, akkor lassan elérhetné, hogy páciense annak érezze magát, ami valójában: egy ember egy problémával” (Escarpit 1979, 36.). S, hogy ez mennyire így van, idézhető egy mai gyakorló pszichiáter: „Adom neki a gyógyszert és meg fog gyógyulni”. Ennyi volna? Úgy tűnik, igen. A felszínét gyógyítják, s közben szorong a mély.

A betegségünk során mindannyiunknak oly sok keserűséget, a fogyatékosággal élő embereknek a többiekénél sokkal több, súlyosabb megaláztatást okozó szemlélet töredékességét jól mutatják és burkát többnyire belülről feszegetik egyes, egyébként legalább részben orvostudományi elgondolások. Példa ezekre a *humanista orvoslás* rokonszenves, becsületes koncepciója (Levendel 1989), a rehabilitáció különböző szintjeinek – orvosi, foglalkozási, szociális rehabilitáció – fogaskerékszerű egymásba kapcsolódásának normája (Borsay 1979, 31., Weiss 1974), vagy például a *társadalomorvoslás* koncepciója (Levendel 1980). Hiszen valójában a modern orvostudomány egészségfelfogása is erősen eltér az imént bírált szemlélettől.

A modern orvostudomány is kiemeli, hogy az egészség nem a betegség hiánya, több, más: a testi, a szellemi, a szociális jólét állapota, amitől nincsen nagyon messze már az *egész-ség* szélesebb: morális és intellektuális jólétként, épségként való értelmezése sem. Valami ilyesmi az, amit az angol *well-being*-nek mond. Ám ez korántsem csupán „jólét” vagy „kényelem” – legföljebb a mai, modernnek mondott, fogyasztói szemléletmód számára az –, hanem sokkal inkább olyasmi, ahogyan az 1976-os *New Webster's Dictionary* használja: „*welfare = condition of happiness and good health*”, azaz *jólét = a boldogság és a jó egészség állapota*. Ezért tehát *jólét*: az egész ember épsége, egészsége. A mindennapi nyelv kifejezései is gazdagabbak, a lényeghez sokkal közelebb állóak: „beteg ez a társadalom”, „a politikai élet betegségei”, „beteg ez az erdő”, „betege vagyok annak a nőnek!”, de hallani „egészségtelen versenyről”, „egészséges pofonról” és „egészséges kacagásról” is.²¹

Ha tehát az „egészség” új fogalmát, a mindennapi egészségfogalomnál érvényesebb, teljesebb (egész-ebb!) tartalmát keressük, túl kell lépnünk a hagyományos orvosi és köznapi, azaz betegségközpontú és szervi-szervezeti értelmezésen. S mivel az ember eredendően egy, valószínűleg ezt az egy-séget, ép-séget, egész-

21 Sőt: egykori tutorom, a neves magyar közgazdász, Kornai János, a Harvard University professzora megpróbálkozott már a „the health of nations” (azaz: a nemzetek egészsége) szójátékával, tréfás utalásként egy réges-régi, de alapvető közgazdasági szakkönyv címére (Adam Smith: *The Wealth of Nations: A nemzetek gazdagsága*).

séget kell több lényegi összetevő felől megközelítenünk. Nem feledhető például, hogy a mindennapi egészségfogalom szükségképpen rövid távú, a pillanatnyi állapotra reflektáló: „Hogy szolgál a kedves egészséged? Köszönöm jól vagyok”. Azaz: most éppen jól vagyok, mivel nem fáj semmim, vagy éppen elmúlt a fejfájásom stb. – ám nincs garancia rá, hogy ez a következő pillanatban is így lesz.

Kiindulópontul válasszuk most azt a reális felismerést, hogy nagy valószínűséggel senki sem „velejéig romlott”, vagy, másfelől nézve: *bizonyos tekintetben mindannyian fogyatékosak vagyunk*. Ez a gondolat egyáltalán nem új, hiszen B. Hanman 1950-ben leírta már *Fizikai képességek és munkába állítás* című művében – idézi: Gogstad 1968, 12. –, de a széles körben ismert kanadai francia pedagógus *Jean Vanier* munkáiban és nevelői gyakorlatában is találkozhatunk vele. Sőt, a század negyvenes-ötvenes éveinek Amerikájában élt egy kitűnő üzletember, sikeres menedzser – erősen mozgássérült férfiú –, aki ezt a felismerést saját életének vezérfonalául választotta.

Mik azok a pozitív és negatív megkülönböztető jegyek, melyekkel az ember egészsége körülhatárolható? Számos ilyen létezik, válasszunk most találmra, kísérletképpen néhányat!

- Jó közérzet, tehát a fájdalom és a betegség hiánya.
- Belülről irányított, nem manipulált személyiség.
- Belső béke.
- A gyűlölet, a gonoszság hiánya.
- A más létezőkkel kapcsolatos alázat képessége.
- Az érzékszervek ép volta, normál működése.
- Helyesen, tehát nem gyengén- vagy túltápláltság.
- Teljes testi (fiziológiai, morfológiai) épség.
- A beszéd²², a mozgás, a gondolkodás, a látás stb. képessége.
- Lelki – mentális és pszichés – kiegyensúlyozottság.
- A felelős döntés képessége.
- A reális önértékelés képessége, azaz pontos és biztos tudása annak, hogy kik vagyunk, mire vagyunk képesek és mi a helyünk a világban.
- Morális és intellektuális épség – és így tovább.

A többdimenziós egészségfogalom nézőpontjának helyességét támasztja alá indirekt módon Manfred Thalhammer fogalmazása is: „az értelmi akadályozottság bármely irodalmáról legyen is szó, sajátos hangszínnel szerepel benne az a törekvés, hogy az akadályozott embert »marginálisnak« tüntesse fel, legalábbis a normáknak megfelelő általános csoportokhoz képest, hiszen azt a látszatot támasztja alá, sem mennyiségileg, sem minőségileg még nem »egészen kész«, semmiképpen sem teljes, befejezett ember” (Thalhammer 1977, 14).

22 Általában a beszédet tekintik az ember legkiemelkedőbb lényegi ismérvének. Az értelmileg akadályozott ember beszédzavara, a kezdetleges, vagy éppen egészen hiányzó beszéde ... már elég indíték és alap arra, hogy alapvetően kétségbe vonjuk egyedi-személyes létét, vagy kételkedünk benne (Thalhammer 1977, 21.)

Foucault egy alkalommal hasonlóról beszél az orvostudomány kapcsán, amikor azt mondja, hogy annak új feladata – a milliányi fogyatékoság száraz és lehangoló elemzése helyett (emlékezzünk a történeti fejezetben idézett Holländer vagy Aldrovandi munkáira) –, hogy beépítse az emberek életébe „az egészség, az erény és a boldogság pozitív alakzatait” és meg kell mutatnia „az egészséges ember ismeretét is, vagyis a *nem beteg* ember ismeretét, valamint a *példaszerű ember* meghatározását” (Foucault 2000, 139). Amikor a többdimenziós egészség-fogalmat kifejtettük, éppen erről beszéltünk.

Más szempontú – mivel nem *fizikai, testi* –, részben mégis rokon egészségfelfogáson alapult a Kaliforniai Egyetem egyik intézetének egyik vizsgálata. Ennek során a „*sokoldalú személyi egészségességgel*” kapcsolatban végeztek vizsgálatot. Úgy határozták meg, mint „annak a kiegyensúlyozottnak és érettségnek a mértékét, amelyet az egyén más emberekhez fűződő viszonyaiban felmutat” (Allport 1980, 302–3). A következő főbb szempontok szerint haladtak:

- a munkatevékenység hatékony és célirányos megszervezése;
- a valóság pontos észlelése;
- etikai értelemben vett jellem és integritás;
- személyközi és személyen belüli alkalmazkodás.

Sorolhatnánk még sokáig, de talán világos már, hogy miről van szó. Arról, hogy az egészség e teljes fogalma szerint senki emberfia nem egészséges ezen a világon. Kézenfekvő dolog ez, mégis az ember antropológiai lényegéhez tartozó. Talán hozzásegít e felismerés ahhoz is, hogy az embert valamivel inkább a maga egészségében, teljességében láthassuk. Előfordulhat tehát, hogy az érzékelhetően, szemmel láthatóan fogyatékosággal élő ember sokkal egészségesebb, egészségesebb, mint a szemre látszólag problémamentes? Hogyne. Nemcsak előfordulhat, elő is fordul, még hozzá igen gyakran. E helyzetet szerencsésen illusztrálhatjuk egy nagyon súlyos állapotban lévő, *sclerosis multiplex*ben szenvedő ember szavaival: „Az egészséges szellem épp annyira nyomorékká válhat, mint az egészséges test. Az a tény, hogy »normális« emberek mindenfelé járkálnak, látnak, hallanak, nem jelenti azt, hogy valóban látnak és valóban hallanak. Nagyon is vakok lehetnek mindaz iránt, ami boldogulásukat meggátolja; süket fülekre találhatnak náluk mások gyengédséget követelő szavai. Amikor rájuk gondolok, semmivel sem érzem magam inkább nyomoréknak vagy tehetetlenebbnek, mint amilyenek ők.” (Goffman 1963, 194-195.)

Mindebből egyértelműen kiderülhetett, hogy az egészség érték, tehát – bár azt mondtuk, hogy valamelyest mindannyian fogyatékosak vagyunk – bizonyára senki sem fog komoly vágyat érezni arra, hogy Down-kóros vagy akár vak legyen. De ha az egészség ilyen ideáltipikusnak nevezhető fogalmával dolgozunk, akkor egy születésétől fogva vak embert minden további nélkül tekinthetünk – súlyos fogyatékoságra ellenére is – egészségesnek, egészségesnek. Elvileg egyáltalán nem kizárt, hogy életét a *jól-lét* jellemezze.

Bizonyos, hogy a hagyományos egészségfelfogás sok kárt okozott már pácienseknek, orvosoknak, gyógyításnak, gondolkodásnak. Az orvostudomány fejlődésé-

ben felbecsülhetetlen jelentősége volt a Hippokratésszel kezdődött, lassan kiépült analitikus módszernek és szemléletnek, amely hozzásegítette alkalmazóit, hogy az embert részekre, szervekre és apró részfolyamatokra tagolják. Lényegében ez vetette meg a korai *misztikus-mitologikus-mágikus betegszemlélet* helyébe lépő modern gyógyító praxis alapjait. A haladásnak azonban nagy ára volt. A technika és a technicista gondolkodásmód túlerőbe kerülése folytán elveszett a régi személyesség az orvos–beteg-kapcsolatból. Sematizálódott a gyógyítás is, az orvos a betegben *esetet* lát már, és csak a beteg szervvel, s nem az emberrel törődik, pedig ha egy szerv beteg, beteg az egész ember! A helyzetet nehezíti, hogy az anyagiasság, a pénzszerzés Hippokratész óta talán sohasem volt annyira központi jelentőségű az orvosi praxisban, mint ma.

Mostanra mégis, úgy tűnik, megérett az idő egy új szintézis megteremtésére. A hagyományos szűk egészség-felfogás egyre inkább felválthatónak mutatkozik egy új, teljesebb, valódi egészségkoncepcióval, melyhez kitűnő adalék *L. Allure Jefcoat* gondolata: „Egészségünk akkor fejlődik majd, ha képesek leszünk elfogadni önmagunkat és minden más emberi lényt, mint egyedülálló és értékes egyéneket. Olyanokat, akiknek joguk van saját értékrendjük szerint élni és gondolkodni.” (Jefcoat 1972, 5.)

3.2.2. MÁSSÁG

„Az élet hatalmas és csodáltnivaló színeinek és titkainak egyik oldala az, hogy az egyének csoportjai különböznek egymástól: szokásaikban, hagyományaikban, hitükben, bőrük színében és öltözködési módjukban, és így tovább. A különböző közösségeknek ezt a »másságát« természetesen el lehet fogadni megértéssel és türelemmel, mint olyat, amely gazdagítja az életet: lehet tisztelni és megbecsülni, még akár örülni is lehet neki.”

(Vaclav Havel)

Ha a fogyatékossgal élő emberről, fogyatékos-létről a legfontosabbat szeretnénk embertani szempontból megállapítani, első megközelítésben elegendő ennyit mondanunk: más. Az ilyen ember élete nem kevesebb, nem több, csak egyszerűen más, másfajta emberi élet. Fontos hozzátennünk azt is, hogy a fogyatékossgal élő ember – a többi emberhez, de leginkább talán mégis a betegekhez, az öregekhez, a gyermekekhez hasonlatosan – *segítségre szorul*. Minden bizonnyal ez a fogyatékkal élők második legalapvetőbb antropológiai sajátossága, mivel *az ilyen ember csak mások segítségével képes az emberi életre* (Zászkaliczky 1987, 27.).

Az eddigi tanulságok alapján adódik néhány gyakorlati alapelv a rehabilitációra szoruló emberekhez való viszonyra nézve:

- I. A fogyatékossgal élő ember nem „szerencsétlen nyomorék”, „boldogtalan örült”, „szegény ördög”, „átkozott bűnös” vagy „ügyetlen balfácán”. Ezek az egész helyzet meg nem értéséről tanúskodó, lapos, mindennapi vélekedések.

Hanem: *ilyen ember*. Az, aki. A viszonyulás első sarkpontja tehát ez: *elfogadni őt annak, aki*.

- II. A rehabilitálandó ember rászorul a segítségre, ettől van a rehabilitációnak értelme. A második sarkpont: *elfogadni annak, akivé lehet*. Figyelemre méltó megjegyzést tesz ugyanis Goethe: „Ha az embert olyannak vesszük, amilyen, tulajdonképpen rosszabbá tesszük. De ha olyannak vesszük, amilyennek lennie kell, akkor azzá tesszük őt, amivé lehetne.”
- III. *A rehabilitáció értelme, célja* nem lehet az egyes társadalmak, politikai berendezkedések, politikai pártok egymás fölötti magasabbrendűségének bizonygatása, vagy a szociálpolitika kitűzött céljainak valóra váltása, hanem *a rehabilitálandó, azaz a sérült ember maga*.

3.2.3. A FOGYATÉKOSÁGRA RUHÁZOTT IDEOLÓGIAI FUNKCIÓ

„...különbséget kell tenni anyagi... és a jogi, politikai, vallási, művészi vagy filozófiai, egyszóval *ideológiai formák között, amelyekben az emberek ennek a konfliktusnak tudatára jutnak, s azt végigharcolják*”.

(Karl Marx)

Ez az utóbbi megjegyzés annál is inkább szükséges és helyénvaló, mert a modern társadalmak ideológiától mélyen átítatott levegőjében igen gyakori, hogy a fogyatékosággal élő emberek mozgalmát nem önértékként, nem nagybetűs ügyként kezelik, hanem sanda ideológiai, hatalmi célokra használják fel. Ezen az európai hatalmi rendszernek a XX. század végén bekövetkezett átrendeződése legfeljebb enyhíthetett, de számottevő mértékben nem változtatott. Példákat, nyelvileg is igazi telitalálatokat tömegével hozhatnánk a környező országok – pl. Holstein–Renker 1962, Renker 1964, Renker–Renker 1985, Pleszko 1981 – és a magyarországi társadalom közelmúltjából. „Úgy a korábbi, mint a jelenlegi intézkedéseink a dolgozó ember védelmét, államunk messzemenő gondoskodását tükrözik, melyek végrehajtása társadalmi kötelesség.” Vagy vegyünk egy másikat, Völgyi Lajos remeklését: „1918-ban népünk történelmének jelentős időszakát élte. A háborús vereségtől és nélkülözésektől elkínzott népek forradalmi harca megdöntötte a monarchista rendszert... Az öntudatra ébredő és cselekvő proletariátus forradalmi erői, támaszkodva az elnyomott nép cselekvő egyetértésére, támadást indítottak az elnyomó feudálkapitalista rendszer ellen. Ezt a harcot a Kommunisták Magyarországi Pártja vezette... Ilyen körülmények között, a szocialista kibontakozás perspektívájától fellelkesülve hozták létre a háborúban megrokkant haladó vak értelmiségiek a Vakok Szövetségét... Sajnos a túlerőben levő külső osztályellenség visszaültette a magyar nép nyakára korábbi elnyomóit... Csak a felszabadulás hozta meg számukra a teljes jogú emberi élet lehetőségét. A szocializmust építő Magyarországon a vak állampolgárokról való gondoskodás állami feladat.” Így megy ez. Mindebben ugyanakkor nincsen semmi meglepő, ha – a korábbiaknak megfelelően – *hatalmi problémaként* tekintjük a fogyatékoságot.

Újabb példát keresve, pillantsunk most történelmileg valamivel távolabbra! Ha felütjük mondjuk a *Berliner Illustrirte Zeitung* 1933-as évfolyamának 40. számát az 1462. lapon, egy fényképekkel gazdagon illusztrált riportot találunk tüdőbeteg fiatalemberéről „Vom Zauberberg zum Arbeitsberg” (magyarul: Varázshegytről – Munkahegyig²³): kétségkívül jószándékúan szépítő, mégis kétségkívül borzasztó cím alatt.

Érdekes ebből a szempontból külön figyelembe venni korábbi kötetünk képeit (Könczei 1992, 66–67.): az egyikén Vitéz Nagybányai Horthy Miklós látható: „Hadurunkért még csonkán, sebesülve is szívesen harcolunk.” Az „Oda se neki, fő a jó hangulat” címmel a negyvenes években, kötetben megjelent kép is ebből a korból való.

Kérdések, problémák:

- Vizsgáljuk meg, értelmezzük, hogy lehet-e a *holokauszt* fogalmát a sérült emberek esetére értelmezni!
- Milyen további elemekkel lehetne a többdimenziós egészségfogalmat kiegészíteni?
- Elemezzük a „szerencsétlen nyomorék”, „boldogtalan őrült”, „szegény ördög”, „átkozott bűnös”, „ügyetlen balfácán” fogalmát!

23 A forráshoz Jandó Miklós segítségével jutottunk.

IRODALOM

- Allport, Gordon W. 1954: *Az előítélet*. Gondolat, Bp. 1977
- Barnes, Colin – Geof Mercer – Tom Shakespeare 1999: *Exploring Disability*. A sociological introduction. Polity Press, Cambridge
- Benedek István 1978: *A gyógyítás gyógyítása*. Orvosi és orvostörténeti tanulmányok. Gondolat, Bp.
- Berndorfer Alfréd 1960: „A veleszületett rendellenességek pathogenezeise történelmi szemléletben. I. rész: A babonák.” *Orvostörténeti Közlemények*, 19. sz. 101–135.
- Borsay 1979
- Connors, L. – Donnellan, Anne M. 1993: „Citizenship and Culture: the role of disabled people in Navajo society”, *Disability, Handicap and Society* Vol. 8, No. 3, 265–279.
- Foucault, Michel 2000: *Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése*. Corvina, Bp.
- Frazer 1965,
- Gask, George E. – Todd, John 1953: “The Origins of Hospitals.” In: Underwood, Ashworth E. 1953 (szerk.): *Science, Medicine and History*. Essays on the evolution of scientific thought and medical practice, written in honour of Charles Singer. Geoffrey Cumberlege, Oxford UP, London – New York – Toronto, 122–130. old.
- Garland, Robert 1995: *The Eye of the Beholder*. Deformity and Disability in the Graeco-Roman
- Gehlen, Arnold 1971: *Az ember*. Gondolat, Bp. 1976.
- Goffman 1963
- Gogstad, Anders Chr. 1968: *Evaluation of Factors Determining the Results of Vocational Rehabilitation*. Universitetsforlaget, Oslo
- Groce, Nora 1985: *Everyone Here Spoke Sign Language: Hereditary Deafness on Martha’s Vineyard*. Cambridge, Mass., Harvard University Press
- Hanman 1950
- Holstein, E. – Renker, Karlheinz 1962: *Arbeitserfolge auf dem Gebiet der Rehabilitation in der Deutschen Demokratischen Republik*. VEB Verlag Volk und Gesundheit, Berlin
- Jefcoat 1972
- Könczei György 1992: *Fogyatékosok a társadalomban*. Újabb adalékok a ki-rekesztettség anatómiájához. Gondolat, Bp.

- Levendel László 1980: *Az orvos látóhatára*. Gondolat, Bp.
- Levendel László 1989: *A humanista orvoslás*. Szépirodalmi, Bp.
- Malinowski, Bronislaw 1929: „A vademberek nemi élete Északnyugat-Melanéziában.” In: Malinowski, B. 1972: *Baloma*. Gondolat, Bp. 111–246. old.
- Mireaux 1962
- Oppenheim, 1977
- Pleszko, W. 1981: “Social, Economic and Rehabilitation Activity of Inwalids’ Cooperatives in Poland.”. *Polish Co-operative Review*. 1. sz.
- Renker, Karlheinz – Renker, Ursularenate 1985 (szerk.): *Grundlagen der Rehabilitation*. VEB Verlag Volk und Gesundheit, Berlin
- Safilios-Rotschild, Constantina 1970: *The Sociology and Social Psychology of World*. Duckworth, London
- Singer, Peter 1979: *Practical Ethics*. Cambridge, CUP
- Sigerist, Henry Ernest 1961: *Early Greek, Hindu and Persian Medicine. A History of Medicine*. II. köt., Oxford UP, New York
- Straus, Robert 1966: “Social Change and the Rehabilitation Concept.” In: Sussman, Marvin B. 1966 (szerk.): *Sociology and Rehabilitation*. American Sociological Association 1–34. old.
- Szabó Árpád – Kádár Zoltán 1984: *Antik természettudomány*. Gondolat, Bp.
- Thalhammer, Manfred 1977: *Értelmi akadályozottság*. Nyersfordítás. Bp. 1983, h.n.
- Vekerdi László 1969: „A kórház története.” In: Vekerdi L. 1969: *Kalandozás a tudományok történetében*. Magvető, Bp. 417–451. old.
- Weiss 1974
- Zászkaliczky Péter 1990: A gyógypedagógia etikai problémáiról a Peter Singervita tükrében. Előadás-kézirat, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Pszichológiai Intézet, Bp.
- Zászkaliczky Péter 1987: A fogyatékoság-fogalom ontológiai vizsgálatának lehetőségéről. Kézirat, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Pszichológiai Intézet, Bp.
- Zweig, Stefan 1930: „Bevezetés.” In: Zweig, S.: *A lélek orvosai*. Pantheon, Bp. é. n. 5–22. old.